

Ιστορίες Επιβίωσης

Μικρασιάτες πρόσφυγες και εργασία στις νέες πατρίδες

Ιστορίες Επιβίωσης

Μικρασιάτες πρόσφυγες και εργασία στις νέες πατρίδες

Ιστορίες Επιβίωσης

Μικρασιάτες πρόσφυγες και εργασία στις νέες πατρίδες

Κατάλογος της Έκθεσης

2022

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΕΚΘΕΣΗΣ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Δρ Μαρία Καμηλάκη
Προϊσταμένη
της Διεύθυνσης Βιβλιοθήκης της Βουλής

ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
Δρ Γιώργος Αγγελόπουλος
Προϊστάμενος της Γενικής Διεύθυνσης Ηλεκτρονικής Διοίκησης, Βιβλιοθήκης & Εκδόσεων
Βουλή των Ελλήνων

Σοφία Χνιάδου
Νομικός, Σύμβουλος Πολιτιστικής Διαχείρισης
Βιβλιοθήκη της Βουλής

ΕΡΕΥΝΑ - ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Δρ Μαρία Βλασσοπούλου
Προϊσταμένη του Τμήματος Μπενακείου Βιβλιοθήκης
Βιβλιοθήκη της Βουλής

Άντζελα Καραπάνου
Προϊσταμένη του Τμήματος Κοινοβουλευτικών Αρχείων
Βιβλιοθήκη της Βουλής

ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ
Μάρια Κούλη
Μαρία Δεκουλάκου
Βιβλιοθήκη της Βουλής

ΨΗΦΙΟΠΟΙΗΣΗ & ΨΗΦΙΑΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΤΕΚΜΗΡΙΩΝ
Γιώργος Ζανιάς
Ειρήνη Μανουσάκη
Βιβλιοθήκη της Βουλής

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΝ
Στέλλα Δασκαλοπούλου, Χαρά Ζαχιώτη,
Αυγή Καλαφάτη, Στέλλα Κατσάμπη,
Ελένη Μπακοθανάση, Θάλεια Νταλούκα,
Αριέττα Ρεβίθη, Μαρία Σακελλαρίου,
Γκέλη Σαμαρτζή, Ιωάννα Σασιάκου
Βιβλιοθήκη της Βουλής

ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ - ΠΡΟΒΟΛΗ
Δρ Μαρία Μπριάνα
Βιβλιοθήκη της Βουλής

ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ
Δρ Νάντια Γερολυμάτου, Θωμάς Θεοδοσιάδης,
Σοφία Θλιβίτη, Δρ Στάθης Κουτρουβίδης,
Δρ Θοδωρής Κουτσογιάννης,
Νάσια Παπαγγελοπούλου,
Πολυτίμη Παπασταματίου, Κατερίνα Πασχαλίδου,
Γιάννα Πουλοπούλου, Δήμητρα Σοφία,
Στέργιος Σταγάκης
Βιβλιοθήκη της Βουλής

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
Πρόεδρος
Ευάγγελος Καραμανές
Διευθυντής Ερευνών, Διευθύνων το Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών

Μέλη
Δρ Νίκος Ανδριώτης
Ιστορικός, Εκπαιδευτικός

Σωτήρης Ριζάς
Διευθυντής Ερευνών, Διευθύνων το Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας του Νεωτέρου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών

ΕΡΕΥΝΑ - ΚΕΙΜΕΝΑ
Ευαγγελία Αχλάδη
Υπεύθυνη της Βιβλιοθήκης του Σισμανογλείου Μεγάρου
Γενικό Προξενείο της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη

Ιωάννης Καραχρήστος
Κύριος Ερευνητής, Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών

Παρασκευάς Ποτηρόπουλος
Κύριος Ερευνητής, Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών

ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ
Δρ Πόπη Γεωργοπούλου

ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ
Μιχάλης Δελαβίνιας

ΕΚΘΕΣΙΑΚΕΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ & ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΠΟΠΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ
Horizon (horizonit.gr)

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Δρ Μαρία Καμηλάκη
Προϊσταμένη
της Διεύθυνσης Βιβλιοθήκης της Βουλής

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Δρ Μαρία Βλασσοπούλου
Προϊσταμένη του Τμήματος Μπενακείου Βιβλιοθήκης
Βιβλιοθήκη της Βουλής

Άντζελα Καραπάνου
Προϊσταμένη του Τμήματος Κοινοβουλευτικών Αρχείων
Βιβλιοθήκη της Βουλής

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Δρ Ιουλιανή Θεοδόση
Βιβλιοθήκη της Βουλής

ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΔΟΚΙΜΙΩΝ
Δρ Ιουλιανή Θεοδόση, Σοφία Χνιάδου
Βιβλιοθήκη της Βουλής

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΣΗ ΕΚΘΕΜΑΤΩΝ
Ειρήνη Μανουσάκη
Βιβλιοθήκη της Βουλής

ΨΗΦΙΟΠΟΙΗΣΗ & ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ
ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ
Γιώργος Ζανιάς, Ειρήνη Μανουσάκη
Βιβλιοθήκη της Βουλής

ΣΧΕΔΙΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ-ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ-ΣΥΝΘΕΣΗ
Παναγιώτης Τζοανάκης
Διεύθυνση Εκδόσεων & Εκτυπώσεων
Βουλή των Ελλήνων

ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ
Πάνος Ζευγώλης
Διεύθυνση Εκδόσεων & Εκτυπώσεων
Βουλή των Ελλήνων

ΕΚΤΥΠΩΣΗ-ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ
Διεύθυνση Εκδόσεων & Εκτυπώσεων
Βουλή των Ελλήνων

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

Δρ Νίκος Ανδριώτης
Ιστορικός, Εκπαιδευτικός

Ευαγγελία Αχλάδη
Υπεύθυνη της Βιβλιοθήκης του Σισμανογλείου Μεγάρου,
Γενικό Προξενείο της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη

Δρ Μαρία Βλασσοπούλου
Προϊσταμένη του Τμήματος Μπενακείου Βιβλιοθήκης & Συλλογών
Πολιτικών Προσωπικοτήτων, Βιβλιοθήκη της Βουλής

Αφροδίτη Καμάρα
Ιστορικός, Σύμβουλος διαχείρισης πολιτιστικής κληρονομιάς
Time Heritage

Δρ Μαρία Καμηλάκη
Προϊσταμένη της Διεύθυνσης Βιβλιοθήκης της Βουλής

Ευάγγελος Καραμανές
Διευθυντής Ερευνών, Διευθύνων το Κέντρον Ερεύνης
της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών

Ιωάννης Καραχρήστος
Κύριος Ερευνητής, Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας
της Ακαδημίας Αθηνών

Ντίνος Θ. Κόγιας
Δικηγόρος, συγγραφέας, ερευνητής του Δικτύου
Νεότερης Κεραμικής

Ελένη Μπενέκη
Ιστορικός, Προϊσταμένη του Ιστορικού Αρχείου του Πολιτιστικού
Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς

Παρασκευάς Ποτηρόπουλος
Κύριος Ερευνητής, Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας
της Ακαδημίας Αθηνών

Σωτήρης Ριζάς
Διευθυντής Ερευνών, Διευθύνων το Κέντρον Ερεύνης
της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών

© 2022 Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων

Κατάλογοι ΒΒ 7 (2022) ISBN: 978-960-560-225-3

Εγκάρδιες ευχαριστίες στους Φορείς και Συλλέκτες που ευγενώς δάνεισαν τεκμήρια στην Έκθεση

- Αρχείο ΕΡΤ Α.Ε.
- Αρχείο Πολιτιστικού Συλλόγου «Βαγγέλης Παπάζογλου»
- Βιβλιοθήκη Σισμανογλείου Μεγάρου, Γενικό Προξενείο της Ελλάδος στην Κωνσταντινούπολη
- Γενικά Αρχεία του Κράτους – Κεντρική Υπηρεσία
- Γενικά Αρχεία του Κράτους – Αρχεία Νομού Κυκλάδων
- Διπλωματικό και Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών
- Ελληνικό Λογοτεχνικό & Ιστορικό Αρχείο – Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (ΕΛΙΑ-ΜΙΕΤ)
- Ένωση Σμυρναίων
- Εστία Νέας Σμύρνης
- Εταιρεία Ιστορικών Ερευνών «Λυκία»
- Ίδρυμα Βασίλη και Μαρίνας Θεοχαράκη
- Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας (ΙΑ/ΕΤΕ)
- Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού
- Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης
- Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών
- Κέντρο Σπουδής και Ανάδειξης Μικρασιατικού Πολιτισμού (ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.) Δήμου Νέας Ιωνίας
- Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών
- Μουσείο Μπενάκη – Ιστορικά Αρχεία
- Μουσείο Μπενάκη – Φωτογραφικά Αρχεία
- Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού Ιεράς Μητροπόλεως Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως
- Πανιώνιος Γυμναστικός Σύλλογος Σμύρνης
- Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς – Ιστορικό Αρχείο
- Συλλογή Βιβλιοθήκης Βελιμέζη
- Σύλλογος Μικρασιατών Πιερίας
- Σύλλογος Νέας Τρίγλιας Θεσσαλονίκης
- Σύλλογος Νησίου Πισιδίας Μικράς Ασίας «Άγιοι Ανάργυροι»
- Σωματείο «Η Νέα Σινασός»
- Σωματείο «Μέριμνα Ποντίων Κυριών»

ΙΔΙΩΤΕΣ

- Αρχείο Ευστρατίου Γ. Κασμερίδη
- Αρχείο Ευστρατίου Καχραμάνου
- Αρχείο Αλέξανδρου Κοκκαλά
- Αρχείο Armen T. Marsoobian
- Αρχείο Αντιγόνης Στύλογλου
- Αρχείο και Συλλογή Γεωργίου Α. Βεράνη
- Αρχείο και Συλλογή οικογένειας Σταύρου Στύλογλου
- Συλλογή Θέμη Αλεξόπουλου
- Συλλογή Ιωάννη Βαμπούλη
- Συλλογή Νίκου Καζατζόπουλου
- Συλλογή Ντίνου Κόγια
- Συλλογή Σούλας Μπόζη
- Συλλογή Κωνσταντίνου Νίγδελη
- Συλλογή Γιάννη Παπαδάκη – Μετζικώφ
- Συλλογή Σοφίας Ποτηροπούλου
- Συλλογή Κωνσταντίνας Συκουτρή - Ανδρειωμένου
- Συλλογή Φωτεινής Τριανταφύλλη – Σικελιώτη
- Συλλογή Νίκου Τριβουλίδη
- Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

13 Αντί Προλόγου
Κωνσταντίνος Αν. Τασούλας, Πρόεδρος της Βουλής των Ελλήνων

17 Χαιρετισμός
Γεώργιος Μυλωνάκης, Γενικός Γραμματέας της Βουλής των Ελλήνων

19 Εισαγωγή στις *Ιστορίες Επιβίωσης*
Δρ Μαρία Καμηλάκη, Προϊσταμένη της Διεύθυνσης Βιβλιοθήκης της Βουλής

23 Σημείωμα
Δρ Πόπη Γεωργοπούλου, Μουσειολόγος

24 Χρονολόγιο

27 Από τη Μεγάλη Ιδέα στη Μικρασιατική Καταστροφή
Σωτήρης Ριζάς

31 Εκθέματα

45 Η άφιξη και η προσωρινή εγκατάσταση των προσφύγων μετά το 1922
Δρ Νίκος Ανδριώτης

52 Εκθέματα

97 Εργασία και στρατηγικές επιβίωσης
Ιωάννης Καραχρήστος - Παρασκευάς Ποτηρόπουλος

109 Συνέχεια-Προσαρμογή-Καινοτομία

111 Το μαγικό χαλί του προσφυγικού ελληνισμού. Η ανάπτυξη της ταπητουργίας στις προσφυγουπόλεις μετά το 1922
Αφροδίτη Καμάρα

118 Εκθέματα

127 Ανώνυμος Υφαντουργική Εταιρεία «Μουταλάσκη»: Τεχνογνωσία και εργασία Μικρασιατών υφαντουργών
Ελένη Μπενέκη

134 Εκθέματα

147 Πρόσφυγες αγγειοπλάστες στην Ελλάδα μετά το 1922. Η περίπτωση του εργοστασίου «ΚΕΡΑΜΕΥΣ» στον Κορυδαλλό
Ντίνος Θ. Κόγιας

153 Εκθέματα

165 Μετασχηματισμός-Εκσυγχρονισμός-Ανάπτυξη

167 Η αποκατάσταση και η επαγγελματική απασχόληση των προσφύγων στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου
Δρ Νίκος Ανδριώτης

176 Εκθέματα

197 Αλλαγή-Κινητικότητα-Πολυσυλλεκτικότητα

199 «Αυτή τη φορά η εξορία ήταν στην πατρίδα μας». Από τη Μάκρη Μικράς Ασίας στη Νέα Μάκρη. Η μετεξέλιξη ενός αγροτικού προσφυγικού οικισμού
Ευαγγελία Αχλάδη

206 Εκθέματα

225 Επιβίωση-Ενσωμάτωση-Πρόοδος

227 Επιπτώσεις από την εγκατάσταση των προσφύγων του 1922 στην Ελλάδα
Δρ Νίκος Ανδριώτης

232 Εκθέματα

239 Από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στο Ελληνικό Κράτος: Η πορεία του Θρακιώτη λόγιου Φωτίου Αποστολίδη από την Τσεντώ στην Ξάνθη
Δρ Μαρία Βλασσοπούλου

244 Εκθέματα

255 Επαγγελματικοί βίοι των προσφύγων στο πλαίσιο της μελέτης του λαϊκού πολιτισμού
Ευάγγελος Καραμανές

Αντί Προλόγου

Παρατίθεται η ομιλία που εκφώνησε
ο Πρόεδρος της Βουλής των Ελλήνων κ. Κωνσταντίνος Αν. Τασούλας
στη Συνεδρίαση ΡΠΣΤ΄ της Ολομέλειας της Βουλής,
την Τετάρτη 14 Σεπτεμβρίου 2022,
Ημέρα Εθνικής Μνήμης της Γενοκτονίας
των Ελλήνων της Μικράς Ασίας από το τουρκικό Κράτος

Κύριε Πρόεδρε, κυρίες και κύριοι συνάδελφοι,

Τα γεγονότα αντιστέκονται μόνο την ώρα που συμβαίνουν και είτε τα καθορίζεις, είτε σε καθορίζουν, είτε δημιουργείς την Ιστορία, είτε γίνεσαι άθυρμα της Ιστορίας, χωρίς το δεύτερο να σημαίνει ότι είσαι ανάξιος τιμής. Γιατί πολλές φορές τα γεγονότα εξελίσσονται σε σημείο που να καθίστανται ακατάβλητα.

Έτσι, λοιπόν, η Ιστορία, αποτέλεσμα και της ανθρώπινης πρωτοβουλίας, αλλά και της ανθρώπινης μοίρας, της ανθρώπινης αδυναμίας, εξελίσσεται. Και αυτή την Ιστορία τα έθνη, οι λαοί οφείλουν να τη θυμούνται όχι για να προσαρμόζουν τις συγκυρίες τους σήμερα στα ιστορικά μεγέθη, ώστε να ωφελούνται οι συγκυρίες ή οι απόψεις του σήμερα, αλλά για να διδάσκονται και να διαψεύδουν τον απαισιόδοξο που είπε ότι το μόνο δίδαγμα που μας δίνει η Ιστορία είναι ότι δεν διδασκόμεθα από αυτήν.

Η χώρα μας, κυρίες και κύριοι, τιμά απανωτά δύο συγκλονιστικά γεγονότα: πέρυσι τα διακόσια χρόνια από την έναρξη της Επανάστασης του 1821, η οποία μας ανέστησε ως έθνος, και φέτος την επέτειο της Μικρασιατικής Καταστροφής εκατό χρόνια πριν. Τιμούμε την επέτειο και εδώ στη Βουλή των Ελλήνων σήμερα, όχι για να μας συντρίψει αυτή η ανάμνηση, αλλά για να την αναστοχαστούμε και να αντιληφθούμε και να θαυμάσουμε πώς μέσα από αυτή την τεράστια ζημιά και την τεράστια οδύνη η χώρα μας, ο λαός μας, το έθνος μας, το γένος μας ξαναστήθηκε όρθιο και απέδειξε ότι η διαδοχή, η σκυταλοδρομία καταστροφών και θριάμβων είναι η δική μας πορεία στην ιστορία και στη ζωή.

Ο Γεώργιος Παπανδρέου, που γνώρισε τον Ελευθέριο Βενιζέλο, τον χαρακτήρισε προσφυώς «ο ονειροπόλος πραγματοποιός». Γιατί δεν μπορεί στη δημόσια ζωή να είσαι μόνο ονειροπόλος. Στην τέχνη, ναι. Στη δημόσια ζωή, όχι, πρέπει να είσαι συνδυασμός λογισμού και ονείρου.

Ο ονειροπόλος, λοιπόν, πραγματοποιός Ελευθέριος Βενιζέλος έγραψε στα σημειωματάριά του, που βρίσκουμε στο Μουσείο Μπενάκη: «Η Μεγάλη Ιδέα δεν υπήρξε επίνοια ιδική μου. Απετέλεσεν επί τόσους αιώνας την βάσιν της εθνικής μας ζωής». Η Μεγάλη Ιδέα πριν από την καταστροφή και η νέα μεγάλη ιδέα σήμερα, αυτή η διαδοχή εθνικών επιδιώξεων που οφείλουμε να υπηρετούμε. Πότε όμως γεννήθηκε η Μεγάλη Ιδέα; Γεννήθηκε πολύ παλαιότερα απ' ό,τι νομίζουμε και ήταν άθλος και της ηγεσίας και του λαού. Αυτή τη Μεγάλη Ιδέα που γεννήθηκε τόσο παλιότερα, όπως θα σας πω, μπορέσαμε να την αλλάξουμε όχι ως μια κατάρα που την αφήσαμε πίσω, αλλά ως μια δύναμη προσαρμογής στις νέες συνθήκες.

«Και των πατρίδων αύθις λαβώμεθα ων αμαρτόντες απεσφαιρίσθημεν». Και τις πατρίδες μας, δηλαδή, θα τις ξαναπάρουμε πίσω, τις οποίες χάσαμε από δικά μας λάθη. «Αύται δε εισί το αρχαίον και πρώτον ημών ενδιαίτημα, ο παράδεισος και η προς Ελλησπόντω πόλις του Κυρίου των δυνάμεων, η πόλις του Θεού ημών, το εύρριζον αγαλλίαμα πάσης της γης, η παρά πάσιν έθνεσι περιμάχητός τε και περιώνυμος. Και γένοιτο, Χριστέ Βασιλεύ». «Και των πατρίδων αύθις λαβώμεθα»!

Είναι ο λόγος του θρόνου που ακούστηκε στη Βιθυνία, στην Αυτοκρατορία της Νίκαιας το 1208 από τον Θεόδωρο Λάσκαρη, τον πρώτο Αυτοκράτορα της Αυτοκρατορίας της Νίκαιας μετά την Άλωση και την καταστροφή της Πόλης από τους Σταυροφόρους. Είναι λόγος που φέρεται να έγραψε ο μέγας ιστορικός του 12ου αιώνα Νικήτας Χωνιάτης.

Θεωρείται αυτός ο λόγος αυτού του Αυτοκράτορα η πρόδρομος εκδήλωση της Μεγάλης Ιδέας. Θεωρείται το «μανιφέστο» της Μεγάλης Ιδέας. Και από τότε άρχισε να γεννιέται η νεοελληνική συνείδηση, με στόχο την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης. Κι όταν έπεσε, πάλι, αιώνες μετά η Κωνσταντινούπολη το 1453, η πτώση του βυζαντινού ελληνισμού σημάδεψε τη γένεση του νέου ελληνισμού, ο οποίος μέσα από την παιδεία και την κληρονομιά την πνευματική του Βυζαντίου επεβίωσε επί τέσσερις αιώνες και κατάφερε να δημιουργήσει αυτό που γιορτάσαμε πέρυσι, το νεοελληνικό κράτος με σύνορα αρχικά από τις εκβολές του Σπερχειού έως τις εκβολές του Αχελώου.

Ο αίνος και ο θρήνος, η καταστροφή και ο θρίαμβος συνυπάρχουν στην ιστορική μας πορεία. Και αυτές οι ρίζες οι απίστευτες, αυτές οι καταβολές είναι εκείνο που μας επιτρέπει ακόμη και όταν πέφτουμε και γκρεμιζόμαστε –και πέσαμε και γκρεμιστήκαμε πολλές φορές–, να σηκωνόμαστε πάλι όρθιοι, για να καταφέρνουμε να κερδίσουμε τη μοίρα μας και να χαράσσουμε το πεπρωμένο μας.

Αυτά όλα δεν είναι συναισθηματισμοί. Είναι το απόσταγμα της Ιστορίας. Κι αν θέλουμε την Ιστορία να τη βλέπουμε μέσα από το μικροσκόπιο, προφανώς μέσα από το μικροσκόπιο θα δούμε και μικροπρέπειες, θα δούμε και έριδες, θα δούμε και αθλιότητες. Αλλά αν θέλουμε να αποστασιοποιηθούμε και να δούμε την Ιστορία από την απόσταση που της ταιριάζει, θα αισθανθούμε όλοι υπερήφανοι. Γιατί στη μεγάλη εικόνα το έθνος μας, το γένος μας, η Ελλάδα κατάφερε να μετατρέπει πάντα τα γονατίσματά της σε ανορθώσεις.

Και ήταν τεράστιο αυτό που συνέβη μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και τις γενοκτονίες των ομοεθνών μας στην Ανατολή. Γενοκτονίες που χαρακτήρισε ο πρόξενος της Αμερικής στη Σμύρνη Τζορτζ Χόρτον ως τους μεγαλύτερους διωγμούς που συνέβησαν σε χριστιανικό πληθυσμό στη μετά τον Χριστό εποχή. Οι γενοκτονίες ήταν συστηματικές και αποσκοπούσαν στην εξάλειψη του χριστιανικού στοιχείου παντού στην Ανατολή. Αυτό όμως το γονάτισμα, αυτή η συμφορά είχε μέσα της, παρά τις δυσκολίες, επαναλαμβάνω, παρά τις μικρότητες, και το σπέρμα της ανάτασης.

Το υπόμνημα που υπέβαλε ο Ελευθέριος Βενιζέλος στις 30 Δεκεμβρίου του 1918 στο Συνέδριο της Ειρήνης στο Παρίσι περιείχε όλες τις εθνικές διεκδικήσεις. Περιείχε τη Βόρειο Ήπειρο, περιείχε τα Δωδεκάνησα, περιείχε το βιλαέτι του Αϊδινίου, περιείχε την Ανατολική και τη Δυτική Θράκη. Αργότερα, στο ίδιο Συνέδριο εκφράστηκε και για την Κύπρο, παρά την ανάγκη, ειδικά εκείνη την εποχή, να υπάρχουν σχέσεις στενές με τη Μεγάλη Βρετανία, η οποία για την Κύπρο είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Αν δείτε σε εφημερίδες της εποχής, σε εφημερίδες του 1919, του 1920, του 1921, την ένταση με την οποία αντιμετώπιζαν τα κυρίαρχα πολιτικά κόμματα της εποχής το ένα το άλλο, θα τρομοκρατηθείτε. Και ελπίζω να μην αισθανθούμε, βλέποντας εκείνη την οξύτητα, ότι έχουμε ακόμη μεγαλύτερα περιθώρια επίδειξης δικής μας οξύτητας σήμερα, γιατί η δική μας οξύτητα και τοξικότητα φαντάζει ερασιτεχνική μπροστά στην ασύλληπτη, στην εθνοκτόνο, στην κανιβαλική οξύτητα της εποχής εκείνης, της εποχής εκείνης από τις Σέβρες έως τη Λωζάννη, που πύκνωσε αφάνταστα και αβάσταχτα ο χρόνος και που η Ελλάδα, έπειτα από τον ύπατο τανυσμό της, από το μεγαλύτερο τέντωμα που άντεξε να κάνει στην Ιστορία της, επανήλθε στα αρχικά όρια, αυτά που κατέκτησε στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και στους Βαλκανικούς Πολέμους, αλλά και στο διπλωματικό πεδίο, και ανασκουμπώθηκε και έπλασε τον μύθο της ζωής της με μια άλλη μεγάλη ιδέα.

«Καλούμεθα να συγκροτήσουμε ένα συγχρονισμένο κράτος, το οποίο εις μεν το εσωτερικό αποστολή έχει να υψώνει καθ' ημέραν το ηθικόν, το πνευματικόν και το υλικόν επίπεδον του λαού, εις δε το εξωτερικόν, να είναι στοιχείο ειρήνης και αρμονίας των εθνών», είπε σε ομιλία του στη Θεσσαλονίκη στις 21 Ιουλίου του 1928 ο ίδιος Ελευθέριος Βενιζέλος, ο οποίος λίγα χρόνια πριν είχε πλέξει το εγκώμιο και είχε υποκλιθεί μπροστά στην προαιώνια αξία, τη συναισθηματική, την ιστορική και την πολιτική της Μεγάλης Ιδέας.

Το δράμα αυτού του πολιτικού είναι ότι εκλήθη να θάψει το δικό του τέκνο και έπρεπε πρώτα να πείσει τον εαυτό του, τους συνεργάτες του και εν συνεχεία τον ίδιο τον λαό. Διότι αυτό το τέκνο, όπως σας εξήγησα, η Μεγάλη Ιδέα, δεν ήταν προϊόν μιας επινόησης συμφερόντων της στιγμής ή προϊόν μιας διεκδίκησης πολιτικής, που χρωματίστηκε εκείνη τη στιγμή με έντονα χρώματα, για να παραπλανήσει τον λαό. Ήταν το όχημα το οποίο επί αιώνες μάς καθοδηγούσε και μας έσωζε. Και δεν είχε ιμπεριαλιστική διάσταση, όπως ελέχθη. Είχε διάσταση εθνολογική και είχε και διάσταση αυτοδιαθέσεως, η οποία αρχή της αυτοδιαθέσεως την εποχή εκείνη, μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ήταν κάτι πανίσχυρο και πάνω σε αυτό μπόρεσε να οικοδομήσει τα επιχειρήματά της η Ελλάδα πριν και μετά την Καταστροφή.

Σήμερα, λοιπόν, τιμούμε αυτή την Ελλάδα, την Ελλάδα η οποία έφτασε στα έσχατα όριά της, η οποία εν συνεχεία υπέστη μιαν ασύλληπτης έκτασης καταστροφή, ιδίως ο Ελληνισμός της Ιωνίας και του Πόντου, ο Ελληνισμός δηλαδή εκείνος ο οποίος προαιώνια εδέσποζε πολιτιστικά, εμπορικά και κοινωνικά σε εκείνες τις ακτές και ο οποίος, ερχόμενος στην Ελλάδα, καθημαγμένος και αντιμετωπιζόμενος όχι απαραίτητα ευνοϊκά στην αρχή, κατάφερε να μας μπολιάσει, ώστε να μπορούμε να λέμε σήμερα ότι είμαστε όλοι τέκνα και απόγονοι της Μικρασιατικής Καταστροφής, που εξελίχθηκε σε μια νέα «μεγάλη ιδέα», που επικράτησε, στην προσπάθεια δηλαδή της προκοπής και της ευημερίας της πατρίδας μας, εν ασφαλεία.

Σας καλώ, κλείνοντας την ομιλία μου, να δείτε πόσο μοιάζει η νέα Μεγάλη Ιδέα που εξέφρασε ο Βενιζέλος το 1928 –ένα σύγχρονο, δηλαδή, κράτος, με αποστολή την ανύψωση της αξίας του ανθρώπου και του λαού και στο εξωτερικό να είναι στοιχείο ειρήνης και αρμονίας των λαών– με το Σύνταγμά μας το σημερινό, το Σύνταγμα δηλαδή που αναθεωρήσαμε πριν από τρία χρόνια και το οποίο στο άρθρο 2 λέει ότι ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της πολιτείας και ότι η Ελλάδα, ακολουθώντας τους γενικά αναγνωρισμένους κανόνες του διεθνούς δικαίου, επιδιώκει την εμπέδωση της ειρήνης, της δικαιοσύνης, καθώς και την ανάπτυξη των φιλικών σχέσεων μεταξύ των λαών και των κρατών.

Η ειρήνη και αρμονία των εθνών του Βενιζέλου, η ειρήνη και οι φιλικές σχέσεις του Συντάγματός μας, η νέα Μεγάλη Ιδέα βρίσκεται στο Σύνταγμά μας. Ορκιστήκαμε στη νέα Μεγάλη Ιδέα.

Κυρίες και κύριοι συνάδελφοι, σήμερα, εκατό χρόνια μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, το πιο εύσχημον, το πιο δικαιωμένο μνημόσυνο, η πιο δίκαιη αναγνώριση εκείνης της αβάσταχτης θυσίας είναι να τηρήσουμε τον όρκο που δώσαμε στο Σύνταγμά μας, να τηρήσουμε τον όρκο που δώσαμε στη νέα Μεγάλη Ιδέα.

Κωνσταντίνος Αν. Τασούλας
Πρόεδρος της Βουλής των Ελλήνων

Χαιρετισμός

Αναγνωρίζοντας την ιδιαίτερη σημασία της επετείου των 100 χρόνων από τη Μικρασιατική Καταστροφή, η Βιβλιοθήκη της Βουλής διοργανώνει την έκθεση «Ιστορίες επιβίωσης: Μικρασιάτες πρόσφυγες και εργασία στις νέες πατρίδες». Στόχος της Έκθεσης είναι η ανάδειξη όψεων της επαγγελματικής ενσωμάτωσης των προσφυγικών πληθυσμών στις νέες πατρίδες και της συμβολής τους στον εργασιακό βίο της Ελλάδας· και η παράλληλη ανάδειξη των δεξιοτήτων που κατείχαν ή ανέπτυξαν, των επαγγελματικών δραστηριοτήτων στις οποίες ειδικεύτηκαν, της τεχνογνωσίας που εισέφεραν.

Η σταδιακή ενσωμάτωση των Μικρασιατών στον ελληνικό κοινωνικό ιστό από τα μέσα της δεκαετίας του 1920 και εντεύθεν αποτέλεσε το δίχως άλλο τομή στη νεότερη ελληνική ιστορία. Η χώρα ενισχύθηκε δημογραφικά, ο πληθυσμός των παραμεθόριων περιοχών πύκνωσε, ενώ παράλληλα δρομολογήθηκαν μεγάλα δημόσια έργα και αναζωογονήθηκε ο πρωτογενής τομέας με πολλαπλά οφέλη για την ανόρθωση της ελληνικής οικονομίας. Επιπροσθέτως, ο δυναμισμός του προσφυγικού στοιχείου και η ύπαρξη εντός αυτού κοινοτήτων με ιδιαίτερα υψηλό πολιτιστικό κεφάλαιο, όπως λόγου χάρη οι Πολίτες και οι Σμυρνιοί, υπήρξε καταλύτης ευρύτερων διεργασιών, οι οποίες συνέβαλαν τόσο στην έξοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας, όσο και την ενίσχυση της εξωστρέφειας του ελληνικού πνεύματος. Δεν θα ήταν υπερβολή να πει κανείς ότι από τις στάχτες της Μικρασιατικής Καταστροφής αναγεννήθηκε μια νέα Ελλάδα.

Η αποκατάσταση και η ενσωμάτωση των προσφύγων είναι βεβαίως ιδιαιτέρως σύνθετα φαινόμενα. Υπό αυτή την έννοια, η έκθεση δεν αποσκοπεί στην εξαντλητική κάλυψη των επιμέρους ιστορικών, οικονομικών και κοινωνικών πτυχών τους, όσο στην ανάδειξη της εργασίας ως στρατηγικής επιβίωσης για τους Μικρασιάτες, αλλά και ως μοχλού κοινωνικής αναδημιουργίας και ανάπτυξης της εθνικής οικονομίας. Σε αυτό το πλαίσιο, δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στις θεσμικές παρεμβάσεις που έλαβαν χώρα για την εργασιακή τους αποκατάσταση, τόσο από ελληνικούς, όσο και διεθνείς φορείς. Αυτή ήταν άλλωστε μία από τις κύριες προτεραιότητες της Πολιτείας, μαζί φυσικά με τα προγράμματα στέγασης και κοινωνικής μέριμνας, που αποσκοπούσαν στην κάλυψη των πλέον άμεσων βιοτικών αναγκών.

Οι «Ιστορίες επιβίωσης» δεν είναι μια έκθεση πανηγυρικού χαρακτήρα. Είναι ένας φόρος τιμής στον Μικρασιατικό Ελληνισμό και παράλληλα μια απόπειρα ανάδειξης των δυσκολιών, των προκλήσεων αλλά και των μεγάλων επιτυχιών που χαρακτηρίζουν το τιτάνιο εγχείρημα της αποκατάστασης των προσφύγων. Στους διαδρόμους του πρώτου ορόφου του πρώην Δημόσιου Καπνεργοστασίου, όπου αναπτύσσεται η έκθεση, ο επισκέπτης θα έχει την ευκαιρία να αναστοχαστεί και να μάθει για ένα από τα κρισιμότερα κεφάλαια της νεότερης Ιστορίας μας, μέσα από ένα πλήθος εκθεμάτων και τεκμηρίων, τα οποία αντλήθηκαν τόσο από τις συλλογές της Βιβλιοθήκης της Βουλής, όσο και από συνεργαζόμενους φορείς. Θα έχει επίσης τη δυνατότητα να περιηγηθεί και να γνωρίσει από κοντά το ίδιο το κτίριο του Καπνεργοστασίου. Ένα κτίριο τοπόσημο, το οποίο ανεγέρθηκε μεταξύ 1928-1930 και κατά καιρούς προσαρμόστηκε σε διαφορετικές χρήσεις (Καπνεργοστάσιο, έδρα της Στρατιωτικής Υπηρεσίας Αθηνών λίγο πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, έδρα της Στρατιωτικής Καπνοβιομηχανίας και Υγειονομικής Υπηρεσίας μετά το ξέσπασμα του Πολέμου, χώρος φιλοξενίας απόρων και προσφύγων, κυρίως από τη Ρουμανία, μεταξύ 1948 και 1960 κ.ά.). Σημειώνεται ότι είναι η πρώτη φορά που μια επετειακή έκθεση της Βιβλιοθήκης της Βουλής φιλοξενείται στον συγκεκριμένο χώρο, φιλοδοξώντας να τον επανασυστήσει στους φίλους της Βιβλιοθήκης, αλλά και στο ευρύ κοινό.

Κλείνοντας αυτόν τον σύντομο χαιρετισμό, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους επιμελητές και τις επιμελήτριες, καθώς και το προσωπικό της Βιβλιοθήκης, που εργάστηκαν άοκνα για τον σχεδιασμό και την επιτυχή ολοκλήρωση μιας προσπάθειας με ιδιαίτερη ιστορική και συμβολική βαρύτητα. Το 1922 είναι ένα αλησμόνητο τραύμα στην ψυχή και το σώμα του ελληνισμού, είναι όμως και ένα διαρκές σύμβολο της ικανότητας του λαού μας να στέκεται όρθιος στις δυσκολότερες των στιγμών. Η αποφασιστικότητα που επέδειξε τότε η Πολιτεία, το πείσμα και ο δυναμισμός του προσφυγικού στοιχείου, απέναντι σε τόσες αντιξοότητες, οφείλουν να είναι οδηγός για εμάς σήμερα.

Γεώργιος Μυλωνάκης
Γενικός Γραμματέας της Βουλής των Ελλήνων

Εισαγωγή στις *Ιστορίες Επιβίωσης*

«Τα χούγια μας ννακατωθήκανε με τα χούγια σας.
Τα χούγια σας με τα εδικά μας. Ηγινήκαμε μαθές, το ένα»

Μαρτυρία Κατερνώς Καρακοσταντήδενας[1]

Αυτό που τόσο εύγλωττα και βιωματικά περιγράφει η προτασσόμενη μαρτυρία, ο Γ. Θ. Μαυρογορδάτος το αποκάλεσε με ιστορικούς όρους «το μεγαλύτερο ειρηνικό επίτευγμα του νεοελληνικού κράτους – και, κατ' επέκταση, του νεοελληνικού έθνους», ένα «ανεπανάληπτο» κατόρθωμα.[2] Το κατόρθωμα αυτό της ένταξης των προσφυγικών πληθυσμών στη νεοελληνική κοινωνία και της μετέπειτα ώσμωσής τους με τους εντόπιους επιχειρεί να αναδείξει η έκθεση *Ιστορίες επιβίωσης*, εστιάζοντας στην εργασιακή αποκατάσταση των προσφύγων, πεδίο άμεσα σχετιζόμενο με την ενσωμάτωση σε κάθε νέο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο, με στόχο την ανάδειξη όψεων της συμβολής τους στον κοινωνικοοικονομικό και επιχειρηματικό βίο της Ελλάδας από τα πρώτα χρόνια της άφιξής τους μέχρι τη δεκαετία του 1940. Το εκθεσιακό αφήγημα υιοθετεί την παραπάνω διττή οπτική, αφενός των μικροϊστοριών των αυτοπτών μαρτύρων και αφετέρου της «επίσημης» ιστορίας του ελληνικού Κράτους, που κλήθηκε να διαχειριστεί τη μαζική έλευση των προσφυγικών ροών μέσω νομοθετικών και θεσμικών παρεμβάσεων, σε εξαιρετικά πιεστικές συνθήκες και υπό το συμβολικό βάρος μιας εθνικής καταστροφής.

Ασφαλώς δεν επιδιώκεται η εξαντλητική κάλυψη των επιμέρους ιστορικών, οικονομικών και κοινωνικών πτυχών ενός τόσο σύνθετου φαινομένου, αλλά περισσότερο η θεματοποίηση της εργασίας ως στρατηγικής επιβίωσης για τους Μικρασιάτες πρόσφυγες, ως μέσου διαμόρφωσης ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων και ως μοχλού κοινωνικής αναδημιουργίας και ανάπτυξης της εθνικής οικονομίας. Η Έκθεση δεν αποβλέπει στο να ωραιοποιήσει καταστάσεις ή να καταθέσει «οριστικές» ή «βολικές» αποτιμήσεις. Άλλωστε, όπως προσφυώς επισημαίνει ο Ακαδημαϊκός Π. Κιτρομηλίδης (2010: 169),[3] η επιχειρηματολογία περί συμβολής του προσφυγικού πληθυσμού στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας έχει «αμφισβητηθεί από σοβαρούς ιστορικούς της οικονομίας που έχουν εξετάσει με την ψυχρή λογική της οικονομικής ανάλυσης τα σχετικά στοιχεία, εντούτοις και μόνη η δραματική αύξηση του πληθυσμού που αντιπροσώπευε η εισροή του προσφυγικού στοιχείου, οι ανάγκες αυτού του πληθυσμού και οι επενδύσεις που έγιναν για την αποκατάστασή του συνιστούσαν μηχανισμούς οικονομικής κινητικότητας και ανάπτυξης». Οι *Ιστορίες επιβίωσης* ευελπιστούν να τροφοδοτήσουν τον περί την επέτειο 1922-2022 αναστοχασμό, προβάλλοντας μια πτυχή της Μικρασιατικής Καταστροφής που καθόρισε την ιστορική διαδρομή του Ελληνισμού και διαμόρφωσε εν πολλοίς τη σύγχρονη φυσιογνωμία της Ελλάδας: αυτή του μετασχηματισμού μιας ανείπωτης εθνικής τραγωδίας σε δύναμη αναγέννησης και μπολιάσματος σε επίπεδο οικονομικό και πολιτισμικό. «Γιατί ό,τι χάθηκε στην Μικρασία και την Ανατολική Θράκη κερδήθηκε στην άλλη άκρη του Αιγαίου: Μικρασιάτες, Πόντιοι, Κωνσταντινουπολίτες και

1 Στο: Δ. Γ. Μαρή, «Οι πρόσφυγες της Μικράς Ασίας στη Χίο», *Χιόνη, Μηνιαία χιακή έκδοση Λόγου και Τέχνης*, τχ. 7 (Σεπτέμβριος 1992), σ. 12.

2 Γ. Θ. Μαυρογορδάτος, «Το ανεπανάληπτο επίτευγμα», στο *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, τόμ. 9, *Μικρασιατική Καταστροφή και Ελληνική Κοινωνία* (πρόλογος-επιμέλεια: Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης), Αθήνα 1982, σ. 9-12.

3 Π. Κιτρομηλίδης, «Η ιδεολογία του προσφυγισμού», στο: Χ. Κουλούρη (επιμ.), *Έξι στιγμές του 20ού αι. 2. Η Μικρασιατική καταστροφή, 1922, Τα Νέα*, Αθήνα 2010, σ. 167-173.

Θράκες δεν περιορίστηκαν απλώς σε μια οικονομική ή πολιτιστική εισφορά στο εθνικό σύνολο, αλλά στάθηκαν αυτόχρημα συνδημιουργοί στη διαμόρφωση του Νέου Ελληνισμού», όπως σχολιάζει ο Γ. Κ. Τενεκίδης (1980: ιη΄) στον «Πρόλογο» του Α΄ τόμου της *Εξόδου*.[4]

Πρόκειται για ένα θέμα επίκαιρο και δυστυχώς πάντοτε ανοικτό, όχι μόνο γιατί στις οικογενειακές αφηγήσεις όλων μας υπάρχουν –σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό– μνήμες από τις χαμένες πατρίδες και ενθυμήματα στοργικά φυλαγμένα σε συρτάρια και σεντούκια, αλλά και γιατί το προσφυγικό ζήτημα εξακολουθεί να βρίσκεται ως τις μέρες μας στον δημόσιο διάλογο της Ελλάδας και της Ευρώπης - με άλλους όρους, υπό άλλες συνθήκες, αλλά με σκληρό πυρήνα το ίδιο διαχρονικό και διατοπικό τραύμα της προσφυγιάς. Αξίζει να επισημανθεί ότι, την περίοδο που η Ελλάδα προσπαθούσε να ενσωματώσει τα διαδοχικά μεγάλα πληθυσμιακά κύματα πριν και μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922, στο ευρωπαϊκό στερέωμα οι προσφυγικές μετακινήσεις που προέκυψαν κατά τη διάρκεια και μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου συντέλεσαν σε μια σημαντική εξέλιξη, στο να διαμορφωθεί, όπως επισημαίνει ο Ανδριώτης (2020: 3),[5] «ένα θεσμικό πλαίσιο προστασίας των εκάστοτε προσφύγων και διαχείρισης του ζητήματος, και γενικότερα το προσφυγικό πρόβλημα να αντιμετωπιστεί, όχι πλέον ως εθνικό, αλλά ως διεθνοποιημένο ζήτημα στο πλαίσιο διακρατικών θεσμών και δράσεων» – διάσταση που σήμερα θεωρείται εν πολλοίς αυτονόητη, αλλά όχι πάντοτε εύκολα εφαρμόσιμη.

Ο αφηγηματικός πυρήνας της Έκθεσης συντίθεται από ένα μωσαϊκό με τα κυριότερα επαγγέλματα, αστικά και αγροτικά, τα οποία παρουσιάζονται ως κεντρομόλες περιπτώσεις και πλαισιώνονται από αντικείμενα, πρακτικές και συνήθειες, επεκτείνοντας την έννοια της «εργασίας» ως καθημερινού βιώματος. Παράλληλα με την «από τη βάση» προσέγγιση, γίνεται αναφορά και στις άνωθεν πρωτοβουλίες για τη θεσμική αντιμετώπιση του προσφυγικού ζητήματος, έτσι ώστε να επιτευχθεί μια κατά το δυνατόν πολύπλευρη ανασύνθεση του κόσμου της εργασίας των προσφύγων. Και όλα αυτά μέσα από μια πληθώρα πολυτροπικών εκθεμάτων, που περιλαμβάνουν βιβλία, φυλλάδια, έγγραφα, φωτογραφίες, τρισδιάστατα αντικείμενα και οπτικοακουστικό υλικό, πλαισιωμένα με εισαγωγικά κείμενα και υπομνηματισμό και προερχόμενα από σαράντα και πλέον δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς, καθώς και ιδιώτες συλλέκτες – τους ευχαριστούμε από καρδιάς που μας εμπιστεύτηκαν πολύτιμα τεκμήρια, αυξημένης ιστορικής βαρύτητας και συναισθηματικής φόρτισης.

Ως προς τη διάρθρωση, το πρώτο μέρος της Έκθεσης αρχίζει με την απαραίτητη, συνοπτική σκιαγράφηση του ιστορικού πλαισίου, με την εποπτική βοήθεια ενός χρονολογίου με τα σημαντικότερα γεγονότα της περιόδου. Ακολουθεί το ίδιο το γεγονός του ξεριζωμού, όπως αποτυπώνεται σε προφορικές μαρτυρίες για την Καταστροφή και την άφιξη στην Ελλάδα: καταθέσεις ψυχής θραυσματικές, αποσπασματικές, όπως η μνήμη, αντικατοπτρίζονται σε ένα πλέγμα από καθρέφτες, στους οποίους ο επισκέπτης αντικρίζει τον εαύτο του σαν να ανήκει και αυτός στο πλήθος των ξεριζωμένων προσφύγων. Οι μαρτυρίες, ως βασικό μεθοδολογικό εργαλείο της κοινωνικής ιστορίας, διατρέχουν ολόκληρη την Έκθεση, σηματοδοτώντας μια ανθρωποκεντρική προσέγγιση, η οποία εστιάζει στις ανάγκες, τα εμπόδια και τις ελπίδες των ανθρώπων που αναγκάστηκαν να ξαναστήσουν τις ζωές τους στους τόπους υποδοχής. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται οι θεσμικές παρεμβάσεις για την υποδοχή των προσφύγων, όπως αναδεικνύονται μέσα από πρωτότυπο και ψηφιακό αρχειακό υλικό που περιλαμβάνει νομοθετικά διατάγματα, υπουργικές αποφάσεις, αλλά και διαβατήρια, πιστοποιητικά και άλλα έγγραφα τα οποία καθόρισαν τη δύσκολη αυτή μετάβαση στη ζωή των προσφύγων.

Το δεύτερο μέρος της Έκθεσης αρθρώνεται σε τέσσερις νοηματικές νησίδες, με επίκεντρο έννοιες

---

4 Γ. Κ. Τενεκίδης, «Πρόλογος», στο: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, *Η Έξοδος, Μαρτυρίες από επαρχίες των δυτικών παραλίων Μικρασίας*, τόμ. Α΄ (επιμ. Φ. Δ. Αποστολόπουλου), Αθήνα 1980, σ. ιζ΄-λς΄.

5 Ν. Ανδριώτης, *Πρόσφυγες στην Ελλάδα 1821-1940*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2020.

που συνθέτουν το σημασιολογικό σύμπαν της εργασιακής καθημερινότητας των προσφύγων, πάλι με διπλή εστίαση τόσο στις «στρατηγικές επιβίωσης» που οι ίδιοι «επινόησαν» και εφήρμοσαν, για να κατορθώσουν να ενταχθούν στη νέα επαγγελματική και κοινωνικοπολιτισμική τους πραγματικότητα, όσο και στις μακρο-εξελίξεις που πυροδότησε η άφιξή τους. Ειδικότερα, παρουσιάζονται οι εξής θεματικές ενότητες: 1) *Συνέχιση-προσαρμογή-καινοτομία*, στην οποία περιλαμβάνονται δραστηριότητες όπως η υφαντουργία, η ταπητουργία και η κεραμική, που αντανακλούν τη συνέχιση των ίδιων ή παρεμφερών επαγγελματικών δραστηριοτήτων με αυτές που ασκούσαν στις γενέτειρές τους οι Μικρασιάτες, αλλά και την προσαρμογή τους προς νέες, συχνά καινοτόμους κατευθύνσεις, όταν οι επικρατούσες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες το απαιτούσαν, 2) *Μετασχηματισμός-εκσυγχρονισμός-ανάπτυξη*, με αναφορά στις εξελίξεις που ενεργοποίησε η μαζική έλευση προσφύγων, ιδιαίτερα στον πρωτογενή τομέα, με την κατασκευή έργων κοινής ωφελείας και την αγροτική μεταρρύθμιση που υλοποιήθηκε μετά το 1922, οδηγώντας στον δραστικό εκσυγχρονισμό της αγροτικής παραγωγής, 3) *Αλλαγή-κινητικότητα-πολυσυλλεκτικότητα*, ενότητα επικεντρωμένη στις συχνές αλλαγές επαγγέλματος που οι συνεχείς μετακινήσεις των προσφυγικών πληθυσμών επέφεραν, στον συνδυασμό συχνά περισσότερων οικονομικών δραστηριοτήτων σε ατομικό ή σε οικογενειακό επίπεδο, αλλά και στην κρίσιμη στο επίπεδο του νοικοκυριού συνεισφορά όλων των μελών στον κοινό αγώνα για την επιβίωση, συμπεριλαμβανομένων των γυναικών αλλά και των ανήλικων παιδιών. Έμφαση δίνεται στη γυναικεία εργασία τόσο στις παραγωγικές δραστηριότητες του αγροτικού χώρου, όσο και στις αστικές περιοχές, όπου οι γυναίκες εξάσκησαν διάφορα επαγγέλματα, από βιομηχανικές εργάτριες και υπάλληλοι έως αυτοαπασχολούμενες (κεντήστρες, υφάντρες, μοδίστρες κ.τ.ό.) ή και υπηρέτριες, 4) *Επιβίωση-ενσωμάτωση-πρόοδος*, ενότητα αφιερωμένη στην κοινωνικο-οικονομική ένταξη των προσφύγων στην ελληνική κοινωνία και στον εμπλουτισμό του νεοελληνικού πολιτισμού, ιδιαίτερα σε τομείς όπως η λαϊκή τέχνη, η λογοτεχνία, η επιστήμη και η μουσική. Οι τέσσερις θεματικοί άξονες δεν είναι αμοιβαία αποκλειόμενοι, αλλά συμπληρωματικοί και αποβλέπουν στο να αποτυπώσουν τις βασικές νοηματικές παραμέτρους που συνθέτουν τη σημασιολογική προσωδία της εργασιακής ενσωμάτωσης των προσφύγων, με όλες τις θετικές αλλά και τις αρνητικές της αποχρώσεις.

* * *

Θερμές ευχαριστίες οφείλουμε σε όλες και όλους τους συντελεστές της Έκθεσης, για τις επιστημονικές γνώσεις και την επαγγελματική εμπειρία που προσκόμισαν αφειδώς, συμβάλλοντας στο συλλογικό αυτό εγχείρημα – τα ονόματά τους αποτυπώνονται αναλυτικά στη σελίδα 8 του ανά χείρας Καταλόγου. Ξεχωριστές ευχαριστίες οφείλονται στην Επιστημονική Επιτροπή της Έκθεσης, με Πρόεδρο τον Ευάγγελο Καραμανέ, Διευθύνοντα το Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, και μέλη τους κ.κ. Σωτήρη Ριζά, Διευθύνοντα το Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας του Νεωτέρου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, και Νίκο Ανδριώτη, Ιστορικό, εκπαιδευτικό· ομοίως, εγκάρδιες ευχαριστίες ανήκουν στην Οργανωτική Επιτροπή, αποτελούμενη από τον Δρα Γιώργο Αγγελόπουλο, Προϊστάμενο της Γενικής Διεύθυνσης Ηλεκτρονικής Διοίκησης, Βιβλιοθήκης & Εκδόσεων της Βουλής, και την κ. Σοφία Χνιάδου, νομικό και Σύμβουλο Πολιτιστικής Διαχείρισης στη Βιβλιοθήκη της Βουλής. Αναντικατάστατη υπήρξε η συμβολή των επιμελητριών συναδέλφων Δρος Μαρίας Βλασσοπούλου, Προϊσταμένης του Τμήματος Μπενακείου Βιβλιοθήκης & Συλλογών Πολιτικών Προσωπικοτήτων, και κ. Άντζελας Καραπάνου, Προϊσταμένης του Τμήματος Κοινοβουλευτικών Αρχείων, καθώς και των κ.κ. Ιωάννη Καραχρήστου και Παρασκευά Ποτηρόπουλου, Κύριων Ερευνητών του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, και της κ. Ευαγγελίας Αχλάδη, υπεύθυνης της Βιβλιοθήκης του Σισμανογλείου Μεγάρου (Γενικό Προξενείο της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη), που συνεισέφεραν καίρια στην έρευνα, τη συγγραφή κειμένων και τον υπομνηματισμό των εκθεμάτων. Η Έκθεση δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς την αρωγή της μουσειολόγου Δρος Πόπης Γεωργοπούλου, της ομάδας οργανωτικής υποστήριξης, με επικεφαλής τις συναδέλφους κ.κ. Μάρια Κούλη και Μαρία Δεκουλάκου, και της Δρος Μαρίας Μπριάνα, η οποία ανέλαβε την επικοινωνιακή προβολή της διοργάνωσης. Επίσης, η άρτια εικόνα των εκτιθέμενων αντικειμένων οφείλεται στην επιμέλεια των συντηρητριών της Βιβλιοθήκης της Βουλής Στέλλας Δασκα-

λοπούλου, Χαράς Ζαχιώτη, Αυγής Καλαφάτη, Στέλλας Κατσάμπη, Ελένης Μπακοθανάση, Θάλειας Νταλούκα, Αριέττας Ρεβίθη, Μαρίας Σακελλαρίου, Γκέλης Σαμαρτζή, Ιωάννας Σασιάκου, στη φωτογράφισή τους από την κ. Ειρήνη Μανουσάκη και στην ψηφιοποίηση και ψηφιακή τους επεξεργασία από την ίδια και τον κ. Γιώργο Ζανιά, επίσης στελέχη της Βιβλιοθήκης της Βουλής.

Στον Κατάλογο περιλαμβάνεται σχεδόν το σύνολο των εκθεμάτων της in situ εκδοχής· επιπλέον όμως οι ενότητες εμπλουτίζονται από επιστημονικές συμβολές δοκιμιακού τύπου, που επιχειρούν να φωτίσουν άλλοτε ευρύτερες και άλλοτε πιο ειδικές/περιπτωσιολογικές όψεις της εργασιακής ενσωμάτωσης των προσφύγων. Εγκάρδιες ευχαριστίες οφείλονται σε όλες και όλους τους συγγραφείς επιστημονικών κειμένων που διάνθισαν τον Κατάλογο: εκτός από τον Πρόεδρο και τα μέλη της ως άνω Επιστημονικής Επιτροπής, ευχαριστούμε την κ. Ευαγγελία Αχλάδη, τη συνάδελφο Μαρία Βλασσοπούλου, τον κ. Γιάννη Καραχρήστο, τον κ. Πάρη Ποτηρόπουλο, καθώς και την κ. Αφροδίτη Καμάρα, ιστορικό, σύμβουλο διαχείρισης πολιτιστικής κληρονομιάς, τον κ. Ντίνο Κόγια, δικηγόρο, συγγραφέα, ερευνητή του Δικτύου Νεώτερης Κεραμικής, και την κ. Ελένη Μπενέκη, ιστορικό, Προϊσταμένη του Ιστορικού Αρχείου του Π.Ι.Ο.Π.

Τέλος, τις θερμότερες ευχαριστίες μου στις συναδέλφους Μαρία Βλασσοπούλου, Ιουλιανή Θεοδόση και Άντζελα Καραπάνου για την επιμέλεια του Καταλόγου, στον Παναγιώτη Τζοανάκη, τον Πάνο Ζευγώλη και τη Διεύθυνση Εκδόσεων & Εκτυπώσεων για τη σχεδιαστική και καλλιτεχνική επιμέλεια, καθώς και στις Διευθύνσεις Τεχνικών Υπηρεσιών, Διεθνών & Δημοσίων Σχέσεων και στο Κανάλι και το Γραφείο Τύπου της Βουλής, για την πάντοτε αγαστή συνεργασία και υποστήριξη των δράσεων της Βιβλιοθήκης.

Όλες και όλοι οι συντελεστές αφιερώνουμε την Έκθεση και τον συνοδευτικό κατάλογο σε εκείνες κι εκείνους που μετέτρεψαν το τραύμα του ξεριζωμού σε δύναμη αναδημιουργίας· στους ανώνυμους και επώνυμους πρόσφυγες και προσφυγοπούλες που υπήρξαν αυτόπτες μάρτυρες της Μικρασιατικής Καταστροφής· εμείς είμαστε απλά παρατηρητές, που διαμεσολαβημένα και με την ασφάλεια της απόστασης προσπαθούμε να ανασυνθέσουμε το βίωμά τους, να διατηρήσουμε τις μνήμες τους ως αντικείμενο ανάλυσης και κριτικής επεξεργασίας, περιοριζόμενοι τελικά στο να καταθέσουμε με σεβασμό τη δική μας ερμηνευτική συμβολή ως ελάχιστο φόρο τιμής στις θυσίες τους.

Δρ Μαρία Καμηλάκη
Προϊσταμένη της Διεύθυνσης Βιβλιοθήκης της Βουλής

Σημείωμα

Με στόχο την ταυτόχρονη συναισθηματική και λογική ενεργοποίηση του επισκέπτη, η Έκθεση περιλαμβάνει υποσύνολα αντικειμένων, τεκμηρίων και κειμηλίων ως φορέων προσωπικών ιστοριών και συναισθημάτων. Η επιλογή της ανάδειξης των επαγγελματικών δραστηριοτήτων των προσφύγων υπογραμμίζει την αξία των δεξιοτήτων, ικανοτήτων, τεχνικών, γνώσεων και παραδόσεων, δηλαδή εκφάνσεων της άυλης πολιτισμικής κληρονομιάς, και συμβάλλει στην αντιμετώπισή της ως ισότιμης με την υλική, ιδιαίτερα στην συγκυρία του εμπλουτισμού του Εθνικού Ευρετηρίου[1] με ολοένα και περισσότερα «άυλα πολιτιστικά αγαθά». Έτσι, οι έννοιες της προσαρμογής, του μετασχηματισμού, της συνέχισης ή της αλλαγής και της επιμονής, που συνυφάνθηκαν με τις ανάγκες, τα εμπόδια και τις προσδοκίες των ανθρώπων που κλήθηκαν να ξαναστήσουν τις ζωές τους, αποτελούν τον αφηγηματικό πυρήνα της Έκθεσης.

Εισερχόμενος ο επισκέπτης «κουβαλά» το δικό του πρίσμα ανάγνωσης και καλείται σε μια βύθιση στον χρόνο. Στην εισαγωγή «αντικρίζει τον εαυτό του μέσα στο πλήθος»: στις *Ιστορίες Επιβίωσης* πρόσωπα, εικόνες και αντικείμενα, σε συνδυασμό με ένα πλέγμα από καθρέφτες και αποσπάσματα από μαρτυρίες των πρώτων ημερών, επιτρέπουν μια νοητή αιώρηση ανάμεσα στην «απουσία» και την «παρουσία», δίνοντας εξ αρχής το στίγμα της ανθρωποκεντρικής προσέγγισης της εκθεσιακής αφήγησης. Εν συνεχεία, στο κύριο μέρος περνά ανάμεσα από νοηματικές νησίδες οι οποίες συνθέτουν ένα μωσαϊκό με τα κυριότερα επαγγέλματα που συνεχίστηκαν, ανανεώθηκαν, εξελίχθηκαν, ενίοτε ατρόφησαν ή μετασχηματίστηκαν.

Καλούμε τον επισκέπτη να αφουγκραστεί την πρότερη χρήση του κτιρίου ως βιωμένου εργασιακού χώρου, να αναζητήσει και να ανακαλύψει συνδέσεις, να εντοπίσει αφορμές για σκέψη και αναστοχασμό, εν τέλει να «πλατύνει την ενσυναίσθησή του».

Μεσολαβώντας ανάμεσα στην επιστημονική και την οργανωτική ομάδα, αφενός, και τους φορείς και συλλέκτες, αφετέρου, καταθέτω με χαρά τον κοινό σεβασμό, την προθυμία και τη λαχτάρα για μοίρασμα.

Δρ Πόπη Γεωργοπούλου
Μουσειολόγος

1 Η από το 2006 κύρωση της Σύμβασης της UNESCO για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage) οδήγησε στη σύνταξη του Εθνικού Ευρετηρίου Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας, βλ. σχετικά https://ayla.culture.gr

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

1914 Μάιος

Έναρξη των διωγμών των Ελλήνων της Μικράς Ασίας και της Ανατολικής Θράκης

Ιούλιος

Κήρυξη του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου

1916 Αύγουστος-Σεπτέμβριος

Κίνημα Εθνικής Αμύνης και συγκρότηση της Προσωρινής Κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη από τον Ελευθέριο Βενιζέλο

1917 14/27 Ιουνίου

Ίδρυση Υπουργείου Περιθάλψεως με αρμοδιότητα τη μέριμνα για τους πρόσφυγες, τους επιστράτους και τις οικογένειές τους

1918 17/30 Οκτωβρίου

Υπογραφή της Ανακωχής του Μούδρου. Συνθηκολόγηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

1919 2/15 Μαΐου

Απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη

1920 Μάιος

Η Δυτική Θράκη υπό ελληνική κυριαρχία

28 Ιουλίου/10 Αυγούστου

Υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, που παραχωρεί στην Ελλάδα το σύνολο της Θράκης και τη διοίκηση της Σμύρνης και της περιοχής της

Αύγουστος

Κατάληψη της Ανατολικής Θράκης από τον ελληνικό στρατό

Νοέμβριος-Δεκέμβριος

Ήττα του κόμματος Φιλελευθέρων στις εκλογές. Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος επανέρχεται στην Ελλάδα με δημοψήφισμα

1922 Αύγουστος

Κατάρρευση του Μετώπου στη Μικρά Ασία, ήττα και άτακτη υποχώρηση του ελληνικού στρατού, είσοδος του κεμαλικού στρατού στη Σμύρνη

Σεπτέμβριος

Κίνημα του ελληνικού στρατού στη Χίο και τη Λέσβο, με επικεφαλής τους συνταγματάρχες Νικόλαο Πλαστήρα και Στυλιανό Γονατά και τον αντιπλοίαρχο Δημήτριο Φωκά

28 Σεπτεμβρίου/11 Οκτωβρίου

Υπογραφή της Ανακωχής των Μουδανιών, με την οποία τερματίζεται ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος

3/16 Νοεμβρίου

Ίδρυση του Ταμείου Περιθάλψεως Προσφύγων

Νοέμβριος

Η δίκη των Έξι

1923

30 Ιανουαρίου / 12 Φεβρουαρίου

Υπογραφή στη Λωζάννη της Σύμβασης περί Ανταλλαγής των Ελληνικών και Τουρκικών Πληθυσμών

16 Φεβρουαρίου

Εισαγωγή του νέου ημερολογίου

6 Ιουλίου

Το πρώτο νομοθέτημα για την αγροτική αποκατάσταση (ΝΔ «Περί αγροτικής εγκαταστάσεως προσφύγων»)

24 Ιουλίου

Υπογραφή της Συνθήκης Ειρήνης της Λωζάννης

29 Σεπτεμβρίου

Ίδρυση της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων

5 Οκτωβρίου

Έναρξη λειτουργίας της Μικτής Επιτροπής Ανταλλαγής Πληθυσμών στην Κωνσταντινούπολη

16 Δεκεμβρίου

Συμμετοχή των προσφύγων για πρώτη φορά σε εκλογική αναμέτρηση στην Ελλάδα. Εκλέγονται 56 πρόσφυγες βουλευτές

1924

13 Απριλίου

Εγκαθίδρυση με δημοψήφισμα του πολιτεύματος της αβασίλευτης δημοκρατίας

3 Μαΐου

Σύσταση της Γενικής Διεύθυνσης Ανταλλαγής Πληθυσμών, υπαγόμενης στο Υπουργείο Γεωργίας

Σεπτέμβριος

Άφιξη στην Ελλάδα των τελευταίων Ελληνορθόδοξων της Μικράς Ασίας

1926

Νοέμβριος

Έναρξη καταβολής των αποζημιώσεων στους πρόσφυγες από την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος

1928

19 Αυγούστου

Νίκη του Ελευθέριου Βενιζέλου στις εκλογές. Τετραετής κυβέρνηση Βενιζέλου

1930

10 Ιουνίου

Υπογραφή της Συμφωνίας της Άγκυρας, του ελληνοτουρκικού οικονομικού συμφώνου το οποίο προβλέπει και τον συμψηφισμό των εκατέρωθεν εγκαταλειφθεισών περιουσιών

30 Οκτωβρίου

Υπογραφή στην Άγκυρα του Συμφώνου Φιλίας, Ουδετερότητας και Διαιτησίας, του Πρωτοκόλλου για τον Περιορισμό των Ναυτικών Εξοπλισμών και της Σύμβασης Εμπορίου μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας

Δεκέμβριος

Κατάργηση της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων

Από τη Μεγάλη Ιδέα στη Μικρασιατική Καταστροφή

Σωτήρης Ριζάς
Διευθυντής Ερευνών,
Διευθύνων το Κέντρον Ερεύνης
της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού
της Ακαδημίας Αθηνών

Η απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη, στις 2/15 Μαΐου 1919, σηματοδοτούσε την έναρξη της τελικής φάσης του Ανατολικού ζητήματος. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε βγει ηττημένη από τον πόλεμο και η Ελλάδα, μέρος του συνασπισμού των νικητών του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, απέβλεπε στην πραγματοποίηση του «οράματος της Ιωνίας», στη δημιουργία μιας Ελλάδας που θα συνιστούσε ισχυρή περιφερειακή δύναμη, όπως την είχε προδιαγράψει από το 1915 ο Ελευθέριος Βενιζέλος, όταν υποστήριζε τη συμμετοχή της χώρας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό των δυνάμεων της Entente. Πέραν αυτού, η ελληνική Κυβέρνηση απέβλεπε στην προστασία των ελληνικών πληθυσμών της Μικράς Ασίας, οι οποίοι είχαν υποστεί ήδη το 1914 διωγμούς τέτοιας έκτασης, ώστε περίπου 150.000 εξ αυτών να καταφύγουν ως πρόσφυγες στο ελληνικό κράτος. Ο ελληνικός στρατός αποβιβάστηκε στη Σμύρνη και κατέλαβε την πόλη και μια εκτεταμένη ζώνη στην ενδοχώρα της μετά από εντολή του Ανώτατου Συμμαχικού Συμβουλίου. Οι ηγέτες των Συμμάχων, προσωπικότητες του βελνεκούς του Προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών Woodrow Wilson, του πρωθυπουργού της Γαλλίας Georges Clemenceau και του πρωθυπουργού της Μεγάλης Βρετανίας Lloyd George, αποσκοπούσαν στην αποτροπή της ιταλικής επέκτασης προς τη Σμύρνη. Η εντολή στην Ελλάδα ήταν προσωρινή, αλλά οι συνέπειες προοιωνίζονταν διαρκείς.

Μαζί με την ελληνική στρατιωτική δύναμη εγκαταστάθηκε στη Σμύρνη ελληνική πολιτική διοίκηση με ύπατο αρμοστή τον Αριστείδη Στεργιάδη. Η προσπάθεια του τελευταίου να επιβάλει την ισοπολιτεία και να εδραιώσει την αρμονική συνύπαρξη του ελληνικού με το τουρκικό στοιχείο δημιούργησε συχνά παρανοήσεις και προστριβές. Γενικότερα, καθώς η ελληνική διοίκηση διήρκεσε μόνο μια τριετία, δεν ήταν σε θέση να αφήσει ένα διαρκές ίχνος μέσω της επίδοσής της σε ειρηνικά έργα, όπως ήταν, μεταξύ άλλων, το σχεδιαζόμενο από τον κορυφαίο μαθηματικό της εποχής Κωνσταντίνο Καραθεοδωρή πανεπιστήμιο.

Μετά από σημαντική καθυστέρηση επρόκειτο να υπογραφεί στις 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920 η Συνθήκη Ειρήνης των Σεβρών μεταξύ των νικητών του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου και της ηττημένης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η Συνθήκη δημιουργούσε αυτό που αποκλήθηκε η Ελλάδα «των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών», καθώς προβλεπόταν η προσάρτηση στην ελληνική επικράτεια της Ανατολικής Θράκης, πλην της Κωνσταντινούπολης, και η παραχώρηση στο ελληνικό κράτος της διοίκησης της Σμύρνης και της ενδοχώρας της για μια πενταετία, μετά την πάροδο της οποίας θα ακολουθούσε δημοψήφισμα για την οριστική επίλυση του ζητήματος της κυριαρχίας.

Η υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών δεν σήμαινε όμως τον τερματισμό του ζητήματος, καθώς οι ελληνικές δυνάμεις αντιμετώπιζαν ήδη από τον Μάιο του 1919 την εντεινόμενη αντίθεση ενός νέου τουρκικού εθνικιστικού κινήματος υπό τον Mustafa Kemal. Ο τελευταίος, αξιωματικός του οθωμανικού στρατού που είχε αναδειχθεί κατά τη συμμετοχή του στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αντιτάχθηκε στην πολιτική της Υψηλής Πύλης, η οποία συνεργαζόταν με τους Συμμάχους. Ο Kemal πέτυχε να συγκροτήσει ένα εθνικιστικό κίνημα, το οποίο απέβλεπε στη δημιουργία ενός λαϊκού, κοσμικού κράτους βασιζόμενου στο έθνος στη θέση μιας πολυεθνικής αυτοκρατορίας που εδραζόταν στη θρησκευτική ταυτότητα. Ειδικά στο ζήτημα του εδαφικού καθεστώτος, ο Kemal απέρριπτε τη Συνθήκη των Σεβρών και ζητούσε την επιστροφή της Ανατολικής Θράκης στην τουρκική κυριαρχία και την αποχώρηση των Ελλήνων από τη ζώνη της Σμύρνης. Η μη αποδοχή των όρων της Συνθήκης των Σεβρών από την τουρκική πλευρά οδήγησε την ελληνική Κυβέρνηση στην ανάληψη στρατιωτικής επιχείρησης πέραν των ορίων της ζώνης της Σμύρνης που προβλέπονταν από τη Συνθήκη. Ο ελληνικός στρατός, με την άδεια των Συμμάχων, προέλασε έως το Ουσάκ και την Προύσα τον Ιούνιο-Ιούλιο 1920.

Η Κυβέρνηση που αναδείχθηκε μετά την εκλογική επικράτηση της αντιβενιζελικής παράταξης στις εκλογές της 1/13 Νοεμβρίου 1920 αποφάσισε να συνεχίσει την πολιτική του Βενιζέλου και των Φιλελευθέρων, αν και αντιμετώπιζε το φάσμα της διπλωματικής απομόνωσης, μετά την επάνοδο του βασιλιά Κωνσταντίνου, ανεπιθύμητου ιδίως από τη γαλλική Κυβέρνηση.

Η Συνδιάσκεψη του Λονδίνου (Φεβρουάριος-Μάρτιος 1921), η οποία συγκλήθηκε μετά από γαλλική και ιταλική απαίτηση για να εξετάσει την αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών, δεν κατέληξε σε συμφωνία. Η ελληνική Κυβέρνηση, με τη διακριτική ενθάρρυνση της βρετανικής, αποφάσισε να επιδιώξει τη στρατιωτική επίλυση του προβλήματος με την ανάληψη επιχειρήσεων στη Μικρά Ασία, με στόχο την καταδίωξη των Τούρκων και τον εξαναγκασμό τους σε αποδοχή των όρων της Συνθήκης των Σεβρών.

Η εκστρατεία, η οποία αναλήφθηκε χωρίς οικονομική βοήθεια ή ενίσχυση σε πολεμικό υλικό εκ μέρους των Συμμάχων, κλιμακώθηκε σε δύο φάσεις. Η πρώτη έληξε με την κατάληψη του Εσκί Σεχίρ, του Αφιόν Καραχισάρ και της Κιουτάχειας τον Ιούλιο του 1921. Η ελληνική πολιτική και στρατιωτική ηγεσία συνειδητοποιούσε όμως ότι η προέλαση δεν είχε αποφασιστικό αποτέλεσμα, καθώς οι Τούρκοι εθνικιστές εξακολουθούσαν να αρνούνται την αποφασιστική μάχη που επεδίωκε το ελληνικό επιτελείο. Κατόπιν αυτού, η πολιτική και στρατιωτική ηγεσία αποφάσισε στα μέσα Ιουλίου την περαιτέρω προέλαση προς τον ποταμό Σαγγάριο, με απώτερο στρατηγικό στόχο την κατάληψη της Άγκυρας, της πρωτεύουσας του νέου τουρκικού κράτους. Ο ελληνικός στρατός υπό αντίξοες συνθήκες, που συνέθεταν ο ελλιπής εφοδιασμός, λόγω της επιμήκυνσης των γραμμών εφοδιασμού, η πορεία μέσα από την Αλμυρά Έρημο, προκειμένου να επιτευχθεί η επαφή με τις τουρκικές δυνάμεις, η αριθμητική ανεπάρκεια για εκστρατεία αυτής της κλίμακας, αλλά και η συσσωρευμένη κόπωση από την πολεμική προσπάθεια, επεχείρησε να ανατρέψει την τουρκική αντίσταση στον Σαγγάριο. Οι μάχες, ιδιαίτερα σκληρές και αιματηρές, διήρκεσαν από τις 11 έως τις 29 Αυγούστου, όταν η ελληνική Κυβέρνηση διέταξε τον τερματισμό της επιχείρησης.

Οι ελληνικές δυνάμεις παρέμειναν στη Μικρά Ασία τον χειμώνα του 1921-22, καθώς ήταν πολιτικά αδιανόητο η Κυβέρνηση να προχωρήσει στην εγκατάλειψη του εδάφους και των Ελλήνων της Μικράς Ασίας. Το ηθικό του στρατού κατέπιπτε λόγω του γεγονότος ότι οι συνθήκες διαβίωσης ήταν σκληρές και δεν διαφαινόταν διπλωματική λύση του ζητήματος. Η εκστρατεία είχε επίσης μεγάλο κόστος για τα δημόσια οικονομικά και πολύ σοβαρή επίπτωση στο βιοτικό επίπεδο, όπως έδειξε η διχοτόμηση του χαρτονομίσματος, μέτρο στο οποίο κατέφυγε την άνοιξη του 1922 το κράτος, προκειμένου να χρηματοδοτήσει την παραμονή του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία για λίγους ακόμα μήνες.

Το καλοκαίρι του 1922 περνούσε με την ασφυκτική αίσθηση του αδιεξόδου. Σημειώνονταν απέλπιδες κινήσεις, όπως η προσπάθεια βενιζελικών παραγόντων για την αυτονόμηση της Μικράς Ασίας, ένα σχέδιο που δεν θα μπορούσε παρά ταύτα να αποτρέψει την ήττα και τον ξεριζωμό των Ελλήνων. Επιχειρήθηκε, επίσης, μια ατυχής προσπάθεια της ελληνικής Κυβέρνησης να εκβιάσει διπλωματική πρωτοβουλία για την άρση του αδιεξόδου με την απειλή προέλασης του ελληνικού στρατού προς την Κωνσταντινούπολη, κίνηση που ήταν σε θέση να αποτρέψουν οι Μεγάλες Δυνάμεις.

Η τελική επίθεση των τουρκικών δυνάμεων στις 13/26 Αυγούστου 1922 αιφνιδίασε τις ελληνικές δυνάμεις, οι οποίες δεν ήταν πλέον σε θέση να προβάλουν οργανωμένη αντίσταση. Ο τουρκικός στρατός κατέλαβε τη Σμύρνη εντός δύο εβδομάδων, στις 27 Αυγούστου/9 Σεπτεμβρίου. Η κατάληψη της Σμύρνης και η μεγάλη πυρκαγιά σηματοδοτούσαν όχι μόνο το τέλος της Μεγάλης Ιδέας, στην οποία βασίστηκε η ελληνική εξωτερική πολιτική από την ίδρυση του ελληνικού κράτους το 1830 και μετά, αλλά και τον ξεριζωμό 1.300.000 Ελλήνων, οι οποίοι κατέφυγαν πρόσφυγες στην Ελλάδα. Επρόκειτο για το τέλος της παρουσίας του Ελληνισμού στην Ιωνία μετά από 2.500 χρόνια συνεχούς παρουσίας.

Η έλευση των μικρασιατών Ελλήνων στην Ελλάδα ήταν ένα πραγματικό γεγονός το οποίο δεν ήταν αναστρέψιμο. Εντασσόταν όμως στο ευρύτερο πλαίσιο των ελληνοτουρκικών σχέσεων, οι οποίες αποτελούσαν αντικείμενο διευθέτησης στη Συνδιάσκεψη της Λωζάννης. Η ιδέα της ανταλλαγής των πληθυσμών δεν ήταν νέα. Είχε συζητηθεί για πρώτη φορά το 1914 με αφορμή τις εκτεταμένες διώξεις των Ελλήνων της Μικράς Ασίας από τους Νεότουρκους και είχε εγκαταλειφθεί με την έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Στις συνθήκες που διαμορφώθηκαν με τη Μικρασιατική καταστροφή, την επανέφερε στο προσκήνιο ο Νορβηγός διπλωμάτης Fridtjof Nansen. Η ανταλλαγή, δεδομένων των συνθηκών, φαινόταν ως ένας πρακτικός τρόπος για την εξομάλυνση της κατάστασης και την εμπέδωση της ειρήνης στην περιοχή.

Η ρύθμιση του θέματος είχε επείγοντα χαρακτήρα και επιτεύχθηκε με την υπογραφή της Ελληνοτουρκικής Σύμβασης Ανταλλαγής, στις 30 Ιανουαρίου/12 Φεβρουαρίου 1923 στη Λωζάννη, έξι μήνες πριν από τη σύναψη της Συνθήκης Ειρήνης. Οι Έλληνες που είχαν εγκαταλείψει την Τουρκία (1.300.000) ανταλλάσσονταν με 450.000 μουσουλμάνους του ελληνικού κράτους. Εξαιρούνταν της ανταλλαγής οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου και οι μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης. Στους πρόσφυγες αναγνωριζόταν το δικαίωμα να μεταφέρουν την κινητή περιουσία τους, ενώ η ακίνητη

προβλεπόταν να καταγραφεί ενόψει αποζημίωσης στο μέλλον, αφού πρώτα μια ειδική επιτροπή θα αναλάμβανε να συμψηφίσει το σύνολο των περιουσιών μεταξύ των δύο χωρών. Το ζήτημα αυτό δεν επρόκειτο να ρυθμιστεί παρά μόνο το 1930, στο πλαίσιο της ελληνο-τουρκικής προσέγγισης και αφού η ελληνική πλευρά αποδέχθηκε ότι οι μουσουλμανικές περιουσίες είχαν κατά τι μεγαλύτερη αξία από τις ελληνικές.

Η Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάννης υπεγράφη στις 24 Ιουλίου 1923 και αποτελεί το βασικό θεσμικό πλαίσιο που διέπει τις σχέσεις και το εδαφικό καθεστώς Ελλάδας και Τουρκίας, αλλά και το καθεστώς της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη και των μειονοτήτων στην Τουρκία, μεταξύ αυτών και της ελληνικής σε Κωνσταντινούπολη, Ίμβρο και Τένεδο.

Βιβλιογραφία

Lewellyn-Smith, M., *Το Όραμα της Ιωνίας. Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία 1919-1922*, μτφρ. Λίνα Κάσδαγλη, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2009.

Πλουμίδης, Σπ. Γ., *Τα μυστήρια της Αιγηίδος. Το μικρασιατικό ζήτημα στην ελληνική πολιτική (1891-1922)*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2016.

Ριζάς, Σ., *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας. Ο Βενιζέλος, ο αντιβενιζελισμός και η Μικρά Ασία*, Καστανιώτης, Αθήνα 2015.

Από τη Μεγάλη Ιδέα στη Μικρασιατική Καταστροφή

Το καμπαναριό του Αγίου Γρηγορίου στην Κερασούντα
Επιστολικό δελτάριο, Thovmas Karakachian (εκδ.) *

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

Η οικία του τραπεζίτη Κωστάκη Θεοφυλάκτου στην Τραπεζούντα
Επιστολικό δελτάριο, Cacouli frères (εκδ.) *

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

Τα τεκμήρια που σημαίνονται με το * παρατίθενται στην Έκθεση σε ψηφιακή αναπαραγωγή

Η αποβάθρα της Σμύρνης και άποψη της
Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος
Επιστολικό δελτάριο, J. Molko (εκδ.) *

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

Άποψη του Αϊδινίου
Επιστολικό δελτάριο, Homère Maison (εκδ.) *

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

Η αποβάθρα της Σμύρνης
Fred. Boissonnas,
L'image de la Grèce. Smyrne, Γενεύη 1919

Βιβλιοθήκη της Βουλής

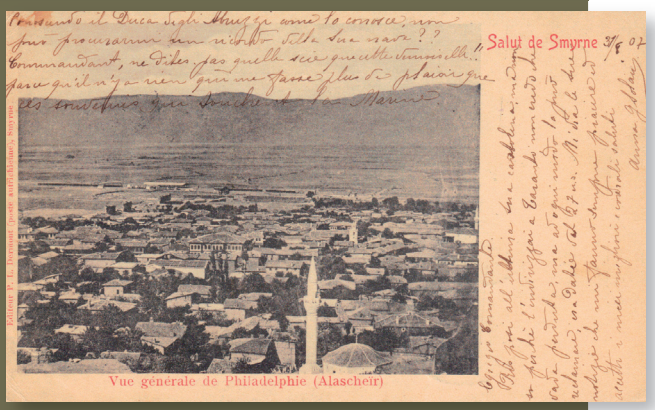

Γενική άποψη της Φιλαδέλφειας
Επιστολικό δελτάριο, P. L. Dermont–Smyrne (εκδ.) *

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

Fred. Boissonnas, *L'image de la Grèce. Smyrne*, Γενεύη 1919

Βιβλιοθήκη της Βουλής

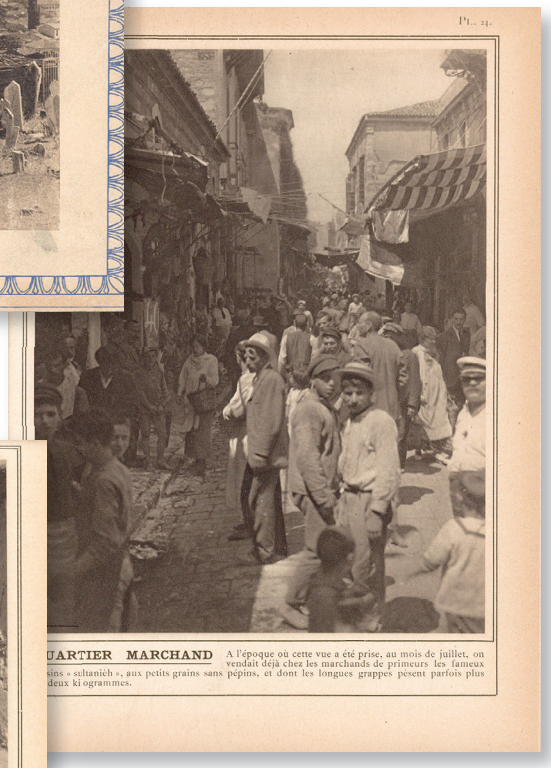

Εορταστική εκδήλωση για την υποδοχή του ελληνικού στρατού σε πόλη της Μικράς Ασίας. Στο κέντρο διακρίνεται ο αρχιστράτηγος Λεωνίδας Παρασκευόπουλος (1860-1936)

Συλλογή Γιάννη Παπαδάκη-Μετζικώφ

Έλληνες στρατιώτες σε θέατρο της Μικράς Ασίας

Συλλογή Γιάννη Παπαδάκη-Μετζικώφ

Έλληνες στρατιώτες την περίοδο της Μικρασιατικής Εκστρατείας
Επιστολικό δελτάριο

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

Το ελληνικό θέατρο στο Αφιόν Καραχισάρ, 1922
Επιστολικό δελτάριο

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

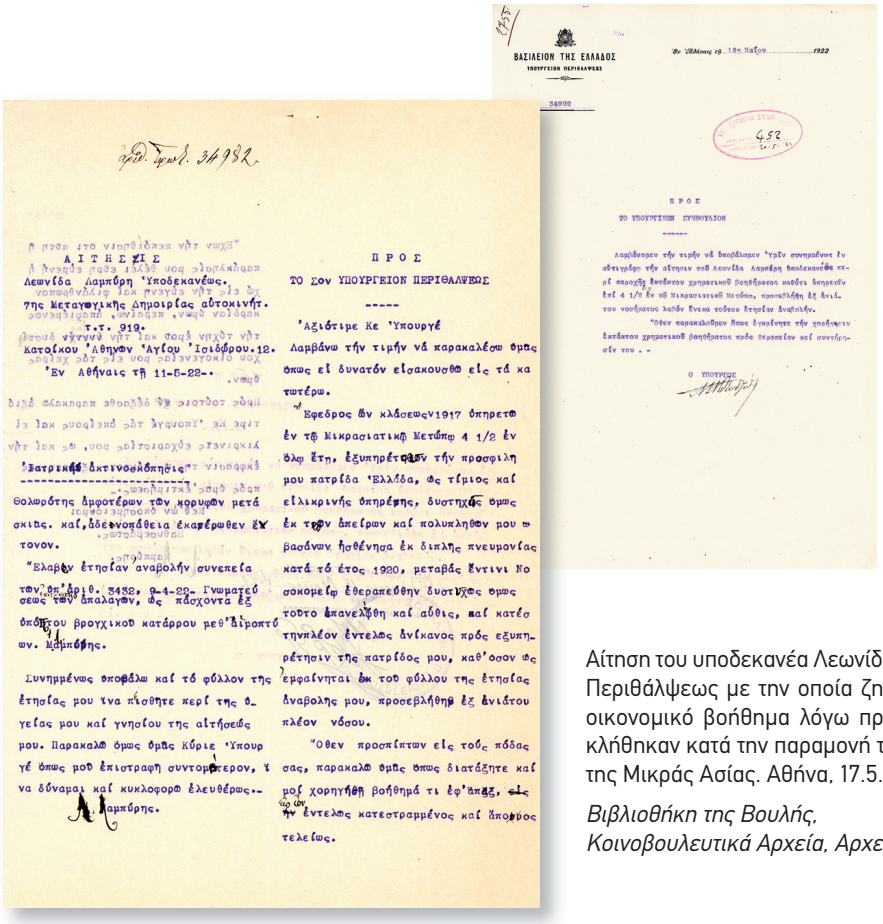

ΑΙΤΗΣΙΣ

Λεωνίδα Λαμπύρη Ὑποδεκανέως.
τῆς Μεταγωγικῆς Δημοιρίας αὐτοκινήτ.
τ.τ. 919.
Κατοίκου Ἀθηνῶν Ἁγίου Ἰσιδώρου.12.
Ἐν Αθήναις τῇ 11-5-22-.

Ἰατρικὴ ἀκτινοσκόπησις

Θολωρότης ἀμφοτέρων τῶν κορυφῶν μετά σκιᾶς. καί, ἀδεινοπάθεια ἐκαπέρωθεν ἔκτονον.

Ἔλαβον ἐτησίαν ἀναβολὴν συνεπεία τῶν ὑπ' ἀριθ. 3432, 9-4-22- Γνωματεύσεως τῶν ἀπαλαγῶν, ὡς πάσχοντα ἐξ ὑπόπτου βρογχικοῦ κατάρρου μεθ' ἀιμοπτύων. Λαμπύρης.

Συνημμένως ὑποβάλω καί τό φύλλον τῆς ἐτησίας μου ἵνα πίσθητε περί τῆς ὑγείας μου καί γνησίου τῆς αἰτήσεώς μου. Παρακαλῶ ὅμως ὑμᾶς Κύριε Ὑπουργέ ὅπως μοῦ ἐπιστραφῆ συντομώτερον, ἵνα δύναμαι καί κυκλοφορῶ ἐλευθέρως.-

Λαμπύρης.

ΠΡΟΣ

ΤΟ Σον ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΕΡΙΘΑΛΨΕΩΣ

Ἀξιότιμε Κε Ὑπουργέ

Λαμβάνω τήν τιμήν νά παρακαλέσω ὑμᾶς ὅπως εἰ δυνατόν εἰσακουσθῶ εἰς τά κατωτέρω.

Ἔφεδρος ὢν κλάσεως 1917 ὑπηρετῶ ἐν τῷ Μικρασιατικῷ Μετώπῳ 4 1/2 ἐν ὅλῳ ἔτη, ἐξυπηρέτησιν τήν προσφιλη μου πατρίδα Ἑλλάδα, ὡς τίμιος καί εἰλικρινής ὑπηρέτης, δυστυχῶς ὅμως ἐκ τῶν ἀπείρων καί πολυπλήθων μου βασάνων ἠσθένησα ἐκ διπλῆς πνευμονίας κατά τό ἔτος 1920, μεταβάς ἔντινι Νοσοκομείῳ ἐθεραπεύθην δυστυχῶς ὅμως τοῦτο ἐπανελήθη καί αὖθις, καί κατέστην πλέον ἐντελῶς ἀνίκανος πρός ἐξυπηρέτησιν τῆς πατρίδος μου, καθ' ὅσον ὡς ἐμφαίνηται ἐκ τοῦ φύλλου τῆς ἐτησίας ἀναβολῆς μου, προσεβλήθην ἐξ ἀνιάτου πλέον νόσου.

Ὅθεν προσπίπτων εἰς τούς πόδας σας, παρακαλῶ ὑμᾶς ὅπως διατάξητε καί μοί χορηγήθη βοήθημά τι ἐφ' ἅπαξ, ἐπεί ἐντελῶς κατεστραμμένος καί ἄπορος τελείως.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΕΡΙΘΑΛΨΕΩΣ

Ἐν Ἀθήναις τῇ 16η Μαΐου 1922

ΠΡΟΣ

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

Λαμβάνομεν τήν τιμήν νά ὑποβάλομεν Ὑμῖν συνημμένως ἐν αὐτιγράφῳ τήν αἴτησιν τοῦ Λεωνίδα Λαμπύρη ὑποδεκανέως περί παροχῆς ἐκτάκτου χρηματικοῦ βοηθήματος καθότι ὑπηρετῶν ἐπί 4 1/2 ἐν τῷ Μικρασιατικῷ Μετώπῳ, προσεβλήθη ἐξ ἀνιάτου νοσήματος λαβών ἕνεκα τούτου ἐτησίαν ἀναβολήν.

Ὅθεν παρακαλοῦμεν ὅπως ἐγκρίνητε τήν χορήγησιν ἐκτάκτου χρηματικοῦ βοηθήματος πρός θεραπείαν καί συντήρησίν του.-

Ο ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ

Αίτηση του υποδεκανέα Λεωνίδα Λαμπύρη προς το Υπουργείο Περιθάλψεως με την οποία ζητά να του χορηγηθεί έκτακτο οικονομικό βοήθημα λόγω προβλημάτων υγείας που προκλήθηκαν κατά την παραμονή του για 4,5 χρόνια στο μέτωπο της Μικράς Ασίας. Αθήνα, 17.5.1922

Βιβλιοθήκη της Βουλής,
Κοινοβουλευτικά Αρχεία, Αρχείο Υπουργικού Συμβουλίου

Ἀριθ. πρωτ. 99095, 101048 ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΠΥΡΟΒΟΛΙΚΟΥ
104240 ΤΜΗΜΑ ΒΙ
Ἐν Ἀθήναις 26 Ἀπριλίου 1922

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ

Πρὸς

Τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον

Ἐνταῦθα

Λαμβάνω τήν τιμήν νά ὑποβάλω τάς ὑπ' ἀριθ. 33057/4377/30-3-22, 50205/382/1-4-22, 33437/299/28-3-22 αἰτήσεις τῆς Στρατιᾶς Μικρᾶς Ἀσίας, καί νά παρακαλέσω ὅπως ἐκδώσητε τήν ὑμετέραν ἀπόφασιν ἐπί τῇ ὑπ' ἀριθ. 56493, 53310/25-2-22 ἀναφορᾷ ἡμῶν, ἀφορώσῃ ἔγκρισιν παραλαβῆς ὑποσαγμάτων ἐπί ἐκπτώσει τιμῆς, λαμβανομένου ὑπ' ὄψει ὅτι ἡ ἀνάγκη τυγχάνει ἐπείγουσα.-

Ὁ Ὑπουργός
Ν. Θεοτόκης

Περί ἐκδόσεως ἀποφάσεως ἐπί τῇ ὑπ' ἀριθ. 56493, 53310 ἀναφορᾷ ἡμῶν.-

Κοινοποίησις
Δ/σιν Πυροβολικοῦ

Ὁ υπουργός των Στρατιωτικών Νικόλαος Θεοτόκης υποβάλλει προς το Υπουργικό Συμβούλιο αιτήσεις της Στρατιάς Μικράς Ασίας για προμήθεια υποσαγμάτων. Αθήνα, 26.4.1922

Βιβλιοθήκη της Βουλής,
Κοινοβουλευτικά Αρχεία, Αρχείο Υπουργικού Συμβουλίου

Ομαδική φωτογραφία στρατιωτών
Επιστολικό δελτάριο

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

Αναμνηστική φωτογραφία στρατιωτών–
«ενθύμιον 1922»
Επιστολικό δελτάριο

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

Αναμνηστική φωτογραφία Ελλήνων στρατιωτών
στην πόλη Ουσάκ, 1922

Συλλογή Γιάννη Παπαδάκη-Μετζικώφ

Κύπελο στρατιώτη φτιαγμένο από κομμάτι οβίδας.
Διακρίνεται η εγχάρακτη επιγραφή
«Ενθύμιον Πελετζήκ 1922»

Συλλογή Γιάννη Παπαδάκη-Μετζικώφ

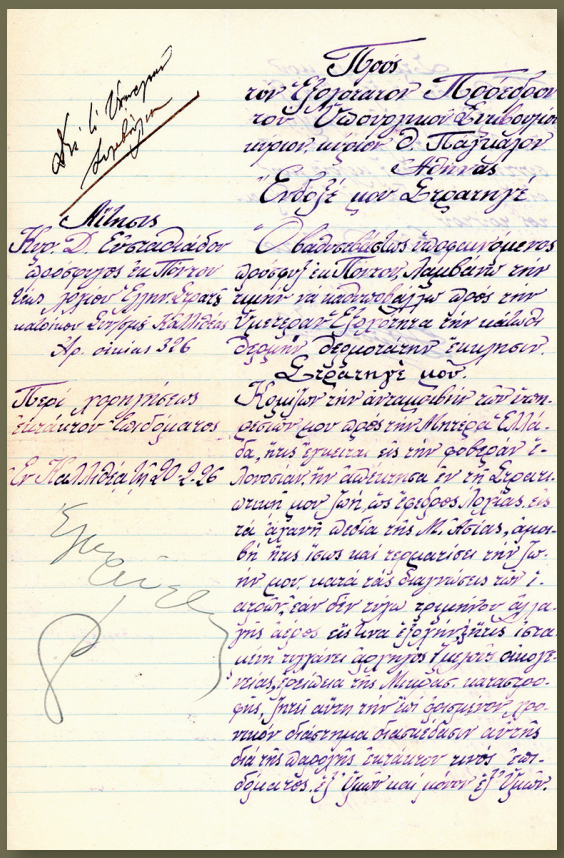

Αίτηση του Κυριάκου Ευσταθιάδη, πρόσφυγα από τον Πόντο και τέως λοχία του ελληνικού στρατού, με την οποία ζητά τη χορήγηση έκτακτου επιδόματος λόγω της νόσησής του από ελονοσία κατά τη διάρκεια της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Καλλιθέα, 20.2.1926

Βιβλιοθήκη της Βουλής,
Κοινοβουλευτικά Αρχεία, Αρχείο Υπουργικού Συμβουλίου

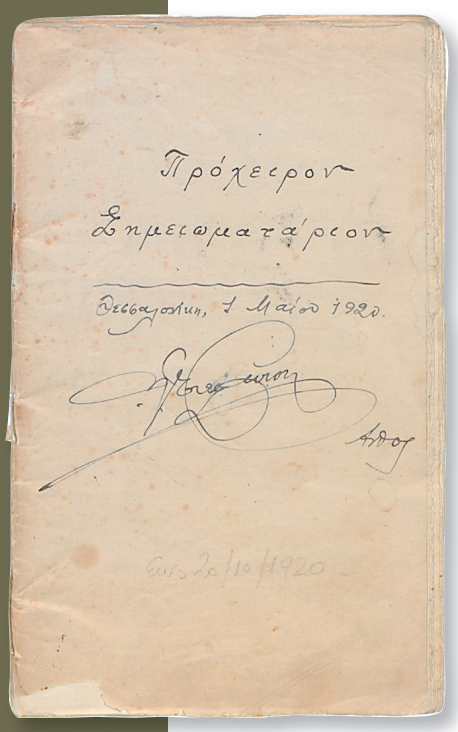

Χειρόγραφο ημερολόγιο στρατιώτη καταγόμενου από τη Θεσσαλονίκη, ο οποίος έλαβε μέρος στη Μικρασιατική Εκστρατεία

Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού Ιεράς Μητροπόλεως Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως

Αναμνηστική φωτογραφία στρατιωτών
Στην πίσω πλευρά: «*Δορήται ει παρούσαμου φοτογραφία εις την αγαπητήμου Μιτέρα ος ενθύμηον της παντοτηνήςμας αγάπης ζώσας ασπάζομαι την δεξηάσου*».
Επιστολικό δελτάριο από το Μέτωπο, 24.7.1922 *

Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού, Αρχείο Καρτ Ποστάλ

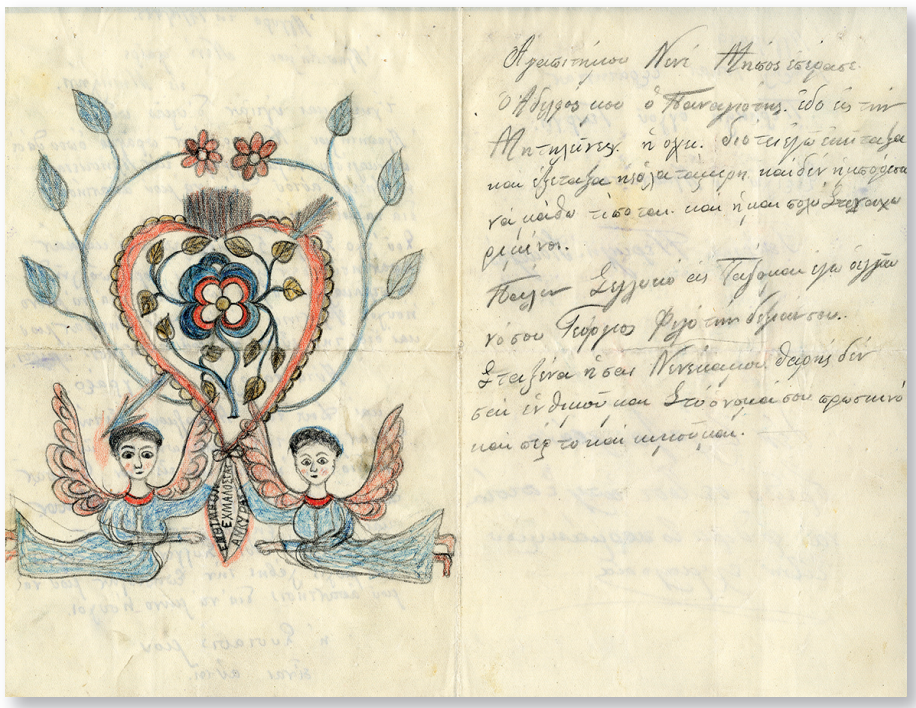

Επιστολή αιχμαλώτων. Στο αριστερό μέρος, ενσωματωμένη στο σχέδιο, η ένδειξη «Ενθύμιον εχμαλωσίας Ανκύρας», 1923

ΓΑΚ-Κ.Υ., Αρχείο Πολιτικού Γραφείου Πρωθυπουργού

Στρατιωτικοί μπροστά σε τάφους στο Αφιόν Καραχισάρ, κατά τη διάρκεια της Μικρασιατικής Εκστρατείας
Επιστολικό δελτάριο

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

«Θηριωδίαι από το δράμα της Σμύρνης». Φωτογραφία του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού, που απεικονίζει το ιππικό του Κεμάλ να κινείται εναντίον του πλήθους που έχει συγκεντρωθεί στην αποβάθρα της Σμύρνης, 1922
Επιστολικό δελτάριο

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

Στιγμιότυπο από την καταστροφή της Σμύρνης τον Σεπτέμβρη του 1922
Επιστολικό δελτάριο

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

Η Βιθυνία εν διωγμώ. Με το μαχαίρι – με την φωτιά
Δακτυλόγραφο λεύκωμα του πολεμικού ανταποκριτή Κώστα Μισαηλίδη

Βιβλιοθήκη της Βουλής,
Μπενάκειος Βιβλιοθήκη

(Κ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ)

Κυκλοφορῶ μέσα στίς κατασκηνώσεις τῶν προσφύγων καί ἐρωτῶ καί γράφω,
μέ τήν καρδιά σφιγμένη ἀπό τόν πόνο.....

Τίς περιγραφές μου αὐτές τίς χρωστῶ στίς διηγήσεις τῶν προσφύγων, ὅσοι
ἐσθήκαν ἀπό τό μαχαίρι καί τήν φωτιά τοῦ Τούρκου.

Τίς ἀράνταστες αὐτές σημειές μου τίς βεβαίωσαν καί πολλοί Κιρκάσιοι φί-
λοι μου, που ἔτυχαν νά βρίσκωνται στίς πολύπαθες καί ἐρημωμένες ἐκεῖνε
περιφέρειες.

Τό Ἀγγλικόν Στρατοδικεῖον τοῦ Ἀγγλικοῦ Στρατοῦ Κατοχῆς τῆς Νικομηδε
ας, ἔχει στά ἀρχεῖα του πλῆθος ἀπό ἔγγραφα σχετικά μέ τίς σφαγές αὐτές.
Καί συνέλαβε καί δίκασε πολλούς ἀπό τά τέρατα αὐτά τούς Τούρκους καί τε
τουρέκισε στήν ταγίτα τοῦ Τερσανᾶ τῆς Νικομηδείας, μπροστά σ'ὅλον τόν
κόσμον, ὅπως φανερόνει καί ἡ εἰκόνα που παραθέτουμε (σελ.....)

Ἐγώ ὁ ἴδιος ὡς ἀκροατής παρακολούθησα τίς δίκας τῶν τεράτων αὐτῶν
στό Ἀγγλικόν Στρατοδικεῖον, ὅπως παρευρέθηνα καί εἰς τούς τουρκικισμούς

Ἡ Νικομήδεια εἶχε γεμίσει ἀπό πρόσφυγας, ὡς 20,000 Ἕλληνας καί 10
000 Ἀρμενίους, τῆς Βιθυνίας. Γιατί ὁ Τοῦρκος δέν κυνήγησε, πέρσυ μονό
χα τούς Ἕλληνας, ἀλλά καί τούς Ἀρμενίους. Οἱ μεγάλες Ἀρμενικές πόλ
τό Ὀβατζίκ, τό Ἀσλαν-βίγ- κιοϊ καί Ἄλλα, τοῦ Ἀστακηνοῦ Κόλπου (Νικο
μηδείας) εἶναι σήμερα ἐρείπια ἀπ'ἄκρη σ'ἄκρη. Κι'ἔτσι πῶς μπο
νά δικαιολογηθῇ ὁ Τοῦρκος που σφάζει τούς Ἕλληνας γιατί ἔχει πόλεμο
μέ τήν Ἑλλάδα τό φταίξαν οἱ Ἀρμένιοι;

Ὁ Τοῦρκος σφάζει, καίει, ἁτιμάζει, Μπολσεβικίζει δηλαδή, σ'ὅλες τίς
ἀπαίσιες ἐκδηλώσεις τοῦ Μπολσεβικισμοῦ, γιατί ἔχει μέσα στό αἷμα του τ
μανία τῆς καταστροφῆς καί τῆς ἀτιμίας.

Τίς χιλιάδες αὐτές τῶν Προσφύγων στήν Νικομήδειαν τούς ἔβλεπαν, ρω
τοῦσαν, μάθαιναν, ἔπερναν φωτογραφίες, ἔνοιωθαν τήν φρίκη τους, τήν ἀγωνί
α τους οἱ ξένοι Ἀρμένσαι στήν Νικομήδεια, οἱ Γάλλοι λοχαγοί κ. Δυμαΐν
στήν ἀρχή, καί ὁ κ. Yeller ὕστερα καί ὁ Ἄγγλος λοχαγός κ. Λίστερ.
Τήν ἀδελιότητα τῶν προσφύγων αὐτῶν ἐκτός τῆς στοργικῆς μερίμνης τοῦ Ἑλ
ληνικοῦ κράτους, ἡ ὑπό τήν διεύθυνσιν τοῦ κ. H. C. Jaguith Ἀμερι
κανική Ἐπιτροπή περιθάλψεως (Near East Relief), ἀνεκοίφ
μ'ὅλα τά πλούσια μέσα που διέθετεν. Τήν μέρα που ἐκαίοντο ἀπό τούς
Τουρκολαχούς ὁ Καράτεπες (25 Μαρτίου 1921) καί τό Νιχῶρι (28 Μαρτίου), ἀ
πό τό λιμάνι τῆς Νικομηδείας, ἔβλεπαν τίς φλόγες τῶν χωριῶν αὐτῶν. Τά πυ
ρόματα Συμμαχικῶν τορπιλλικῶν. Ὅλος αὐτός ὁ κόσμος ξέρει πῶς σέ πέντε
μῆνες μέσα ἐσφάγησαν στήν Βιθυνία ἀπό τούς Τούρκους 53,000 Ἕλληνες
Χώρια οἱ Ἀρμένιοι. Χώρια καί οἱ Κιρκάσιοι που εἶνε μέν Μουσουλμάνοι,
μισοῦν ὅμως τούς Τούρκους γιά τήν ποτακότητα τοῦ χαρακτῆρος των καί
μιά ἀκατανίκητη τους τάσι γιά ἐλευθερία πραγματική.
Ὅλ' αὐτά θά τά γράψω, ὅλα αὐτά μέ λεπτομέρειες πλήρεις, πού δέ θά
μένουν στίς πραγματικότητα.

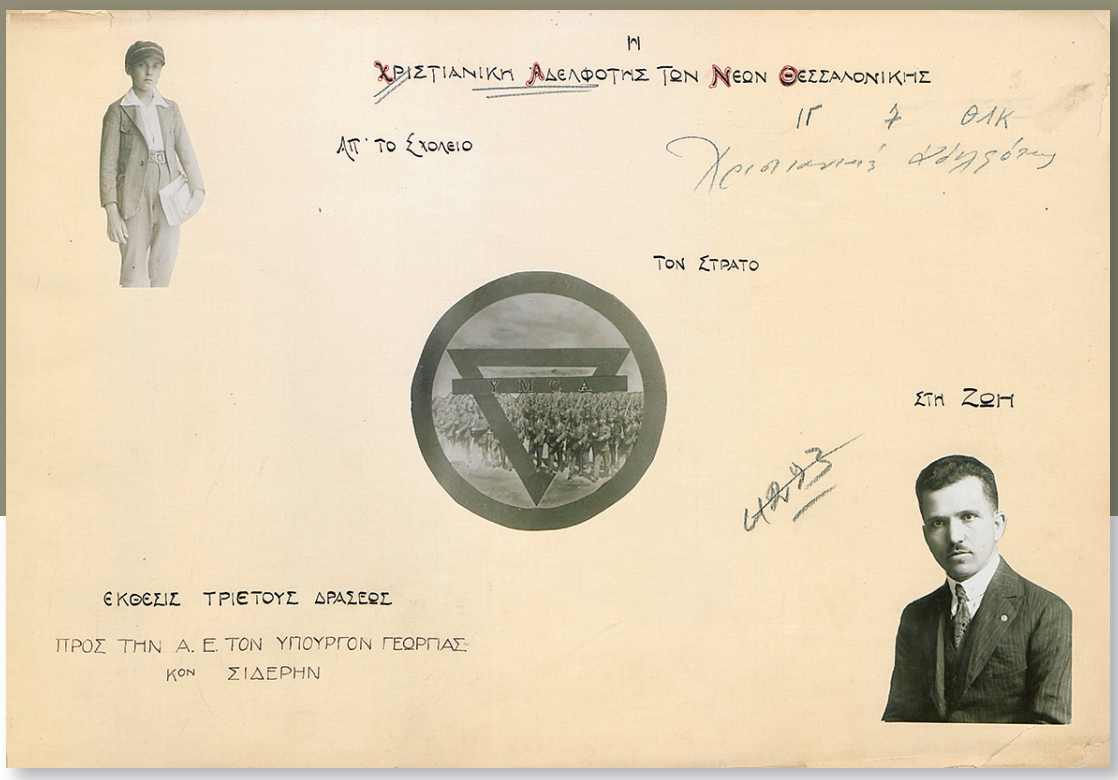

Σελίδες από λεύκωμα της «Χριστιανικής Αδελφότητος των Νέων Θεσσαλονίκης», το οποίο δωρήθηκε στον Υπουργό Γεωργίας Γεώργιο Σίδερη, με φωτογραφικό υλικό από τις δράσεις της, την περίοδο 1920-1922

Βιβλιοθήκη της Βουλής,
Μπενάκειος Βιβλιοθήκη, Συλλογή Γ. Σίδερη

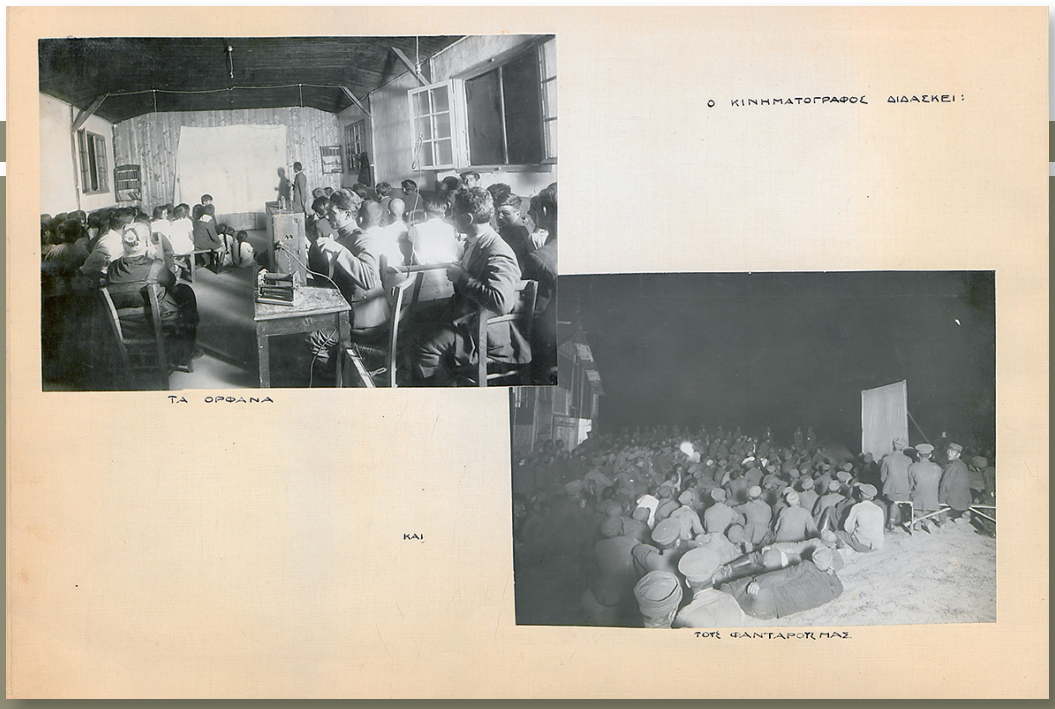
Ο ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ ΔΙΔΑΣΚΕΙ:
ΤΑ ΟΡΦΑΝΑ
ΚΑΙ
ΤΟΥΣ ΦΑΝΤΑΡΟΥΣ ΜΑΣ.

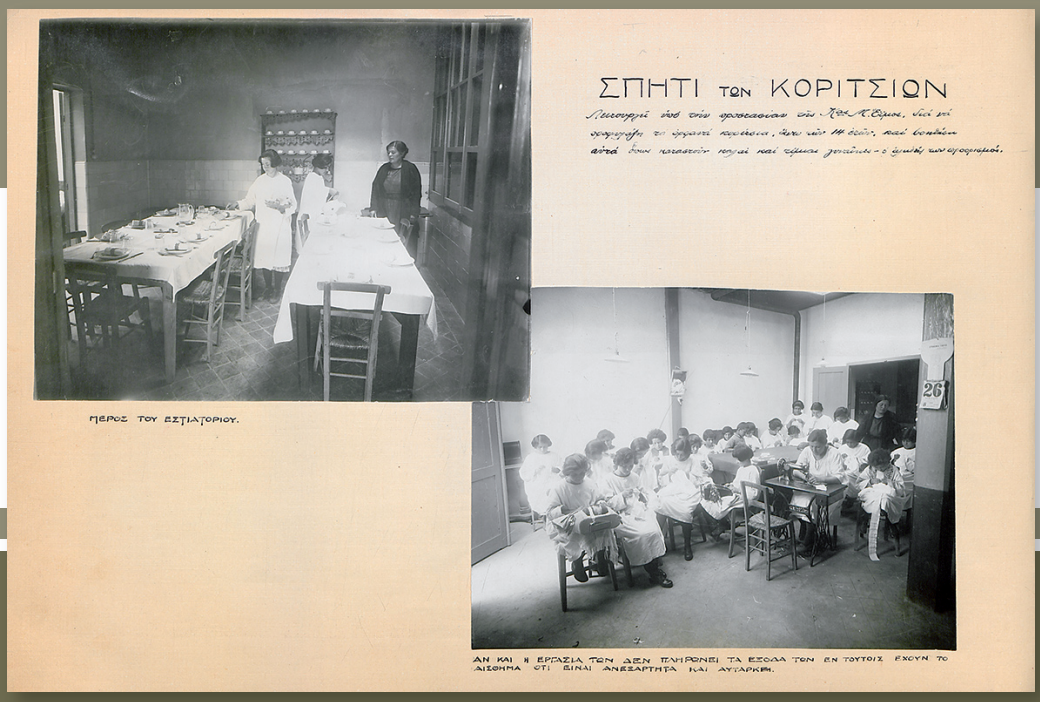
ΣΠΗΤΙ ΤΩΝ ΚΟΡΙΤΣΙΩΝ
ΜΕΡΟΣ ΤΟΥ ΕΣΤΙΑΤΟΡΙΟΥ.
ΑΝ ΚΑΙ Η ΕΡΓΑΣΙΑ ΤΩΝ ΔΕΝ ΠΛΗΡΩΝΕΙ ΤΑ ΕΣΟΔΑ ΤΩΝ ΕΝ ΤΟΥΤΟΙΣ ΕΧΟΥΝ ΤΟ ΑΙΣΘΗΜΑ ΟΤΙ ΕΙΝΑΙ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΥΤΑΡΚΗ.

Η άφιξη και η προσωρινή εγκατάσταση των προσφύγων μετά το 1922

Δρ Νίκος Ανδριώτης
Ιστορικός, Εκπαιδευτικός

Η κατάρρευση του Μετώπου στη Μ. Ασία και η υποχώρηση του ελληνικού στρατού στα τέλη Αυγούστου του 1922 προκάλεσε την εσπευσμένη μετακίνηση ελληνικών πληθυσμών προς τα παράλια, προκειμένου να επιβιβαστούν σε πλοία για την Ελλάδα. Τις τελευταίες ημέρες του Αυγούστου, κυρίως όμως τον Σεπτέμβριο, τα πλοία έφθαναν το ένα μετά το άλλο, στην αρχή στη Λέσβο, τη Χίο και τη Σάμο, στη συνέχεια στον Πειραιά και τη Θεσσαλονίκη και αμέσως μετά σε όλα σχεδόν τα ελληνικά λιμάνια.[1] Δεν ήταν σπάνιο ένα πλοίο να περάσει από δύο ή περισσότερα λιμάνια μέχρις ότου του επιτραπεί να αποβιβάσει το ανθρώπινο φορτίο του.

Παράλληλα η έξαρση των επιδημικών ασθενειών οδήγησε στη λήψη έκτακτων υγειονομικών μέτρων, όπως ήταν η επιβολή καραντίνας στους πρόσφυγες που έφθαναν από τις αρχές του 1923 στην Ελλάδα. Τα κύρια λοιμοκαθαρτήρια, του Πειραιά (Αγ. Γεωργίου στο Κερατσίνι) και της Θεσσαλονίκης (Καράμπουρνου), αναδιοργανώθηκαν, ενώ ιδρύθηκε και ένα νέο στη Μακρόνησο. Η πρώτη εμπειρία πολλών προσφύγων στην Ελλάδα υπήρξε ο στρατωνισμός τους κάτω από άθλιες συνθήκες στα παραπάνω λοιμοκαθαρτήρια, γεγονός που βιώθηκε ως μεγάλο πλήγμα και συνέχιση των ταλαιπωριών του διωγμού.

Οι προσφυγικές ροές

Το πρώτο κύμα των προσφύγων το φθινόπωρο του 1922 προερχόταν από τη δυτική και τη βόρεια Μικρά Ασία. Επόμενο κύμα αποτέλεσαν οι Έλληνες της Ανατολικής Θράκης, περίπου 250.000, οι οποίοι πέρασαν τον ποταμό Έβρο μέχρι τα μέσα Οκτωβρίου, συναποκομίζοντας το μεγαλύτερο μέρος της κινητής περιουσίας τους. Με ανάλογο τρόπο μετά τις 11 Νοεμβρίου έφθασαν και οι περίπου 25.000 Έλληνες της χερσονήσου της Καλλίπολης. Στα τέλη του 1922 και τις αρχές του 1923 Έλληνες του Πόντου κατέφυγαν στη Ρωσία ή την Κωνσταντινούπολη. Πριν την εκκένωση της τελευταίας από τα συμμαχικά στρατεύματα, τον Οκτώβριο του 1923, κατέφυγαν στην Ελλάδα περίπου 40.000 Ελληνορθόδοξοι κάτοικοί της. Πρόσφυγες από τον Πόντο, την Κιλικία ή άλλα μέρη της κεντρικής και ανατολικής Μικράς Ασίας, κατέφυγαν στα τέλη του 1922 στη Συρία, κυρίως στο Χαλέπι, για να μεταφερθούν λίγους μήνες αργότερα και αυτοί, μέσω Βηρυτού και Κύπρου, στην Ελλάδα. Τον Οκτώβριο του 1923, μετά την παράδοση της Ίμβρου και της Τενέδου στις τουρκικές Αρχές, όπως προέβλεπε η Συνθήκη της Λωζάννης, κάτοικοι των δύο νησιών και πρόσφυγες από τα απέναντι μικρασιατικά παράλια που βρίσκονταν εκεί αναχώρησαν, καταφεύγοντας κυρίως στις γειτονικές Λέσβο και Λήμνο.

---

1 Μόνο στον Πειραιά τον Σεπτέμβριο του 1922 έφθασαν 35 πλοία, αποβιβάζοντας περίπου 40.000 πρόσφυγες.

Τέλος, τα έτη 1923-1924 μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα, με βάση τη Σύμβαση Ανταλλαγής της Λωζάννης και με τη φροντίδα της Μικτής Επιτροπής Ανταλλαγής, 192.356 Ελληνορθόδοξοι «μετανάστες» από την κεντρική ή ανατολική Μικρά Ασία και τον Πόντο. Στη συνέχεια, μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1920, έφθαναν μεμονωμένα πρόσφυγες, αιχμάλωτοι και όμηροι.

Πρώτες ενέργειες

Οι πρόσφυγες έφτασαν στην Ελλάδα σε κατάσταση τραγική. Οι περισσότεροι, έχοντας εγκαταλείψει βιαστικά τις εστίες τους, δεν είχαν φέρει τίποτα μαζί τους. Ένα πρώτο μέτρο υπέρ των προσφύγων, ήδη από τις αρχές Σεπτεμβρίου, ήταν η διενέργεια εράνων, σε πανελλήνιο ή τοπικό επίπεδο.[2] Για τις πρώτες ανάγκες των προσφύγων στους καταυλισμούς μοιράστηκαν φάρμακα, αλεύρι, γάλα σε κουτιά και σαπούνια από το Υπουργείο Περιθάλψεως και τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό. Σε ορισμένες κατηγορίες προσφύγων δόθηκαν προσωρινά χρηματικά βοηθήματα, ενώ σύντομα αποφασίστηκε η καταβολή προσφυγικού επιδόματος σε όλους. Σε όλες τις πόλεις υπάρχοντες σύλλογοι και νέοι, ειδικά ιδρυμένοι για τον σκοπό αυτό, προσπάθησαν να συνδράμουν με τη συγκέντρωση και διανομή τροφίμων, ρουχισμού και κλινοσκεπασμάτων, τη διοργάνωση συσσιτίων κ.ά.

Οι εφημερίδες όλων των πόλεων καθιέρωσαν ειδικές στήλες για τους πρόσφυγες με τίτλους «Προσφυγική στήλη», «Ζητούνται», «Πληροφορίαι διά τους πρόσφυγας» κ.ά., στις οποίες δημοσιεύονταν δωρεάν αγγελίες για αναζήτηση συγγενών ή εργασίας. Ιδρύθηκαν στην Αθήνα και τον Πειραιά γραφεία ευρέσεως εργασίας ειδικά για τους πρόσφυγες.[3] Θεσπίστηκαν ατέλειες για τα είδη που συναποκόμισαν, για την έναρξη επιτηδεύματος ή για την εγγραφή μαθητών και φοιτητών. Παρεχόταν επίσης άδεια ασκήσεως επαγγέλματος σε ομογενείς και Αρμένιους γιατρούς, κτηνιάτρους, φαρμακοποιούς και οδοντιάτρους.[4] Δόθηκε η δυνατότητα να συνεχίσουν την εργασία τους στην Ελλάδα ναυτικοί, σιδηροδρομικοί και εκπαιδευτικοί,[5] ενώ πρόσφυγες ιερείς τοποθετήθηκαν «κατ' εξαίρεσιν» εφημέριοι ή βοηθοί σε ναούς.[6]

Ένας μεγάλος αριθμός προσφυγόπουλων ήταν ορφανά, τα οποία σύμφωνα με εκτιμήσεις ανέρχονταν σε 55.000.[7] Ήδη από το φθινόπωρο του 1922 υπήρξε σχετική μέριμνα με την

---

2 Για την αποτελεσματικότερη διαχείριση των χρημάτων από τους εράνους συστάθηκε τον Σεπτέμβριο του 1922 η Πανελλήνιος Κεντρική Επιτροπή Εράνων.

3 ΒΔ της 22ας Σεπτεμβρίου 1922 «Περί συστάσεως γραφείων εξερεύσεως εργασίας» (ΦΕΚ 175Α/23.9.1922).

4 Για την άσκηση του επαγγέλματος του ιατρού και του φαρμακοποιού από πρόσφυγες, βλ. τα ΝΔ της 19ης Οκτωβρίου 1922 (ΦΕΚ 209Α/21.10.1922), της 2ας Φεβρουαρίου 1923 (ΦΕΚ 43Α/8.2.1923 και ΦΕΚ 47Α/11.2.1923), της 18ης Οκτωβρίου 1923 (ΦΕΚ 308Α/27.10.1923), της 10ης και της 30ής Σεπτεμβρίου 1924 (ΦΕΚ 227Α/16.9.1924, πβ. ΦΕΚ 251Α/7.10.24), της 10ης Σεπτεμβρίου 1935. Για την άσκηση του επαγγέλματος του πρακτικού οδοντιάτρου και του πρακτικού φαρμακοποιού, βλ. τα ΝΔ της 3ης Φεβρουαρίου 1923 (ΦΕΚ 43Α/8.2.1923) και της 9ης Ιουνίου 1923 (ΦΕΚ 159Α/15.6.1923) και το ΒΔ της 14ης Μαρτίου 1923 (ΦΕΚ 68Α/15.3.1923).

5 Για τους ναυτικούς βλ. ΝΔ της 2ας Μαρτίου 1923 (ΦΕΚ 59Α/6.3.1923), για τους σιδηροδρομικούς ΝΔ της 30ής Αυγούστου 1925 (ΦΕΚ 231Α/2.9.1925) και της 7ης Οκτωβρίου 1927 (ΦΕΚ 220Α/14.10.1927), ενώ για τους εκπαιδευτικούς η δυνατότητα διορισμού σε θέσεις ισόβαθμες ή κατώτερες με αυτές που κατείχαν στη Μικρά Ασία θεσπίστηκε με το ΝΔ της 3ης Οκτωβρίου 1922 (ΦΕΚ 192Α/6.10.1922).

6 ΝΔ της 23ης Σεπτεμβρίου 1922 (ΦΕΚ 175Α/23.9.1922).

7 Συνεδρίαση 194, 29 Μαΐου 1925, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Δ΄ εν Αθήναις Συντακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως*, τ. Ε΄, Αθήνα 1927, σ. 368.

ίδρυση αρχικά προσωρινών ορφανοτροφείων από τη Near East Relief και στη συνέχεια κρατικών ορφανοτροφείων σε κάθε νομό της χώρας.

Ένα μέρος των προσφύγων μπορούσε να αντιμετωπίσει τη διαβίωσή του, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, με δικούς του πόρους. Για παράδειγμα οι πρόσφυγες από την Ανατολική Θράκη και όσοι μετακινήθηκαν οργανωμένα με την εποπτεία της Μικτής Επιτροπής Ανταλλαγής είχαν συναποκομίσει τα κινητά αγαθά τους ή είχαν ρευστοποιήσει μέρος της κινητής περιουσίας τους πριν από την αναχώρησή τους. Ένας μικρότερος αριθμός προσφύγων δεν είχαν μεταφέρει μόνο οικοσκευή αλλά και κεφάλαια. Στελέχη της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων εκτιμούσαν ότι 175-200.000 πρόσφυγες, δηλαδή περίπου μόλις μία στις επτά οικογένειες, διέθεταν τους αναγκαίους πόρους για να ενσωματωθούν αμέσως στην Ελλάδα.[8]

Η προσωρινή στέγαση

Οι πρόσφυγες στεγάστηκαν προσωρινά σε εγκαταλειμμένες αποθήκες, εκκλησίες, σχολεία, θέατρα, δημόσια κτίρια και στρατόπεδα, υπόστεγα, σκηνές, αυτοσχέδιες κατασκευές στο ύπαιθρο, όπου υπήρχε ελεύθερος χώρος. Η εικόνα του Πειραιά, της Θεσσαλονίκης, του κέντρου της Αθήνας και άλλων πόλεων ήταν αυτή ενός απέραντου καταυλισμού. Τα σχολεία δεν λειτούργησαν καθόλου ή υπολειτούργησαν το σχολικό έτος 1922-1923, αφού τα περισσότερα είχαν επιταχθεί ή καταληφθεί. Η αδήριτη ανάγκη για στέγη οδήγησε την Επαναστατική κυβέρνηση να αποφασίσει στις 15 Σεπτεμβρίου 1922 την επίταξη «εν όλω ή εν μέρει» κάθε είδους ακινήτων, οικιών, αποθηκών κ.ά. για εγκατάσταση προσφύγων, με αποζημίωση από το δημόσιο. Το μέτρο της επίταξης συστηματοποιήθηκε τον Νοέμβριο με δύο νομοθετικά διατάγματα.[9] Επιτάχθηκαν συνολικά πάνω από 8.000 κενά οικήματα. Το μέτρο αποδείχθηκε ανεπαρκές και επιβάρυνε τις σχέσεις γηγενών και προσφύγων. Συγχρόνως άρχισε η κατασκευή με απλά υλικά πρόχειρων παραπηγμάτων, που συχνά σχημάτιζαν μικρές πόλεις.

Επιτράπηκε επίσης η αναγκαστική απαλλοτρίωση ή η επίταξη οικοπέδων για ανέγερση προσφυγικών συνοικισμών. Στην Αθήνα η πρώτη έκταση που αξιοποιήθηκε το 1923 για τη μαζική στέγαση των προσφύγων ήταν περίπου 100 στρέμματα στις παρυφές του Παγκρατίου, ο συνοικισμός Παγκρατίου (από το 1924 Βύρωνας). Πολύ γρήγορα χωροθετήθηκαν και οι άλλοι μεγάλοι συνοικισμοί της Αττικής, η Καισαριανή, η Νέα Ιωνία (Ποδαράδες) και η Νέα Κοκκινιά.

Η υγειονομική αντιμετώπιση

Οι συνθήκες της μετακίνησης και της άφιξης, η σωματική ταλαιπωρία, η κακή διατροφή, η υποτυπώδης στέγαση, ο ψυχικός τραυματισμός επιβάρυναν την υγεία των προσφύγων. Επείγουσα προτεραιότητα αποτέλεσε η αντιμετώπιση μολυσματικών ασθενειών, όπως η ευλογιά, η δυσεντερία, ο εξανθηματικός τύφος, η οστρακιά. Διογκώθηκε ο αριθμός των νοσούντων από ελονοσία στην ύπαιθρο και από φυματίωση στα αστικά κέντρα, ασθένειες

8 Κοινωνία των Εθνών 1997, σ. 23· Ross - Fry - Sisley 1929, σ. 136.

9 ΝΔ της 11ης Νοεμβρίου 1922 «Περί επιτάξεως ακινήτων δι' εγκατάστασιν προσφύγων» (ΦΕΚ 237Α/17.11.1922) και της 22ας Νοεμβρίου 1922 «Περί επιτάξεως κατοικουμένων ή οπωσδήποτε χρησιμοποιουμένων ακινήτων» (ΦΕΚ 243Α/23.11.1922). Βλ. και Γκιζελή 1984, σ. 129-132.

ενδημικές αυτή την εποχή στην Ελλάδα. Αποτέλεσμα των παραπάνω ήταν η υψηλή θνησιμότητα, κυρίως στις πόλεις, και ακόμη μεγαλύτερη στους χώρους υποδοχής των προσφύγων, στα λοιμοκαθαρτήρια. Το κράτος με την αρωγή ελληνικών οργανώσεων, με σημαντικότερες τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό και το Πατριωτικό Ίδρυμα Περιθάλψεως, κυρίως όμως με τη βοήθεια ξένων φιλανθρωπικών οργανώσεων αντιμετώπισε το δύσκολο αυτό πρώτο διάστημα.

Στην Αθήνα τον Σεπτέμβριο 1922 λειτούργησαν ως νοσοκομεία για τους πρόσφυγες η Αστυκλινική Αθηνών και το κτίριο του Βαρβακείου στην οδό Αθηνάς. Συστάθηκαν επίσης δύο πρόχειρα -σε σκηνές- νοσοκομεία πίσω από το νοσοκομείο Συγγρού και στην περιοχή του Χατζηκυριάκειου στον Πειραιά. Σταδιακά ιδρύθηκαν σε όλη τη χώρα νοσοκομεία αποκλειστικά για πρόσφυγες, αστυϊατρεία, λαϊκά ιατρεία «προς παροχήν ιατρικής και φαρμακευτικής περιθάλψεως» για πρόσφυγες και άπορους γηγενείς. Ξεκίνησαν μαζικοί εμβολιασμοί με αποτέλεσμα μέχρι τον Απρίλιο του 1923 να εμβολιαστούν 550.000 πρόσφυγες.[10] Πραγματοποιήθηκαν απολυμάνσεις και αποφθειριάσεις στους καταυλισμούς και καταβλήθηκε προσπάθεια καλύτερης διατροφής, για να αντιμετωπιστεί η υψηλή νοσηρότητα των προσφύγων. Παρ' όλα αυτά σημειώθηκε υψηλή θνησιμότητα, κυρίως στις πόλεις, όπου ο αριθμός των θανάτων ξεπέρασε αυτόν των γεννήσεων κατά τα έτη 1922-1924.

Η δράση των ξένων οργανώσεων

Στο οξύ προσφυγικό πρόβλημα που αντιμετώπιζε η Ελλάδα ήταν εξαιρετικά σημαντική η ανταπόκριση ξένων φιλανθρωπικών οργανώσεων, ορισμένες από τις οποίες είχαν δραστηριοποιηθεί στη χώρα μετά το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Οι κυριότερες από τις οργανώσεις που έδωσαν το παρών ήδη το φθινόπωρο του 1922 ήταν ο Διεθνής Ερυθρός Σταυρός, ο Αμερικανικός Ερυθρός Σταυρός, η American Women's Hospitals, η Near East Relief, το Save the Children Fund, η Society of Friends, ο Σουηδικός Ερυθρός Σταυρός κ.ά. Οι περισσότερες οργανώσεις είχαν στην ευθύνη τους έναν ή περισσότερους προσφυγικούς καταυλισμούς.

Ο Αμερικανικός Ερυθρός Σταυρός επέκτεινε τη δράση του σε όλη τη χώρα από τον Οκτώβριο του 1922 έως και τον Ιούνιο του 1923. Έχοντας διαιρέσει την Ελλάδα σε δώδεκα περιφέρειες, ο Αμερικανικός Ερυθρός Σταυρός διένειμε, με τα αντίστοιχα κλιμάκιά του και τη συνδρομή των τοπικών Αρχών, τρόφιμα, ρουχισμό, φαρμακευτικό υλικό, φροντίζοντας συγχρόνως να καλύψει ανάγκες που παρουσιάζονταν, όπως ήταν για παράδειγμα οι απολυμαντικοί κλίβανοι, και εξοπλίζοντας νοσοκομεία, βρεφονηπιακούς σταθμούς και ιατρεία. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι τον Μάρτιο του 1923 τροφοδοτούσε καθημερινά 533.240 πρόσφυγες.[11]

Η Near East Relief μετέφερε τον Αύγουστο 1922 την έδρα της από την Κωνσταντινούπολη στην Αθήνα. Φρόντισε για τη μεταφορά 15.644 ορφανών από τη Μικρά Ασία και την Κωνσταντινούπολη στην Ελλάδα και ίδρυσε ορφανοτροφεία στην Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη, την Κέρκυρα, την Κεφαλονιά, τη Θάσο, την Κόρινθο, το Λουτράκι, την Αιδηψό, τη Χαλκίδα, τη Σκάλα Ωρωπού και την Ερμούπολη. Στην Αθήνα δημιουργήθηκε ορφανοτροφείο αρρένων στον

10 Λιάκος 1993, σ. 323.

11 Για τη δράση του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού αλλά και άλλων ανθρωπιστικών οργανώσεων στην Ελλάδα αυτή την περίοδο, βλ. κυρίως Rodogno 2022.

χώρο του Ζαππείου, ενώ το αντίστοιχο θηλέων λειτούργησε στην ανατολική πτέρυγα των Παλαιών Ανακτόρων (σημερινό Μέγαρο Βουλής), σε συνεργασία με τον Διεθνή Σύνδεσμο Γυναικών. Παράλληλα φρόντισε για την επανένωση οικογενειών με την ίδρυση ειδικών γραφείων σε όλη τη χώρα και την υιοθεσία ορφανών στην Ελλάδα και σε άλλες χώρες.[12]

Η οργάνωση American Women's Hospitals ή «Νοσοκομεία Αμερικανίδων Κυριών» ανέλαβε υγειονομικά την καραντίνα της Μακρονήσου και ίδρυσε οκτώ νοσοκομεία, τα πέντε στην Αττική (Ν. Ιωνία, Δουργούτι, Πειραιάς, Ν. Κοκκινιά και Αεροδρόμιο), μαιευτήριο στη Θεσσαλονίκη και σανατόριο στη Θάσο. Συνολικά, μαζί με τα νοσοκομεία των ορφανοτροφείων της Near East Relief, η οργάνωση ξετύλιξε τη δράση της σε 39 νοσοκομεία στην Ελλάδα.[13]

Αριθμητικά δεδομένα για τους πρόσφυγες

Στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1922 αναφέρεται ότι βρίσκονταν στην Ελλάδα περίπου 200.000 πρόσφυγες. Η πρώτη συστηματική εκτίμηση του αριθμού των προσφύγων έγινε στα τέλη Οκτωβρίου καταγράφοντας 800.000 πρόσφυγες, 595.420 από τη Μικρά Ασία και 204.580 από την Ανατολική Θράκη.[14]

Η ειδική απογραφή που διενήργησε το Υπουργείο Υγιεινής, Προνοίας και Αντιλήψεως τον Απρίλιο του 1923 κατέγραψε 786.431 πρόσφυγες.[15] Την ίδια όμως περίοδο εκτιμήσεις στελεχών της ΕΑΠ ανέβαζαν τον αριθμό των προσφύγων σε 1.300.000-1.400.000.[16] Είναι γεγονός ότι το πρώτο διάστημα η θνησιμότητα μεταξύ των προσφύγων ήταν ιδιαίτερα αυξημένη, ενώ ταυτόχρονα πολλοί ήταν οι πρόσφυγες οι οποίοι μετά από σύντομη παραμονή στην Ελλάδα, μετανάστευσαν στις ΗΠΑ, τη Γαλλία, την Αίγυπτο και αλλού.[17]

Η επίσημη απογραφή πληθυσμού του 1928 κατέγραψε 1.221.849 πρόσφυγες, μαζί με τα παιδιά που γεννήθηκαν στην Ελλάδα. Υπολογίζεται ότι, σε σχέση με τον αριθμό των γεννηθέντων το διάστημα 1922-1928, ένας μεγαλύτερος αριθμός προσφύγων απεβίωσε ή μετανάστευσε στο εξωτερικό. Από τους 1.221.849 πρόσφυγες, το 52% απογράφηκε στη Μακεδονία και το 22% στην Αττική. Το 53% των προσφύγων ήταν αστικής προέλευσης και το 47% αγροτικής. Οι 151.892 ήλθαν πριν τη Μικρασιατική Καταστροφή και οι 1.069.957 μετά. Στη συντριπτική πλειονότητά τους (90,4%) προέρχονταν από την Οθωμανική αυτοκρατορία. Το 1928 οι πρόσφυγες ήταν εξίσου εγκατεστημένοι σε πόλεις (51%) και σε κωμοπόλεις-χωριά (49%). Οι γυναίκες αποτελούσαν την πλειονότητα του προσφυγικού πληθυσμού (51,8%). Μεταξύ όσων κατέφυγαν στην Ελλάδα ήταν και περίπου 45.000 Αρμένιοι. Στην απογραφή του 1928 είχαν παραμείνει περίπου 33.000 και στα τέλη της δεκαετίας του 1930 περίπου 25.000. Στην Ελλάδα προσέφυγε επίσης μικρός αριθμός Κιρκάσιων και Ασσυροχαλδαίων.[18]

---

12 Για τη δράση της Near East Relief βλ., μεταξύ άλλων, Αμερικανική Περίθαλψις Εγγύς Ανατολής 1925.

13 Για τη δράση της American Women's Hospitals βλ. κυρίως Lovejoy 1933.

14 Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, φάκ. 30, έγγρ. 102, «Σημείωμα», Αθήνα 27.10.1922.

15 Υπουργείον Υγιεινής, Προνοίας και Αντιλήψεως. Τμήμα Στατιστικής 1923.

16 Eddy 1931, σ. 88· Κοινωνία των Εθνών, *ό.π.*, σ. 21-23.

17 Kitromilides - Alexandris 1984-85, σ. 34.

18 Γενικά για την άφιξη των προσφύγων μετά το 1922 και το πρώτο διάστημα παραμονής τους στην Ελλάδα, βλ. μεταξύ άλλων Ανδριώτης 2020, σ. 129-201.

Προέλευση των προσφύγων που κατέφυγαν στην Ελλάδα κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αι. (απογραφή 1928)

Περιοχή	Αριθμός	Ποσοστό
Μικρά Ασία	626.954	51,3%
Ανατολική Θράκη	256.635	21%
Πόντος	182.169	14,9%
Κωνσταντινούπολη	38.458	3,2%
Σύνολο Τουρκία	**1.104.216**	**90,4%**
Ρωσία	58.526	4,8%
Βουλγαρία	49.027	4%
Σερβία	6.057	0,5%
Αλβανία	2.498	0,2%
Δωδεκάνησα, Ρουμανία, Κύπρος, Αίγυπτος	1.525	0,1%
Σύνολο	**1.221.849**	**100%**

Κατανομή των προσφύγων κατά γεωγραφικό διαμέρισμα (απογραφή 1928)

Διαμέρισμα	Αριθμός	Ποσοστό
Μακεδονία	638.253	52,2%
Στερεά Ελλάδα	306.193	25.1%
Δυτική Θράκη	107.607	8,8%
Ανατολικό Αιγαίο	56.613	4,6%
Θεσσαλία	34.659	2,8%
Κρήτη	33.900	2,8%
Πελοπόνησσος	28.362	2,3%
Ήπειρος	8.179	0,7%
Κυκλάδες	4.782	0,4%
Ιόνια νησιά	3.301	0,3%
Σύνολο	**1.221.849**	**100%**

Βιβλιογραφία

Αμερικανική Περίθαλψις Εγγύς Ανατολής, *Το έργον της Αμερικανικής Περιθάλψεως της Εγγύς Ανατολής* (Σεπτέμβριος 1922-Δεκέμβριος 1924), Αθήνα 1925.

Ανδριώτης, Ν., *Πρόσφυγες στην Ελλάδα 1821-1940. Άφιξη, περίθαλψη, αποκατάσταση*, Αθήνα 2020.

Γκιζελή, Β., *Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα (1920-1930)*, Αθήνα 1984.

Eddy, Ch., *Greece and the Greek Refugees*, Λονδίνο 1931.

Κοινωνία των Εθνών, *Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα*, μτφρ. Φ. και Μ. Βεϊνόγλου, Αθήνα 1997.

Kitromilides, P. – Alexandris, A., «Ethnic survival, nationalism and forced migration. The historical demography of the Greek community of Asia Minor at the close of the ottoman era», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 5 (1984-85), σ. 9-44.

Λιάκος, Α., *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάδυση των κοινωνικών θεσμών*, Αθήνα 1993.

Lovejoy, E. P., *Certain Samaritans*, Νέα Υόρκη 1933.

Rodogno, D., *Night on Earth. A History of the International Humanitarianism in the Near East, 1918-1930*, Καίμπριτζ 2022.

Ross, F. - Fry, L. - Sisley, E., *The Near East and American Philanthropy. A Survey Conducted under the Guidance of the General Committee of the Near East Survey*, Νέα Υόρκη 1929.

Υπουργείον Υγιεινής. Προνοίας και Αντιλήψεως. Τμήμα Στατιστικής, *Απογραφή προσφύγων ενεργηθείσα κατ' Απρίλιον 1923*, Αθήνα 1923.

Φωτογραφίες προσφύγων της Έλλης Σουγιουλτζόλγου-Σεραϊδάρη (Nelly's) από τη σειρά «Προσφυγικοί Καημοί», 1925 *

Μουσείο Μπενάκη, Φωτογραφικά Αρχεία

Οικογένεια προσφύγων στον προαύλιο χώρο των Παλαιών Ανακτόρων *

Αρχείο ΕΡΤ Α.Ε., Συλλογή Π. Πουλίδη

Είσπραξη χρεών *

Μουσείο Μπενάκη, Ιστορικά Αρχεία, Φωτογραφικό Αρχείο Λένας Σαμαρά

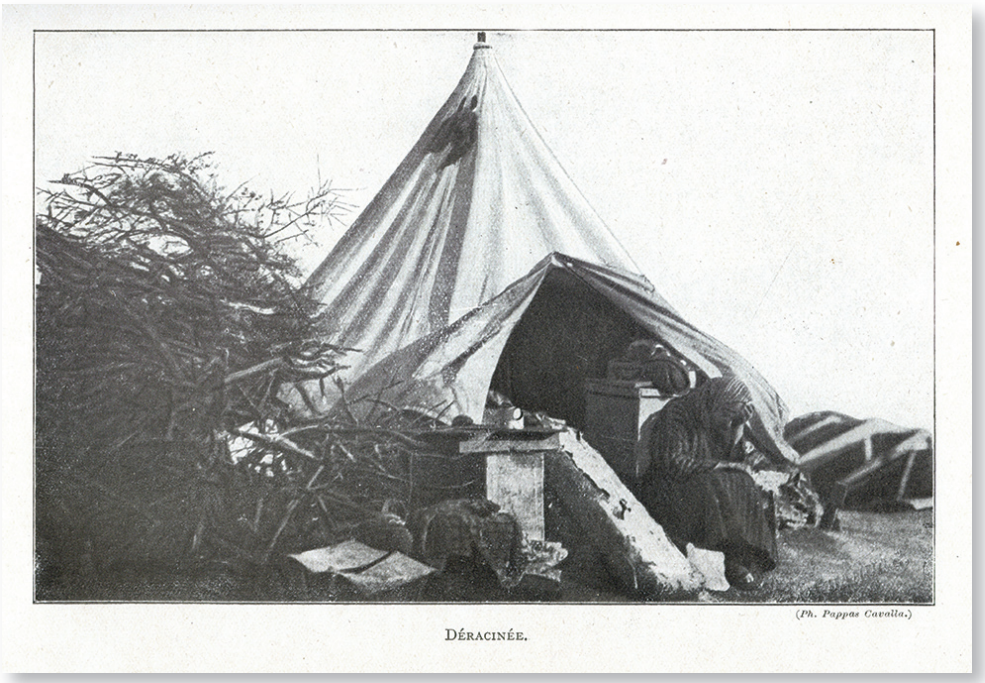

Προσφυγικός καταυλισμός, στο: *L'établissement des réfugiés en Grèce*, Γενεύη 1926 *

Βιβλιοθήκη της Βουλής

Προσφυγόπουλα την ώρα του μαθήματος σε σχολείο του συνοικισμού Βύρωνα *

Αρχείο ΕΡΤ Α.Ε., Συλλογή Π. Πουλίδη

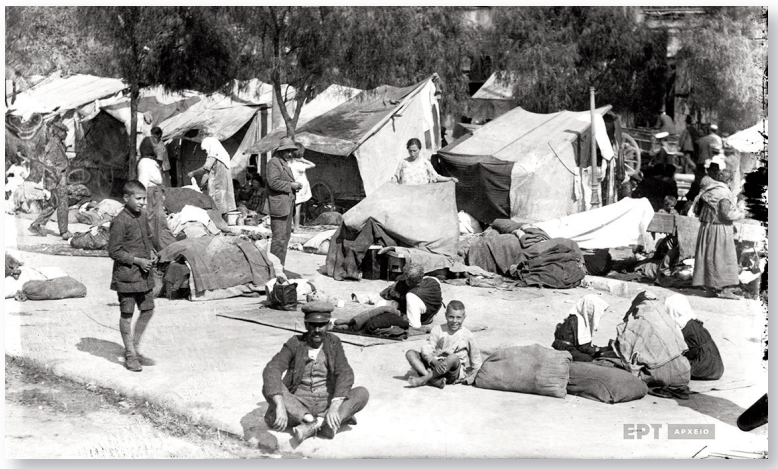

Σκηνές σε πλατεία του Πειραιά για την προσωρινή στέγαση των προσφύγων *

Αρχείο ΕΡΤ Α.Ε., Συλλογή Π. Πουλίδη

Νεαρά προσφυγόπουλα στον προαύλιο χώρο των Παλαιών Ανακτόρων *

Αρχείο ΕΡΤ Α.Ε., Συλλογή Π. Πουλίδη

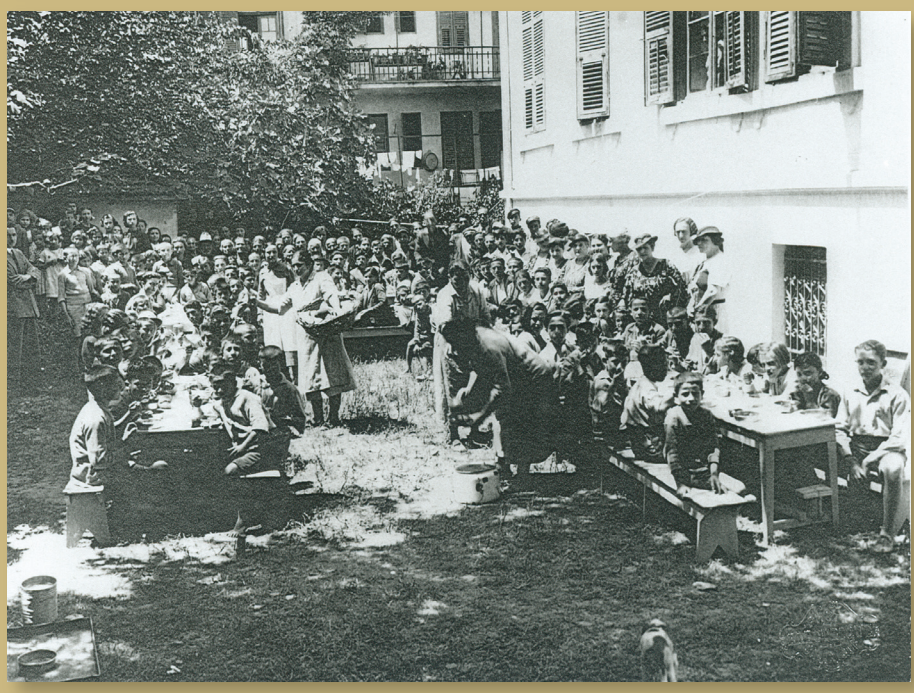

Το πρώτο συσσίτιο του σωματείου «Προσφυγικός Φοίνικας». Θεσσαλονίκη, 1924 *

Το φιλανθρωπικό σωματείο ιδρύθηκε το 1924 από την Ελένη Καραϊωσηφίδου με σκοπό «τη διανομή θρεπτικού φαγητού εις όλους τους έχοντας ανάγκην πρόσφυγας και εντοπίους». Μέχρι το 1932 ιδρύθηκαν 34 παραρτήματα, μεταξύ των οποίων στην Καλαμαριά, την Αρετσού και τη Ν. Κρήνη. Η δραστηριότητα αυτή συνεχίστηκε μέχρι το 1939, οπότε και το σωματείο καταργήθηκε από τη δικτατορία του Μεταξά.

Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού, Αρχείο Φωτογραφιών, Συλλογή Μαρίας Καραϊωσηφίδου-Ελευθερίου και Ισμήνης Καραϊωσηφίδου-Πολίτου

Δράσις του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, 1877-1927, Αθήνα 1927
Βιβλιοθήκη της Βουλής, Μπενάκειος Βιβλιοθήκη

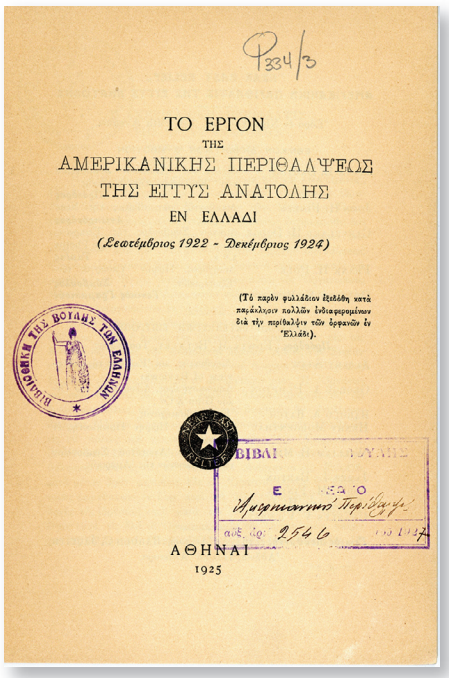

Το έργον της Αμερικανικής Περιθάλψεως της Εγγύς Ανατολής εν Ελλάδι, Αθήνα 1925
Βιβλιοθήκη της Βουλής, Ειδικές Συλλογές

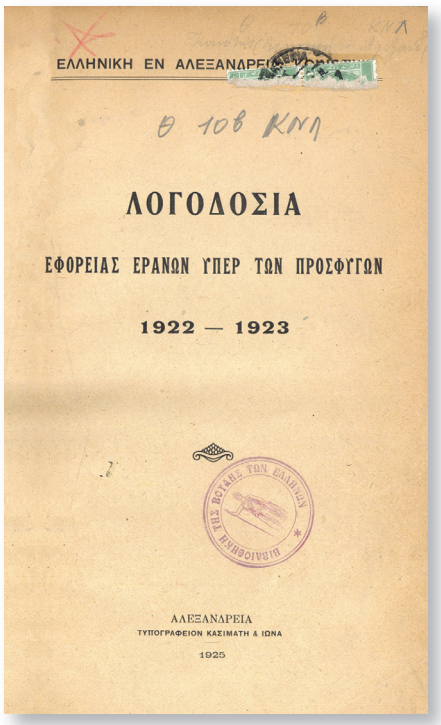

Λογοδοσία Εφορείας Ερανων υπέρ των προσφύγων, Αλεξάνδρεια 1925
Βιβλιοθήκη της Βουλής, Ειδικές Συλλογές

Εγκατάσταση προσφύγων. Διακρίνεται η υπαίθρια αυτοσχέδια κουζίνα έξω από το κτίριο *

Αρχείο ΕΡΤ Α.Ε., Συλλογή Π. Πουλίδη

Τα πρώτα καταφύγια *

Μουσείο Μπενάκη, Ιστορικά Αρχεία, Φωτογραφικό Αρχείο Λένας Σαμαρά

Διανομή συσσιτίου *

Μουσείο Μπενάκη, Ιστορικά Αρχεία, Φωτογραφικό Αρχείο Λένας Σαμαρά

Πρόσφυγες στην είσοδο των Παλαιών Ανακτόρων *

Αρχείο ΕΡΤ Α.Ε., Συλλογή Π. Πουλίδη

Προσφυγόπουλα έξω από τα Παλαιά Ανάκτορα *

Αρχείο ΕΡΤ Α.Ε., Συλλογή Π. Πουλίδη

Μέλη της αμερικανικής φιλανθρωπικής οργάνωσης Near East Relief φωτογραφίζονται με νεαρά προσφυγόπουλα, μέλη μουσικής μπάντας, μπροστά στην είσοδο του κτηρίου της Near East Relief *

Αρχείο ΕΡΤ Α.Ε., Συλλογή Π. Πουλίδη

Ορφανά προσφυγόπουλα στην κεντρική είσοδο των Παλαιών Ανακτόρων σε αναμνηστική φωτογραφία με μέλη της Αμερικανικής φιλανθρωπικής οργάνωσης Near East Relief *

Αρχείο ΕΡΤ Α.Ε., Συλλογή Π. Πουλίδη

Προσφυγική κατοικία στη Νέα Κοκκινιά *

Μουσείο Μπενάκη, Ιστορικά Αρχεία, Φωτογραφικό Αρχείο Λένας Σαμαρά

Πρόσφυγες από τη Νίγδη της Καππαδοκίας στην Κέρκυρα, 16.10.1924 *

Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών

Η Συνθήκη της Λωζάννης

Φωτογραφικό λεύκωμα με στιγμιότυπα από τη ζωή του Ελευθερίου Βενιζέλου.
Επάνω: Τα μέλη της ελληνικής αντιπροσωπείας στη συνδιάσκεψη της Λωζάννης
Κάτω: Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας

Βιβλιοθήκη της Βουλής, Ειδικές Συλλογές

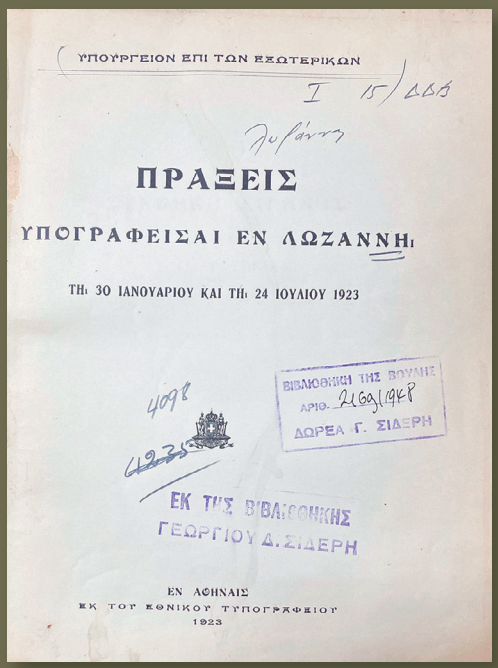

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΠΙ ΤΩΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ

ΠΡΑΞΕΙΣ

ΥΠΟΓΡΑΦΕΙΣΑΙ ΕΝ ΛΩΖΑΝΝΗ

ΤΗ 30 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗ 24 ΙΟΥΛΙΟΥ 1923

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ
1923

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ
ΑΡΙΘ. 21 Ιουλ 1948
ΔΩΡΕΑ Γ. ΣΙΔΕΡΗ
ΕΚ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΣΙΔΕΡΗ

Υπουργείον επί των Εξωτερικών, *Πράξεις υπογραφείσαι εν Λωζάννη τη 30 Ιανουαρίου και τη 24 Ιουλίου 1923*, Αθήνα 1923

Βιβλιοθήκη της Βουλής,
Μπενάκειος Βιβλιοθήκη, Συλλογή Γ. Σίδερη

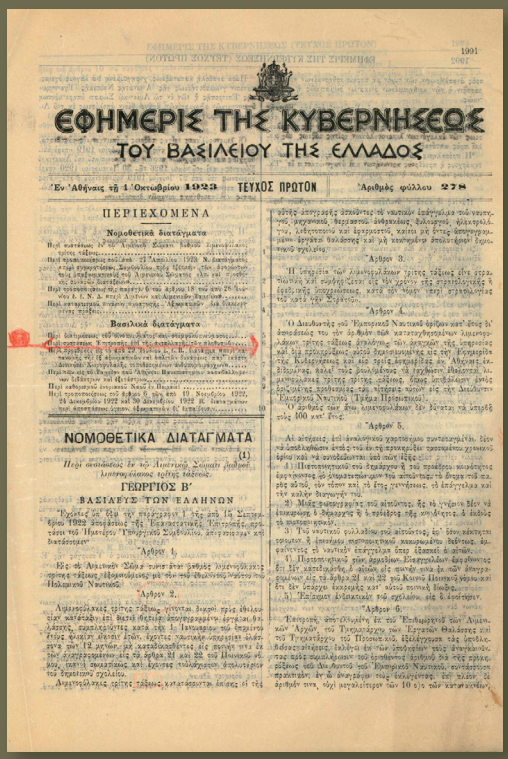

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἐν Ἀθήναις τῇ 1 Ὀκτωβρίου 1923 ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟΝ Ἀριθμὸς φύλλου 278

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Νομοθετικά διατάγματα

Βασιλικά διατάγματα

ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΑ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β'
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Βασιλικό διάταγμα «Περί συστάσεως Επιτροπής επί της ανταλλαγής των πληθυσμών» (ΦΕΚ 278Α/ 29.9.1923)

Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών

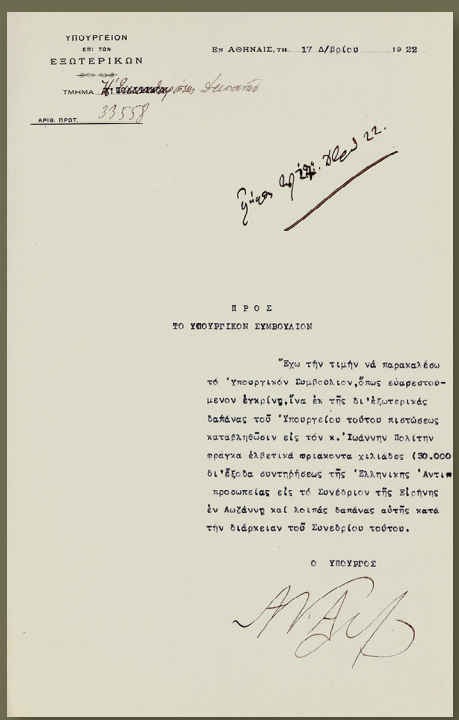

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ
ΕΠΙ ΤΩΝ
ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΤΗ 17 Δ/βρίου 1922

ΤΜΗΜΑ

ΑΡΙΘ. ΠΡΩΤ. 33558

ΠΡΟΣ
ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

Ἔχω τὴν τιμὴν νὰ παρακαλέσω τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, ὅπως εὐαρεστούμενον ἐγκρίνῃ, ἵνα ἐκ τῆς δι' ἐξωτερικὰς δαπάνας τοῦ Ὑπουργείου τούτου πιστώσεως καταβληθῶσιν εἰς τὸν κ. Ἰωάννην Πολίτην φράγκα ἐλβετικὰ φριάκοντα χιλιάδες (30.000 δι' ἔξοδα συντηρήσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἀντιπροσωπείας εἰς τὸ Συνέδριον τῆς Εἰρήνης ἐν Λωζάννῃ καὶ λοιπὰς δαπάνας αὐτῆς κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Συνεδρίου τούτου.

Ο ΥΠΟΥΡΓΟΣ

Επιστολή του υπουργού Εξωτερικών Απόστολου Αλεξανδρή προς το Υπουργικό Συμβούλιο για την καταβολή ποσού 30.000 ελβετικών φράγκων σχετικά με έξοδα συντήρησης της ελληνικής αντιπροσωπείας στη συνδιάσκεψη της Λωζάννης. Αθήνα, 17.12.1922

Βιβλιοθήκη της Βουλής,
Κοινοβουλευτικά Αρχεία, Αρχείο Υπουργικού Συμβουλίου

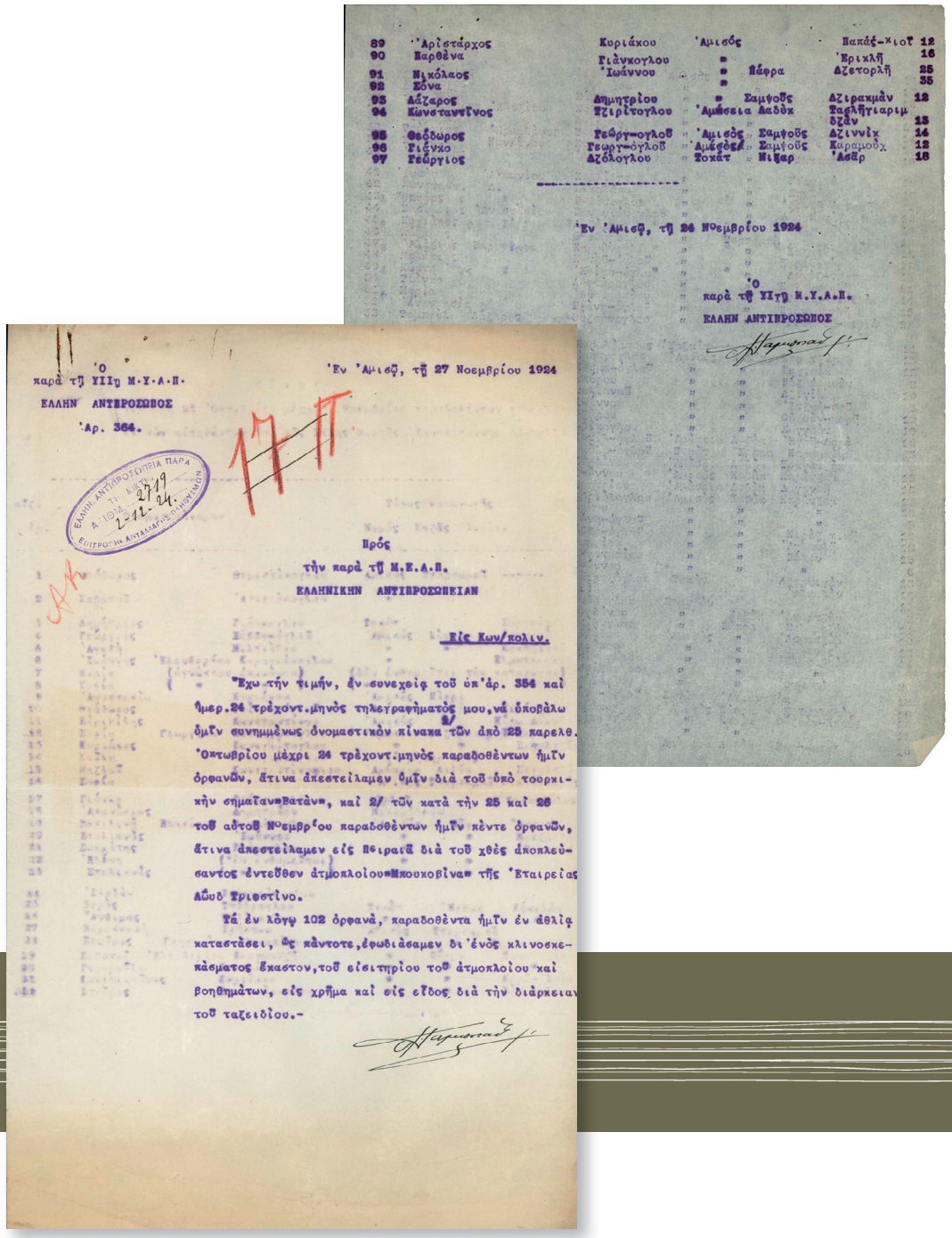

Ο Έλληνας Αντιπρόσωπος στη VIIη Μικτή Υποεπιτροπή Ανταλλαγής Πληθυσμών (ΜΥΑΠ) στην Αμισό διαβιβάζει στην Ελληνική Αντιπροσωπεία στην Κωνσταντινούπολη ονομαστικό πίνακα παραδοθέντων και απολεσθέντων ορφανών, 27.11.1924

Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών

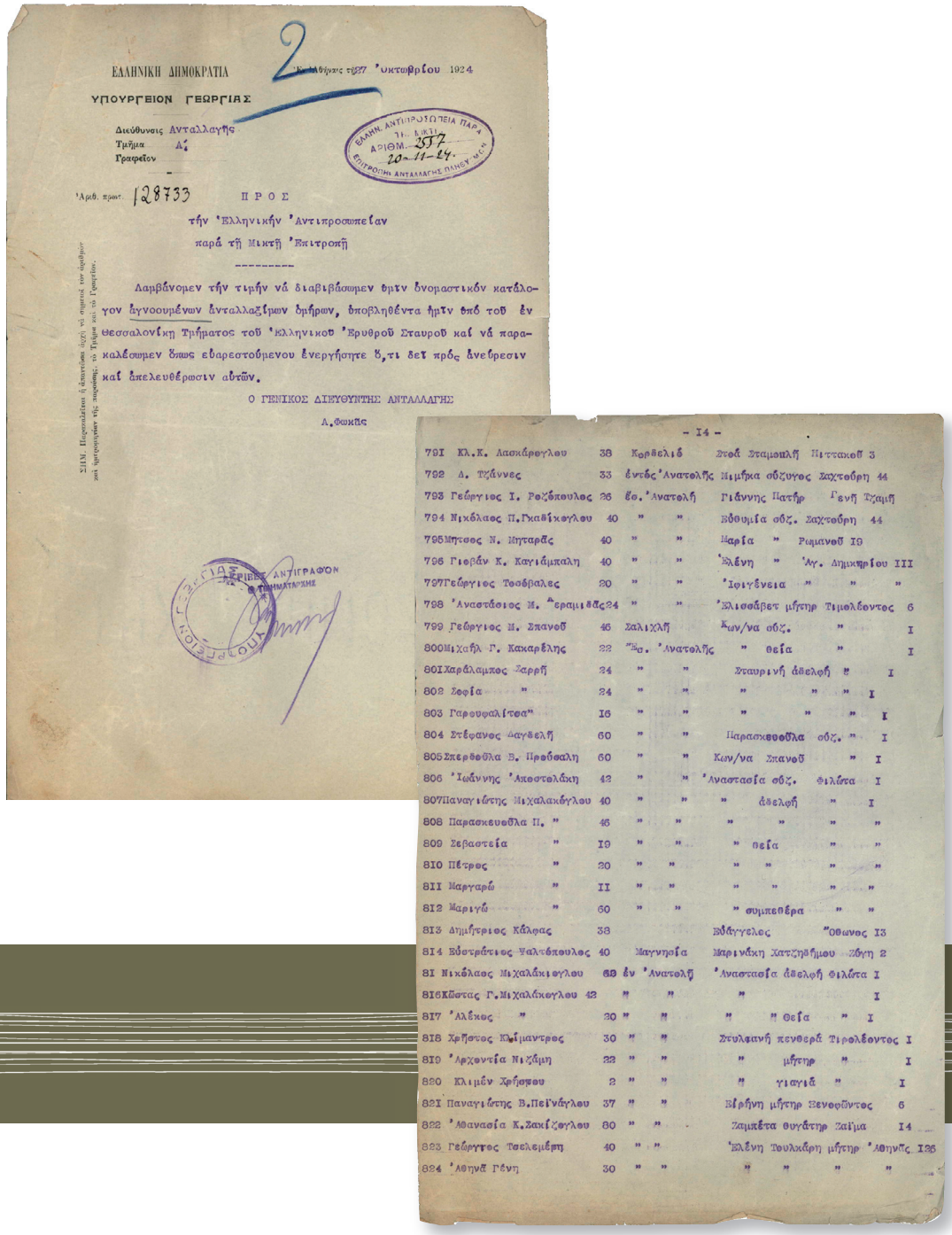

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Αθήναι τῇ 27 Ὀκτωβρίου 1924

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΓΕΩΡΓΙΑΣ

Διεύθυνσις Ανταλλαγῆς
Τμῆμα Α΄
Γραφεῖον

ΕΛΛΗΝ. ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΙΑ ΠΑΡΑ ΤΗ ΜΙΚΤΗ
ΑΡΙΘΜ. 257
20-11-24
ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΣ ΠΛΗΘΥ

Ἀριθ. πρωτ. 128733

Π Ρ Ο Σ

τὴν Ἑλληνικὴν Ἀντιπροσωπείαν
παρὰ τῇ Μικτῇ Ἐπιτροπῇ

Λαμβάνομεν τὴν τιμὴν νὰ διαβιβάσωμεν ὑμῖν ὀνομαστικὸν κατάλογον ἀγνοουμένων ἀνταλλαξίμων ὑμῆρων, ὑποβληθέντα ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Τμήματος τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ καὶ νὰ παρακαλέσωμεν ὅπως εὐαρεστουμένου ἐνεργήσητε ὑ,τι δεῖ πρὸς ἀνεύρεσιν καὶ ἀπελευθέρωσιν αὐτῶν.

Ο ΓΕΝΙΚΟΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΣ

Α.Φωκᾶς

ΣΗΜ. Παρακαλεῖται ἡ ἀπαντῶσα ὑμῶν νὰ σημειώσῃ τὸν ἀριθμὸν καὶ ἡμερομηνίαν τῆς παρούσης· τὸ Τμῆμα καὶ τὸ Γραφεῖον.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΑΝΤΙΓΡΑΦΩΝ ΠΡΩΤΟΓΡΑΦΙΑ

- 14 -

791	Κλ.Κ. Λασκάρογλου	38	Κορδελιό	Στοά Σταμούλη Πιττακοῦ	3
792	Δ. Τζάννες	33	ἐντὸς Ἀνατολῆς	Μιμίκα σδζυγος	Σαχτούρη 44
793	Γεώργιος Ι. Ροζόπουλος	26	ἐσ. Ἀνατολή	Γιάννης Πατήρ	Γενῆ Τζαμῆ
794	Νικόλαος Π.Γκαβίκογλου	40	" "	Εὐθυμία σδζ.	Σαχτούρη 44
795	Μήτσος Ν. Μηταράς	40	" "	Μαρία "	Ρωμανοῦ 19
796	Γιοβάν Κ. Καγιάμπαλη	40	" "	Ἑλένη "	Ἁγ. Δημητρίου III
797	Γεώργιος Τσόβαλες	20	" "	Ἰφιγένεια "	" "
798	Ἀναστάσιος Μ. Ἀεραμιάδης	24	" "	Ἐλισάβετ μήτηρ	Τιμολέοντος 6
799	Γεώργιος Μ. Σπανοῦ	46	Χαλικάλη	Κων/να σδζ.	" I
800	Μιχαήλ Γ. Καπαρέλης	22	Ἅγ. Ἀνατολῆς	" θεία	" I
801	Χαράλαμπος Ζαρρῆ	24	" "	Σταυρινὴ ἀδελφὴ	" I
802	Σοφία "	24	" "	" "	" I
803	Γαρουφαλίτσα"	16	" "	" "	" I
804	Στέφανος Δαγδελῆ	60	" "	Παρασκευοῦλα σδζ.	" I
805	Σπερεθλα Β. Προύσαλη	60	" "	Κων/να Σπανοῦ	" I
806	Ἰωάννης Ἀποστολάκη	42	" "	Ἀναστασία σδζ.	Φιλίτα I
807	Παναγιώτης Μιχαλακόγλου	40	" "	" ἀδελφὴ	" I
808	Παρασκευοῦλα Π. "	46	" "	" "	" "
809	Σεβαστεία "	19	" "	" θεία	" "
810	Πέτρος "	20	" "	" "	" "
811	Μαργαρὼ "	11	" "	" "	" "
812	Μαριγὼ "	60	" "	" συμπεθέρα	" "
813	Δημήτριος Κάλφας	38		Εὐάγγελος	Ὄθωνος I3
814	Εὐστράτιος Ψαλιδόπουλος	40	Μαγνησία	Μαρινάκη Χατζηθώμου	Ὁδὸς 2
81	Νικόλαος Μιχαλάκογλου	60	ἐν Ἀνατολῇ	Ἀναστασία ἀδελφὴ	Φιλίτα I
816	Κώστας Γ.Μιχαλάκογλου	42	" "	"	I
817	Ἄλξιος "	30	" "	" Θεία	" I
818	Χρῆστος Κιμιαντρες	30	" "	Σεβαστὴ κενσερᾶ	Τιρολέοντος I
819	Ἀρχοντία Νιχίμη	22	" "	" μήτηρ	" I
820	Κλιμὲν Χρήστου	2	" "	" γιαγιὰ	" I
821	Παναγιώτης Β.Πεϊνάγλου	37	" "	Εἰρήνη μήτηρ	Ξενοφῶντος 6
822	Ἀθανασία Κ.Ζακίζογλου	80	" "	Χαμπέτα θυγάτηρ	Ζαΐμα I4
823	Γεώργιος Τσελεμέρη	40	" "	Ἑλένη Τουλκάρη μήτηρ	Ἀθηνᾶς I36
824	Ἀθηνᾶ Γένη	30	" "	" "	" "

Ο Γενικός Διευθυντής Ανταλλαγής του Υπουργείου Γεωργίας διαβιβάζει προς την Ελληνική Αντιπροσωπεία στη Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής Πληθυσμών ονομαστικό κατάλογο αγνοουμένων ανταλλαξίμων και παρακαλεί για τον εντοπισμό και την απελευθέρωση αυτών. Αθήνα, 27.10.1924 *

Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών

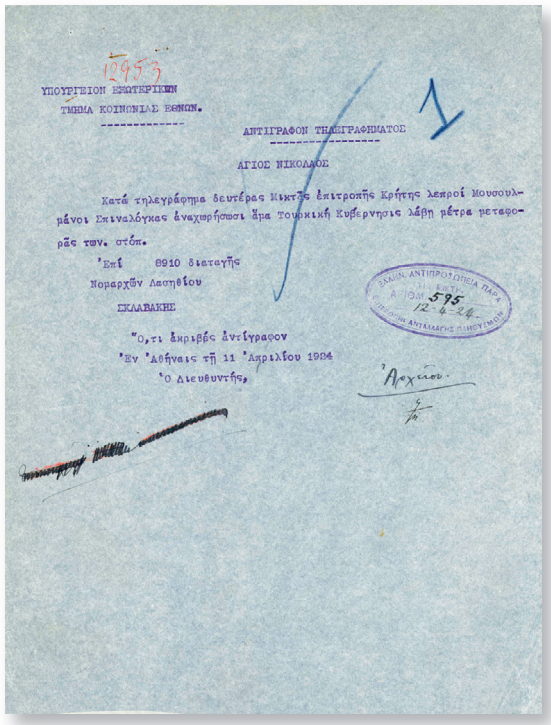

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΕΘΝΩΝ.

ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΝ ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΑΤΟΣ

ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ

Κατά τηλεγράφημα δευτέρας Μικτῆς Ἐπιτροπῆς Κρήτης λεπροί Μουσουλμάνοι Σπιναλόγκας ἀναχωρήσωσι ἅμα Τουρκική Κυβερνησις λάβη μέτρα μεταφορᾶς των. στόν.

Ἐπί 8910 διαταγῆς
Νομαρχῶν Λασηθίου
ΣΚΛΑΒΑΚΗΣ

Ὅτι ἀκριβές ἀντίγραφον
Ἐν Ἀθήναις τῇ 11 Ἀπριλίου 1924
Ὁ Διευθυντής,

Ο Διευθυντής του Τμήματος Κοινωνίας Εθνών του ΥΠ.ΕΞ. διαβιβάζει στον Πρόεδρο της Ελληνικής Αντιπροσωπείας στη Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής Πληθυσμών αντίγραφο τηλεγραφήματος του Νομάρχη Λασιθίου σχετικά με την αναχώρηση των λεπρών μουσουλμάνων από τη Σπιναλόγκα. Αθήνα, 11.4.1924

Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών

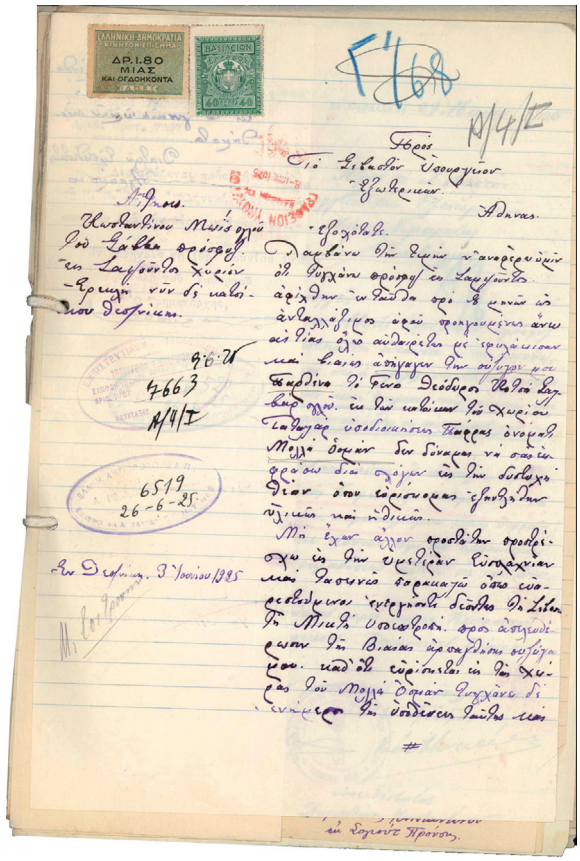

Προς
Τὸ Διαιτητὸν Δικαστήριον
Ἐμιγρατιών.
Ἀθήνας.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ 3 Ἰουνίου 1925

Αίτηση του Κωνσταντίνου Μωισόγλου, πρόσφυγα από την Σαμψούντα, προς το ΥΠ.ΕΞ., με την οποία ζητά μεσολάβηση για την απελευθέρωση της απαχθείσας από τους Τούρκους συζύγου του. Θεσσαλονίκη, 3.6.1925 *

Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών

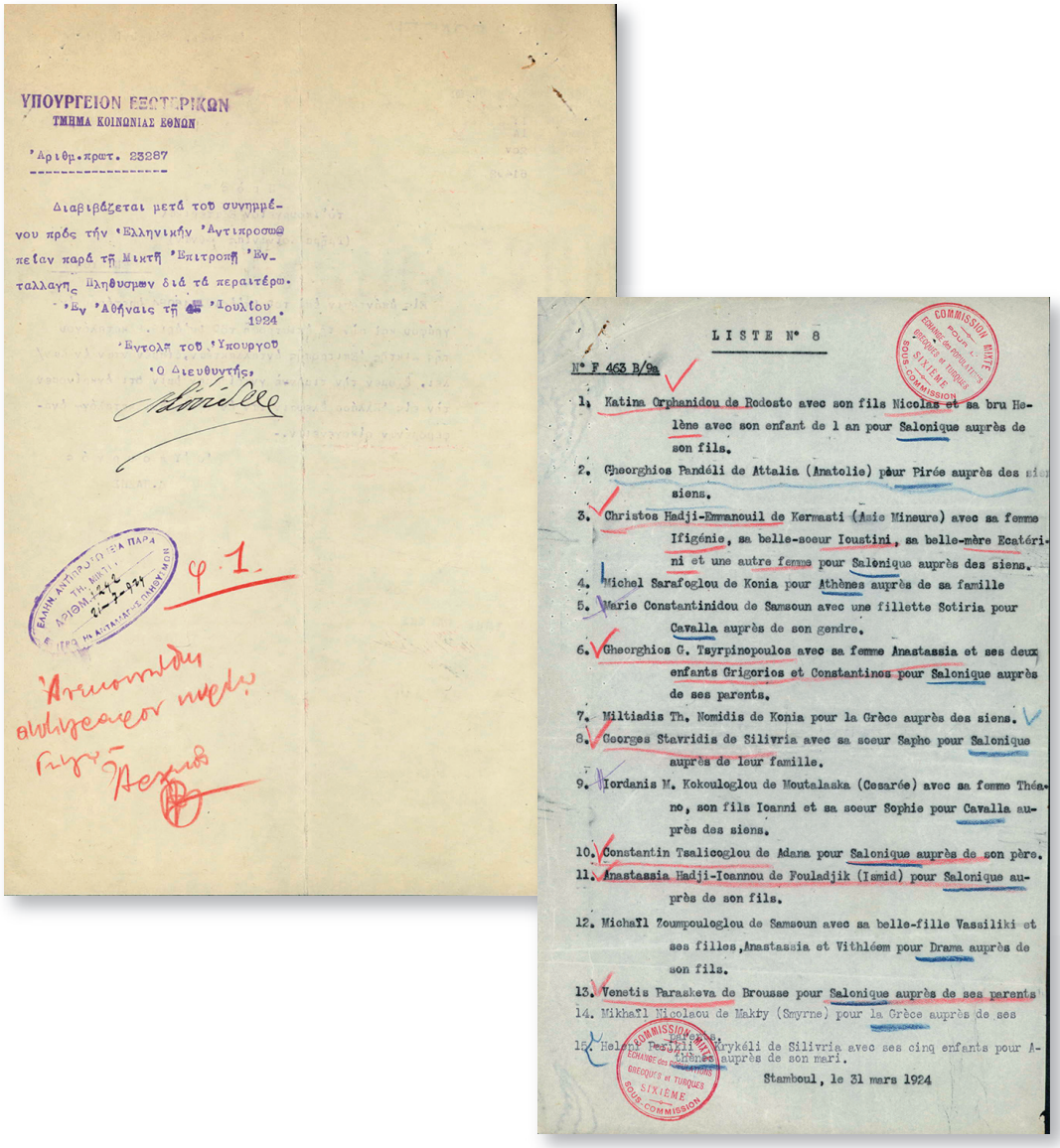

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΕΘΝΩΝ

Ἀριθμ. πρωτ. 23287

Διαβιβάζεται μετά τοῦ συνημμένου πρός τήν Ἑλληνικήν Ἀντιπροσωπείαν παρά τῇ Μικτῇ Ἐπιτροπῇ Ἐνταλλαγῆς Πληθυσμῶν διά τά περαιτέρω.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 'Ιουλίου 1924

Ἐντολῇ τοῦ Ὑπουργοῦ
Ὁ Διευθυντής,

ΕΛΛΗΝ. ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΙΑ ΠΑΡΑ ΤΗ. ΜΙΚΤΗ ΑΡΙΘΜ. 1242 21-7-924 ΕΠΙΤΡΟ. ΗΝ ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΣ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ

φ. 1

LISTE N° 8

N° F 463 B/9a

1. Katina Orphanidou de Rodosto avec son fils Nicolas et sa bru Helène avec son enfant de 1 an pour Salonique auprès de son fils.
2. Gheorghios Pandéli de Attalia (Anatolie) pour Pirée auprès des siens.
3. Christos Hadji-Emmanouil de Kermasti (Asie Mineure) avec sa femme Ifigénie, sa belle-soeur Ioustini, sa belle-mère Ecatérini et une autre femme pour Salonique auprès des siens.
4. Michel Sarafoglou de Konia pour Athènes auprès de sa famille
5. Marie Constantinidou de Samsoun avec une fillette Sotiria pour Cavalla auprès de son gendre.
6. Gheorghios G. Tsyrpinopoulos avec sa femme Anastassia et ses deux enfants Grigorios et Constantinos pour Salonique auprès de ses parents.
7. Miltiadis Th. Nomidis de Konia pour la Grèce auprès des siens.
8. Georges Stavridis de Silivria avec sa soeur Sapho pour Salonique auprès de leur famille.
9. Iordanis M. Kokouloglou de Moutalaska (Cesarée) avec sa femme Théano, son fils Ioanni et sa soeur Sophie pour Cavalla auprès des siens.
10. Constantin Tsalicoglou de Adana pour Salonique auprès de son père.
11. Anastassia Hadji-Ioannou de Fouladjik (Ismid) pour Salonique auprès de son fils.
12. Michaïl Zoumpouloglou de Samsoun avec sa belle-fille Vassiliki et ses filles, Anastassia et Vithléem pour Drama auprès de son fils.
13. Venetis Paraskeva de Brousse pour Salonique auprès de ses parents
14. Mikhaïl Nicolaou de Makry (Smyrne) pour la Grèce auprès de ses parents.
15. Helpi Pergili de Krykéli de Silivria avec ses cinq enfants pour Athènes auprès de son mari.

Stamboul, le 31 mars 1924

COMMISSION MIXTE POUR L'ECHANGE des POPULATIONS GRECQUES et TURQUES SIXIÈME SOUS-COMMISSION

Ο Διευθυντής του Τμήματος Κοινωνίας Εθνών του ΥΠ.ΕΞ. διαβιβάζει στην Ελληνική Αντιπροσωπεία στη Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής Πληθυσμών κατάλογο οικογενειών προσφύγων. Αθήνα, 4.7.1924 *

Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών

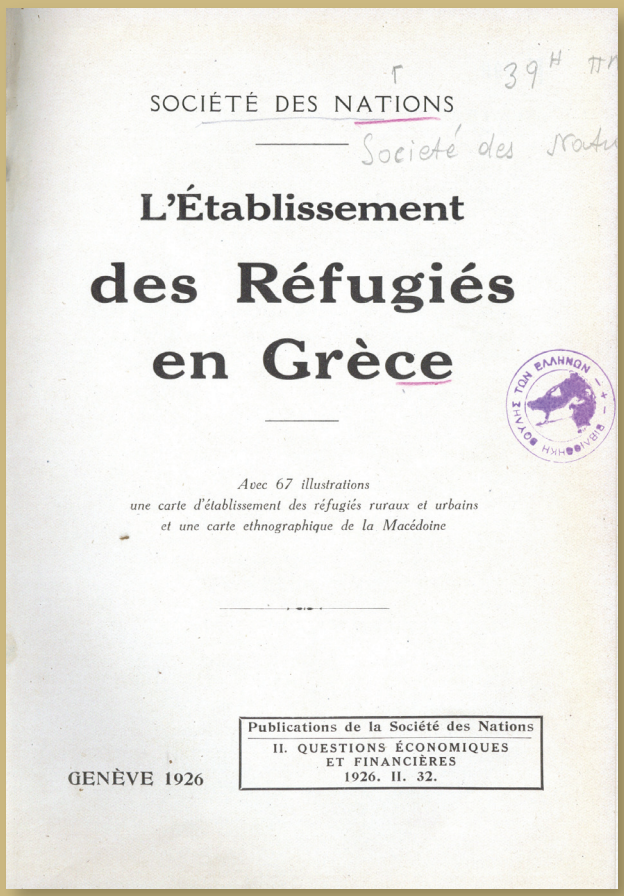
SOCIÉTÉ DES NATIONS

Société des

L'Établissement des Réfugiés en Grèce

Avec 67 illustrations
une carte d'établissement des réfugiés ruraux et urbains
et une carte ethnographique de la Macédoine

Publications de la Société des Nations
II. QUESTIONS ÉCONOMIQUES
ET FINANCIÈRES
1926. II. 32.

GENÈVE 1926

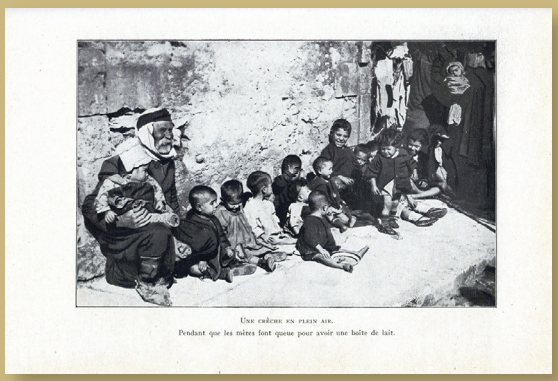
Une crèche en plein air.
Pendant que les mères font queue pour avoir une boîte de lait.

En Épire.
Colonie de Néocésarée.

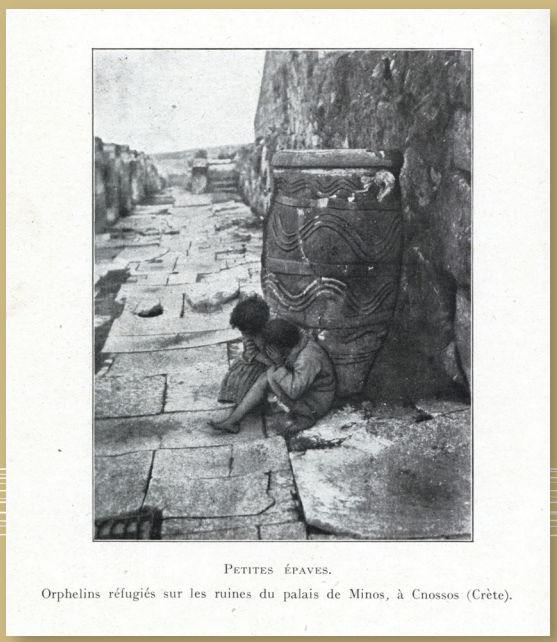
Petites épaves.
Orphelins réfugiés sur les ruines du palais de Minos, à Cnossos (Crète).

L'établissement des réfugiés en Grèce, Γενεύη 1926
Έκδοση της Κοινωνίας των Εθνών με φωτογραφίες προσφύγων και προσφυγικών καταυλισμών, χάρτη εγκατάστασης αγροτών και αστών προσφύγων και εθνογραφικό χάρτη της Μακεδονίας
Βιβλιοθήκη της Βουλής

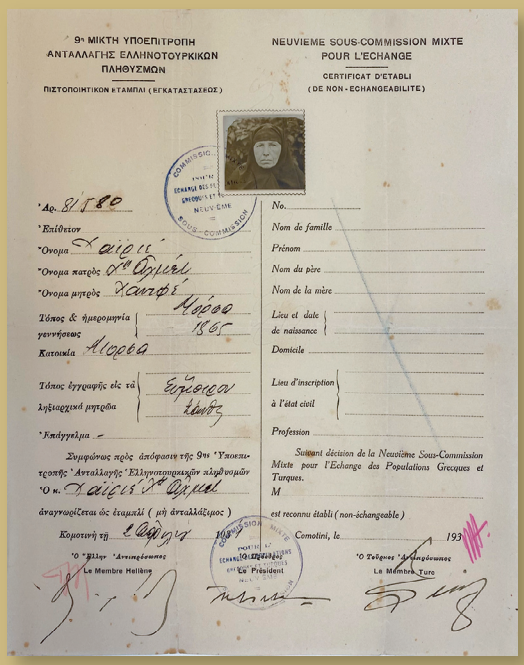

9η ΜΙΚΤΗ ΥΠΟΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΣ ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΩΝ
ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ

ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟΝ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ

NEUVIEME SOUS-COMMISSION MIXTE
POUR L'ECHANGE

CERTIFICAT D'ETABLI
(DE NON-ECHANGEABILITE)

Αρ. 81780

Επίθετον

Όνομα Χαϊρίε

Όνομα πατρὸς Χ^α Αχμέτ

Όνομα μητρὸς Χανφέ

Τόπος & ἡμερομηνία γεννήσεως Μόρσα 1865

Κατοικία Μόρσα

Τόπος ἐγγραφῆς εἰς τὰ ληξιαρχικὰ μητρῶα Εὐμοίρου Ξάνθης

Επάγγελμα –

Συμφώνως πρὸς ἀπόφασιν τῆς 9ης Ὑποεπιτροπῆς Ἀνταλλαγῆς Ἑλληνοτουρκικῶν πληθυσμῶν Ὁ κ. Χαϊρὶς Χ^α Αχμὲτ ἀναγνωρίζεται ὡς ἑλληνικὸς (μὴ ἀνταλλάξιμος)

Κομοτινὴ τῇ 2 Ἀπριλίου 1931

Ὁ Ἕλλην Ἀντιπρόεδρος
Le Membre Hellène

Ὁ Πρόεδρος
Le Président

Ὁ Τοῦρκος Ἀντιπρόεδρος
Le Membre Turc

No.

Nom de famille

Prénom

Nom du père

Nom de la mère

Lieu et date de naissance

Domicile

Lieu d'inscription à l'état civil

Profession

Suivant décision de la Neuvième Sous-Commission Mixte pour l'Echange des Populations Grecques et Turques.

M

est reconnu établi (non-échangeable)

Comotini, le 2 Avril 1931

Πιστοποιητικό της 9ης Μικτής Υποεπιτροπής Ανταλλαγής Ελληνοτουρκικών Πληθυσμών, με το οποίο η Χαϊριέ Χ"Αχμέτ, γεννηθείσα το 1865 στη Μόρσα της κοινότητας Ευμοίρου Ξάνθης, αναγνωρίζεται ως «μη ανταλλάξιμος». Κομοτηνή, 2.4.1931

Βιβλιοθήκη της Βουλής,
Μπενάκειος Βιβλιοθήκη, Συλλογή Μαρίας Μουστάκα

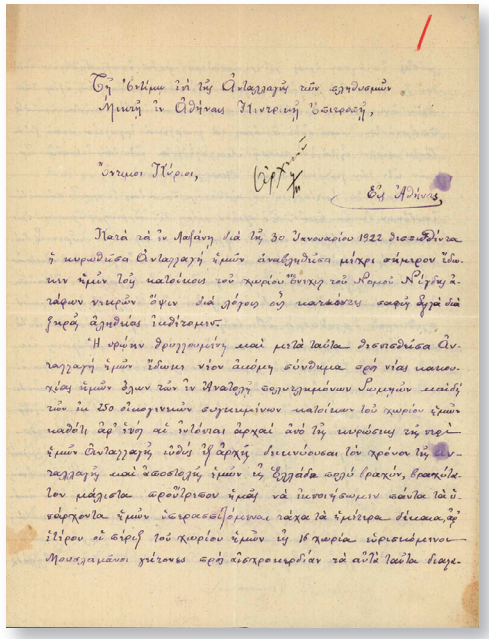

Τῇ ἐντίμῳ ἐπὶ τῇ Ἀνταλλαγῇ τῶν ἑλληνικῶν
Μικτῇ ἐν Ἀθήναις Πενταμελεῖ Ἐπιτροπῇ,

Ἔντιμοι Κύριοι,

Ἐν Ἀθήναις

Παρὰ τὰ ἐν Λωζάνῃ τὰ τῇ 30 Ἰανουαρίου 1922 διασυβέντα ἡ μεγαλόφρων Ἀνταλλαγὴ ἡμῶν ἀναβηβάσει μέχρι σήμερον ὑπὲρ τῶν ἡμῖν τοῦ παλαίους τοῦ χωρίου Ἔνεχιλ τοῦ Νομοῦ Νίγδης ἀλλ' ἀφόρητον πιέζει καὶ μαίζουσι σοφὴ βραδὺ καὶ μικρὰ ἀμηδίας ὑπόνομον.

Ἡ ὑφὴν θρυμματώνη καὶ μετὰ ταῦτα ἀναπόδιστος Ἀνταλλαγὴ ἡμῶν ἴδιων νέον ἀμόμη σύνδεσμα σοφὴ νέας παιδείας ἡμῶν ἄχρι τῶν ἐν Ἀναλαγῇ ἀσυγχωμένων Συμμιγῶν μαίζῃ τῶν ἐν 250 οἰκογενῶν συγκειμένων παλαίων τοῦ χωρίου ἡμῶν παδὴ ἀφ' ἧς αἱ γένεσαι ἀρχαὶ ἀπὸ τῆς πυρόσεως τῆς περὶ ἡμῶν Ἀνταλλαγῆς ὑδὲ ἡ ἀρχὴ διευκύνεσαι τὸν χρόνον τῆς Ἀνταλλαγῆς καὶ ἀποσταθῆ ἡμῶν ἡ Ἑλλάδα σοφὴ βραχὺν, βραχύλλον μάζισα ἀφούρησαν ἡμᾶς νὰ ἐκτοιγώσωμεν κάνδα τὰ ὑπάρχοντα ἡμῶν ἀκρασεβόμενοι τάχα τὰ ἐμπόρια δίκαια, ἀφ' ἑτέρου οἱ ἀφῆ τοῦ κυρίου ἡμῶν τῆ 16 χωρία ὑρισκόμενον Μουσουλμάνοι χρέονες σοφὴ ἀδικοκυρδίαν τὰ αὐτὰ ταῦτα διαγε-

Επιστολή των κατοίκων του χωριού Ένεχιλ του Νομού Νίγδης προς τη Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής Πληθυσμών για την άμεση μεταφορά τους στην Ελλάδα. Νίγδη, 18.5.1924 *

Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών

Ἀπαντήσατε σαφῶς εἰς τὰ ἑξῆς ἐρωτήματα:

1) Εἶσθε Ἕλλην ὑπήκοος ἐκ γεννήσεως ἢ ἀγόνατε μετανεγνωτέρως διὰ πολιτογραφήσεως ἢ διὰ γάμου; Ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει ἀναφέρατε τὸν χρόνον τῆς προσκτήσεως τῆς Ἑλληνικῆς σας ὑπηκοότητος . . . . . .

2) Ἡ Ἑλληνική σας ὑπηκοότης ἀναφέρεται ἐπὶ τοῦ τίτλου ἰθαγενείας; ἢ ἔχει ἄλλως πως ἀναγνωρισθῆ παρὰ τῶν Τουρκικῶν ἀρχῶν, τίνι δὲ τρόπῳ καὶ πότε; . . .

3) Πότε ἀνεγράφητε ἐκ Τουρκίας καὶ εἰς ποίαν μέρη ἐγκατεστάθητε ἔκτοτε; . . . . . .
(ἀφορᾷ μόνον τοὺς Ἕλληνας τὸ γένος Τούρκους ὑπηκόους τοὺς ἀνεγραφέντας ἐκ Τουρκίας πρὸ τοῦ 1912).

4) Ὄνομα καὶ διεύθυνσις πληρεξουσίου σας ἢ ἀντιπροσώπου σας ἐν Ἀθήναις . . . . . .

5) Ἔχετε ὑποβάλει διὰ τὴν ὅπισθεν ἀκίνητον περιουσίαν σας καὶ τὰ εἰσοδήματα αὐτῆς αἴτησιν ἐνώπιον τοῦ Μικτοῦ Διαιτητικοῦ Ἑλληνο-τουρκικοῦ Λιμενηρείου ὡς καὶ δήλωσιν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν; Ἐὰν ναί, χρονολογία καὶ ἀριθμὸς ἀγωγῆς, ὡς καὶ ποῦον ἀπαιτήσεις σας (ἀναλυτικὸς πίναξ τὸ δυνατόν). . . . . .

Ἐν τῇ

Ὁ Δηλ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ

ΔΗΛΩΣΙΣ (1)

Ἀκινήτου περιουσίας κειμένης ἐν Τουρκίᾳ καὶ ἀνηκούσης εἰς Ἕλληνας ὑπηκόους ἢ εἰς Τούρκους, Ἕλληνας τὸ γένος, δικαιούχους τῆς 9ης Δηλώσεως Λοζάνης, ἥτοι ἀναχωρήσαντος πρὸ τῆς 18 Ὀκτωβρίου 1912, ἢ ἀνέπαθεν ἐκτὸς αὐτῆς διαμείναντας.

Ὀνοματεπώνυμον δηλοῦντος

Διεύθυνσις

Ὑπηκοότης

Ἐντὸ σαυτῆς

Μὴ ἐξογκώσετε τὴν ἀξίαν τῶν κτημάτων σας. Εἰς οὐδὲν σᾶς ὠφελεῖ.

Δηλοῦντα: τὰ κάτωθι ὡς οἰκόπεδα εἰς τὴν ἀξίαν αὐτῶν ὁμοίως.

Ἐὰν ἔχετε κτήματα εἰς διαφόρους Νομοὺς κάμετε χωριστὴν δήλωσιν δι' ἕκαστον Νομόν.

ΣΗΜ. (1) Συντάξατε τὴν παροῦσαν Δήλωσιν εἰς διπλοῦν καὶ ὑποβάλετε πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Οἰκονομικῶν εἰς Ἀθήνας διεύθυνσιν Δημοσίου Χρέους. Ἀρκεῖ νὰ ἐπισυνάψητε τὰ ἀποδεικτικὰ ἀντίγραφα τίτλων καὶ φορολογικῶν ἐγγράφων εἰς τὸ ἓν ἐκ τῶν δύο ἀντιτύπων, πλήρους ἄλλως ἐκ τοῦ δευτέρου.

Έντυπες φόρμες του Υπουργείου Οικονομικών προς συμπλήρωση δήλωσης «ακινήτου περιουσίας κειμένης εν Τουρκία και ανηκούσης εις Έλληνας υπηκόους ή εις Τούρκους, Έλληνας το γένος, δικαιούχους της 9ης Δηλώσεως Λωζάννης»

ΓΑΚ-Κ.Υ., Αρχείο Πολιτικού Γραφείου Πρωθυπουργού

Διαβατήριο προσφύγων που διαμένουν στην Ελλάδα, 1933

ΓΑΚ-Κ.Υ., Αρχείο Διεύθυνσης Ανταλλαγής Υπουργείου Γεωργίας

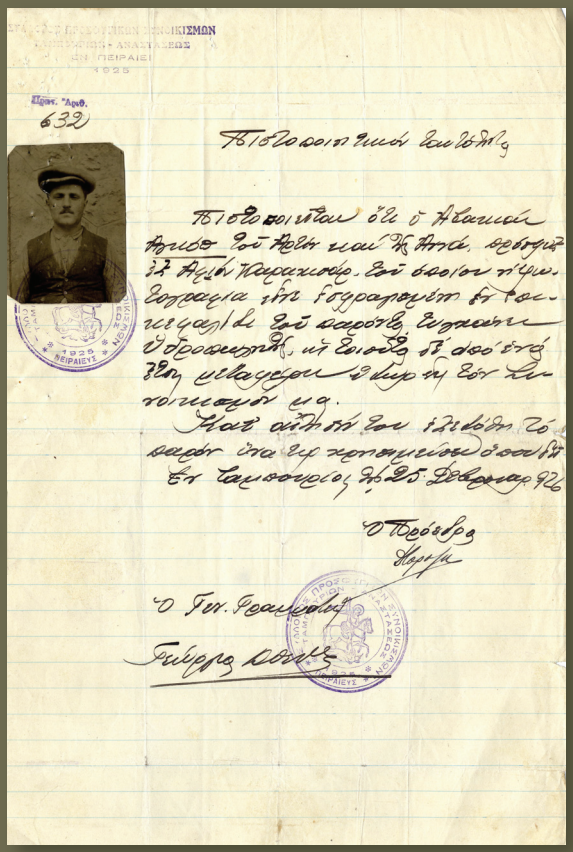

Πιστοποιητικό ταυτότητας του Αγκόπ Αβακιάν Αρτίνογλου που εκδόθηκε από τον Σύλλογο Προσφυγικών Συνοικισμών Ταμπουριών–Αναστάσεως με συνημμένη φωτογραφία

ΓΑΚ-Κ.Υ., Αρχείο Πολιτικού Γραφείου Πρωθυπουργού

Οικογενειακό βιβλιάριο του Νικολάου Ασλανίδη, Πειραιάς 1926

Συλλογή Νικολάου Τριβουλίδη

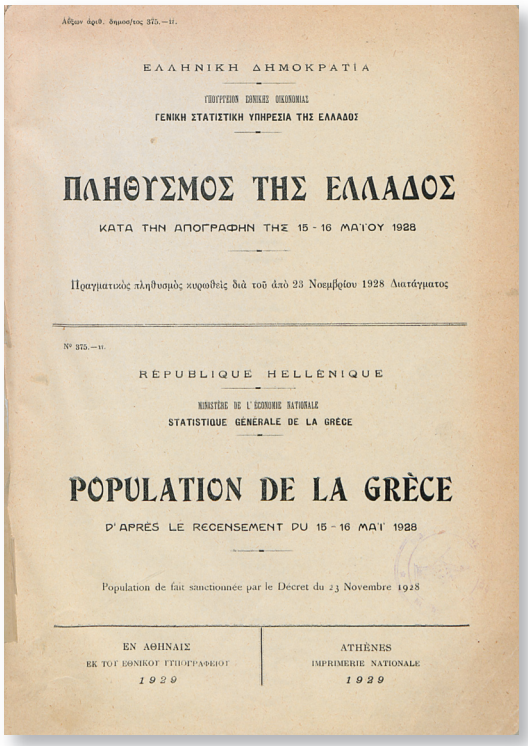

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΘΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΓΕΝΙΚΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΠΟΓΡΑΦΗΝ ΤΗΣ 15 - 16 ΜΑΪΟΥ 1928

Πραγματικός πληθυσμός κυρωθείς διά τοῦ ἀπό 23 Νοεμβρίου 1928 Διατάγματος

RÉPUBLIQUE HELLÉNIQUE

MINISTÈRE DE L'ÉCONOMIE NATIONALE

STATISTIQUE GÉNÉRALE DE LA GRÈCE

POPULATION DE LA GRÈCE

D'APRÈS LE RECENSEMENT DU 15 - 16 MAÏ 1928

Population de fait sanctionnée par le Décret du 23 Novembre 1928

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ
1929

ATHÈNES
IMPRIMERIE NATIONALE
1929

Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφή της 15-16 Μαΐου 1928*, Αθήνα 1929

Βιβλιοθήκη της Βουλής, Μπενάκειος Βιβλιοθήκη

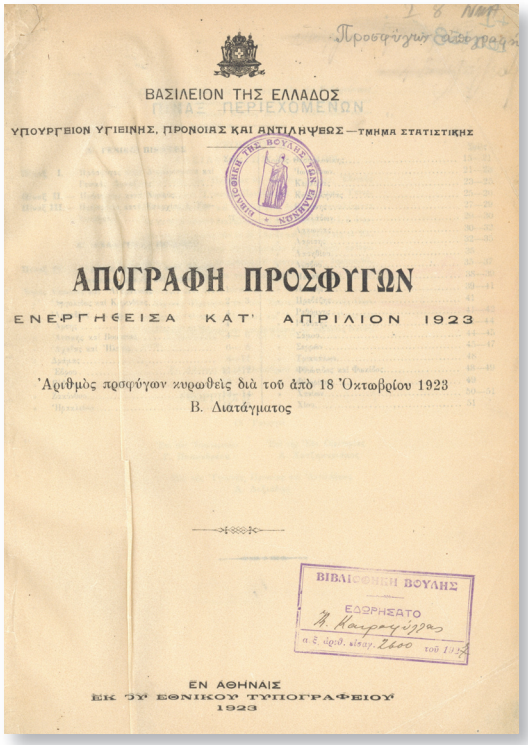

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΥΓΙΕΙΝΗΣ, ΠΡΟΝΟΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΛΗΨΕΩΣ — ΤΜΗΜΑ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ

ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

ΕΝΕΡΓΗΘΕΙΣΑ ΚΑΤ' ΑΠΡΙΛΙΟΝ 1923

Ἀριθμὸς προσφύγων κυρωθεὶς διὰ τοῦ ἀπὸ 18 Ὀκτωβρίου 1923
Β. Διατάγματος

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ
1923

Υπουργείον Υγιεινής, Προνοίας και Αντιλήψεως-Τμήμα Στατιστικής, *Απογραφή προσφύγων ενεργηθείσα κατ' Απρίλιον 1923*, Αθήνα 1923

Βιβλιοθήκη της Βουλής

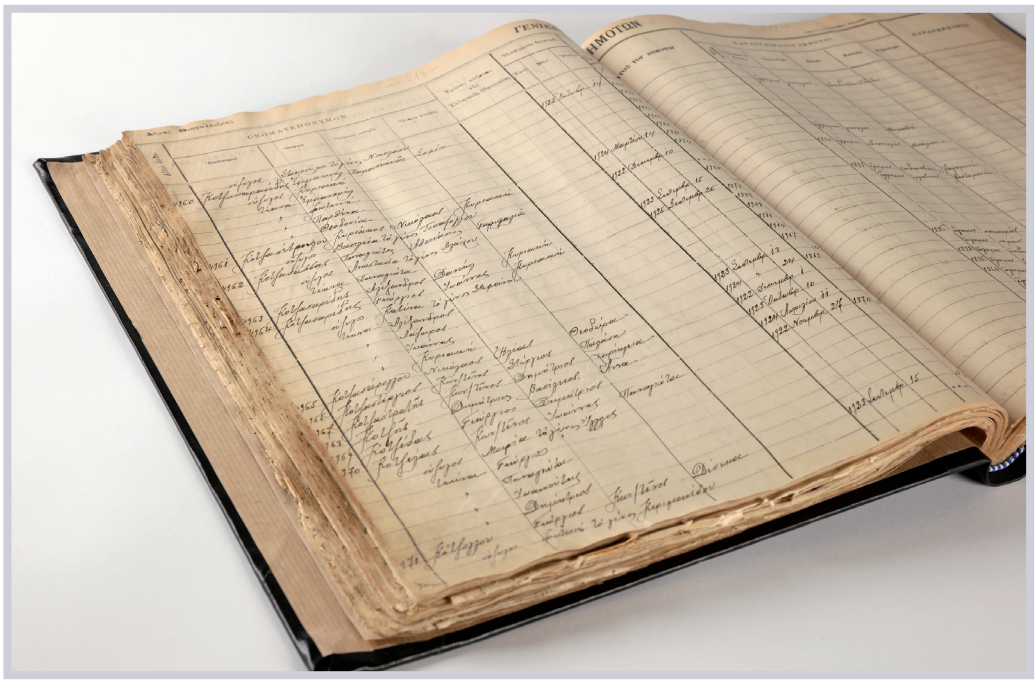

«ΤΑ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ»
Κατάστιχο με στοιχεία οικογενειών προσφύγων που ήρθαν στη Θεσσαλονίκη και καταγράφηκαν από υπαλλήλους του Δήμου

Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης

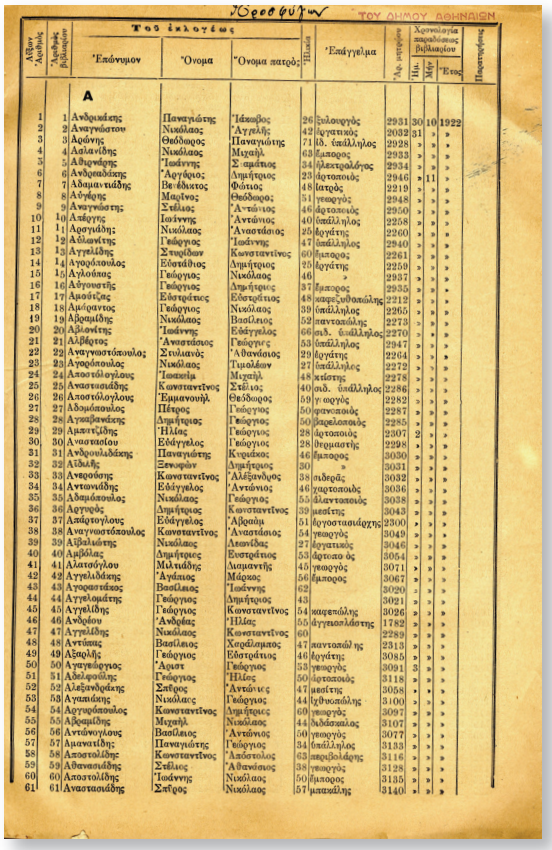

Προσφύγων ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΑΘΗΝΑΙΩΝ

Αἴξων Ἀριθμὸς	Ἀριθμὸς βιβλιαρίου	Τοῦ ἐκλογέως: Ἐπώνυμον	Ὄνομα	Ὄνομα πατρὸς	Ἡλικία	Ἐπάγγελμα	Ἀρ. μητρῴου	Χρονολογία παραδόσεως βιβλιαρίου: Ἡμ.	Μήν	Ἔτος	Παρατηρήσεις
		Α									
1	1	Ανδρικάκης	Παναγιώτης	Ἰάκωβος	26	ξυλουργὸς	2931	30	10	1922	
2	2	Αναγνώστου	Νικόλαος	Ἀγγελῆς	42	ἐργατικὸς	2032	31	»	»	
3	3	Αρώνης	Θεόδωρος	Παναγιώτης	71	ἰδ. ὑπάλληλος	2928	»	»	»	
4	4	Ασλανίδης	Νικόλαος	Μιχαὴλ	63	ἔμπορος	2933	»	»	»	
5	5	Αθηνάρης	Ἰωάννης	Σταμάτιος	34	ἠλεκτρολόγος	2934	»	»	»	
6	6	Ανδρεαδάκης	Ἀργύριος	Δημήτριος	23	ἀρτοποιὸς	2946	»	11	»	
7	7	Αδαμαντιάδης	Βενέδικτος	Φώτιος	48	ἰατρὸς	2219	»	»	»	
8	8	Αὐγέρης	Μαρῖνος	Θεόδωρος	51	γεωργὸς	2948	»	»	»	
9	9	Αναγνώστης	Στέλιος	Ἀντώνιος	46	ἀρτοποιὸς	2950	»	»	»	
10	10	Απέργης	Ἰωάννης	Ἀντώνιος	40	ὑπάλληλος	2258	»	»	»	
11	11	Αρσγιάδης	Νικόλαος	Ἀναστάσιος	25	ἐργάτης	2260	»	»	»	
12	12	Αὐλωνίτης	Γεώργιος	Ἰωάννης	47	ὑπάλληλος	2940	»	»	»	
13	13	Αγγελίδης	Στυρίδων	Κωνσταντῖνος	60	ἔμπορος	2261	»	»	»	
14	14	Αγορόπουλος	Εὐστάθιος	Δημήτριος	25	ἐργάτης	2259	»	»	»	
15	15	Αγλούπας	Γεώργιος	Νικόλαος	46	»	2937	»	»	»	
16	16	Αὐγουστῆς	Γεώργιος	Δημήτριος	37	ἔμπορος	2935	»	»	»	
17	17	Αμούτζας	Εὐστράτιος	Εὐστράτιος	48	καφεζυθοπώλης	2212	»	»	»	
18	18	Αμάραντος	Γεώργιος	Νικόλαος	39	ὑπάλληλος	2265	»	»	»	
19	19	Αβραμίδης	Νικόλαος	Βασίλειος	52	παντοπώλης	2273	»	»	»	
20	20	Αβλονίτης	Ἰωάννης	Εὐάγγελος	66	ἰδ. ὑπάλληλος	2270	»	»	»	
21	21	Αλβέρτος	Ἀναστάσιος	Γεώργιος	53	ὑπάλληλος	2947	»	»	»	
22	22	Αναγνωστόπουλος	Στυλιανὸς	Ἀθανάσιος	29	ἐργάτης	2264	»	»	»	
23	23	Αγορόπουλος	Νικόλαος	Τιμολέων	27	ὑπάλληλος	2272	»	»	»	
24	24	Αποστόλογλους	Ἰωακεὶμ	Μιχαὴλ	48	κτίστης	2278	»	»	»	
25	25	Αναστασιάδης	Κωνσταντῖνος	Στέλιος	40	ἰδ. ὑπάλληλος	2286	»	»	»	
26	26	Αποστόλογλους	Ἐμμανουὴλ	Θεόδωρος	59	γεωργὸς	2282	»	»	»	
27	27	Αδομόπουλος	Πέτρος	Γεώργιος	50	φανοποιὸς	2287	»	»	»	
28	28	Αγκαβανάκης	Δημήτριος	Γεώργιος	50	βαρελοποιὸς	2285	»	»	»	
29	29	Αμπατζίδης	Ἠλίας	Γεώργιος	28	ἀρτοποιὸς	2307	2	»	»	
30	30	Αναστασίου	Εὐάγγελος	Γεώργιος	28	θερμαστὴς	2298	»	»	»	
31	31	Ανδρουλιδάκης	Παναγιώτης	Κυριάκος	46	ἔμπορος	3030	»	»	»	
32	32	Αἰδιλῆς	Ξενοφὼν	Δημήτριος	30	»	3031	»	»	»	
33	33	Ανερούσης	Κωνσταντῖνος	Ἀλέξανδρος	38	σιδερᾶς	3032	»	»	»	
34	34	Αντωνιάδης	Εὐάγγελος	Ἀντώνιος	46	χαρτοποιὸς	3036	»	»	»	
35	35	Αδαμόπουλος	Νικόλαος	Γεώργιος	55	ἀλαντοποιὸς	3038	»	»	»	
36	36	Αργυρὸς	Δημήτριος	Κωνσταντῖνος	39	μεσίτης	3043	»	»	»	
37	37	Απάρτογλους	Εὐάγγελος	Ἀβραὰμ	51	ἐργοστασιάρχης	2300	»	»	»	
38	38	Αναγνωστόπουλος	Κωνσταντῖνος	Ἀναστάσιος	54	γεωργὸς	3049	»	»	»	
39	39	Αἰβαλιώτης	Νικόλαος	Λεωνίδας	27	ἐργατικὸς	3046	»	»	»	
40	40	Αμβόλας	Δημήτριος	Ευστράτιος	53	ἀρτοποιὸς	3054	»	»	»	
41	41	Αλατσόγλου	Μιλτιάδης	Διαμαντῆς	45	γεωργὸς	3071	»	»	»	
42	42	Αγγελιδάκης	Ἀγάπιος	Μάρκος	56	ἔμπορος	3067	»	»	»	
43	43	Αγοραστάκος	Βασίλειος	Ἰωάννης	62		3020	»	»	»	
44	44	Αγγελομάτης	Γεώργιος	Δημήτριος	43		3021	»	»	»	
45	45	Αγγελίδης	Γεώργιος	Κωνσταντῖνος	54	καφεπώλης	3026	»	»	»	
46	46	Ανδρέου	Ἀνδρέας	Ἠλίας	55	ἀγγειοπλάστης	1782	»	»	»	
47	47	Αγγελίδης	Νικόλαος	Κωνσταντῖνος	60		2289	»	»	»	
48	48	Αντύπας	Βασίλειος	Χαράλαμπος	47	παντοπώλης	2313	»	»	»	
49	49	Αξαρλῆς	Γεώργιος	Εὐστράτιος	46	ἐργάτης	3085	»	»	»	
50	50	Αγαγεώργιος	Ἀριστ	Γεώργιος	53	γεωργὸς	3091	3	»	»	
51	51	Αδελφούλης	Γεώργιος	Ἠλίας	50	ἀρτοποιὸς	3118	»	»	»	
52	52	Αλεξανδράκης	Σπῦρος	Ἀντώνιος	47	μεσίτης	3058	»	»	»	
53	53	Αγαπιάκης	Νικόλαος	Γεώργιος	44	ἰχθυοπώλης	3100	»	»	»	
54	54	Αργυρόπουλος	Κωνσταντῖνος	Δημήτριος	60	γεωργὸς	3097	»	»	»	
55	55	Αβραμίδης	Μιχαὴλ	Νικόλαος	44	διδάσκαλος	3107	»	»	»	
56	56	Αντώνογλους	Βασίλειος	Ἀντώνιος	50	γεωργὸς	3077	»	»	»	
57	57	Αμανατίδης	Παναγιώτης	Γεώργιος	34	ὑπάλληλος	3133	»	»	»	
58	58	Αποστολίδης	Κωνσταντῖνος	Ἀπόστολος	63	περιβολάρης	3116	»	»	»	
59	59	Αθανασιάδης	Στέλιος	Ἀθανάσιος	38	γεωργὸς	3128	»	»	»	
60	60	Αποστολίδης	Ἰωάννης	Νικόλαος	50	ἔμπορος	3135	»	»	»	
61	61	Αναστασιάδης	Σπῦρος	Νικόλαος	57	μπακάλης	3140	»	»	»	

Εκλογικός κατάλογος προσφύγων Δήμου Αθηναίων 1922, 1923 και 1924

ΓΑΚ-Κ.Υ., Αρχείο Πολιτικού Γραφείου Πρωθυπουργού

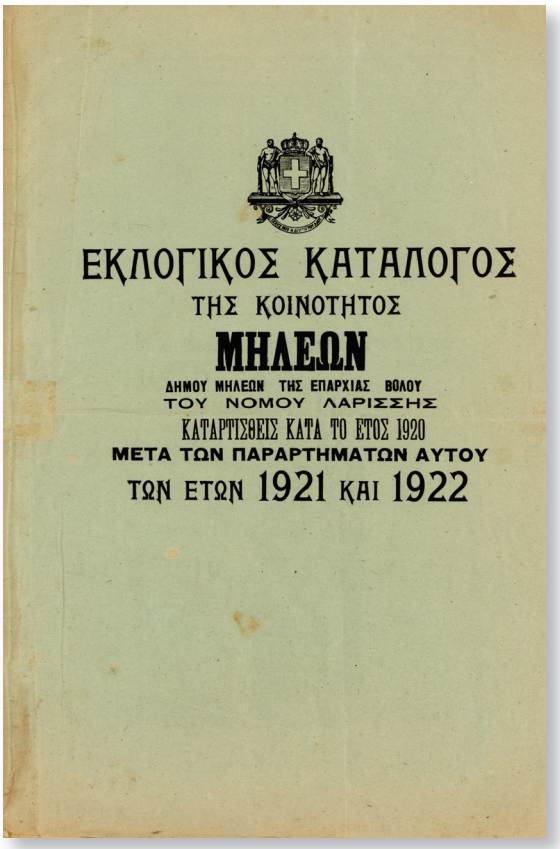

Εκλογικός κατάλογος της Κοινότητας Μηλεών του 1920. Περιλαμβάνονται τα παραρτήματα των ετών 1921, 1922 και 1923, με τα ονόματα Μικρασιατών προσφύγων. Αναφέρονται ο τόπος καταγωγής και η επαγγελματική τους δραστηριότητα. Βόλος, 5.11.1923

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

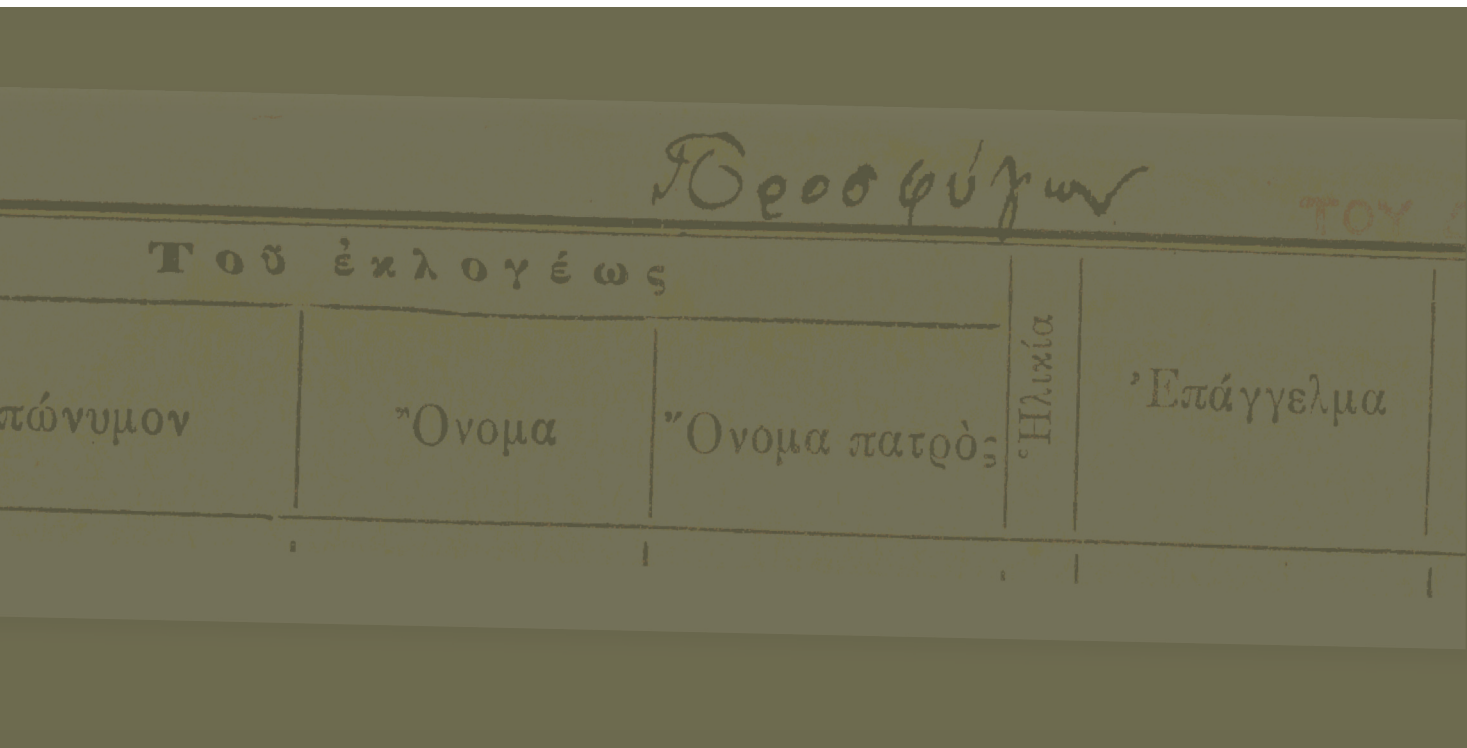

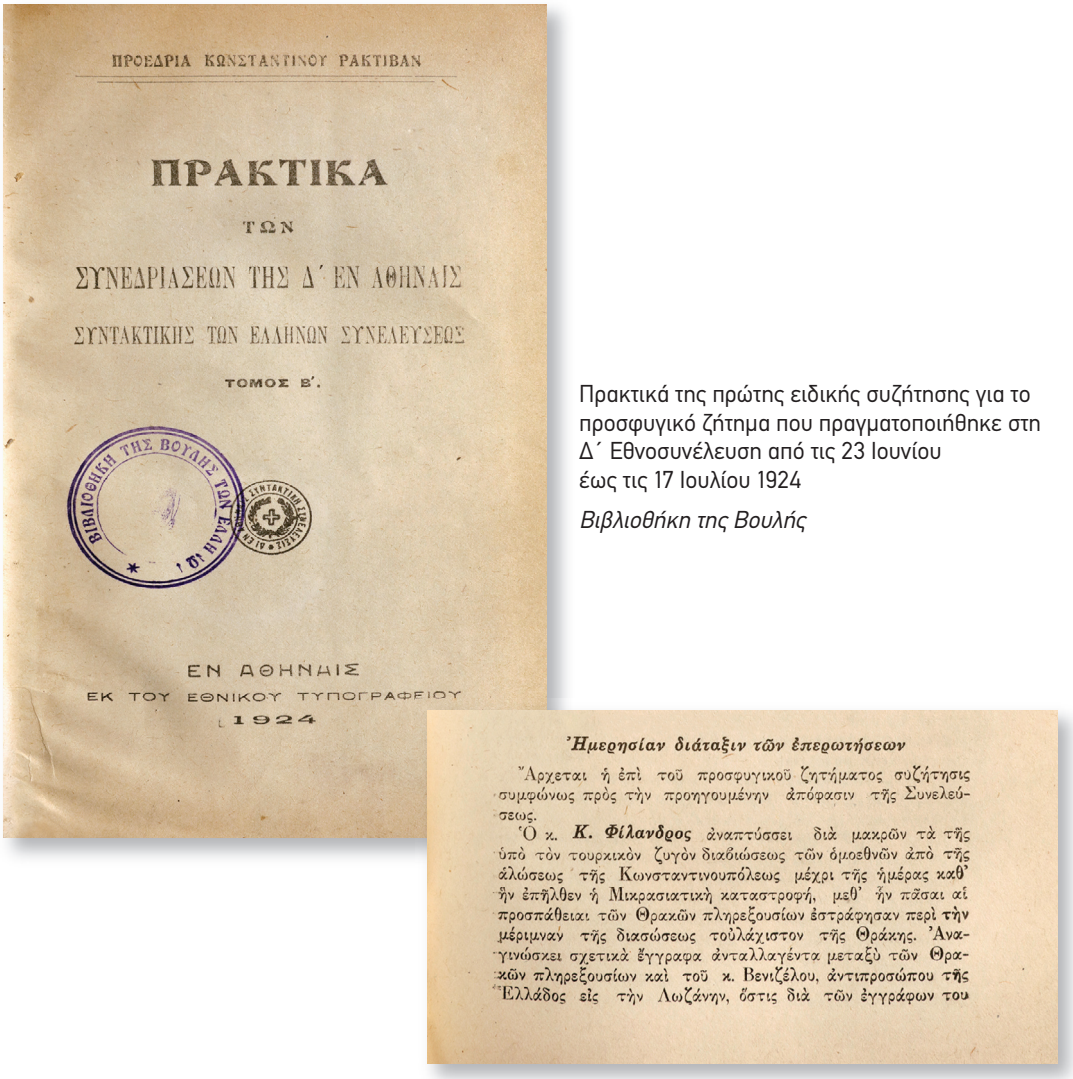

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΡΑΚΤΙΒΑΝ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

ΤΩΝ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΕΩΝ ΤΗΣ Δ΄ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΕΩΣ

ΤΟΜΟΣ Β΄.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ

1924

Ἡμερησίαν διάταξιν τῶν ἐπερωτήσεων

Ἄρχεται ἡ ἐπὶ τοῦ προσφυγικοῦ ζητήματος συζήτησις συμφώνως πρὸς τὴν προηγουμένην ἀπόφασιν τῆς Συνελεύσεως.

Ὁ κ. ***Κ. Φίλανδρος*** ἀναπτύσσει διὰ μακρῶν τὰ τῆς ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν διαβιώσεως τῶν ὁμοεθνῶν ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἐπῆλθεν ἡ Μικρασιατικὴ καταστροφή, μεθ' ἣν πᾶσαι αἱ προσπάθειαι τῶν Θρακῶν πληρεξουσίων ἐστράφησαν περὶ τὴν μέριμναν τῆς διασώσεως τοὐλάχιστον τῆς Θράκης. Ἀναγινώσκει σχετικὰ ἔγγραφα ἀνταλλαγέντα μεταξὺ τῶν Θρακῶν πληρεξουσίων καὶ τοῦ κ. Βενιζέλου, ἀντιπροσώπου τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Λωζάνην, ὅστις διὰ τῶν ἐγγράφων του

Πρακτικά της πρώτης ειδικής συζήτησης για το προσφυγικό ζήτημα που πραγματοποιήθηκε στη Δ΄ Εθνοσυνέλευση από τις 23 Ιουνίου έως τις 17 Ιουλίου 1924

Βιβλιοθήκη της Βουλής

Στις εκλογές της 16ης Δεκεμβρίου 1923 εξελέγησαν 56 πρόσφυγες βουλευτές. Στην πρώτη ειδική συνεδρίαση για το προσφυγικό ζήτημα τον λόγο έλαβαν κυρίως πρόσφυγες πληρεξούσιοι, οι οποίοι απέδωσαν την ευθύνη για την Καταστροφή στην αντιβενιζελική παράταξη, αναφέρθηκαν στη δεινή κατάσταση των προσφύγων, σε ειδικές κατηγορίες αυτών (αιχμάλωτοι, Καυκάσιοι, Κωνσταντινουπολίτες κ.ά.), ενώ άσκησαν κριτική στις κρατικές υπηρεσίες, την Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων και τη Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής. Στις 22 Ιουλίου υιοθετήθηκε το ψήφισμα «Περί συστάσεως εικοσιπενταμελούς Κοινοβουλευτικής Επιτροπής προς παρακολούθησιν των κυβερνητικών ενεργειών εις τα ζητήματα ανταλλαγής πληθυσμών, της περιθάλψεως και της εγκαταστάσεως των προσφύγων».

Στην ίδια Εθνοσυνέλευση διεξήχθησαν και άλλες συζητήσεις, μικρότερης διάρκειας (10-11.1924, 8-10.4.1925 και 23-29.5.1925). Η επόμενη Βουλή ασχολήθηκε εκ νέου με το θέμα και στις 21 Δεκεμβρίου 1926 ψήφισε τη συγκρότηση 30μελούς Κοινοβουλευτικής Επιτροπής «προς παρακολούθησιν εν γένει των προσφυγικών ζητημάτων».

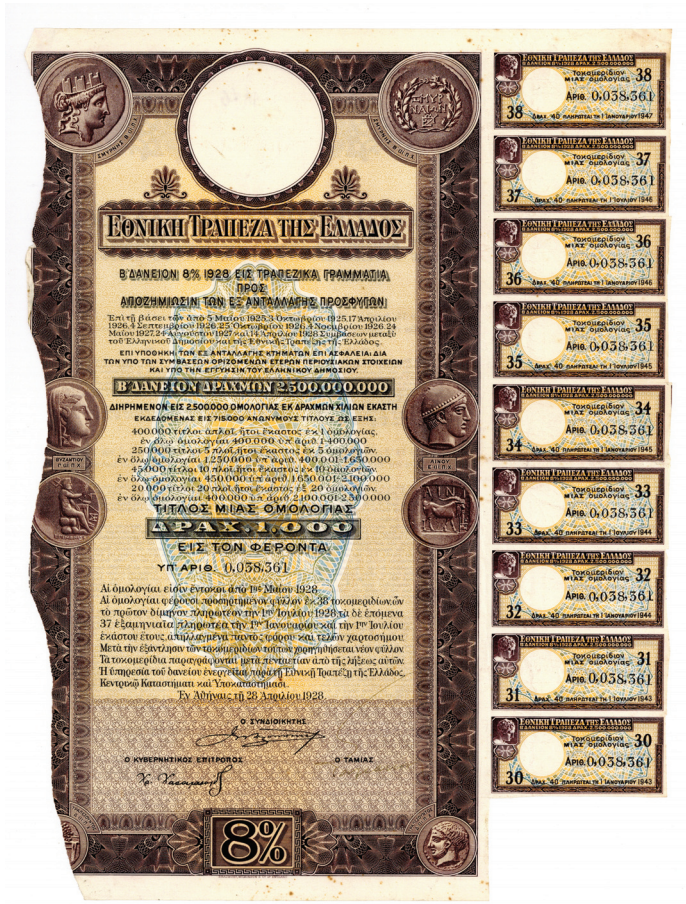

Τίτλος μίας ομολογίας δανείου της Εθνικής Τράπεζας, που εκδόθηκε το 1928 «προς αποζημίωσιν των εξ ανταλλαγής προσφύγων» *

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

Τίτλος πέντε ομολογιών δανείου της Εθνικής Τράπεζας, που εκδόθηκε το 1926 «προς αποζημίωσιν των εξ ανταλλαγής προσφύγων» *

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

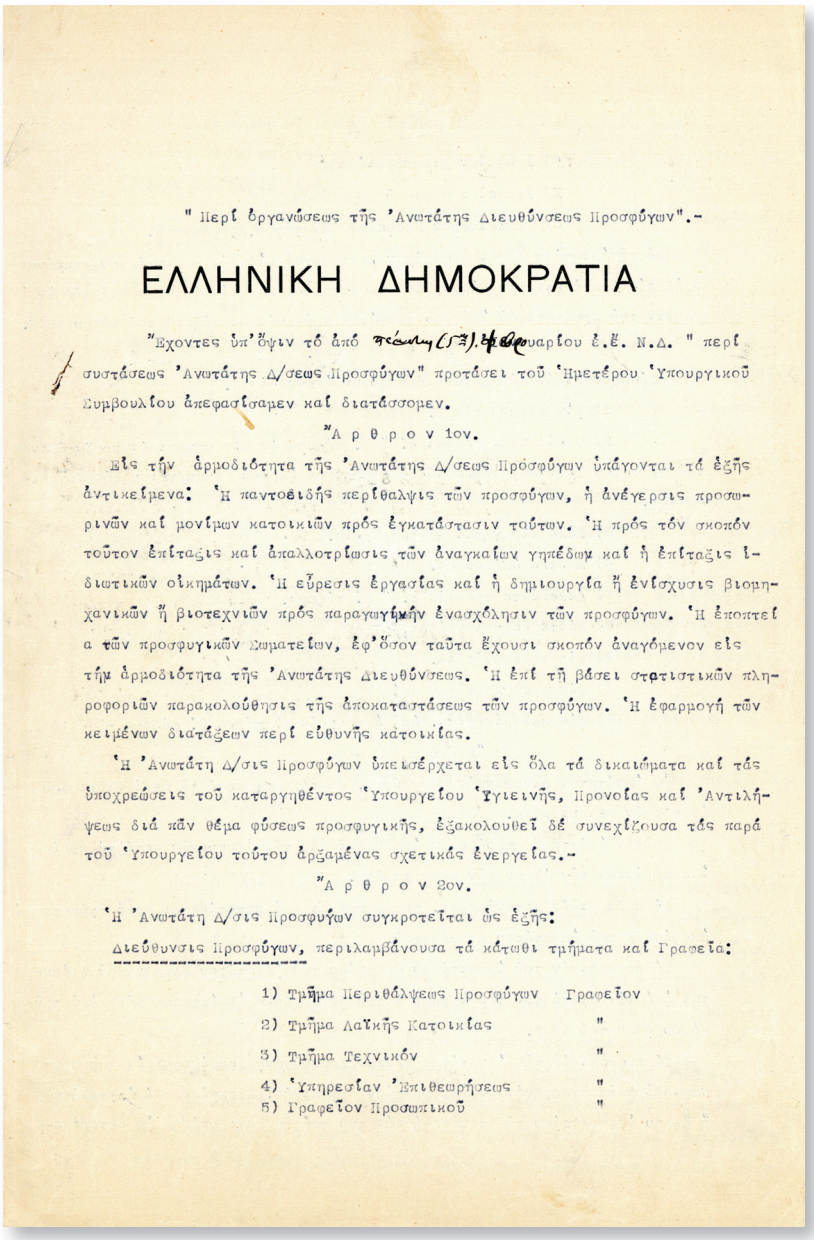

" Περί ὀργανώσεως τῆς 'Ανωτάτης Διευθύνσεως Προσφύγων".-

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

"Εχοντες ὑπ'ὄψιν τὸ ἀπὸ [illegible] Ιανουαρίου ἐ.ἔ. Ν.Δ. " περί συστάσεως 'Ανωτάτης Δ/σεως Προσφύγων" προτάσει τοῦ 'Ημετέρου 'Υπουργικοῦ Συμβουλίου ἀπεφασίσαμεν καί διατάσσομεν.

"Α ρ θ ρ ο ν 1ον.

Εἰς τήν ἁρμοδιότητα τῆς 'Ανωτάτης Δ/σεως Προσφύγων ὑπάγονται τά ἑξῆς ἀντικείμενα: 'Η παντοειδής περίθαλψις τῶν προσφύγων, ἡ ἀνέγερσις προσωρινῶν καί μονίμων κατοικιῶν πρός ἐγκατάστασιν τούτων. 'Η πρός τόν σκοπόν τοῦτον ἐπιταξις καί ἀπαλλοτρίωσις τῶν ἀναγκαίων γηπέδων καί ἡ ἐπιταξις ἰδιωτικῶν οἰκημάτων. 'Η εὕρεσις ἐργασίας καί ἡ δημιουργία ἤ ἐνίσχυσις βιομηχανικῶν ἤ βιοτεχνικῶν πρός παραγωγήν ἐνασχόλησιν τῶν προσφύγων. 'Η ἐποπτεία τῶν προσφυγικῶν Σωματείων, ἐφ'ὅσον ταῦτα ἔχουσι σκοπόν ἀναγόμενον εἰς τήν ἁρμοδιότητα τῆς 'Ανωτάτης Διευθύνσεως. 'Η ἐπί τῇ βάσει στατιστικῶν πληροφοριῶν παρακολούθησις τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν προσφύγων. 'Η ἐφαρμογή τῶν κειμένων διατάξεων περί εὐθυνῆς κατοικίας.

'Η 'Ανωτάτη Δ/σις Προσφύγων ὑπεισέρχεται εἰς ὅλα τά δικαιώματα καί τάς ὑποχρεώσεις τοῦ καταργηθέντος 'Υπουργείου 'Υγιεινῆς, Προνοίας καί 'Αντιλήψεως διά πᾶν θέμα φύσεως προσφυγικῆς, ἐξακολουθεῖ δέ συνεχίζουσα τάς παρά τοῦ 'Υπουργείου τούτου ἀρξαμένας σχετικάς ἐνεργείας.-

"Α ρ θ ρ ο ν 2ον.

'Η 'Ανωτάτη Δ/σις Προσφύγων συγκροτεῖται ὡς ἑξῆς:

Διεύθυνσις Προσφύγων, περιλαμβάνουσα τά κάτωθι τμήματα καί Γραφεῖα:

1) Τμῆμα Περιθάλψεως Προσφύγων Γραφεῖον
2) Τμῆμα Λαϊκῆς Κατοικίας "
3) Τμῆμα Τεχνικόν "
4) 'Υπηρεσίαν 'Επιθεωρήσεως "
5) Γραφεῖον Προσωπικοῦ "

Νομοθετικό Διάταγμα «Περί οργανώσεως της Ανωτάτης Διευθύνσεως Προσφύγων».
Τον Σεπτέμβριο του 1925 η δικτατορική κυβέρνηση Πάγκαλου κατήργησε το Υπουργείο Υγιεινής, Προνοίας και Αντιλήψεως και τον Φεβρουάριο του 1926 (ΦΕΚ 43Α/5.2.1926) σύστησε την Ανώτατη Διεύθυνση Προσφύγων, που υπαγόταν απευθείας στον πρωθυπουργό και της οποίας ο ανώτατος διευθυντής είχε «αρμοδιότητα, δικαιώματα και ευθύνας υπουργού». Μετά την επανίδρυση του Υπουργείου Υγιεινής, Προνοίας και Αντιλήψεως τον Αύγουστο του ίδιου έτους η Ανώτατη Διεύθυνση Προσφύγων καταργήθηκε.

Βιβλιοθήκη της Βουλής, Κοινοβουλευτικά Αρχεία, Αρχείο Υπουργικού Συμβουλίου

ΜΙΚΤΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΣ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟ-ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ

"Έντυπον ὑπ' ἀριθ. 1

7301

Ἀριθ. Πρωτοκόλλου 2420 (Δ)

Ἡμερομηνία 5 Ἀπριλίου 1924

ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΙΣ

Συνιστᾶται εἰς τὸν αἰτοῦντα νὰ μὴ κάμῃ δηλωσιν ἀνακριβῆ ἢ ὑπερβολικήν, διότι τοῦτο θὰ εἶναι ἐπιβλαβὲς διὰ τὰ συμφέροντά του.

ΑΙΤΗΣΙΣ ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΕΩΣ

Ὁ ὑποφαινόμενος παρακαλῶ τὴν Μικτὴν Ἐπιτροπὴν νὰ προβῇ εἰς τὴν ὑπ' ὄφελείᾳ μου ἐκκαθάρισιν τῆς κάτωθι καθοριζομένης ἀκινήτου καὶ κινητῆς περιουσίας μου συμφώνως πρὸς τὴν ἀπὸ 30 Ἰανουαρίου 1923 Ἑλληνοτουρκικὴν Σύμβασιν περὶ ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν.

Ι. ΤΑΥΤΟΤΗΣ ΤΟΥ ΑΙΤΟΥΝΤΟΣ

1.) Ὀνοματεπώνυμον Μαρία Δημ. Γεωργιαντζήκου

2.) Τόπος καταγωγῆς (Πόλις ἢ χωρίον). Σμύρνη

Καζᾶς Σμύρνης

Σαντζάκι Σμύρνη

3.) Σημερινὴ κατοικία (ὁδός, συνοικία, πόλις ἢ χωρίον, ὑποδιοίκησις ἢ καζᾶς, νομός).

Θεμιστοκλέους ἀριθ. 30 Πειραι

4.) Ἐπάγγελμα

ΜΙΚΤΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΣ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ

"Έντυπον ὑπ' ἀριθ. 1

Τόπος ζημίας Σμύρνη

Ἀριθ. Πρωτοκόλλου 4250

Ἡμερομηνία 29-11-25

ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΝ

ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΙΣ

Συνιστᾶται εἰς τὸν αἰτοῦντα νὰ μὴ κάμῃ δήλωσιν ἀνακριβῆ ἢ ὑπερβολικήν, διότι τοῦτο θὰ εἶναι ἐπιβλαβὲς διὰ τὸ συμφέροντά του.

ΔΗΛΩΣΙΣ ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΕΩΣ

Ὁ ὑποφαινόμενος παρακαλῶ τὴν Μικτὴν Ἐπιτροπὴν νὰ προβῇ εἰς τὴν ὑπ' ὄφελείᾳ μου ἐκκαθάρισιν τῆς κάτωθι καθοριζομένης ἀκινήτου καὶ κινητῆς περιουσίας μου συμφώνως πρὸς τὴν ἀπὸ 30 Ἰανουαρίου 1923 Ἑλληνοτουρκικὴν Σύμβασιν περὶ ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν.

Ι). ΤΑΥΤΟΤΗΣ ΤΟΥ ΑΙΤΟΥΝΤΟΣ

1. Ὀνοματεπώνυμον "Γεωργαντζήκου Δανιὴλ καὶ Λια"

2. Τόπος καταγωγῆς (πόλις ἢ χωρίον) Ἐλαιοχώρια ὑφ' ἡμῶν ἐν Καζᾷ Μ. Ἀσίας

~~Καζᾶς~~ Ἡ Σμύρνη ἐμοῦ ἐν Σμύρνῃ

Σαντζάκι

3. Σημερινὴ κατοικία (ὁδός, συνοικία, πόλις ἢ χωρίον, ὑποδιοίκησις, νομός).

ὁδὸς Κρήτης 19 Ἀθῆναι

4. Ἐπάγγελμα

Δηλώσεις εκκαθαρίσεως της Μικτής Επιτροπής επί της Ανταλλαγής των Ελληνοτουρκικών πληθυσμών για την εκτίμηση της ακίνητης και κινητής περιουσίας των ανταλλάξιμων προσφύγων, 5.4.1924 και 29.4.1925

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

Έγγραφα των Εκτιμητικών Επιτροπών των Κοινοτήτων Σπάρτης και Καισαρείας για τον καθορισμό της αξίας της κινητής και ακίνητης περιουσίας προσφύγων. Αθήνα, 11.2.1927 και 18.3.1927 *

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

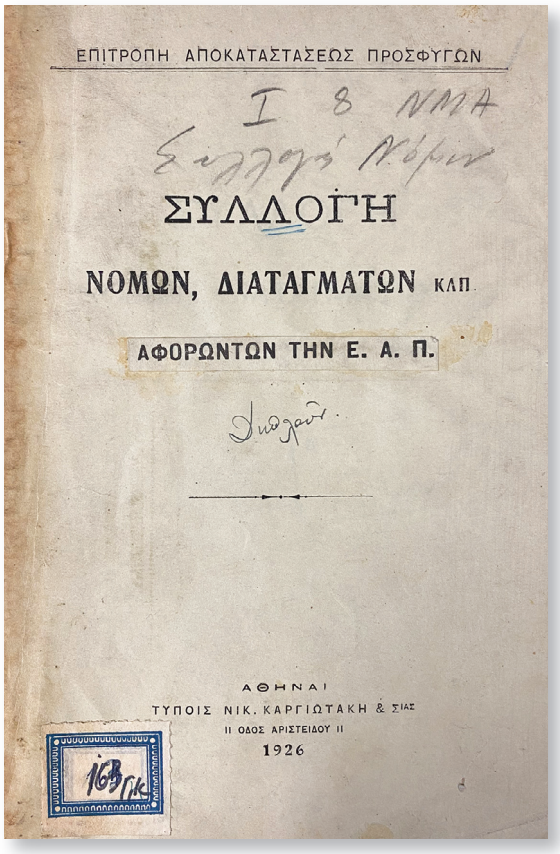

Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων, *Συλλογή Νόμων, Διαταγμάτων κλπ. αφορώντων την Ε.Α.Π.*, Αθήνα 1926

Βιβλιοθήκη της Βουλής, Μπενάκειος Βιβλιοθήκη, Συλλογή Γ. Καφαντάρη

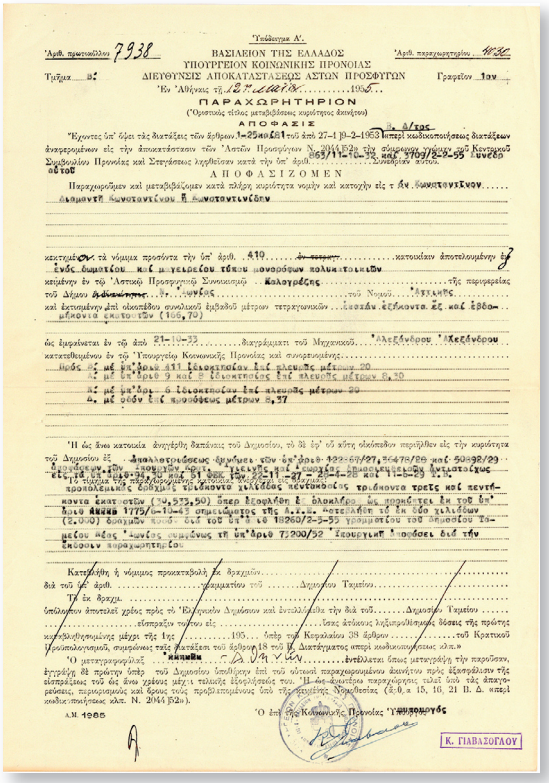

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΑΣΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

Παραχωρητήριον

Παραχωρούμεν και μεταβιβάζομεν κατά πλήρη κυριότητα νομήν και κατοχήν εις τ Δν Ομονοιτσενον
Δημοτικ Κωνσταντινίου Π Κωνσταντινίδην

Παραχωρητήριο κατοικίας στον προσφυγικό συνοικισμό Καλογρέζης Νέας Ιωνίας. Αθήνα, 12.5.1955 *

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

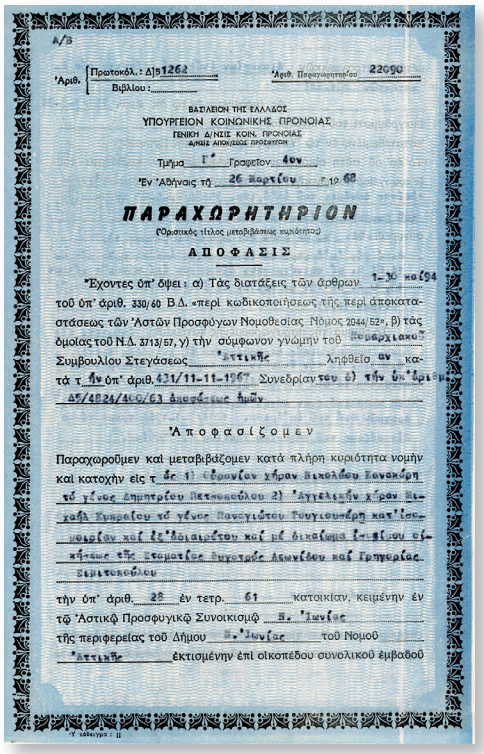

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ
ΓΕΝΙΚΗ Δ/ΝΣΙΣ ΚΟΙΝ. ΠΡΟΝΟΙΑΣ
ΔΗΜΟΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

ΠΑΡΑΧΩΡΗΤΗΡΙΟΝ

Παραχωροῦμεν καὶ μεταβιβάζομεν κατὰ πλήρη κυριότητα νομὴν καὶ κατοχὴν εἰς τ Δν ὁμον Ν Ιωνίας

Παραχωρητήριο κατοικίας στον προσφυγικό συνοικισμό Ν. Ιωνίας. Αθήνα, 26.3.1968 *

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

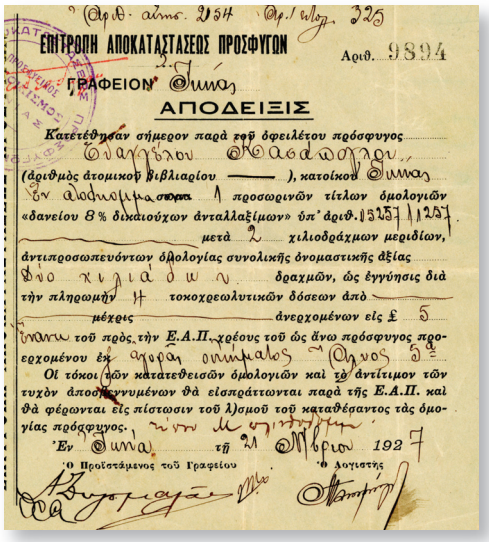

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ
ΓΡΑΦΕΙΟΝ Ἴωνίας

ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ

Κατετέθησαν σήμερον παρὰ τοῦ ὀφειλέτου πρόσφυγος
Εὐαγγέλου Θεοδωρόπουλου
(ἀριθμὸς ἀτομικοῦ βιβλιαρίου ——), κατοίκου Ἴωνίας
τὸν ἀσφαλισμένον 1 προσωρινῶν τίτλων ὁμολογιῶν
«δανείου 8% δικαιούχων ἀνταλλαξίμων» ὑπ' ἀριθ. 13257/11257
μετὰ 2 χιλιοδράχμων μεριδίων,
ἀντιπροσωπευόντων ὁμολογίας συνολικῆς ὀνομαστικῆς ἀξίας
Δύο χιλιάδων δραχμῶν, ὡς ἐγγύησις διὰ
τὴν πληρωμὴν ἢ τοκοχρεωλυτικῶν δόσεων ἀπὸ
μέχρις ἀνεχομένων εἰς £ 5
ἀναν τοῦ πρὸς τὴν Ε.Α.Π. χρέους τοῦ ὡς ἄνω πρόσφυγος προ-
ερχομένου ἐκ ἀγορᾶς οἰκοπέδου Ὀθωνος 5
Οἱ τόκοι τῶν κατατεθεισῶν ὁμολογιῶν καὶ τὸ ἀντίτιμον τῶν
τυχὸν ἀποσβεννυμένων θὰ εἰσπράττωνται παρὰ τῆς Ε.Α.Π. καὶ
θὰ φέρωνται εἰς πίστωσιν τοῦ λογαριασμοῦ τοῦ καταθέσαντος τὰς ὁμο-
λογίας πρόσφυγος.
Ἐν Ἴωνίᾳ τῇ 21 Νοεμβρίου 1927
Ὁ Προϊστάμενος τοῦ Γραφείου Ὁ Δοχεύς

Απόδειξη κατάθεσης για εξόφληση προσφυγικού δανείου για την αγορά σπιτιού, 21.11.1927 *

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

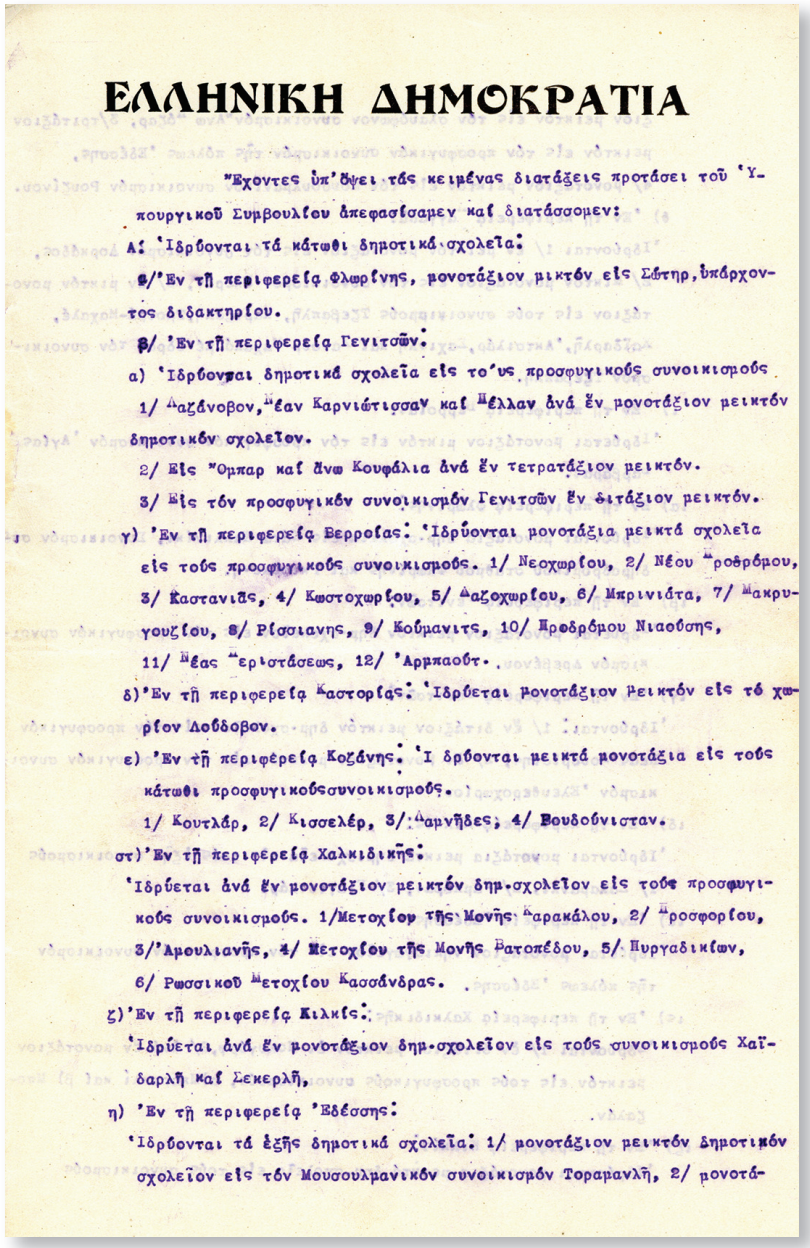

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Ἔχοντες ὑπ' ὄψει τάς κειμένας διατάξεις προτάσει τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ἀπεφασίσαμεν καί διατάσσομεν:

Α: Ἱδρύονται τά κάτωθι δημοτικά σχολεῖα:

α/ Ἐν τῇ περιφερείᾳ Φλωρίνης, μονοτάξιον μικτόν εἰς Σώτηρ, ὑπάρχοντος διδακτηρίου.

β/ Ἐν τῇ περιφερείᾳ Γενιτσῶν:

α) Ἱδρύονται δημοτικά σχολεῖα εἰς τούς προσφυγικούς συνοικισμούς

1/ Λαζάνοβον, Νέαν Καρνιώτισσαν καί Πέλλαν ἀνά ἕν μονοτάξιον μεικτόν δημοτικόν σχολεῖον.

2/ Εἰς Ὄμπαρ καί ἄνω Κουφάλια ἀνά ἕν τετρατάξιον μεικτόν.

3/ Εἰς τόν προσφυγικόν συνοικισμόν Γενιτσῶν ἕν διτάξιον μεικτόν.

γ) Ἐν τῇ περιφερείᾳ Βερροίας: Ἱδρύονται μονοτάξια μεικτά σχολεῖα εἰς τούς προσφυγικούς συνοικισμούς. 1/ Νεοχωρίου, 2/ Νέου Προδρόμου, 3/ Καστανιᾶς, 4/ Κωστοχωρίου, 5/ Λαζοχωρίου, 6/ Μπρινιάτα, 7/ Μακρυγουζίου, 8/ Ρίσσιανης, 9/ Κούμανιτς, 10/ Προδρόμου Νιαούσης, 11/ Νέας Περιστάσεως, 12/ Ἀρμπαούτ.

δ) Ἐν τῇ περιφερείᾳ Καστορίας: Ἱδρύεται μονοτάξιον μεικτόν εἰς τό χωρίον Λούδοβον.

ε) Ἐν τῇ περιφερείᾳ Κοζάνης: Ἱδρύονται μεικτά μονοτάξια εἰς τούς κάτωθι προσφυγικούς συνοικισμούς.

1/ Κουτλάρ, 2/ Κισσελέρ, 3/ Λαμνῆδες, 4/ Βουδούνισταν.

στ) Ἐν τῇ περιφερείᾳ Χαλκιδικῆς:

Ἱδρύεται ἀνά ἕν μονοτάξιον μεικτόν δημ. σχολεῖον εἰς τούς προσφυγικούς συνοικισμούς. 1/ Μετοχίου τῆς Μονῆς Καρακάλου, 2/ Προσφορίου, 3/ Ἀμουλιανῆς, 4/ Μετοχίου τῆς Μονῆς Βατοπέδου, 5/ Πυργαδικίων, 6/ Ρωσσικοῦ Μετοχίου Κασσάνδρας.

ζ) Ἐν τῇ περιφερείᾳ Κιλκίς:

Ἱδρύεται ἀνά ἕν μονοτάξιον δημ. σχολεῖον εἰς τούς συνοικισμούς Χαϊδαρλῆ καί Σεκερλῆ,

η) Ἐν τῇ περιφερείᾳ Ἐδέσσης:

Ἱδρύονται τά ἑξῆς δημοτικά σχολεῖα: 1/ μονοτάξιον μεικτόν δημοτικόν σχολεῖον εἰς τόν Μουσουλμανικόν συνοικισμόν Τοραμανλῆ, 2/ μονοτά-

Απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου για την ίδρυση σχολείων σε προσφυγικούς συνοικισμούς. Αθήνα, 19.7.1926.

Στη διάρκεια του Μεσοπολέμου ιδρύονταν σχολεία σε αστικούς και αγροτικούς προσφυγικούς συνοικισμούς σε όλη την Ελλάδα. Σε έναν νεόδμητο προσφυγικό συνοικισμό ανεγειρόταν πρώτα η εκκλησία και κατόπιν το δημοτικό σχολείο. Συχνά ήταν τα μόνα δημόσια κτίρια σε έναν οικισμό.

Βιβλιοθήκη της Βουλής, Κοινοβουλευτικά Αρχεία, Αρχείο Υπουργικού Συμβουλίου

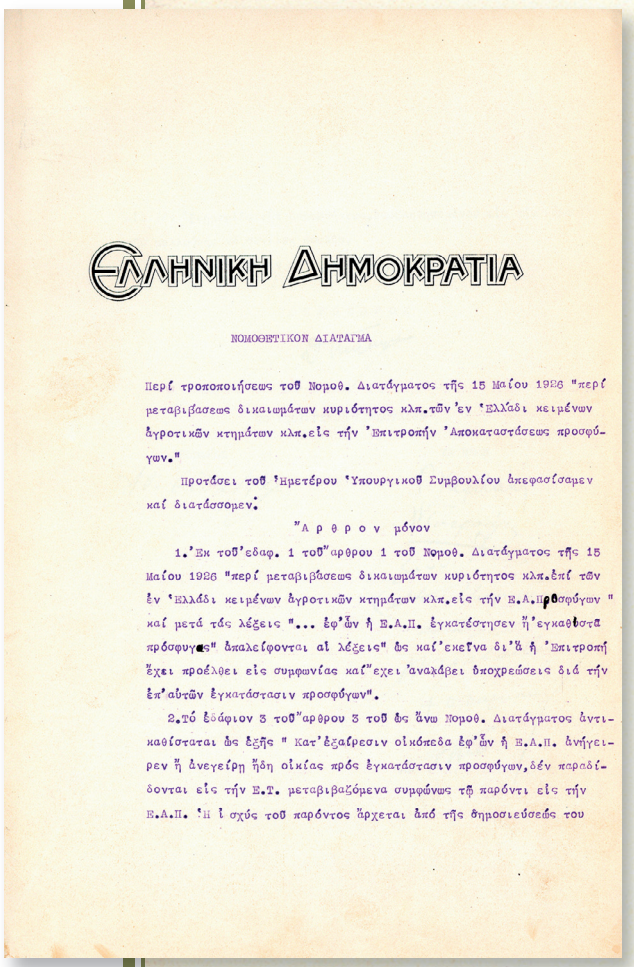

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟΝ ΔΙΑΤΑΓΜΑ

Περί τροποποιήσεως τοῦ Νομοθ. Διατάγματος τῆς 15 Μαΐου 1926 "περί μεταβιβάσεως δικαιωμάτων κυριότητος κλπ.τῶν ἐν Ἑλλάδι κειμένων ἀγροτικῶν κτημάτων κλπ.εἰς τήν Ἐπιτροπήν Ἀποκαταστάσεως προσφύγων."

Προτάσει τοῦ Ἡμετέρου Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ἀκεφασίσαμεν καί διατάσσομεν:

"Α ρ θ ρ ο ν μόνον

1.Ἐκ τοῦ"εδαφ. 1 τοῦ"αρθρου 1 τοῦ Νομοθ. Διατάγματος τῆς 15 Μαΐου 1926 "περί μεταβιβάσεως δικαιωμάτων κυριότητος κλπ.ἐπί τῶν ἐν Ἑλλάδι κειμένων ἀγροτικῶν κτημάτων κλπ.εἰς τήν Ε.Α.Π.προσφύγων " καί μετά τάς λέξεις "... ἐφ'ὧν ἡ Ε.Α.Π. ἐγκατέστησεν ἤ'εγκαθίστα πρόσφυγας" ἀπαλείφονται αἱ λέξεις" ὡς καί'ἐκεῖνα δι'ἃ ἡ Ἐπιτροπή ἔχει προέλθει εἰς συμφωνίας καί"εχει ἀναλάβει ὑποχρεώσεις διά τήν ἐπ'αὐτῶν ἐγκατάστασιν προσφύγων".

2.Τό ἐδάφιον 3 τοῦ"αρθρου 3 τοῦ ὡς ἄνω Νομοθ. Διατάγματος ἀντικαθίσταται ὡς ἑξῆς " Κατ'ἐξαίρεσιν οἰκόπεδα ἐφ'ὧν ἡ Ε.Α.Π. ἀνήγειρεν ἤ ἀνεγείρη ἤδη οἰκίας πρός ἐγκατάστασιν προσφύγων,δέν παραδίδονται εἰς τήν Ε.Τ. μεταβιβαζόμενα συμφώνως τῷ παρόντι εἰς τήν Ε.Α.Π. Ἡ ἰσχύς τοῦ παρόντος ἄρχεται ἀπό τῆς δημοσιεύσεώς του

Νομοθετικό Διάταγμα που ρυθμίζει λεπτομέρειες σχετικά με την παραχώρηση στην ΕΑΠ ανταλλάξιμων κτημάτων και οικημάτων για αποκατάσταση προσφύγων.

Η ελληνική Κυβέρνηση παραχώρησε στην ΕΑΠ εκτάσεις που προέρχονταν από τις ιδιοκτησίες των Μουσουλμάνων και των Βουλγάρων ανταλλαξίμων, δημόσιες γαίες, κτήματα που απαλλοτριώθηκαν με την αγροτική μεταρρύθμιση, μοναστηριακές και κοινοτικές γαίες, κτήματα ξένων υπηκόων που αγοράστηκαν από το ελληνικό δημόσιο, οικόπεδα μέσα ή γύρω από τις πόλεις για την ανέγερση αστικών συνοικισμών. Διατέθηκε επίσης στην ΕΑΠ το ποσό από τα δύο δάνεια που είχε συνάψει η ελληνική κυβέρνηση από το εξωτερικό, καθώς και προσωπικό του Υπουργείου Γεωργίας και του Υπουργείου Προνοίας και Αντιλήψεως. Το 1926 μεταβιβάστηκε στην ΕΑΠ η κυριότητα όσων ανταλλάξιμων μουσουλμανικών αγροτικών κτημάτων είχαν χρησιμοποιηθεί για την αποκατάσταση των προσφύγων, βλ. ΝΔ της 15ης Μαΐου 1926 (ΦΕΚ 164Α/22.5.1926) και της 23ης Ιουλίου 1926 (ΦΕΚ 251Α/26.7.1926).

Βιβλιοθήκη της Βουλής, Κοινοβουλευτικά Αρχεία, Αρχείο Υπουργικού Συμβουλίου

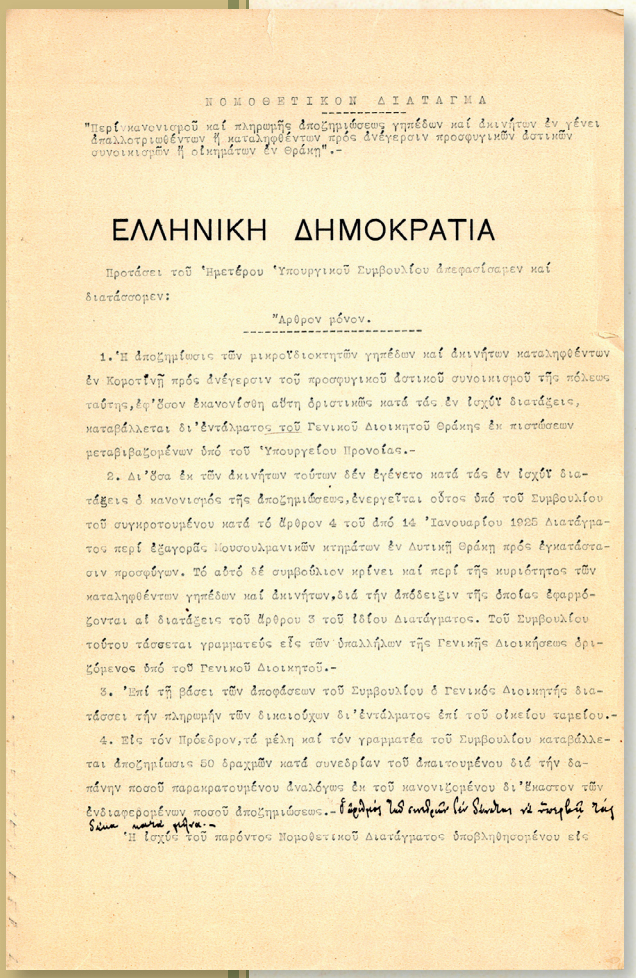

ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟΝ ΔΙΑΤΑΓΜΑ

"Περί κανονισμοῦ καί πληρωμῆς ἀποζημιώσεως γηπέδων καί ἀκινήτων ἐν γένει ἀπαλλοτριωθέντων ἢ καταληφθέντων πρός ἀνέγερσιν προσφυγικῶν ἀστικῶν συνοικισμῶν ἢ οἰκημάτων ἐν Θράκη".-

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Προτάσει τοῦ Ἡμετέρου Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ἀπεφασίσαμεν καί διατάσσομεν:

Ἄρθρον μόνον.

1. Ἡ ἀποζημίωσις τῶν μικροϊδιοκτητῶν γηπέδων καί ἀκινήτων καταληφθέντων ἐν Κορομηνῇ πρός ἀνέγερσιν τοῦ προσφυγικοῦ ἀστικοῦ συνοικισμοῦ τῆς πόλεως ταύτης, ἐφ' ὅσον ἐκανονίσθη αὕτη ἀριστικῶς κατά τάς ἐν ἰσχύϊ διατάξεις, καταβάλλεται δι' ἐντάλματος τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ Θράκης ἐκ πιστώσεων μεταβιβαζομένων ὑπό τοῦ Ὑπουργείου Προνοίας.-

2. Δι' ὅσα ἐκ τῶν ἀκινήτων τούτων δέν ἐγένετο κατά τάς ἐν ἰσχύϊ διατάξεις ὁ κανονισμός τῆς ἀποζημιώσεως, ἐνεργεῖται οὗτος ὑπό τοῦ Συμβουλίου τοῦ συγκροτουμένου κατά τό ἄρθρον 4 τοῦ ὑπό 14 Ἰανουαρίου 1925 Διατάγματος περί ἐξαγορᾶς Μουσουλμανικῶν κτημάτων ἐν Δυτικῇ Θράκῃ πρός ἐγκατάστασιν προσφύγων. Τό αὐτό δέ συμβούλιον κρίνει καί περί τῆς κυριότητος τῶν καταληφθέντων γηπέδων καί ἀκινήτων, διά τήν ἀπόδειξιν τῆς ὁποίας ἐφαρμόζονται αἱ διατάξεις τοῦ ἄρθρου 3 τοῦ ἰδίου Διατάγματος. Τοῦ Συμβουλίου τούτου τάσσεται γραμματεύς εἷς τῶν ὑπαλλήλων τῆς Γενικῆς Διοικήσεως ὁριζόμενος ὑπό τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ.-

3. Ἐπί τῇ βάσει τῶν ἀποφάσεων τοῦ Συμβουλίου ὁ Γενικός Διοικητής διατάσσει τήν πληρωμήν τῶν δικαιούχων δι' ἐντάλματος ἐπί τοῦ οἰκείου ταμείου.-

4. Εἰς τόν Πρόεδρον, τά μέλη καί τόν γραμματέα τοῦ Συμβουλίου καταβάλλεται ἀποζημίωσις 50 δραχμῶν κατά συνεδρίαν τοῦ ἀπαιτουμένου διά τήν δαπάνην ποσοῦ παρακρατουμένου ἀναλόγως ἐκ τοῦ κανονιζομένου δι' ἕκαστον τῶν ἐνδιαφερομένων ποσοῦ ἀποζημιώσεως.- Βεβαίωσις τοῦ συνεργείου περί ἐλευθερίας τῆς διαβάσεως τῆς Σιδηρᾶς τάξης Σειρᾶς μαρτ. μήνα.-

Ἡ ἰσχύς τοῦ παρόντος Νομοθετικοῦ Διατάγματος ὁποβληθησομένου εἰς

Σχέδιο Νομοθετικού Διατάγματος «περί κανονισμού και πληρωμής αποζημιώσεως γηπέδων και ακινήτων απαλλοτριοθέντων ή καταληφθέντων προς ανέγερσιν προσφυγικών συνοικισμών ή οικημάτων εν Θράκη», 20.3.1926

Το ελληνικό κράτος αποζημίωσε τους μουσουλμάνους ιδιοκτήτες στη Δ. Θράκη για την απαλλοτρίωση κτημάτων τους για την εγκατάσταση προσφύγων, καθώς με βάση τη Σύμβαση Ανταλλαγής της Λωζάννης αυτοί είχαν εξαιρεθεί από την ανταλλαγή πληθυσμών.

Βιβλιοθήκη της Βουλής, Κοινοβουλευτικά Αρχεία,
Αρχείο Υπουργικού Συμβουλίου

«- Τελικά, από 'κεί τί φέρατε εδώ;
Εδώ στην Ελλάδα, τί φέρατε;
- Τίποτα δεν φέραμε. Ψυχή»

Μαρτυρία Αναστασίας Σεραφειμίδου,
Σύλλογος Μικρασιατών Πιερίας

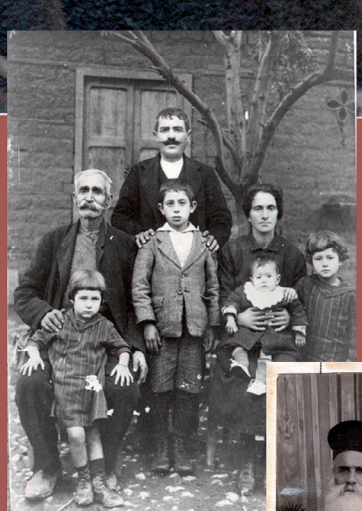

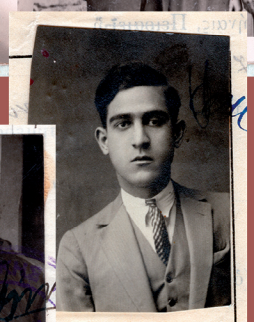

«Η πρώτη στεριά που φτάσαμε ήταν αυτή της Σάμου. Στην παραλία, κουβάρια ανθρώπων, στοιβαγμένοι ο ένας πάνω στον άλλο, ρωτούσαν εμάς, τους νεοφερμένους, αν είχαμε δει κάποιον δικό τους...»

Μαρτυρία Φιλιώς Χαϊδεμένου
Στο: Φιλιώ Χαϊδεμένου, *Τρεις αιώνες μια ζωή. Γιαγιά Φιλιώ η Μικρασιάτισσα*, Αθήνα 2005, σ. 141-142

Βαλίτσα που έφερε μαζί του πρόσφυγας από τη Μικρά Ασία

ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. Δήμου Νέας Ιωνίας

Αντικείμενα προσφύγων

Συλλογή Σούλας Μπόζη
Συλλογή Γιάννη Παπαδάκη-Μετζικώφ
Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού Ιεράς Μητροπόλεως Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως

Σχολή Οικοκυρικής στη Σμύρνη
Συλλογή Γιάννη Παπαδάκη-Μετζικώφ

Φωτογραφίες Μικρασιατών στους τόπους καταγωγής τους
Συλλογή Γιάννη Παπαδάκη-Μετζικώφ

Γυναικεία φορεσιά Καππαδοκίας

Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού Ιεράς Μητροπόλεως Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως

Καρφίτσα που έφερε μαζί του πρόσφυγας από την Καππαδοκία

Συλλογή Γιάννη Παπαδάκη-Μετζικώφ

Κεχριμπαρένια σκουλαρίκια από τη Σμύρνη

Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού Ιεράς Μητροπόλεως Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως

Γυναικεία φορεσιά Καππαδοκίας

ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. Δήμου Ν. Ιωνίας

Βούρτσα και καθρεφτάκι με δικέφαλο αετό

Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού Ιεράς Μητροπόλεως Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως

Χάλκινο τάσι λουτρού από τη Σμύρνη με εγχάρακτη επιγραφή «Μαρία 1893»

Συλλογή Γιάννη Παπαδάκη-Μετζικώφ

Γαμπριάτικες ανδρικές παντόφλες από τη Σμύρνη
Συλλογή Γιάννη Παπαδάκη-Μετζικώφ

Χρυσοκέντητη νυφιάτικη μαντήλα που έφεραν μαζί τους πρόσφυγες στη νέα πατρίδα
Συλλογή Σούλας Μπόζη

Γάντια και στέφανα νύφης από την Κωνσταντινούπολη
Συλλογή Σούλας Μπόζη

Χειρόπλεκτες κάλτσες στα προικιά νύφης, 1890
Παπούτσια βελούδινα με χειροποίητο κέντημα, για τα προικιά νύφης από την Καππαδοκία, 1880
Συλλογή Σούλας Μπόζη

Ασημένια μπολάκια με την εγχάρακτη ένδειξη «Σμύρνη» και το όνομα του κατασκευαστή στο κάτω μέρος

Συλλογή Γιάννη Παπαδάκη-Μετζικώφ

Ασημένια κουταλοθήκη με 12 κουταλάκια και πηρουνάκια. Φέρει την εγχάρακτη επιγραφή «Σμύρνη»

Συλλογή Γιάννη Παπαδάκη-Μετζικώφ

Φλυτζάνι και πιατάκι καφέ από πορσελάνη, με την ένδειξη «Σμύρνη» και το όνομα του κατασκευαστή στο κάτω μέρος

Συλλογή Γιάννη Παπαδάκη-Μετζικώφ

Δύο πιατέλες φαγητού με απεικονίσεις της Σμύρνης και του Βοσπόρου

Συλλογή Γιάννη Παπαδάκη-Μετζικώφ

Ξύλινο λάβαρο από την Καππαδοκία για θρησκευτικές λιτανείες, φιλοτεχνημένο αμφίπλευρα με την εικόνα της Ανάστασης

Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού Ιεράς Μητροπόλεως Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως

Ξύλινο λάβαρο από την Καππαδοκία για θρησκευτικές λιτανείες. Φιλοτεχνημένο από τον ζωγράφο Π. Μαυρόπουλο, μετά από παραγγελία του Ιορδάν Αντών ογλού, εικονίζει στη μία πλευρά τις Μυροφόρες και στην άλλη την Ανάσταση, 15.3.1899

Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού Ιεράς Μητροπόλεως Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως

Η Παναγία βρεφοκρατούσα, εικόνα-κειμήλιο που έφεραν μαζί τους πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία

Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού Ιεράς Μητροπόλεως Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως

Μικρή εικόνα της Παναγίας που διέσωσε η Αικατερίνη Στύλογλου, όταν εγκατέλειπε με τις βάρκες τη φλεγόμενη Σμύρνη. Έκτοτε η εικόνα αυτή είχε τη θέση οικογενειακού «φυλαχτού»

Συλλογή Αντιγόνης Στύλογλου

Ο Άγιος Τρύφων, εικόνα-κειμήλιο που έφεραν μαζί τους πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία
Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού Ιεράς Μητροπόλεως Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως

Στικτά ασημένια τάματα, που διέσωσαν από τις εκκλησίες τους και έφεραν μαζί τους πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία

Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού Ιεράς Μητροπόλεως Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως

Εκδόσεις σε καραμανλίδικη γραφή

Ο όρος *καραμανλίδικα* αναφέρεται σε κείμενα που συντάχθηκαν στην τουρκική γλώσσα, αλλά γράφτηκαν ή τυπώθηκαν με ελληνικούς χαρακτήρες. Απευθύνονταν σε τουρκόφωνους ορθοδόξους κατοίκους της Μικράς Ασίας, τους Καραμανλήδες, όπως καθιερώθηκε να λέγονται, καθώς ήταν κυρίως συγκεντρωμένοι στην περιοχή της Κεντρικής Μικράς Ασίας, που από τους βυζαντινούς χρόνους ήταν γνωστή ως Καραμανία.

Ωστόσο, οι τουρκόφωνοι ορθόδοξοι πληθυσμοί δεν περιορίζονταν στην Κεντρική Μικρά Ασία, αλλά απλώνονταν από την Κιλικία έως τον Πόντο, ενώ πολλοί ήταν εγκατεστημένοι στα αστικά κέντρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Τα καραμανλίδικα βιβλία απευθύνονταν επίσης σε όσους παρεπιδημούσαν στα μεγάλα αστικά κέντρα.

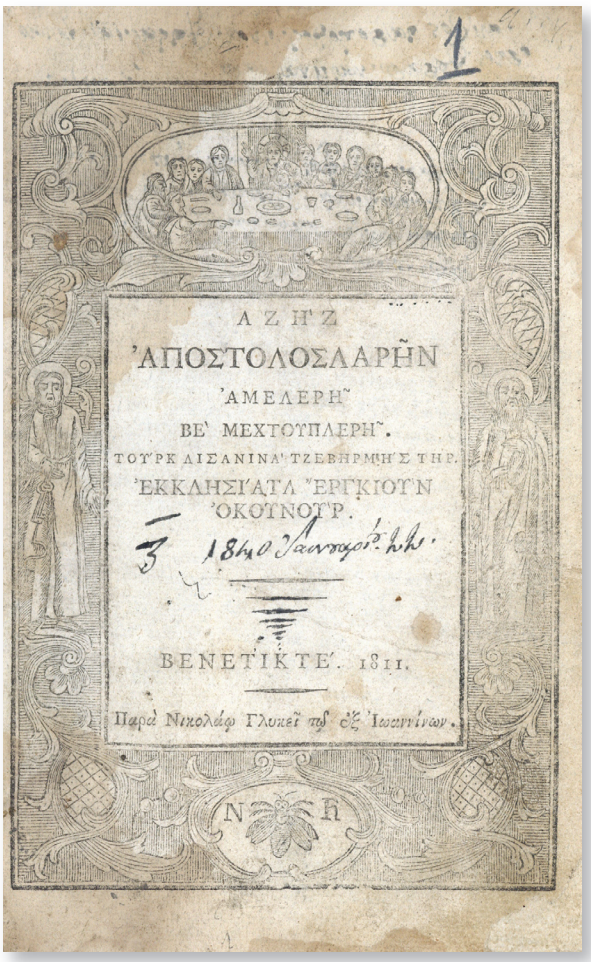
Α Ζ Η Ζ
ΆΠΟΣΤΟΛΟΣΛΑΡΗΝ
ΆΜΕΛΕΡΗ
ΒΕ ΜΕΧΤΟΥΠΛΕΡΗ
ΤΟΥΡΚ ΛΙΣΑΝΙΝΑ ΤΖΕΒΗΡΜΗΣ ΤΗΡ.
ΕΚΚΛΗΣΙΑΤΑ ΕΡΓΚΙΟΥΝ
ΟΚΟΥΝΟΥΡ.
ΒΕΝΕΤΙΚΤΕ. 1811.
Παρά Νικολάφ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων.

Αζήζ Αποστολοσλαρήν αμελερή βε μεχτουπλερή τουρκ λισανινά τζεβηρμής τηρ εκκλησίατα έργκιουν οκουνούρ
[Πράξεις και διδαχές των Αγίων Αποστόλων μεταφρασμένες στην τουρκική γλώσσα. Καθημερινό ανάγνωσμα της εκκλησίας]
Βενετικτέ [Βενετία], Παρά Νικολάω Γλυκεί τω εξ Ιωαννίνων, 1811

Βιβλιοθήκη της Βουλής, Ειδικές Συλλογές

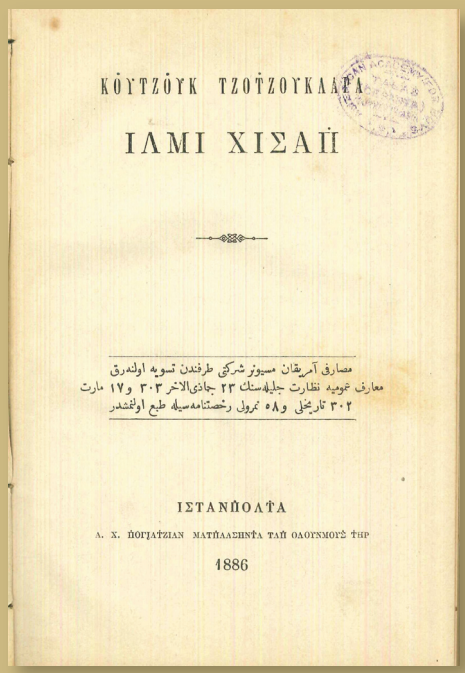
ΚΟΥΤΖΟΥΚ ΤΖΟΤΖΟΥΚΛΑΡΑ

ΙΛΜΙ ΧΙΣΑΪ

مصارف آمریقان مسیونر شرکتی طرفندن تسویه اولنه رق
معارف نومویه نظارت جلیله سنك ۲۳ جمادی الاخر ۳۰۳ و ۱۷ مارت
۳۰۲ تاریخلی و ۵۸ نمرولی رخصتنامه سیله طبع اولنشدر

ΙΣΤΑΝΒΟΛΤΑ

Α. Χ. ΒΟΓΙΑΤΖΙΑΝ ΜΑΤΒΑΣΗΝΤΑ ΤΑΪ ΟΔΟΥΝΜΟΥΣ ΤΗΡ

1886

Κουτζούκ τζοτζουκλαρά ίλμι χισάπ
[Αριθμητική για μικρά παιδιά],
Ιστάνπολτα 1886
Έκδοση της Αμερικανικής Εταιρείας Μισσιοναρίων, Κων/πολη 1886

Συλλογή Μ. Σακκουλίδη, Σισμανόγλειο Μέγαρο, Γενικό Προξενείο της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη

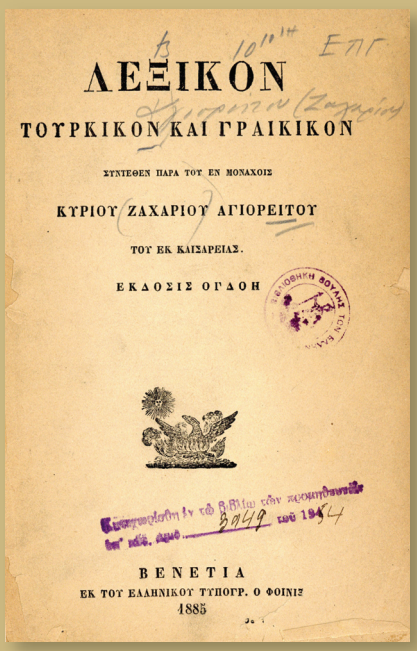
ΛΕΞΙΚΟΝ
ΤΟΥΡΚΙΚΟΝ ΚΑΙ ΓΡΑΙΚΙΚΟΝ
ΣΥΝΤΕΘΕΝ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΕΝ ΜΟΝΑΧΟΙΣ
ΚΥΡΙΟΥ ΖΑΧΑΡΙΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ
ΤΟΥ ΕΚ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ.
ΕΚΔΟΣΙΣ ΟΓΔΟΗ
ΒΕΝΕΤΙΑ
ΕΚ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡ. Ο ΦΟΙΝΙΞ
1885

Λεξικόν τουρκικόν και γραικικόν συντεθέν παρά του εν μοναχοίς κυρίου Ζαχαρίου Αγιορείτου του εκ Καισαρείας
Βενετία, Εκ του Ελληνικού Τυπογραφείου Ο Φοίνιξ, 1885
Βιβλιοθήκη της Βουλής, Ειδικές Συλλογές

ΚΑΛΑΝΔΑΡΙΟΝ
ΒΕ
ΚΑΖΑΜΙΑ
1866
ΣΕΝΕΪ ΪΣΑΒΙΓΕ
ΜΑΧΣΟΥΣ.
ΑΣΙΤΑΝΕΔΕ (Γάλαταδα)
ΣΤΑΥΡΑΚΗ ΙΓΝΑΤΙΑΔΗΣΙΝ ΤΑΠΧΑΝΕΣΙΝΔΕ.
1866.

Καλανδάριον βε Καζαμία 1866 σενέι ιϊσαβιγέ μαχσούς [Ημερολόγιο (Καλαντάρι) και Καζαμίας του χριστιανικού έτους 1866]
Σταυράκη Ιγνατιαδησίν Ταπχανεσινδέ, Ασιτανέδε (Γάλαταδα) 1866
Βιβλιοθήκη της Βουλής, Ειδικές Συλλογές

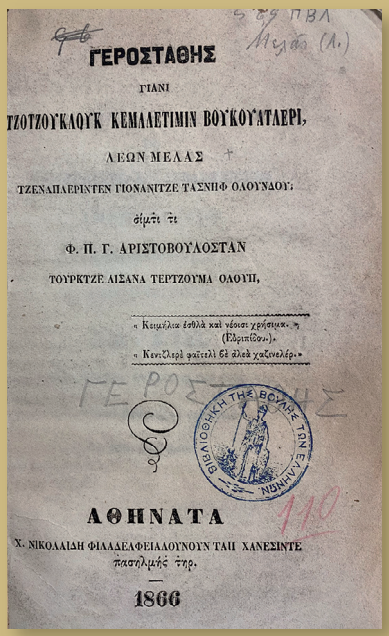
ΓΕΡΟΣΤΑΘΗΣ
ΓΙΑΝΙ
ΤΖΟΤΖΟΥΚΛΟΥΚ ΚΕΜΑΛΕΤΙΜΙΝ ΒΟΥΚΟΥΑΤΛΕΡΙ,
ΛΕΩΝ ΜΕΛΑΣ
ΤΖΕΝΑΠΛΕΡΙΝΤΕΝ ΓΙΟΝΑΝΙΤΖΕ ΤΑΣΝΙΦ ΟΛΟΥΝΔΟΥ;
ΑΪΜΤΖ ΤΖ
Φ. Π. Γ. ΑΡΙΣΤΟΒΟΥΛΟΣΤΑΝ
ΤΟΥΡΚΤΖΕ ΛΙΣΑΝΑ ΤΕΡΤΖΟΥΜΑ ΟΛΟΥΠ,
« Κειμήλιον έσθλὰ καὶ νέοισι χρήσιμον. »
(Ρηγαίθου.).
« Κενεζλερέ φαϊτελί δέ αλεκ χατινελέρ. »
ΑΘΗΝΑΤΑ
Χ. ΝΙΚΟΛΑΙΔΗ ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΙΑΔΟΥΝΤΑΙ ΧΑΝΕΣΙΝΤΕ
παστλιμήδ ένρ.
1866

Λέων Μελάς, *Γεροστάθης: γιάνι τζοτζουκλούκ κεμαλετιμίν βουκουατλερί* [Γεροστάθης: Αναμνήσεις της παιδικής μου ηλικίας], Αθήνα 1866.
Η έκδοση του δημοφιλούς έργου στα καραμανλίδικα χρησιμοποιήθηκε ως αναγνωστικό των τουρκόφωνων Ρωμιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας
Βιβλιοθήκη της Βουλής, Μπενάκειος Βιβλιοθήκη

Εργασία και στρατηγικές επιβίωσης

Ιωάννης Καραχρήστος - Παρασκευάς Ποτηρόπουλος
Κύριοι Ερευνητές, Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών

Η περίθαλψη και η μέριμνα για στέγαση των προσφύγων ήταν οι άμεσες και επείγουσες προτεραιότητες όλων των φορέων, ελληνικών και διεθνών, που ασχολήθηκαν με την αποκατάστασή τους. Ωστόσο, εξίσου σημαντική, τόσο βραχυπρόθεσμα όσο και μακροπρόθεσμα, αποδείχθηκε και η προσπάθεια ένταξής τους στην αγορά εργασίας, η οποία αποτέλεσε επίσης βασικό άξονα της αποκατάστασής τους. Στόχος ήταν να μπορούν να έχουν τα μέσα για να συντηρηθούν και να μην εξαρτώνται από τη μέριμνα του κράτους και των διεθνών οργανισμών, η οποία εκ των πραγμάτων είχε προσωρινό χαρακτήρα. Αυτό επιχειρήθηκε με συστηματικό τρόπο, κυρίως στο πλαίσιο της αγροτικής αποκατάστασης των προσφύγων, όπου λήφθηκε μέριμνα και για την επαγγελματική αποκατάστασή τους ως αγροτών με προβλεπόμενη παροχή, εκτός από γη, και των σχετικών μέσων για την καλλιέργειά της. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Βασίλειος Δ. Κριμπάς, Διευθυντής της Αγροτικής Αποκαταστάσεως της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων (Ε.Α.Π.) από το 1925 έως το 1930, στην έκθεσή του με τίτλο «Το έργον της αγροτικής εγκαταστάσεως της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων»:

> Εις τί συνίσταται η αγροτική αποκατάστασις προσφύγων: Οι αγρόται πρόσφυγες, εξομοιωθέντες προς τους εντοπίους ακτήμονας, δικαιούνται, κατά τον αυτόν λόγον, αγροτικής αποκαταστάσεως. Συνίσταται δε αύτη: 1ον) Εις την παραχώρησιν προς αγροτικάς προσφυγικάς οικογένειας βιωσίμων γεωργικών κλήρων [...] 2ον) Εις την στέγασιν των αγροτικώς εγκαθισταμένων προσφυγικών οικογενειών διά της ανεγέρσεως κατοικιών τύπου αγροτικού [...] 3ον) Εις τον εφοδιασμόν των εγκαθισταμένων, διά της χορηγήσεως προς αυτούς των αναγκαίων εις τας αγροτικάς των εργασίας σπόρων, κτηνών μεγάλων και μικρών, γεωργικών εργαλείων, κάρων, τέλος νομής και ζωαρκείας προς συντήρησιν αυτών και των κτηνών αυτών κατά τον χρόνον της αναμονής των αποτελεσμάτων της πρώτης καλλιεργείας, πολλάκις δε και κατά το δεύτερον έτος από της εγκαταστάσεως.[1]

Αντίθετα, στις αστικές περιοχές η αποκατάσταση των προσφύγων εστίασε κυρίως στην παροχή στέγης. Σύμφωνα και πάλι με την έκθεση του Βασιλείου Κριμπά:

> Ως προς την αποκατάστασιν προσφύγων εις αστικά παραγωγικά έργα, τοιαύτη ουδόλως ενηργήθη, ως προσκρούουσα εις δυσχερείας φύσεως οικονομικής,

1 Κριμπάς 1999, σ. 236-238.

> χαρακτηρισθείσας ανυπερβλήτους (ανεπάρκεια του προσφυγικού δανείου). Εις πρόσφυγας αστούς η Ε.Α.Π. περιωρίσθη να εξασφαλίση στέγην, αποδειχθέντος εκ των υστέρων ότι οι πρόσφυγες της κατηγορίας ταύτης στεγασθέντες κατώρθωσαν διά της ενεργητικότητός των να δημιουργήσωσιν έκαστος μίαν βιοποριστικήν ασχολίαν εξ ης επαρκούσι κατά το μάλλον και ήττον εις τας ανάγκας των.[2]

Παρά την προσπάθεια των επίσημων θεσμών της Αποκατάστασης να εγκαταστήσουν πρόσφυγες προερχόμενους από αγροτικές περιοχές στην ύπαιθρο και από αστικές στις πόλεις, αυτό δεν υλοποιήθηκε στον βαθμό που ήταν επιθυμητό, όχι μόνο λόγω αστοχιών στον σχεδιασμό αλλά και εξαιτίας των πιεστικών συνθηκών που εκ των πραγμάτων δημιουργούσε ο μεγάλος αριθμός των προσφύγων, αλλά και των προσωπικών, οικογενειακών ή συλλογικών στρατηγικών που αυτοί ακολούθησαν (π.χ. επανένωση οικογενειών και κοινοτήτων). Θα πρέπει, άλλωστε να συνυπολογιστεί ότι οι προσφυγικοί πληθυσμοί που εγκαταστάθηκαν στις αστικές περιοχές χαρακτηρίζονταν από υψηλή κινητικότητα στον χώρο. Στο πλαίσιο του αγώνα τους για επιβίωση, η κινητικότητα αυτή συνδεόταν τόσο με συχνές αλλαγές επαγγελματικής ενασχόλησης, όσο και με την εξασφάλιση στέγης. Αναφερόμαστε σε μετακινήσεις από πόλη σε πόλη αλλά και σε μετακινήσεις μέσα στον ίδιο αστικό ιστό στις περιπτώσεις των μεγάλων πόλεων, όπως του πολεοδομικού συγκροτήματος Αθηνών-Πειραιώς και της Θεσσαλονίκης. Ωστόσο, τα δυσεπίλυτα προβλήματα που προέκυψαν και κατά τη διαδικασία της αγροτικής αποκατάστασης είχαν ως αποτέλεσμα μια έντονη κινητικότητα και μεταξύ των προσφύγων που είχαν εγκατασταθεί στην ύπαιθρο, είτε αυτοί είχαν ενταχθεί στη διαδικασία αγροτικής αποκατάστασης είτε όχι. Συνολικά, λοιπόν, θα λέγαμε ότι η κινητικότητα των προσφύγων στον χώρο μπορεί να γίνει κατανοητή στο πλαίσιο των στρατηγικών που αυτοί ανέπτυξαν, προκειμένου να ανταποκριθούν στις δυσχερείς συνθήκες με τις οποίες ήρθαν αντιμέτωποι και τελικά να επιβιώσουν.

Η μελέτη των στρατηγικών επιβίωσης που συνδέονται με την εργασία, παράλληλα με τη μελέτη της θεσμικής διάστασης του εγχειρήματος της προσφυγικής αποκατάστασης συμβάλλουν σε μια βαθύτερη κατανόηση της εμπειρίας της προσφυγιάς και της προσπάθειας των Μικρασιατών να ενταχθούν στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Σε αυτό το εγχείρημα βασικός άξονας είναι οι ιστορίες του εργασιακού βίου των προσφύγων, τόσο οι προσωπικές όσο και αυτές που αφορούν στην απασχόληση ευρύτερων προσφυγικών ομάδων σε συγκεκριμένες επαγγελματικές δραστηριότητες. Μέσα από μια συνδυαστική μελέτη ποικίλων τεκμηρίων που αφορούν όσο γίνεται περισσότερες περιοχές και διαφορετικές οικονομικές δραστηριότητες –φωτογραφίες, κινηματογραφήσεις, ηχητικές καταγραφές, έγγραφα, αντικείμενα, μαρτυρίες– είναι δυνατόν να αναδειχθούν οι συνέχειες, οι ασυνέχειες και οι ρήξεις, που χαρακτηρίζουν τη ζωή των προσφύγων στην Ελλάδα, σε σχέση με το παρελθόν που αυτοί οι πληθυσμοί βίωναν στη Μικρά Ασία. Ταυτόχρονα, μια τέτοια προσέγγιση αλλάζει το σημείο παρατήρησης της όλης διαδικασίας και μας επιτρέπει να προσεγγίσουμε τους πρόσφυγες όχι απλώς ως αριθμούς σε επίσημες στατιστικές, αλλά ως δρώντα υποκείμενα με τα δικά τους προβλήματα, τις δικές τους ανησυχίες και προσδοκίες.

---

2 Κριμπάς *ό.π.*, σ. 236.

Τα παραδείγματα που ακολουθούν είναι ενδεικτικά της σύνθετης διαδικασίας εργασιακής ένταξης των προσφύγων και αφορούν συλλογικές ή ατομικές προσπάθειες, συγκεκριμένες επιλογές και τις πρακτικές που τις συνοδεύουν. Αποτελούν μια πρόταση για την προσέγγιση, καταγραφή και ερμηνεία ανάλογων συλλογικών ή ατομικών στρατηγικών επιβίωσης, μια συνεισφορά στη μελέτη και την κατανόηση της εργασιακής ένταξης των προσφύγων.

Συνέχειες

Η εγκατάσταση των προσφύγων σε τόπους όπου θα είχαν τη δυνατότητα να συνεχίσουν τις επαγγελματικές ασχολίες που ασκούσαν και στους τόπους καταγωγής τους αποτέλεσε βασική επιδίωξη τόσο της Ε.Α.Π. όσο και των ελληνικών κρατικών αρχών.[3] Παρά τις δυσχέρειες στην υλοποίηση αυτής της πολιτικής, με αποτέλεσμα και οι ίδιοι οι πρόσφυγες να κάνουν λόγο για «απροσάρμοστο εγκατάσταση»,[4] η συνέχιση του επαγγέλματος αποτέλεσε επιδίωξη και των ίδιων των προσφύγων σε συλλογικό ή ατομικό επίπεδο.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα συνέχισης δραστηριότητας σε επίπεδο κοινότητας είναι η περίπτωση των προσφύγων από το Ουσάκ, έδρα του ομώνυμου καζά, που ανήκε στο σαντζάκι Κιουτάχειας και στο Βιλαέτι της Προύσας, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στη Νέα Ευκαρπία Θεσσαλονίκης. Ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού από τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αι. ασχολούνταν με την ταπητουργία.[5] Η δραστηριότητα αυτή συνεχίστηκε με οργανωμένο τρόπο και στη Νέα Ευκαρπία από ένα μεγάλο τμήμα της κοινότητας των εκεί εγκατεστημένων Ουσακλήδων, όπου παρήγαγαν μεταξύ άλλων τα χαλιά τύπου Usak. Δημιουργήθηκαν βιοτεχνίες στις οποίες απασχολούνταν κυρίως οι γυναίκες της κοινότητας, ενώ αναπτύχθηκε και η οικοτεχνική παραγωγή.[6]

Γενικότερα, η ταπητουργία είναι μια από τις παραγωγικές δραστηριότητες που συνεχίστηκαν και σε άλλες περιοχές της ελληνικής επικράτειας μετά την εγκατάσταση των προσφύγων, και αναπτύχθηκε ραγδαία μεταξύ του 1923 και 1929.[7] Σε αυτήν απασχολήθηκαν εξειδικευμένο προσωπικό (σχεδιαστές, βαφείς, τεχνίτες) και κυρίως γυναίκες ως εξειδικευμένες εργάτριες.

Η ενασχόληση με την ταπητουργία χαρακτηρίζει την οικονομική και κοινωνική δραστηριότητα ολόκληρων πολλές φορές οικισμών, όπως η Νέα Ιωνία Αττικής. Ωστόσο, έντονη ενασχόληση με την ταπητουργία παρατηρείται επίσης σε πλήθος προσφυγικών συνοικισμών. Είναι ενδεικτικό ότι το 1934 στις προσφυγικές γειτονιές του Πειραιά λειτουργούσαν 30 εργοστάσια ταπητουργίας.[8] Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι παράλληλα με τη βιομηχανική αναπτύχθηκε

3 Κατσάπης 2003, σ. 32-34.

4 Αιγίδης 1934, σ. 180.

5 Κοντογιάννης 1921, σ. 283. Γενικότερα για την ανάπτυξη της ταπητουργίας στη Μικρά Ασία βλ. Ιστικοπούλου 2000.

6 «Νέα Ευκαρπία», στο Αρχειακό και οπτικοακουστικό υλικό ερευνών, Κέντρο Ερεύνης Ελληνικής Κοινωνίας (Κ.Ε.Ε.Κ.) Ακαδημίας Αθηνών, διαθέσιμο στο Ψηφιακό Αποθετήριο της Ακαδημίας Αθηνών. Πληροφορίες για την τέχνη του χαλιού στο Ουσάκ και στη Νέα Ευκαρπία παρείχε η Σοφία Τσολοζίδου, πρόεδρος του Μικρασιατικού Συλλόγου Νέας Ευκαρπίας «Ουσάκ».

7 Δεμίρη 1992, σ. 24.

8 Λεοντίδου 2002, σ. 22, και Τσοκόπουλος 2002, σ. 26.

και μια αξιόλογη οικοτεχνική παραγωγή, στην οποία απασχολήθηκαν αποκλειστικά σχεδόν οι γυναίκες πρόσφυγες.

Αντίστοιχο παράδειγμα συνέχισης επαγγελματικής δραστηριότητας, αλλά σε οικογενειακό ή ατομικό επίπεδο, αποτελούν οι ζαχαροπλάστες-λουκουμοποιοί που εγκαταστάθηκαν στην Ερμούπολη της Σύρου. Με το προσφυγικό κύμα που ακολούθησε την καταστροφή της Σμύρνης το 1922 έφτασαν στη Σύρο Μικρασιάτες ζαχαροπλάστες-λουκουμοποιοί, οι οποίοι αρχικά βρήκαν δουλειά στα εργαστήρια των απογόνων του πρώτου κύματος προσφύγων στο νησί από τη Χίο και τα Ψαρά, μετά την καταστροφή των νησιών αυτών στη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης. Στη συνέχεια, άρχισαν σταδιακά να ανοίγουν τα δικά τους εργαστήρια, όπως προκύπτει και από το αρχείο του Επιμελητηρίου Κυκλάδων.[9]

Ανάλογο παράδειγμα συνέχισης της επαγγελματικής δραστηριότητας σε οικογενειακή κατά κύριο λόγο βάση είναι αυτό των Ποντίων χαλκουργών που εγκαταστάθηκαν στη Θεσσαλονίκη. Προερχόμενοι από διάφορα μέρη του Πόντου, έστησαν τα εργαστήριά τους στην πλατεία Χαλκέων, δίπλα στους ντόπιους ομοτέχνους τους.[10]

Από την άλλη, υπάρχουν τα παραδείγματα προσφύγων που εγκαθίστανται ομαδικά σε έναν συγκεκριμένο τόπο και πολλοί εξ αυτών συνεχίζουν σε ατομικό και οικογενειακό επίπεδο τα επαγγέλματα που ασκούσαν στον τόπο καταγωγής τους. Οι Σινασίτες του Πειραιά συνέχισαν να ασχολούνται, μεταξύ άλλων, με την τροφοδοσία πλοίων, τη ζαχαροπλαστική, το εμπόριο τροφίμων και χρωμάτων. Σε αυτές τις μικρότερες ή μεγαλύτερες επιχειρήσεις απασχολήθηκαν ως υπάλληλοι και άλλοι Σινασίτες εγκατεστημένοι στην ευρύτερη περιοχή του Πειραιά.[11]

Συνέχειες, τέλος, και ως αποτέλεσμα θεσμικών παρεμβάσεων, παρατηρούνται σε πολλές περιπτώσεις και στον αγροτικό χώρο, με ενδεικτικά παραδείγματα τους καπνοκαλλιεργητές από τις περιφέρειες της Σμύρνης και της Νικομήδειας, οι οποίοι εγκαθίστανται στην ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη, τους σηροτρόφους στο Σουφλί και την Έδεσσα, και τους καλλιεργητές σουλτανίνας στην Κρήτη.[12]

Συνέχειες και προσαρμογές

Η συνέχιση της αλιευτικής δραστηριότητας, η οποία συχνά ήταν αποτέλεσμα της βούλησης των ίδιων των προσφύγων, έτυχε ενίσχυσης από τις κρατικές υπηρεσίες και την Ε.Α.Π.[13] Όπως, όμως, μας δείχνει μεταξύ άλλων το παράδειγμα της Νέας Μηχανιώνας Θεσσαλονίκης, η συνέχιση της επαγγελματικής δραστηριότητας συνοδεύτηκε από την προσαρμογή στις

9 Κωνσταντίνα Συκουτρή-Ανδρειωμένου, «Συριανό Λουκούμι – Λουκούμι Σύρου», στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, διαθέσιμο στο αντίστοιχο ψηφιακό αποθετήριο.

10 Μηλιατζίδου-Ιωάννου 1983.

11 Πληροφορίες από προφορική συνέντευξη του Κυριάκου Βλασιάδη στον Ιωάννη Καραχρήστο στις 4.8.2022.

12 Κατσάπης, *ό.π.*, σ. 23, 28.

13 «Ωσαύτως, εις τους αλιευτικώς αποκαθισταμένους, οίτινες απαρτίζουσι πολλάκις ίδιους αλιευτικούς Συνοικισμούς (λ.χ. του Κουρή, Κατερλή, Ν. Ρυσσίου έξω της Θεσσαλονίκης, Λάκκας Καλογήρου, Αττικής, Κυλλήνης, Πελοποννήσου, Ν. Χιλής Θράκης) χορηγούνται ανά 2-3 στρέμματα κατ' οικογένειαν προς καλλιέργειαν και αλιευτικά δάνεια» Κριμπάς, *ό.π.*, σ. 239.

απαιτήσεις του νέου περιβάλλοντος και στις τεχνολογικές εξελίξεις της εποχής, αλλά και γενικότερα στις νέες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες. Έτσι, οι αλιείς πρόσφυγες που εγκαθίστανται στη Νέα Μηχανιώνα, προερχόμενοι από τη Μηχανιώνα της Κυζίκου και από την Αγία Παρασκευή (Κιοστέ) του Τσεσμέ,[14] μετατρέπουν τις ανεμότρατες που μετέφεραν μαζί τους από τους τόπους καταγωγής σε μηχανοκίνητες, αμέσως σχεδόν μετά την εγκατάστασή τους στον νεοσύστατο προσφυγικό οικισμό. Η κίνηση αυτή είχε ως αποτέλεσμα η Νέα Μηχανιώνα να αποκτήσει σταδιακά έναν μεγάλο στόλο αλιευτικών μέσης αλιείας, τράτες (κατά καιρούς τον μεγαλύτερο στην Ελλάδα).[15]

Ανάλογες εξελίξεις παρατηρούνται και σε άλλους αλιευτικούς συνοικισμούς που δημιουργούνται, όπως οι Νέοι Επιβάτες Θεσσαλονίκης, η Νέα Πέραμος Αττικής[16] κ.λπ.

Αξιοποίηση τεχνογνωσίας και μετεξέλιξή της

Πέρα όμως από την προσαρμογή στις απαιτήσεις του νέου περιβάλλοντος, παρατηρήθηκε επίσης η αξιοποίηση της προϋπάρχουσας τεχνογνωσίας και η μετεξέλιξή της με την εφαρμογή της σε νέες δραστηριότητες, όπως επέβαλαν οι νέες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες.

Στην περίπτωση των αλιευτικών προσφυγικών συνοικισμών, όπως η Νέα Μηχανιώνα, οι Νέοι Επιβάτες και η Νέα Πέραμος, πολλοί από τους ιδιοκτήτες των αλιευτικών σκαφών ασχολήθηκαν και με τον τομέα των μεταφορών και της συγκοινωνίας σε τοπικό επίπεδο. Με τη σταδιακή ανάπτυξη του τουρισμού, ασχολούνται και με τη μεταφορά και περιήγηση τουριστών.[17]

Χαρακτηριστική περίπτωση μετεξέλιξης υπάρχουσας τεχνογνωσίας σε επίπεδο ατομικής στρατηγικής είναι αυτή της Ζωής Καλαϊτζή, το γένος Παπαγιαννάκη, πρόσφυγα από το Μυριόφυτο Ανατολικής Θράκης που εγκαταστάθηκε στην Καβάλα μαζί με τον πατέρα της Θεόφιλο και τα δύο της αδέλφια Κοσμά και Αικατερίνη. Και τα τρία παιδιά γνώριζαν από μικρά την τέχνη της σηροτροφίας και καλλιεργούσαν – έτρεφαν κουκούλια στο σπίτι και στη γειτονιά. Η Ζωή Καλαϊτζή, όμως, εξέλιξε την τέχνη της κατασκευάζοντας μεταξωτά δίχτυα αλιείας από το 1935 έως το 1968.[18]

Στο πλαίσιο του αγώνα για την επιβίωση, ένας αριθμός γυναικών προσφύγων αξιοποίησε τη δεξιότητα του κεντήματος μετατρέποντάς τη σε επάγγελμα. Οι κεντήστρες εξάσκησαν το επάγγελμά τους είτε σε οργανωμένα εργαστήρια που λειτούργησαν εντός των προσφυγικών συνοικισμών, όπως στον Βύρωνα και στην Κοκκινιά, είτε στο σπίτι τους με κατ' αποκοπήν εργασία.[19] Παρόμοια στρατηγική ακολούθησαν και αρκετές γυναίκες που γνώριζαν κοπτική

14 Η τρίτη μεγάλη ομάδα προσφύγων που εγκαταστάθηκε στη Νέα Μηχανιώνα προερχόταν από την Ανατολική Θράκη (Αυδήμι, Αμπαρλί κ.λπ.).

15 Ποτηρόπουλος 2003, σ. 96-99 και 126-130.

16 Αυγερινός-Σγουρίδης 1968, σ. 242, 246-248.

17 Ποτηρόπουλος, *ό.π.*, σ. 100-104· Παλάζη 2009, σ. 116, 118-121· Αυγερινός-Σγουρίδης, *ό.π.*, σ. 246.

18 «Στριφτάρι νημάτων, Ναυτικό Μουσείο Καβάλας» και «Ανέμη, Ναυτικό Μουσείο Καβάλας», στο Ιστολόγιο «Αρχαιολογία & Τέχνες», του περιοδικού *Αρχαιολογία*, 24.3.2015.

19 Mears 1929, σ. 111· Λεοντίδου, *ό.π.*, σ. 22.

και ραπτική, όπως δείχνει και η ακόλουθη αγγελία που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Σημαία* της Καλαμάτας στις 2.11.1922: «Πρόσφυξ δεσποινίς, αρίστης οικογενείας γνωρίζουσα άριστα την τέχνην της μοδίστρας γυναικείων φορεμάτων και ασπρορούχων, ζητεί εργασίαν κατ' οίκον αντί λογικής αμοιβής. Πληροφορίαι παρά τω Αμερικανικώ Κινηματογράφω».[20]

Νέες οικονομικές δραστηριότητες

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η ανταπόκριση στις νέες συνθήκες δεν είναι κάτι καινοφανές. Παρόμοιες περιπτώσεις υπήρχαν και πριν από το 1922, στη Μικρά Ασία, όπου οι μετασχηματισμοί των οικονομικών πρακτικών είχαν ως στόχο την προσαρμογή στις αλλαγές που επέφερε η νεωτερικότητα. Ωστόσο, το διαφοροποιητικό στοιχείο μετά το 1922 είναι η συνθήκη της προσφυγιάς που επικαθορίζει τις επιλογές των ανθρώπων και τις στρατηγικές τους με έναν πολύ διαφορετικό τρόπο. Ο αγώνας για την επιβίωση ώθησε πολλούς πρόσφυγες όχι μόνο σε καινοτόμες δραστηριότητες, αλλά κυρίως σε νέες για αυτούς και αυτές επαγγελματικές ενασχολήσεις.

Έτσι, ένα μεγάλο μέρος των προσφύγων στις αστικές περιοχές απασχολούνται ως εργάτες σε βιομηχανίες, είτε προσφύγων είτε γηγενών. Πέρα από τις γνωστές «εργατουπόλεις» της Αθήνας, του Πειραιά και της Θεσσαλονίκης, οι πρόσφυγες αποτελούν το εργατικό δυναμικό για τις βιομηχανικές μονάδες πολλών άλλων πόλεων της ελληνικής επικράτειας. Το παράδειγμα της Καλαμάτας είναι ενδεικτικό. Μια πόλη-λιμάνι με ταυτόχρονη βιομηχανική ανάπτυξη, η οποία προσελκύει κατά τις δεκαετίες του 1920 και του 1930 έναν σημαντικό αριθμό προσφύγων που βρίσκουν εργασία είτε σε υπάρχουσες είτε σε νέες βιομηχανικές μονάδες στους κλάδους της μεταξουργίας, της οινοποιίας και οινοπνευματοποιίας, της σαπωνοποιίας, της πυρηνελαιουργίας, της καπνοβιομηχανίας και της αλευροβιομηχανίας.[21] Ανάλογο είναι και το παράδειγμα της Ερμούπολης Σύρου, όπου η έλλειψη εργατριών στα κλωστοϋφαντουργεία του νησιού ωθεί τους βιομήχανους της Σύρου το 1925 να πιέσουν το Δημοτικό Συμβούλιο για την ίδρυση προσφυγικού συνοικισμού, ώστε όχι μόνο να συγκρατήσουν τους ήδη εγκατεστημένους πρόσφυγες στο νησί, αλλά και να προσελκύσουν κι άλλους.[22]

Εκτός από βιομηχανικοί εργάτες, όπου σε ορισμένους κλάδους –όπως η ταπητουργία και η καπνοβιομηχανία– η αναλογία των γυναικών προσφύγων επί του συνόλου των απασχολουμένων είναι εντυπωσιακά μεγάλη, αρκετοί πρόσφυγες και των δύο φύλων απασχολούνται ως υπάλληλοι σε μια σειρά από άλλες ειδικότητες, σύμφωνα και με την απογραφή του 1928.[23] Εντύπωση προκαλεί το υψηλό ποσοστό των ανδρών προσφύγων που απασχολούνται στην

20 Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη 2008, σ. 102.

21 Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, *ό.π.*, σ. 97.

22 Τάινα Χιέταλα, «Προσφυγιά στην Ερμούπολη. Ξεφυλλίζοντας το μητρώο προσφύγων Σύρου», στο Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών, [Βάση Δεδομένων]: Η πόλη στους νεότερους χρόνους, σ. 16-17. Η εμπειρία της οργανωμένης μετακίνησης προς την Ερμούπολη και της εργασίας στα εργοστάσια αναδεικνύεται μέσα από τις μαρτυρίες εργατριών που φυλάσσονται στα Γ.Α.Κ. – Αρχεία Νομού Κυκλάδων.

23 Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας. Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος 1937, σ. νγ΄-ξστ΄.

πολιτική αεροπορία, σαφώς μια νέα επαγγελματική δραστηριότητα.[24] Αντίθετα είναι χαμηλό το ποσοστό των ανδρών, ιδιαίτερα, προσφύγων που εργάστηκαν στον δημόσιο τομέα.[25] Χαρακτηριστικό ωστόσο γνώρισμα της επαγγελματικής στρατηγικής των προσφύγων είναι η αυτοαπασχόληση, σε μια μεγάλη ποικιλία επαγγελμάτων, που περιλαμβάνει από πλανόδιους μικροπωλητές, τεχνίτες, ιδιοκτήτες μικρών καταστημάτων μέχρι και μικρές οικογενειακές επιχειρήσεις και βιοτεχνίες.[26]

Σε ορισμένες περιπτώσεις, η επαγγελματική εκπαίδευση προηγείται της εισόδου των νεαρής ηλικίας προσφύγων σε νέα επαγγέλματα. Για τον σκοπό αυτό φιλανθρωπικές οργανώσεις της Ελλάδας και του εξωτερικού με τη συνδρομή της Ε.Α.Π. ίδρυσαν στους προσφυγικούς συνοικισμούς επαγγελματικές σχολές και εργαστήρια εκμάθησης τεχνών, όπως η κοπτική, η ραπτική και το κέντημα.[27] Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι τα εργαστήρια κεντητικής και ραπτικής που ίδρυσε το 1923 η Αρμένικη Γενική Φιλανθρωπική Ένωση (Armenian General Benevolent Union) στην Κοκκινιά, στο Δουργούτι και τη Θεσσαλονίκη.[28] Επίσης, η Σχολή Νοσηλευτικής που ίδρυσε η φιλανθρωπική οργάνωση Νοσοκομεία Αμερικανίδων Κυριών (American Women's Hospitals), για να υποστηρίξει τη λειτουργία του αντίστοιχου νοσοκομείου στην Κοκκινιά, το οποίο άρχισε να λειτουργεί το 1923. Η Σχολή πραγματοποίησε τις πρώτες εξετάσεις αποφοίτησης τον Μάιο του 1929.[29] Αντίθετα, παράδειγμα ανολοκλήρωτης προσπάθειας είναι η Βιοτεχνική Σχολή Πειραιώς στην Κοκκινιά καθώς δεν ολοκληρώθηκε η ανέγερση κτιρίου σε σχέδια του Νικολάου Μητσάκη το 1927 (Υπηρεσία Τεχνικών Έργων του Υπουργείου Παιδείας) για τη στέγασή της. Με την επωνυμία *Νυκτερινή Πρακτική Εμπορική Σχολή Νέας Κοκκινιάς*, που ιδρύθηκε το 1927 με τη συμβολή του Αρχιερατικού Επιτρόπου Γερβασίου Σουμελίδη και της Ενώσεως Εμπόρων και Καταστηματαρχών Κοκκινιάς, λειτούργησε προσωρινά σε προσφυγικά σπίτια.[30]

---

24 *Ό.π.*, σ. ξ΄.

25 *Ό.π.*, σ. ξβ΄.

26 Λεοντίδου, *ό.π.*, σ. 22-23.

27 Mears, *ό.π.*, σ. 111· «Προσφυγοπούλες σε σχολή κοπτικής, ραπτικής και κεντήματος, 1924», στο Ερευνητικό πρόγραμμα «Πρόσφυγες: Η υποδοχή τους στην Ελλάδα 1821-1989», Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Κέντρο Έρευνας Νεότερης Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου και Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών.

28 Kévorkian – Tachjian 2006, σ. 141.

29 Cassimatis 1988, σ. 127. Βλ. επίσης Piana 2020, σ. 105-108. Πληροφορίες για τη λειτουργία του Νοσοκομείου και της Σχολής αντλήθηκαν από το φυλλάδιο «American Women's Hospitals» και από άλλο αρχειακό υλικό που διαθέτει στο προσωπικό του αρχείο ο συλλέκτης Γιώργος Βεράνης. Αναλυτικά στοιχεία υπάρχουν στο Αρχείο της φιλανθρωπικής οργάνωσης American Women's Hospitals, Box 9, 9. American Women's Hospitals records, WM-144. Drexel University: College of Medicine Legacy Center.

30 «Σχέδιο Βιοτεχνικής Σχολής Πειραιώς στην Κοκκινιά», Μουσείο Μπενάκη, Αρχεία Νεοελληνικής Αρχιτεκτονικής – Αρχείο Νικολάου Μητσάκη, κωδικός: ANA_14_17_01-06. Βλ. επίσης το φωτογραφικό τεκμήριο «Η Νυκτερινή Πρακτική Εμπορική Σχολή Νέας Κοκκινιάς», Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο του Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης (ΕΛΙΑ/ΜΙΕΤ)

Πολυσυλλεκτικότητα οικονομικών δραστηριοτήτων

Η μεγάλη κινητικότητα στον χώρο και οι συχνές αλλαγές επαγγελμάτων αναδεικνύονται στην περίπτωση του Πέτρου Πασσαλίδη, γεννημένου στα 1889 στο χωριό Ένεχιλ της περιοχής Νίγδης. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του, που είναι κατατεθειμένη στο Αρχείο Προφορικής Παράδοσης του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, μετακινείται συνεχώς μεταξύ Μακεδονίας, Ηπείρου, Πελοποννήσου και Αττικής, και αξιοποιώντας τα δίκτυα των Καππαδοκών που είναι εγκατεστημένοι στην ελληνική επικράτεια, αναζητά εργασία τόσο στον αγροτικό όσο και στον αστικό χώρο. Αξίζει να σημειωθεί ότι η περιπλάνησή του αυτή μέχρι την οριστική εγκατάστασή του στην Ανάβυσσο Αττικής διήρκεσε περίπου μία δεκαετία από την έλευσή του στην Ελλάδα. Στο διάστημα αυτό εργάστηκε ευκαιριακά σε πλήθος επαγγελμάτων: μεταλλωρύχος, εργάτης στη διάνοιξη δρόμων, στον σιδηρόδρομο, ψαράς, ξυλοκόπος, σε οικοδομές, σε βιομηχανίες, στα κάρβουνα, σε αλυκές και εργάτης γης.[31]

Ο συνδυασμός περισσότερων οικονομικών δραστηριοτήτων, τόσο σε ατομικό όσο και οικογενειακό επίπεδο, αλλά και οι συχνές αλλαγές επαγγέλματος στην πορεία της ζωής τους αποτελούν μια πραγματικότητα για πολλούς πρόσφυγες ως στρατηγικές επιβίωσης.

Η ανάγκη για επιβίωση οδηγεί στην αναζήτηση οποιασδήποτε ευκαιριακής εργασίας, όπως φαίνεται και σε πλήθος αγγελιών, όπως η ακόλουθη που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Σημαία* της Καλαμάτας στις 5.10.1922: «Μια ατυχής τροφός πρόσφυξ εκ Μικράς Ασίας, υγιής με άφθονον γάλα, ζητεί θέσιν. Πληροφορίες εις το Β΄ Αστυνομικό Τμήμα».[32]

Στο επίπεδο του νοικοκυριού αναπτύσσονται οικογενειακές στρατηγικές οι οποίες αφορούν στη συνεισφορά όλων των μελών της οικογένειας, ακόμα και των παιδιών,[33] στον κοινό αγώνα για την επιβίωση. Στη Νέα Μηχανιώνα Θεσσαλονίκης, οι γυναίκες και τα παιδιά εργάζονταν στα χωράφια τους ή ως εργάτες γης στα χωράφια της Επανωμής, ενώ αρκετές γυναίκες «μερεμέτιζαν» και τα δίχτυα που χρησιμοποιούσαν οι ψαράδες. Παράλληλα, οι άνδρες δούλευαν στα ψαροκάικα, σε ευκαιριακές δουλειές στη Θεσσαλονίκη, ή ως εργάτες γης στα καπνά της Νιγρίτας.[34]

Ταυτόχρονη απασχόληση σε περισσότερες οικονομικές δραστηριότητες παρατηρήθηκε όμως και σε ατομικό επίπεδο, με στόχο πάντα τη συμβολή στην οικονομική επιβίωση του νοικοκυριού. Πρόσφυγας πρώτης γενιάς, εγκατεστημένος στη Νέα Μαγνησία Φθιώτιδας, πήρε στο πλαίσιο της Αποκατάστασης ένα χωράφι στο οποίο καλλιεργούσε κηπευτικά. Μέρος της παραγωγής το πουλούσε ως γυρολόγος σε γύρω χωριά ή το αντάλλασσε με άλλα προϊόντα. Ταυτόχρονα δούλεψε και ως οικοδόμος, καθώς και σε επιχείρηση άλλου Μικρασιάτη που έφτιαχνε κάρβουνα.[35]

---

31 Πασαλίδης – Πετροπούλου 1992.

32 Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, *ό.π.*, σ. 102.

33 Την ανάγκη συνέχισης της εκπαίδευσης των εργαζόμενων παιδιών επιχείρησε να καλύψει ο Σύλλογος «Ανατολή» με τα νυχτερινά σχολεία που ίδρυσε στους προσφυγικούς συνοικισμούς της Αθήνας και του Πειραιά. Βλ. *Το έργον του Μικρασιατικού Συλλόγου «Ανατολή» κατά το έτος 1928: Αι νυκτεριναί αυτού σχολαί*, Αθήνα 1928.

34 Ποτηρόπουλος, *ό.π.*, σ. 89-100.

35 Πληροφορία από προφορική συνέντευξη Δημήτρη Παπαγεωργίου στον Ιωάννη Καραχρήστο, Νέα Μαγνησία Φθιώτιδας, 15.11.2017.

Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, λοιπόν, θα λέγαμε ότι αν στην αρχή οι πρόσφυγες επιδίωκαν την εξασφάλιση της καθημερινής τους επιβίωσης, σταδιακά οι στρατηγικές που ακολούθησαν είχαν ως στόχο την υπέρβαση της ευάλωτης θέσης τους και την οικονομική και κοινωνική τους ένταξη στην ελληνική κοινωνία.

Στην προσπάθειά τους αυτή επιχειρούν, στον βαθμό που αυτό είναι εφικτό, να αξιοποιήσουν τις επαγγελματικές τους δεξιότητες, την τεχνογνωσία και την εργασιακή εμπειρία που διέθεταν. Ταυτόχρονα, η αδήριτη ανάγκη επιβίωσης τούς ανάγκασε να στραφούν και σε νέες επαγγελματικές και οικονομικές δραστηριότητες. Σε κάθε όμως περίπτωση αξιοποιούνται κάθε είδους δίκτυα και σχέσεις (συγγένεια, κοινότητα) για την εξεύρεση εργασίας. Τελικά, η εργασιακή αποκατάσταση των προσφύγων ήταν μια δυναμική διαδικασία που χαρακτηρίζεται από συνέχειες, προσαρμογές, αλλαγές και μετασχηματισμούς, και στην οποία οι θεσμικές προσπάθειες συνδυάζονται με τα συλλογικά και ατομικά εγχειρήματα. Ταυτόχρονα όμως υποκρύπτουν στοιχεία όχι μόνο αλληλεγγύης, αλλά και εξάρτησης και ιεραρχίας.

Βιβλιογραφία

Αιγίδης, Αρ., *Η Ελλάς χωρίς τους πρόσφυγας: ιστορική, δημοσιονομική, οικονομική και κοινωνική μελέτη του προσφυγικού ζητήματος*, Αθήνα 1934.

Αυγερινός-Σγουρίδης, Γ., *Η Πέραμος της Κυζίκου: Ιστορία, Λαογραφία, Χρονικά, Αναμνήσεις*, Σύλλογος Περαμίων – Κυζικηνών, Αθήνα 1968.

Cassimatis, L. P., *American Influence in Greece, 1917-1929*, The Kent State University Press, Kent Ohio, 1988.

Δεμίρη, Κ., *Τα ελληνικά κλωστοϋφαντουργεία. Ιστορική και τυπολογική διερεύνηση*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα Ε.Τ.Β.Α., Αθήνα 1992.

Ιστικοπούλου, Λ., *Η ελληνική ταπητουργία και η ταπητουργός στη Μικρά Ασία 1860-1922*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2000.

Κατσάπης, Κ., «Η αποκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: το γενικό περίγραμμα», στο: Γιώργος Τζεδόπουλος (επιμ.), *Πέρα από την Καταστροφή: Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα 2003, σ. 19-40.

Κοντογιάννης, Π., *Γεωγραφία της Μικράς Ασίας*, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1921.

Κριμπάς, Β., «Το έργο της αγροτικής εγκαταστάσεως της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 13 (1999), σ. 225–268.

Kévorkian, R. H. – Tachjian, V., *The Armenian General Benevolent Union: One Hundred Years of History*, Vol. I, 1906 -1940, AGBU, 2006 (τελευταία ανάκτηση: 18.10.2022).

Λεοντίδου, Λ., «Ένας χώρος ελπίδας και αρχιτεκτονικής πρωτοβουλίας: άτυπη εργασία και κατοικία στις προσφυγικές γειτονιές της Νίκαιας», στο: Εύη Προύσαλη (επιμ.), *Τα προσφυγικά σπίτια της Νίκαιας*, Δήμος Νίκαιας - Εκδοτικός οίκος Λιβάνη, Αθήνα 2002, σ. 17-23.

Μηλιατζίδου-Ιωάννου, Ευ., «Πόντιοι χαλκουργοί στη Θεσσαλονίκη», *Αρχείον Πόντου* 38 (1983), σ. 657-724.

Μηλίτση-Νίκα, Αν. – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, Χρ., *Προσφυγικοί συνοικισμοί Καλαμάτας και Μεσσήνης: από το αρχείο Διευθύνσεως Κοινωνικής Πρόνοιας Μεσσηνίας*, Υπουργείο Παιδείας, Διά Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων, Γ.Α.Κ. Αρχεία Νομού Μεσσηνίας, Καλαμάτα 2008.

Mears, E. G., *Greece Today: The Aftermath of the Refugee Impact*, Stanford University Press, Stanford University, California 1929.

Παλάζη, Μ., *Ένα όνομα, δύο τόποι: Επιβάτες Ανατολικής Θράκης – Νέοι Επιβάτες Θεσσαλονίκης*, (επιστημονική επιμέλεια έκδοσης Μιχάλης Βαρλάς), Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα 2009.

Πασαλίδης, Π. – Πετροπούλου, Ιω., «Το βιβλίον της ζωής μου», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 9 (1992), σ. 253-280.

Ποτηρόπουλος, Π., *Νέα Μηχανιώνα: Από τις «χαμένες πατρίδες» στην πατρίδα του σήμερα*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2003.

Piana, Fr., «Maternalism and Feminism in Medical Aid: The American Women's Hospitals in the United States and in Greece, 1917–1941», στο: Esther Möller, Johannes Paulmann, Katharina Stornig (επιμ.), *Gendering Global Humanitarianism in the Twentieth Century: Practice, Politics and the Power of Representation*, Palgrave Macmillan Transnational History Series, The Netherlands, Springer Nature, 2020, σ. 85-111.

Τσοκόπουλος, Β., «Η ανασύσταση της καθημερινής ζωής στην προπολεμική Κοκκινιά», στο: Εύη Προύσαλη (επιμ.), *Τα προσφυγικά σπίτια της Νίκαιας*, Δήμος Νίκαιας - Εκδοτικός οίκος Λιβάνη, Αθήνα 2002, σ. 24-29.

Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας. Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστικά αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928*, τ. III: Επαγγέλματα, τχ. Πρώτο, Αθήνα 1937.

«Φύγαμε με ελληνικό πλοίο, το "Αρχιπέλαγος". Μας βγάλανε στο Καραμπουρνού. Καθήσαμε εκεί σαράντα μέρες κλεισμένοι, καραντίνα. Από κει μας πήγανε στο Χαρμάνκιοϊ. Καθήσαμε κι εκεί λίγους μήνες και φύγαμε για τη Δράμα. Από κει μας στείλανε εδώ στην Προσωτσάνη. Άλλες οικογένειες πήγανε Καβάλα. Διάλεγες και πήγαινες. Εδώ μας δώσανε κλήρο γεωργικό. Όσοι ξέρανε τέχνη κάνανε και την τέχνη τους».

Μαρτυρία Κωνσταντίνου Ιορδανόπουλου από το Σεΐτμπελι Σεβάστειας
Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, *Η Έξοδος*, τόμ. Γ΄ (επιμ. Π. Κιτρομηλίδης),
Αθήνα 2013, σ. 562

Συνέχεια
Προσαρμογή
Καινοτομία

Κατά την προσπάθεια ενσωμάτωσης των προσφύγων στον εργασιακό και κοινωνικό ιστό των νέων πατρίδων, κρίθηκε ότι η συνέχιση των ίδιων ή παρεμφερών επαγγελματικών δραστηριοτήτων με αυτές που ασκούσαν στις γενέτειρές τους, θα διευκόλυνε τη δύσκολη μετάβαση. Ωστόσο, συχνά οι επικρατούσες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες επέβαλλαν την προσαρμογή προς νέες, καινοτόμους κατευθύνσεις.

Το μαγικό χαλί του προσφυγικού ελληνισμού

Η ανάπτυξη της ταπητουργίας στις προσφυγουπόλεις μετά το 1922

Αφροδίτη Καμάρα
Ιστορικός-Σύμβουλος
διαχείρισης πολιτιστικής κληρονομιάς
Time Heritage

Τα χαλιά αποτελούσαν ανέκαθεν βασικό στοιχείο του υλικού πολιτισμού της Ανατολής. Τα παλαιότερα σωζόμενα δείγματά τους χρονολογούνται στον 6ο αιώνα π.Χ. (χαλί από το Pazyryk της Σιβηρίας, που βρέθηκε σε τάφο επιφανούς Σκύθη). Περίφημα και τεραστίου μεγέθους ήταν άλλωστε τα χαλιά που κοσμούσαν το παλάτι του Σασσανίδη βασιλιά Χοσρόη στην Κτησιφώντα της Περσίας.[1] Οι νομαδικοί λαοί της Κεντρικής Ασίας, μεταξύ αυτών και τα τουρκικά φύλα, μυήθηκαν στην τέχνη αυτή πολύ νωρίς, προκειμένου να χρησιμοποιούν τα χαλιά και τα κιλίμια ως προστασία από το κρύο και την υγρασία μέσα στις γιούρτες τους, αλλά και να στολίζουν και να διευκολύνουν την καθημερινότητά τους. Στην παραδοσιακή νομαδική ζωή σχεδόν τα πάντα είναι υφαντά: τσάντες, πόρτες, μαξιλάρες, δάπεδα. Ακόμη και τα υποζύγια έχουν τα δικά τους υφαντά σαμάρια και στολίδια. Όμως και στο Βυζάντιο τα χαλιά ήταν αγαπητά και αποτελούσαν στοιχείο της κάλυψης του δαπέδου κυρίως (τάπητας, επεύχιο) αλλά και του χωρισμού των δωματίων μεταξύ τους (βήλο).[2]

Η ταπητουργία στη Μικρά Ασία

Στη Μικρά Ασία οι παραδόσεις αυτές ενσωματώθηκαν ως πολιτισμικά στοιχεία. Μετά την οθωμανική εξάπλωση, ο μουσουλμανικός πληθυσμός, ειδικά ο γυναικείος, είχε τα πρωτεία στην ταπητουργία. Αναπτύχθηκαν σπουδαία ταπητουργικά κέντρα στο Ικόνιο, το Ακσαράι, την Κιουτάχεια. Σώζονται εξαιρετικά σελτζουκικά χαλιά του 13ου αιώνα σε μουσειακές συλλογές. Η οθωμανο-ιρανική αντιπαλότητα από τον 16ο αιώνα και εξής ανάγκασε πολλές φυλές να μεταναστεύσουν στη δυτική Μικρά Ασία. Η μετανάστευση αυτή έδωσε ώθηση στην ανάπτυξη νέων ταπητουργικών κέντρων στην Καππαδοκία, το Καραμάν, τη Λαοδίκεια (Λαντίκ), την Άγκυρα, το Εσκίσεχιρ, το Ουσάκ και αλλού. Μαζί με τα τουρκικά χαλιά, ωστόσο, άρχισαν να αναπτύσσονται και ταπητουργικά κέντρα των χριστιανικών πληθυσμών: τα Μύλασα, η Πέργαμος, το Γκιορντές και, στερνή, η Σπάρτη Πισιδίας, πήραν τη σκυτάλη και μπήκαν δυναμικά όχι μόνο στην ταπητουργική οικοτεχνία αλλά και στη βιοτεχνική ταπητουργία.[3]

1 Stone 2013, βλ. λ. Ladık, Ankara, Uşak, Konya, Karaman.

2 Πέγκα 2000.

3 Quataert 1993, σ. 134, 142.

Η Σπάρτη Πισιδίας θα μας απασχολήσει ιδιαίτερα, γιατί σχετίζεται με την εξάπλωση της ταπητουργίας στην Ελλάδα μετά την Καταστροφή. Σύμφωνα με τον Τούρκο ιστορικό και εκδότη A. Nuri Erçettin, ο Μπαμπανζαντέ Μουσταφά Ζιχνί Πασάς δημιούργησε στα 1890 ένα εργαστήριο χαλιού στο σπίτι του, στην περιοχή Böcüzade της Σπάρτης.[4] Η προσπάθειά του να χτίσει ένα δίκτυο εξαγωγών προς την Αγγλία τον οδήγησε στην πτώχευση. Το 1894 η Πολυτίμη Κιουρτσόγλου διδάσκει την τέχνη του χαλιού στο Γυμνάσιο Θηλέων των ορθοδόξων Χριστιανών. Τα αποτελέσματα είναι θεαματικά: οι μαθήτριές της, με πρώτη την Κατίνα Στύλογλου, η οποία παντρεύτηκε τον γιατρό Πρόδρομο Γρηγοριάδη, μπήκαν δυναμικά στην οικοτεχνία χαλιού. Σύντομα, η Κατίνα μαζί με τον σύζυγό της και τα αδέλφια της, Ιορδάνη και Δαμιανό, δημιουργούν μια καθετοποιημένη βιοτεχνία χαλιών, που αναπτύσσεται γοργά. Σχεδόν ταυτόχρονα αναπτύσσονται και άλλες βιοτεχνίες, όπως του Σουτζόγλου, του Θεμελίδη, των Κεχαγιόγλου, του Παπάζογλου. Το 1895 ανοίγει στην Προύσα ένα εκθετήριο χαλιών από τη Σπάρτη, το οποίο προκαλεί τόση εντύπωση ώστε ο σουλτάνος Αβδούλ Χαμίτ παρασημοφορεί την Πολυτίμη Κιουρτσόγλου για τη συμβολή της στην εξάπλωση της τέχνης, που παράλληλα ενίσχυσε το εξαγωγικό εμπόριο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.[5]

Σε μια εποχή που η παραδοσιακή υφαντουργία δέχεται πλήγματα λόγω των αθρόων εισαγωγών βιομηχανικών υφασμάτων από τη Δύση, οι εξαγωγές χαλιών βοηθούν την εξισορρόπηση του ισοζυγίου πληρωμών, γιατί τα σπαρταλήδικα χαλιά προορίζονταν κυρίως για τις αγορές της Αμερικής και της Αγγλίας. Η εταιρία «Αγκόπογλου και υιοί» ανοίγει στη Σμύρνη το πρώτο κατάστημα για τη διοχέτευση των σπαρταλήδικων χαλιών.[6] Αυτό κινεί το ενδιαφέρον της Oriental Carpets Manufacturers, η οποία προσεγγίζει τους Σπαρταλήδες ταπητουργούς παρέχοντάς τους τεχνογνωσία, βαφές, έτοιμα βαμμένα νήματα κ.ά.[7] Τα σχέδια αναπαράγονται και σε αυτό βοηθά η τεχνική που ανέπτυξε, σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες, ο Ιορδάνης Στύλογλου, ο οποίος αποτύπωνε πρώτα τα σχέδια σε χαρτί μιλιμετρίκ.[8] Τα χαλιά Ισπάρτα αποκτούν τη δική τους πελατεία, που τα προτιμά για τα ωραία χρώματα, τα σχέδια που θυμίζουν κάπως περσικά χαλιά, αλλά και τις ανταγωνιστικές τιμές τους.[9]

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος προκαλεί το πρώτο χτύπημα στην ταπητουργία της Σπάρτης και της Μικράς Ασίας εν γένει, για δύο λόγους: αφενός γιατί οι πολεμικές συνθήκες μειώνουν τη ζήτηση χαλιών κι αφετέρου γιατί μεγάλο μέρος του ανδρικού πληθυσμού Ελληνορθοδόξων και Αρμενίων στέλνεται σε τάγματα εργασίας ή και εξοντώνεται. Μετά τον πόλεμο οι αγορές ανακάμπτουν πρόσκαιρα. Όμως το 1922 οι αργαλειοί των χριστιανών της Μικράς Ασίας θα σιγήσουν για πάντα.

---

4 Erçettin 2014, σ. 79-80.

5 Erçettin, *ό.π.*, σ. 80· Παπαδάκη 2006, σ. 170.

6 Erçettin, *ό.π.* σ. 80-81.

7 Η δράση της Oriental Carpet Manufacturers απεικονίζεται αναλυτικά στο βιβλίο του Wynn 2008. Βλ. και Τρακάκης 1994, σ. 119-122.

8 Παπαδάκη, *ό.π.*, σ. 168· Erçettin, *ό.π.*, σ. 80.

9 Ιστικοπούλου 2000. Επίσης Ό. Δακουρά-Βογιατζόγλου, «Η Ταπητουργία στη Σπάρτη», *Επτά Ημέρες: Καθημερινή, «Μικρά Ασία. Η Άγνωστη Πισιδία»* (16.3.1997).

Το «ντάκα ντούκα» των ξύλινων σκελετών τους θα ακουστεί τώρα σε νέες πατρίδες. Στον Βόλο, τη Θεσσαλονίκη και κυρίως στις προσφυγουπόλεις της Αττικής –Βύρωνας, Καισαριανή, Ελευθερούπολη, Νίκαια, Δραπετσώνα– οι πρόσφυγες θα χρησιμοποιήσουν την τέχνη τους για να επιβιώσουν. Ταπητουργεία αναπτύσσονται από τους ίδιους τους πρόσφυγες, οι οποίοι προσλαμβάνουν ως εργάτριες συμπατριώτισσές τους, ακόμη και μικρά παιδιά. Προκειμένου να δουλέψουν, κορίτσια κι αγόρια «ανέβαιναν» ηλικίες. Δηλώνονταν ως 16χρονα κορίτσια 12 και 13 ετών. Την εποχή εκείνη η παιδική ηλικία δεν είχε τη σημασία που έχει σήμερα και όλη η οικογένεια αγωνιζόταν για την επιβίωση. Άλλωστε σε πολλές περιπτώσεις οι οικογένειες δεν ήρθαν καν ολόκληρες: αρκετοί άντρες σκοτώθηκαν ή έμειναν αιχμάλωτοι, επιστρέφοντας μετά τη Συνθήκη της Λωζάννης και την ανταλλαγή των πληθυσμών.[10] Εκτός από τη δουλειά εντός των ταπητουργείων, δίνονταν και παραγγελίες έξω, σε οικοτεχνίες που έστηναν οι πρόσφυγες στις παράγκες τους. Από την άλλη μεριά, η οριστική διαγραφή κάθε ελπίδας επιστροφής με τη Συνθήκη της Λωζάννης έδωσε τη σκυτάλη από το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων, που φρόντιζε κυρίως για τη στέγαση, στην Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων, που εκπόνησε ένα πιο ολοκληρωμένο σχέδιο εγκατάστασης και επαγγελματικής αποκατάστασης των προσφυγικών πληθυσμών.[11] Έτσι, στις παρυφές των πόλεων, εκτός από οικιστικά τετράγωνα δόθηκαν και βιομηχανικά-βιοτεχνικά οικόπεδα, με τον όρο να δημιουργηθούν μονάδες εντός τριών ετών, προκειμένου να απασχολήσουν εργατικό δυναμικό αλλά και να συμβάλουν στην οικονομική ανάκαμψη.[12]

Το πιο χαρακτηριστικό δείγμα ταπητουργείου βρίσκεται σήμερα στον Βύρωνα, επί της οδού Βαϊνδηρίου, δίπλα στην Πλατεία Εθνικής Αντιστάσεως. Είναι το Ταπητουργείο Μωράλογλου, το οποίο όμως είχε δημιουργήσει αρχικά ο Σπαρταλής ταπητουργός Καχραμάνογλου. Ο Βύρωνας ήταν άλλωστε ο πρώτος αστικός προσφυγικός συνοικισμός, που συγκέντρωσε πρόσφυγες αστικής προέλευσης από πολλές πόλεις της Μικράς Ασίας. Ταπητουργεία δημιουργήθηκαν και στον Πειραιά, τη Νίκαια, τη Δραπετσώνα. Το μεγαλύτερο όμως ταπητουργικό και υφαντουργικό κέντρο ήταν η Ελευθερούπολη, η σημερινή Νέα Ιωνία.[13] Τα νερά του Ποδονίφτη προσφέρονταν για το πλύσιμο των νημάτων και των χαλιών και επιπλέον στην περιοχή αυτή εγκαταστάθηκαν πολλοί κάτοικοι της Σπάρτης Πισιδίας, τόσοι που αρχικά επρόκειτο να ονομαστεί «Νέα Πισιδία».[14]

Οι πρόσφυγες, άλλωστε, έφεραν μαζί εκτός από την τεχνογνωσία τους και τα εμπορικά τους δίκτυα με οίκους του εξωτερικού. Σε πολλές περιπτώσεις οι συναλλαγματικές αυτών των οίκων, που δεν είχαν εξοφληθεί έως το Σεπτέμβρη του 1922, τους επέτρεψαν να κάνουν το νέο τους ξεκίνημα. Άλλωστε, και οι Έλληνες επιχειρηματίες, διαβλέποντας την προοπτική κερδών από τις εξαγωγές χαλιών, έσπευσαν να συγχρηματοδοτήσουν τέτοιες επιχειρήσεις. Τα σημαντικότερα ταπητουργεία των προσφύγων στην Αττική ήταν: του Καχραμάνογλου στον Βύ-

10 Για την κατανόηση των ραγδαίων αλλαγών που προκάλεσε η προσφυγική ενσωμάτωση και το γενικότερο μετασχηματισμό της ελληνικής κοινωνίας στον Μεσοπόλεμο, βλ. Σακελλαρόπουλος 1991.

11 Μόργκενταου 1961.

12 Βογιατζόγλου 1999, σ. 150-156. Γενικά για την αστική εγκατάσταση και τη βιομηχανική αποκατάσταση βλ. Λεοντίδου 1989, ²2011.

13 Βογιατζόγλου, *ό.π.*, σ. 150-153.

14 Σαπουντζάκης – Χριστοδούλου 2013, σ. 32, 35, 266, 297, 305. Βογιατζόγλου, *ό.π.*, σ. 150.

ρωνα, του Δουρμόσογλου, του Εφραίμογλου, του Κεχαγιόγλου, του Καχραμάνου στη Νέα Ιωνία, του Θωμόγλου, του Χατζησταθόγλου, της Γαβριηλίδου, του Πεσματζόγλου, του Παπάζογλου στο Περιστέρι. Αυτά ήταν μικρομεσαίες επιχειρήσεις, που απασχολούσαν προσωπικό, κυρίως όμως έδιναν δουλειά «κατ' οίκον» σε γυναίκες που δούλευαν συνδυαστικά με το νοικοκυριό.[15]

Το 1924 δημιουργήθηκε ο «Ταπητουργικός Συνεταιρισμός Σπάρτης Πισιδίας», για να αντιμετωπίσει τον ανταγωνισμό, ο οποίος προερχόταν κυρίως από τις τρεις μεγάλες ανώνυμες εταιρίες που μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα και λειτουργούσαν με ελληνικά και ξένα κεφάλαια: την Ανώνυμη Ταπητουργική Εταιρεία «ΣΠΑΡΤΑΛΗΣ», την Ελληνική Ταπητουργία Α.Ε. και την Ανατολική Ταπητουργία Α.Ε. Τέλος, δύο εταιρίες λειτούργησαν αποκλειστικά με ξένα κεφάλαια, η Oriental Carpet Manufacturing και η Eastern Carpet Ltd. La Griffith.[16]

Στη Θεσσαλονίκη αντίστοιχα λειτούργησαν οκτώ ταπητουργεία: οι «Ηνωμένοι Βιομήχανοι Ταπήτων Ανατολής» των αδελφών Ρόζη, οι οποίοι είχαν συνεταιριστεί με τον πρωτοπόρο ταπητουργό Δαμιανό Στύλογλου, η «Εθνική» των Καζαντζόγλου, Μίλκογλου και Μουράτογλου, ο Οχανές Βενεδικιάν του Καλεντέρογλου, ο Βασιλειάδης, η «Σπάρτα» του Ουζούνογλου, με Έλληνες επίσης συνεταίρους, ο Ιωακειμίδης, ο Κιοκπάσογλου, το ταπητουργείο των αδελφών Ποταμίδη, οι Γαζαριάν-Αβδικιάν, η «Κλεισούρα» του Τσιούλη και η ταπητουργική εταιρία του Ιπλικτσίογλου, ο οποίος όμως είχε φτιάξει το εργοστάσιό του στα Σκόπια. Μέχρι πρόσφατα η Πλατεία Νίκου Παπάζογλου στην Τούμπα ονομαζόταν «Πλατεία Ταπητουργείων».[17] Οι περισσότερες ταπητουργικές εταιρίες της Θεσσαλονίκης βασίζονταν σε οικοτεχνίες στις οποίες έδιναν παραγγελίες, ακόμη και εκτός Θεσσαλονίκης. Η Διεθνής Έκθεση Θεσσαλονίκης διέθετε και περίπτερο ταπητουργίας. Μάλιστα, το 1928 το επισκέφθηκε ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι ταπητουργοί τού χάρισαν ένα χαλί.

Το 1928 ο Α. Πετρίδης δημοσίευσε μια πραγματεία με τίτλο «Η Ελληνική Ταπητουργία: Η θέσις και το μέλλον αυτής». Υποστήριζε ότι το χαμηλό κόστος κατασκευής ενός αργαλειού από ξύλο (περί τις 3.000-4.000 δρχ.) βοήθησε την εξάπλωση της ταπητουργίας όχι μόνον στις παρυφές των πόλεων, αλλά και στην ύπαιθρο. Η αποπληρωμή αυτής της επένδυσης ήταν εύκολη, δεδομένου ότι μια εργάτρια πληρωνόταν 2,8-3 δραχμές ανά 1.000 κόμπους, αλλά μπορούσε την ημέρα να παραγάγει 8.000-20.000 κόμπους. Άλλωστε σε κάθε αργαλειό εργάζονταν συνήθως δύο υφάντρες. Κατά την εκτίμησή του υπήρχαν την εποχή εκείνη περίπου 4.000-5.000 αργαλειοί σε όλη την ελληνική επικράτεια, εκ των οποίων τα 2/3 περίπου πέριξ της Αθήνας και οι υπόλοιποι στην ύπαιθρο και σε άλλες πόλεις. Συνολικά εκτιμούσε ότι οι γυναίκες εργάτριες στην ταπητουργία ήταν 8.000-10.000, ενώ οι άντρες 800-1.000.[18]

Ο Πετρίδης παραδέχεται ότι και στην Ελλάδα οι κυβερνήσεις έκαναν προσπάθειες να προστατέψουν την ταπητουργία. Όμως ο σχεδιασμός δεν ήταν καλός. Για παράδειγμα, η πρωτοβουλία του Παύλου Κουντουριώτη να δώσει κίνητρα για τη δημιουργία ταπητουργείου στην

15 Βογιατζόγλου, *ό.π.*, σ. 6. Για τη γενικότερη εξέλιξη της Νέας Ιωνίας ως ταπητουργικού και υφαντουργικού κέντρου βλ. και Μαΐστρου (κ.ά.) 2002.

16 Σαπουντζάκης – Χριστοδούλου, *ό.π.*, σ. 75.

17 Ρούπα 2001, σ. 201-210. Γεωργούλης – Κερασίδης 2002.

18 Πετρίδης 1928, σ. 3-4.

Ύδρα ήταν μεν αξιέπαινη, δεν είχε όμως συμπεριλάβει μέτρα για την απασχόληση των ανδρών των εργατριών, με αποτέλεσμα αυτές να αποχωρούν σταδιακά από το νησί. Επιπλέον, η μεταφορά του κέντρου του ταπητουργικού εμπορίου από την Κωνσταντινούπολη στον Πειραιά θα διευκόλυνε αφάνταστα τις εξαγωγές, κάτι που είχε ζητηθεί στα μέσα της δεκαετίας του 1920 και από επιτροπή Περσών ταπητουργών, οι οποίοι είχαν απογοητευθεί από την κεμαλική πολιτική και επιθυμούσαν να συναλλάσσονται μέσω της Ελλάδας. Όμως αυτή ήταν άλλη μια ευκαιρία που η γραφειοκρατία και η αδιαφορία είχε αφήσει να πάει χαμένη. Ο Πετρίδης καταλήγει με μια νότα αισιοδοξίας που αφορά στην επικείμενη ίδρυση του κρατικού ταπητουργικού οργανισμού.[19]

Η συμβολή της ταπητουργίας στην ελληνική οικονομία αλλά και στην οικονομική αποκατάσταση των ίδιων των προσφύγων ήταν τεράστια. Χαρακτηρίστηκε σαν ένα οικονομικό θαύμα. Ένα θαύμα όμως που δεν έμελλε να κρατήσει πολύ. Το Κραχ της Αμερικής το 1929 άφησε πολλά ταπητουργεία με έτοιμο εμπόρευμα που δεν θα εξαγόταν ποτέ, καθώς οι Αμερικανοί πελάτες, που ζητούσαν μάλιστα και υπερμεγέθη χαλιά, αδυνατούσαν πια να πληρώσουν. Ήδη από το 1930 η ταπητουργία αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα ρευστότητας. Τον Μάιο της ίδιας χρονιάς, η Ένωση Ταπητουργών Αθηνών, Πειραιώς, Νέας Ιωνίας, Δραπετσώνας κλπ. υποβάλλει στον Ελευθέριο Βενιζέλο υπόμνημα, όπου αφενός αναπτύσσεται όλη η πορεία της ταπητουργίας στην Ελλάδα από το 1922 κι αφετέρου παρουσιάζονται τα προβλήματα με αίτημα την επίλυσή τους. Οι εκπρόσωποι της Ένωσης αναφέρουν:

> Θλιβόμεθα δε ευρισκόμενοι εις την δυσάρεστον θέσιν να δηλώσωμεν παρρησία ότι ουδέν σοβαρόν ελήφθη μέτρον διά την μείωσιν του κόστους της παραγωγής, ουδεμία κατεβλήθη προσπάθεια διά την διάθεσιν του αποθέματος των ταπήτων, τουθόπερ ηνάγκασε και τους ολίγους εργαζομένους των ταπητουργών να διακόψουν τελείως την εργασίαν τους, ουδέν εγένετο βήμα διά την βελτίωσιν της ποιότητος εκ της οποίας εξαρτάται κυρίως η τύχη της ελληνικής παραγωγής.[20]

Δυστυχώς, τα διαβήματα απέβησαν άκαρπα. Μάταια ο Ταπητουργικός Οργανισμός δημοσίευε το 1935 διαφημίσεις για την ενίσχυση της εγχώριας αγοράς χαλιού. Η εμφάνιση των πρώτων μηχανοποίητων χαλιών σήμανε το οριστικό τέλος της προσφυγικής ταπητουργίας. Καθώς το κριτήριο αγοράς ήταν σε μεγάλο βαθμό η τιμή, τουλάχιστον για τη μεγάλη πλειονότητα του αγοραστικού κοινού των ανερχόμενων μεσαίων στρωμάτων της Δύσης, τα χειροποίητα χαλιά έχαναν διαρκώς μερίδιο της αγοράς. Τα περισσότερα ταπητουργεία μετά το 1935 αναγκάστηκαν να κλείσουν, να ασχοληθούν με επισκευές και συντήρηση χαλιών, όπως του Μωράλογλου στο Βύρωνα, ή και να εξελιχθούν σε υφαντουργεία.

---

19 Πετρίδης, *ό.π.*, σ. 9-11.

20 Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Φάκελος 170~69, Υπόμνημα των Ταπητουργικών οργανώσεων Αθηνών, Πειραιώς, Νέας Ιωνίας, Δραπετσώνος κλπ., προς τον Ε. Βενιζέλο (ψηφιακό αντίγραφο του τεκμηρίου στο Ψηφιακό Αρχείο του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»).

Λίγα κειμήλια μόνον έμειναν στις οικογένειες των ταπητουργών να θυμίζουν τον θόρυβο των αργαλειών, τα πολύχρωμα νήματα, τα φινετσάτα σχέδια και την απέραντη υπομονή και αγάπη που έβαζαν οι υφάντρες στο κάθε χαλί για να ξεχνάνε τον πόνο της προφυγιάς, της ορφάνιας, της απώλειας.

Βιβλιογραφία

Αγριαντώνη, Χ. – Πανσελήνά, Γ., «Η ελληνική οικονομία: Διεθνής κρίση και εθνικός προστατευτισμός», στο: Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, τ. 6, Αθήνα 2003, σ. 121-140.

Βογιατζόγλου, Ό., «Η βιομηχανική εγκατάσταση στη Νέα Ιωνία, παράμετρος της αστικής εγκατάστασης», στο: *Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα. Οι προσφυγουπόλεις στην Ελλάδα*, Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου (11 και 12 Απριλίου 1997), Ίδρυμα Σχολής Μωραΐτη, Αθήνα 1999, σ. 156-167.

Γεωργούλης, Π. – Κερασίδης, Σ., *Η Τούμπα των Προσφύγων*, Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης, 2002.

Erçettin, N.A., *Bir Zamanda Isparta*, Izmir 2014.

Ιστικοπούλου, Λ., *Η ελληνική ταπητουργία και η ταπητουργός στη Μικρά Ασία 1860-1922*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2000.

Λεοντίδου, Λ., *Πόλεις της Σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909*-1940, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 1989, [2]2011.

Μαΐστρου, Ε., Βογιατζόγλου, Ο., Καραθανάση, Ε., Καλιοτζίδου, Μ., *Η βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Ιωνίας: Επισκόπηση της ιστορικής και αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας*, Πολιτιστικό τεχνολογικό ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 2002.

Μόργκενταου, Χ., *Η Αποστολή μου στην Αθήνα. 1922, το έπος της Εγκατάστασης*, Αθήνα [2]1961, 1994.

Mardin, S., *Religions and Social Changes in Modern Turkey. The Case of Bediuzzaman Said Nursi*, State University of New York, 1999.

Παπαδάκη, Ι.-Α., «Ο σπαρταλής Ιορδάνης Στύλογλου (1875-1948). Συμβολή στην ανάπτυξη της ταπητουργίας στην Σπάρτη της Μικράς Ασίας», *Δελτίο της Εταιρείας Μελέτης της Καθ' ημάς Ανατολής* 2 (2006), σ. 161-175.

Πέγκα, Ντ., *Το Χαλί της Ανατολής*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2000.

Πετρίδης, Α., *Η Ελληνική Ταπητουργία: Η θέσις και το μέλλον αυτής*, Αθήναι 1928.

Quataert, D., *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge 1993, [2]2002, σ. 134-160.

Ρούπα, Ε.,«Το χαλί στη Θεσσαλονίκη του Μεσοπολέμου», *Θεσσαλονικέων Πόλις* 4 (Φεβρουάριος 2001), σ. 191-216.

Σακελλαρόπουλος, Θ., *Οικονομία, Κοινωνία, Κράτος στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Πληροφόρηση, Αθήνα 1991.

Σαπουντζάκης, Χ. – Χριστοδούλου, Λ., *Η Νέα Ιωνία στο Μεσοπόλεμο. 1922-1941*, Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας, 2013.

Stone, P. F., *Oriental Rugs: An illustrated Lexicon of Motifs, Materials and Origins*, Tuttle Publishing, Βοστώνη 2013.

Τρακάκης, Γ.Π., *Η βιομηχανία εν Σμύρνη και εν τη ελληνική Μικρασία*, επιμ. Χρίστος Σολδάτος, Τροχαλία, Αθήνα 1994.

Wynn, A., *Three Camels to Smyrna*, Hali Publications, 2008.

Ταπητουργία

«Το πρώτο μεροκάματο ήταν 30 δραχμές τη μέρα. Κάτι που δεν ξεχνιέται, το πρώτο μου εβδομαδιάτικο. Πήγα σπίτι κρατώντας σφιχτά τα χρήματα, ο μπαμπάς καθόταν σκεφτικός στον καναπέ. Του δίνω χαρούμενη το φακελάκι, δεν ξεχνώ την χειρονομία του. "Δώστα στη μαμά σου, παιδί μου", και μου έσπρωξε μαλακά το χέρι. Καημένε κυρ-Χαράλαμπε, που καμάρωνες για την κόρη σου, πως θα γίνει και θα γίνει, όπως σου έλεγαν οι διάφοροι, τώρα τη βλέπεις εργάτρια. Πληγώθηκε ο σπαρταλίδικος εγωισμός σου.»

Αφρώ Βουδούρογλου, *Αισθάνθηκα την ανάγκη να γράψω όσα θυμάμαι...*, Αθήνα 2009

Αργαλειός και εξαρτήματά του. Χρησιμοποιήθηκε για οικοτεχνική παραγωγή χαλιών στην Κοκκινιά (Νίκαια) του Πειραιά. Έτος κατασκευής 1927.
Σήμερα εκτίθεται στον Σύλλογο Νησιού Πισιδίας Μικράς Ασίας «Άγιοι Ανάργυροι» στη Νίκαια

Συλλογή Σοφίας Ποτηροπούλου

Σαΐτες και εξαρτήματα αργαλειού

ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. Δήμου Ν. Ιωνίας

Η περίφημη υφάντρα χαλιών από το Ένεχιλ, Ευανθία Τοπάλογλου (με τα μαύρα ρούχα), με τις κόρες της μπροστά στον αργαλειό, 1960 *

Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών

Προσφυγοπούλες υφαίνουν στον αργαλειό, Αθήνα 1924 *

Αρχείο ΕΡΤ Α.Ε., Συλλογή Π. Πουλίδη

Εργαστήριο ταπήτων Ανατολής στα περίχωρα της Αθήνας
L'établissement des réfugiés en Grèce, Γενεύη 1926 *

Βιβλιοθήκη της Βουλής

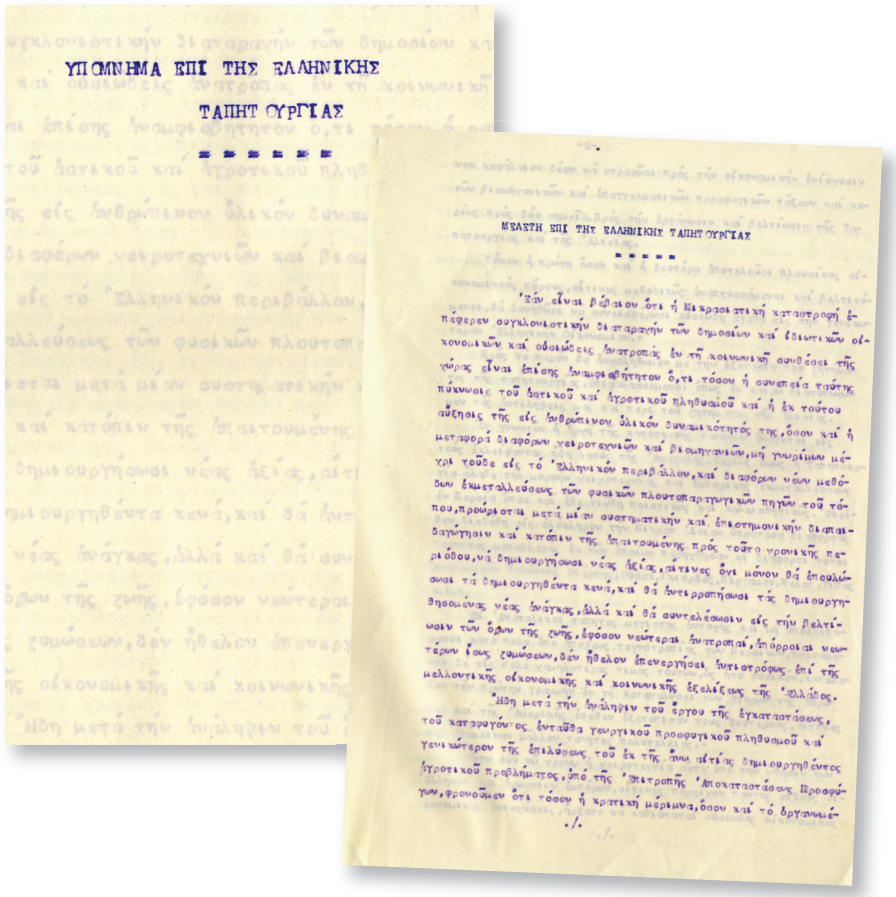

ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ

ΤΑΠΗΤΟΥΡΓΙΑΣ

ΜΕΛΕΤΗ ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΤΑΠΗΤΟΥΡΓΙΑΣ

Δακτυλόγραφο «Υπόμνημα επί της Ελληνικής Ταπητουργίας»
ΓΑΚ-Κ.Υ., Αρχείο Πολιτικού Γραφείου Πρωθυπουργού

Το Ταπητουργείο Καχραμάνου στη Νέα Ιωνία *
Αρχείο Ευστρατίου Καχραμάνου

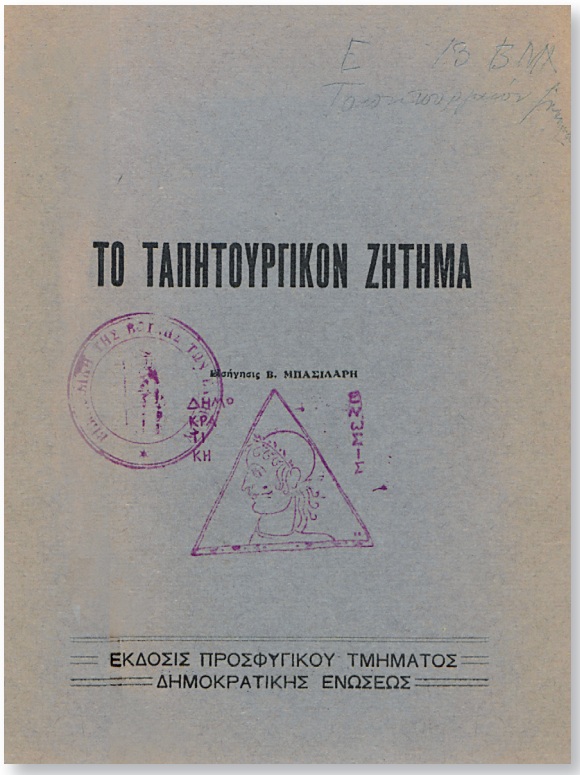

Το Ταπητουργικόν Ζήτημα, Αθήνα, Έκδοσις Προσφυγικού Τμήματος Δημοκρατικής Ενώσεως, [1928]

Βιβλιοθήκη της Βουλής, Μπενάκειος Βιβλιοθήκη

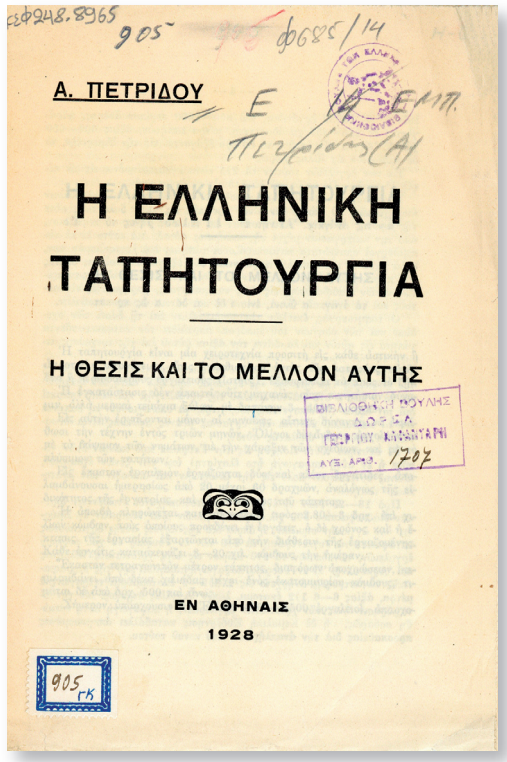

Α. Πετρίδης, *Η Ελληνική Ταπητουργία. Η θέσις και το μέλλον αυτής*, Αθήνα 1928

Βιβλιοθήκη της Βουλής, Ειδικές Συλλογές

Αναμνηστική φωτογραφία στελεχών, εργατών και εργατριών του «Εργοστασίου Ελληνικής Ταπητουργίας» στους Ποδαράδες (Νέα Ιωνία), 1928 *

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

Η ταπητουργία Γρηγοριάδη-Στύλογλου στη Σπάρτη Πισιδίας ήταν μία από τις μεγαλύτερες ταπητουργικές μονάδες. Εκτός από υφάντριες, απασχολούσε δικούς της σχεδιαστές και τεχνικούς. Ομαδική φωτογραφία των σχεδιαστών. Στην πρώτη σειρά στο κέντρο ο Πρόδρομος Γρηγοριάδης, δεξιά ο Δαμιανός και αριστερά ο Ιορδάνης Στύλογλου

Αρχείο οικογένειας Σταύρου Στύλογλου

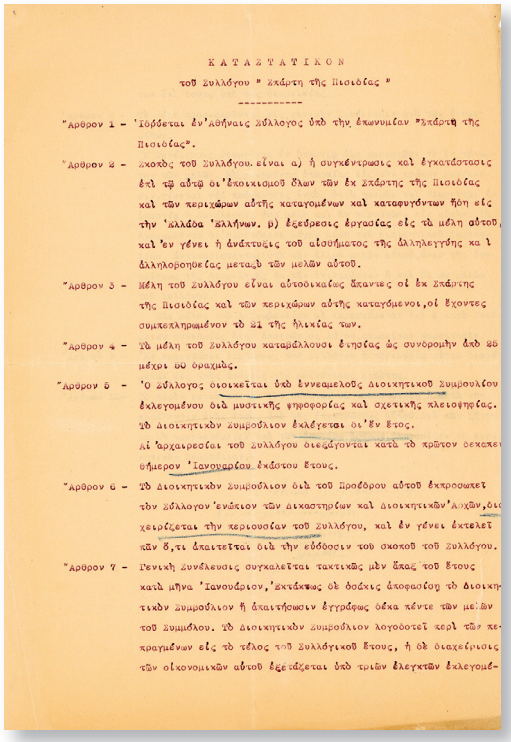

ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟΝ

τοῦ Συλλόγου " Σπάρτη τῆς Πισιδίας "

Ἄρθρον 1 - Ἱδρύεται ἐν Ἀθήναις Σύλλογος ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν "Σπάρτη τῆς Πισιδίας".

Ἄρθρον 2 - Σκοπὸς τοῦ Συλλόγου εἶναι α) ἡ συγκέντρωσις καὶ ἐγκατάστασις ἐπὶ τῷ αὐτῷ οἱ ἐποικισμοῦ ὅλων τῶν ἐκ Σπάρτης τῆς Πισιδίας καὶ τῶν περιχώρων αὐτῆς καταγομένων καὶ καταφυγόντων ἤδη εἰς τὴν Ἑλλάδα Ἑλλήνων. β) ἐξεύρεσις ἐργασίας εἰς τὰ μέλη αὐτοῦ, καὶ ἐν γένει ἡ ἀνάπτυξις τοῦ αἰσθήματος τῆς ἀλληλεγγύης καὶ ἀλληλοβοηθείας μεταξὺ τῶν μελῶν αὐτοῦ.

Ἄρθρον 3 - Μέλη τοῦ Συλλόγου εἶναι αὐτοδικαίως ἅπαντες οἱ ἐκ Σπάρτης τῆς Πισιδίας καὶ τῶν περιχώρων αὐτῆς καταγόμενοι, οἱ ἔχοντες συμπεπληρωμένον τὸ 21 τῆς ἡλικίας των.

Ἄρθρον 4 - Τὰ μέλη τοῦ Συλλόγου καταβάλλουσι ἐτησίας ὡς συνδρομὴν ἀπὸ 25 μέχρι 50 δραχμὰς.

Ἄρθρον 5 - Ὁ Σύλλογος διοικεῖται ὑπὸ ἐννεαμελοῦς Διοικητικοῦ Συμβουλίου ἐκλεγομένου διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας καὶ σχετικῆς πλειοψηφίας. Τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον ἐκλέγεται οἱ ἓν ἔτος. Αἱ ἀρχαιρεσίαι τοῦ Συλλόγου διεξάγονται κατὰ τὸ πρῶτον δεκαπεν θήμερον Ἰανουαρίου ἑκάστου ἔτους.

Ἄρθρον 6 - Τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον διὰ τοῦ Προέδρου αὐτοῦ ἐκπροσωπεῖ τὸν Σύλλογον ἐνώπιον τῶν Δικαστηρίων καὶ Διοικητικῶν Ἀρχῶν, διαχειρίζεται τὴν περιουσίαν τοῦ Συλλόγου, καὶ ἐν γένει ἐκτελεῖ πᾶν ὅ,τι ἀπαιτεῖται διὰ τὴν εὐόδοσιν τοῦ σκοποῦ τοῦ Συλλόγου.

Ἄρθρον 7 - Γενικὴ Συνέλευσις συγκαλεῖται τακτικῶς μὲν ἅπαξ τοῦ ἔτους κατὰ μῆνα Ἰανουάριον, Ἐκτάκτως δὲ ὁσάκις ἀποφασίσῃ τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον ἢ ἀπαιτήσωσιν ἐγγράφως δέκα πέντε τῶν μελῶν τοῦ Συμβούλου. Τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον λογοδοτεῖ περὶ τῶν πεπραγμένων εἰς τὸ τέλος τοῦ Συλλογικοῦ ἔτους, ἡ δὲ διαχείρισις τῶν οἰκονομικῶν αὐτοῦ ἐξετάζεται ὑπὸ τριῶν ἐλεγκτῶν ἐκλεγομέ-

Καταστατικό του Συλλόγου «Σπάρτη της Πισιδίας», 1923

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

Εργάτριες σε εργοστάσιο ταπήτων στη Σπάρτη Πισιδίας Επιστολικό δελτάριο *

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

Χειροποίητο χαλί

ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. Δήμου Ν. Ιωνίας

Χαλί της οικογένειας Σταύρου Στύλογλου από τη Σπάρτη Πισιδίας. Ο κάμπος έχει ένα βαθύ μπλε χρώμα και τα σχέδια αναπτύσσονται σε γεωμετρικά σχήματα (ρόμβους) με φυτικό διάκοσμο

Συλλογή οικογένειας Σταύρου Στύλογλου

Μεταφορέας χαλιών στη Σμύρνη
Επιστολικό δελτάριο *

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

Ο Πρόδρομος Γρηγοριάδης και ο Δαμιανός Στύλογλου συνεταιρίστηκαν μετά το 1925 με τους αδελφούς Ρόζη από το Αίγιο και ίδρυσαν στη Θεσσαλονίκη την εταιρία «Ηνωμένοι Βιομήχανοι Ταπήτων Ανατολής». Στη φωτογραφία σχεδιαστές και σχεδιάστριες στο εργοστάσιο. Διακρίνεται ο Δαμιανός Στύλογλου πίσω δεξιά.*

Ιδιωτική Συλλογή

Εργαστήρι ταπήτων Ανατολής στα περίχωρα της Αθήνας

L΄établissement des réfugiés en Grèce, Γενεύη 1926 *

Βιβλιοθήκη της Βουλής

Δείγματα σχεδίων χαλιών

ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. Δήμου Ν. Ιωνίας

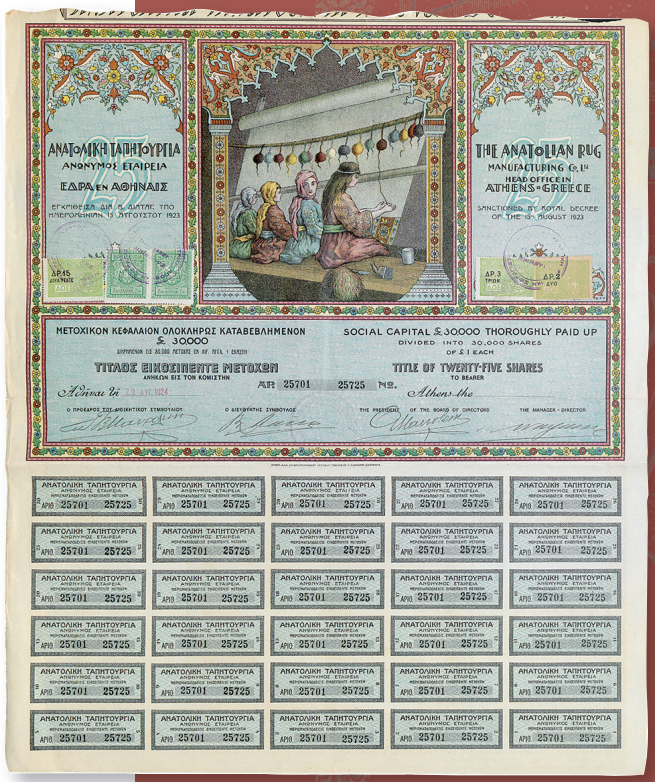

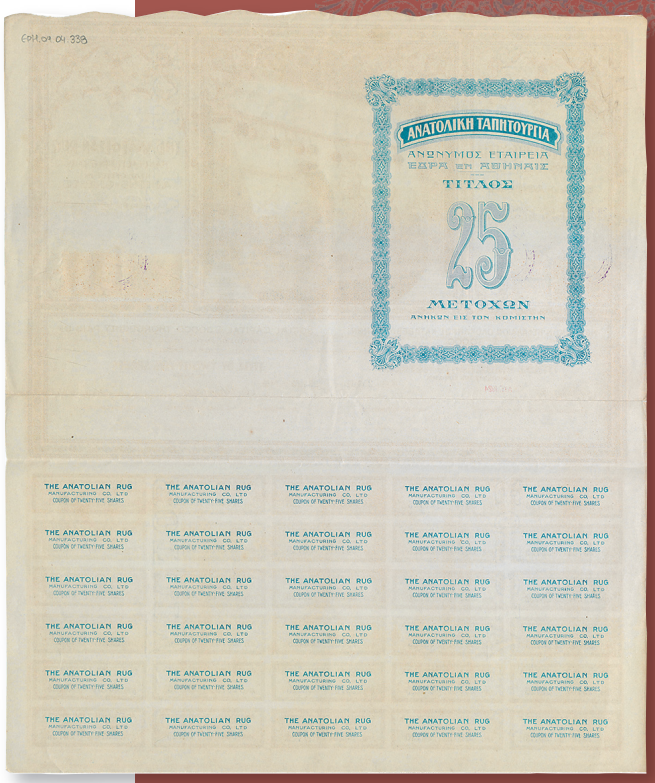

Τίτλος 25 μετοχών της «Ανατολικής Ταπητουργίας»
ΕΛΙΑ-ΜΙΕΤ

Ανώνυμος Υφαντουργική Εταιρεία «Μουταλάσκη»

Τεχνογνωσία και εργασία Μικρασιατών υφαντουργών

Ελένη Μπενέκη
Ιστορικός ΜΑ,
Προϊσταμένη του Ιστορικού Αρχείου
Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς

Η αποκατάσταση των Μικρασιατών προσφύγων που υποδέχθηκε η Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο υπήρξε μια μακροχρόνια διαδικασία που οριζόταν από τις παραμέτρους: επιβίωση–προσαρμογή–ένταξη. Οι προσφυγικοί αυτοί πληθυσμοί δεν αποτελούν ένα αδιαφοροποίητο σύνολο. Το 1928, η Κοινωνία των Εθνών τούς ταξινομούσε σε τρεις κατηγορίες με κριτήριο τη δυνατότητά τους για επιβίωση. Υπήρχαν αυτοί που κατάφεραν να μεταφέρουν σημαντικά χρηματικά ποσά στην Ελλάδα και, αξιοποιώντας τα δίκτυά τους, να αποτελέσουν μια ολιγάριθμη ελίτ. Υπήρχε, επίσης, η πολυπληθής κατηγορία των αστικώς αποκαταστηθέντων που κατάφεραν να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες, και η πολυπληθέστατη αυτών που επιβίωναν αλλάζοντας συχνά απασχόληση, μετακινούμενοι προς εξεύρεση εργασίας και παραμένοντας για σημαντικά διαστήματα άνεργοι.

Η ιστορία της Ανωνύμου Υφαντουργικής Εταιρείας «Μουταλάσκη» είναι μια ιστορία αναγκαστικής μετακίνησης ανθρώπων, μεταφοράς τεχνογνωσίας και κεφαλαίων καθώς και εργασίας, μέρος της εγκατάστασης και επαγγελματικής αποκατάστασης προσφυγικών πληθυσμών που δέχθηκε η χώρα ως αποτέλεσμα της μικρασιατικής περιπέτειας. Είναι μια ιστορία επιβίωσης Μικρασιατών: όσων εργάσθηκαν σ' αυτή, εκείνων που επένδυσαν σ' αυτή. Αλλά και της ίδιας της προσφυγικής μνήμης. Οι ιδιοκτήτες της επέλεξαν η εταιρεία να μην είναι φερώνυμή τους αλλά να παραπέμπει σε μια χαμένη πατρίδα, τον τόπο καταγωγής τους. Επεδίωκαν, έτσι, ίσως συνειδητά την επιβίωση της μνήμης; Οπωσδήποτε, πάντως, προσέδιδαν προσφυγική ταυτότητα στο εγχείρημα στη νέα πατρίδα. Και όταν αργότερα κάποιοι από τους εταίρους ανέλαβαν αυτόνομα παρόμοιο επιχειρηματικό εγχείρημα, ονόμασαν εκείνη την εταιρεία «Η Ελληνίς».

Στην ακμή της, η «Μουταλάσκη» απασχολούσε 600 εργαζόμενους. Παρήγαγε τα πολύ γνωστά σεντόνια της και τα περίφημα ανθεκτικά υφάσματα κάμποτ (χοντρό βαμβακερό αλεύκαντο ύφασμα από το οποίο φτιάχνονταν εσώρουχα και κλινοσκεπάσματα), με τα οποία καθιερώθηκε στην αγορά την περίοδο 1930-1950 ως μία από τις σημαντικότερες κλωστοϋφαντουργικές μονάδες της χώρας. Πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο διέθετε 200 αργαλειούς, ενώ το 1974 είχε 12.000 αδράχτια, 220 αυτόματους αργαλειούς και 15 υφαντικές μηχανές.

Η εταιρεία επιβίωσε μέχρις ότου ακολούθησε την τύχη του κλάδου της υφαντουργίας, ως κεντρικού κλάδου της ελληνικής βιομηχανίας. Το αρχείο της εταιρείας, το οποίο φυλάσσεται

στο Ιστορικό Αρχείο του Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς, είναι ευνοϊκό εργαλείο για την ανασύσταση της πορείας μιας επιχείρησης του κλάδου, και μάλιστα σε μια προσφυγική και αναπτυσσόμενη βιομηχανική περιοχή, τη Νέα Ιωνία Αττικής. Φωτίζει, επίσης, την πορεία ζωής ενός ογκώδους προσφυγικού πληθυσμού που εργάσθηκε σ' αυτή και κατοίκησε κοντά στις εγκαταστάσεις της, σε δρόμους με οδωνυμικά όπως Οδός 16, αρ. 1, τα οποία παραπέμπουν στη ρυμοτομία ενός προσφυγικού οικισμού και μας μεταφέρουν, μαζί με πλήθος στοιχείων που αφορούν τους εργαζομένους της, στην καθημερινότητα της ζωής και της εργασίας αυτού του πληθυσμού.

Έχει θεωρηθεί ότι στη Νέα Ιωνία Αττικής υπήρξε ίσως η πιο συγκεκριμένη έκφραση της βιομηχανικής πολιτικής της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ), η οποία το 1923 ανέλαβε την οικονομική και κοινωνική αποκατάσταση των περισσότερων του ενός εκατομμυρίου προσφύγων που έφθασαν από την Ιωνία. Όσον αφορά τους αστικούς πληθυσμούς, η Επιτροπή άρχισε την ταχύρρυθμη ανέγερση προσφυγικών κατοικιών και παραχώρησε σε επιχειρηματίες με πείρα, αντί μικρού αντιτίμου, οικόπεδα σε υβριδικές βιομηχανικές περιοχές με την προϋπόθεση να καταθέσουν άμεσα σχέδια οικοδομής και να θέσουν τις μονάδες σε λειτουργία σε δύο χρόνια. Σχετικά με την αστική εγκατάσταση, η άποψη ήταν ότι δεν έφθανε η εξασφάλιση κατοικίας: ο πρόσφυγας έπρεπε να εγκατασταθεί κάπου, όπου θα συνέχιζε να ασκεί το επάγγελμά του. Ο Απόστολος Δοξιάδης, ως Υπουργός Υγιεινής, Προνοίας και Αντιλήψεως το 1924, επέμενε στην ανάγκη για την εξασφάλιση στέγης αλλά και κατάλληλης εργασίας για τους αστικώς εγκαταστημένους πρόσφυγες, ώστε να μπορούν «τάχιστα να καταστώσι παραγωγικοί και αυτάρκεις». Οι πρόσφυγες απασχολήθηκαν ως εργάτες σε βιοτεχνικές ή βιομηχανικές μονάδες, ως ελεύθεροι επαγγελματίες (κυρίως μικρέμποροι) ή ως ιδιοκτήτες μικρών εργαστηρίων.

Στην περίπτωση της Νέας Ιωνίας υπολογιζόταν ότι με την προπαιδεία των προσφύγων στον οικείο τομέα, την αξιοποίηση των νερών του Ποδονίφτη και του προσφυγικού εργατικού δυναμικού θα μπορούσε να αναπτυχθεί η βιομηχανία νημάτων, ερίου, βάμβακος και μεταξιού. Τα βιομηχανικά οικόπεδα που παραχωρήθηκαν στο διάστημα 1924-1928 στην περιοχή ήταν 25, σε σύνολο 40 σε ολόκληρη την Αττική. Οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή των Ποδαράδων (προηγούμενη ονομασία της περιοχής) προέρχονταν κυρίως από τη Σπάρτη της Μικράς Ασίας, γνωστό ταπητουργικό κέντρο. Η Νέα Ιωνία κατέστη κέντρο ταπητουργίας, που ήδη το 1927 θεωρήθηκε εθνική βιομηχανία λόγω της ανάπτυξης που παρουσίασε και της απορρόφησης εγχώριων πρώτων υλών. Η οικονομική κρίση του 1929 και ο διεθνής ανταγωνισμός στις τιμές των χαλιών όμως έστρεψαν την ενασχόληση σχεδόν πλήρως στην υφαντουργία. Στις αρχές της δεκαετίας του 1930, η Νέα Ιωνία αριθμούσε 24.000 κατοίκους: μεταξύ τους καταγράφονταν 2.500 υφαντές και 1.000 ταπητουργοί.

Η Ανώνυμος Υφαντουργική Εταιρεία «Μουταλάσκη» ιδρύθηκε το 1927 στη Νέα Ιωνία από τον Ιακώβ Τσαλίκογλου και τον Αλέξανδρο Σινιόσογλου και τους γιους αυτού, Γεώργιο και Συμεών. Η επωνυμία της ήταν δανεισμένη από τη Μουταλάσκη, εύρωστο οικισμό νοτιοανατολικά της Καισάρειας, μέσα σε καταπράσινους κήπους, αμπέλια και οπωρώνες, στους πρόποδες του Διδύμου όρους. Ήταν οι «Βερσαλλίες της Καππαδοκίας», πατρίδα Ελλήνων που μετανάστευσαν στην Ελλάδα κατά την Ανταλλαγή των Πληθυσμών το 1924. Η εταιρεία είχε σκοπό την αγορά και βιομηχανική κατεργασία βαμβακιού και διέθετε εταιρικό κεφάλαιο 5 εκατομμυρίων

δραχμών, περίπου ισόποσα καταβληθέν από τους εταίρους. Οι δύο οικογένειες είχαν ήδη δραστηριοποιηθεί στην υφαντουργία: η οικογένεια Τσαλίκογλου από το 1923 με αργαλειούς που είχε φέρει από τη Μ. Ασία και εγκαταστήσει στην περιοχή Ποδαράδες της Νέας Ιωνίας, και οι Αφοί Σινιόσογλου από το 1926. Όταν το 1927 συγκροτούνταν η νέα εταιρεία, ο Αλέξανδρος Σινιόσογλου δήλωνε κτηματίας, οι γιοι του βιομήχανοι Αθηνών, ενώ ο Ιακώβ Ισαάκ Τσαλίκογλου εργοστασιάρχης, κάτοικος Νέας Ιωνίας, που αγνοούσε την ελληνική. Ο ίδιος είχε καινοτομήσει εφευρίσκοντας αργαλειό χωρίς σαΐτα, κάτι που πρόσθετε ταχύτητα και ασφάλεια στην ύφανση. Οι δύο βασικοί εταίροι είχαν ήδη κοινοπρακτική σχέση επί εργοστασίου υφαντουργίας στη Νέα Ιωνία, την ακίνητη και κινητή περιουσία του οποίου εισέφεραν για τη συγκρότηση του εταιρικού κεφαλαίου της.

Το *Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών* της *Εφημερίδος της Κυβερνήσεως* δίνει τη δυνατότητα να ανασυγκροτήσει κανείς την εικόνα της βιομηχανικής αυτής μονάδας, του αρχικού πυρήνα των παγίων της επιχείρησης: Η νέα μονάδα βρισκόταν σε περιφραγμένο οικόπεδο έκτασης 3,5 χιλ. τ.μ., διέθετε μονόχωρο εργοστάσιο με τοιχοποιία και θεμέλια από πορσελάνη, δύο λιθόκτιστα μονόροφα παραρτήματα που στέγαζαν το μηχανοστάσιο και το λεβητοστάσιο αντίστοιχα, φρέαρ νερού, μηχανήματα και εργαλεία.

Οι Ισαάκ και Συμεών Τσαλίκογλου ίδρυσαν το 1935 το Κλωστοϋφαντουργείον και Μηχανουργείον «Η Ελληνίς», επίσης στους Ποδαράδες, με μηχανουργείο, υφαντουργείο και χυτήριο. Η εταιρεία κατασκεύαζε μηχανήματα (αργαλειούς, κολαρίστρες, κ.λπ.) που απαιτούνταν για τη λειτουργία της ίδιας ή για εμπορική διάθεση. Έτσι, από το 1936, η διοίκηση της «Μουταλάσκη» περιορίζεται μεταξύ μελών της οικογένειας Σινιόσογλου. Αμέσως πριν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο τη σκυτάλη πήρε η δεύτερη γενιά Σινιόσογλου με τα μέλη της να αναλαμβάνουν ρόλο αντιπροέδρου ή συμπράττοντος συμβούλου, ενώ ο τεχνικά καταρτισμένος στη Ζυρίχη και τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής Συμεών Α. Σινιόσογλου αναλαμβάνει τεχνικός διευθυντής. Οι αδελφοί Αλέξανδρος και Μιλτιάδης Σ. Σινιόσογλου ενεπλάκησαν και στη διοίκηση της Βρεταννογαλλικής Τράπεζας Προεξοφλήσεων, που είχε ιδρυθεί το 1928 από την Οθωμανική Τράπεζα. Γνωστότατοι ομογενείς, που είχαν διακριθεί στην Κωνσταντινούπολη, διατήρησαν μετά την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα άριστες σχέσεις με διεθνείς οικονομικούς κύκλους ως «άνδρες εγνωσμένης επιχειρηματικότητας». Ο Μιλτιάδης ήταν επίσης Πρόεδρος της Υφαντουργικής Εταιρείας «Έσπερος», ενώ ο Συμεών υπήρξε μεταπολεμικώς πρόεδρος του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων, μέλος του Γενικού Συμβουλίου της Τραπέζης της Ελλάδος, αντιπρόεδρος του Οργανισμού Χρηματοδοτήσεως Βιομηχανικής Αναπτύξεως, ενώ ενεπλάκη ως «έφορος εκ βαμβακουργίας» στη διοίκηση της Σχολής Κλωστικής, Υφαντικής και Πλεκτικής (ΣΚΥΠ) που λειτούργησε από το 1945 με χρηματοδότηση της Πανελλήνιας Ένωσης Βιομηχάνων Κλωστοϋφαντουργών.

Η εξέλιξη της «Μουταλάσκη» κατά την πρώτη δεκαετία της διαδρομής της ήταν αύξουσα. Τον Ιανουάριο 1928, η εταιρεία αγοράζει από την Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων παρακείμενο οικόπεδο, οργανώνει τον μηχανολογικό της εξοπλισμό, δανείζεται από τον πρόεδρό της Αλέξανδρο Σινιόσογλου για να καλύψει ανάγκες ρευστότητας, ασφαλίζει κτίσματα και μηχανήματα και τους εργάτες του εργοστασίου από τυχόν εργατικά ατυχήματα και αναθέτει την πλήρη διεύθυνση στον Συμεών Σινιόσογλου. Έως το τέλος της χρονιάς, η ζήτηση των προϊόντων την αναγκάζει να αυξήσει το μετοχικό κεφάλαιο, να επεκτείνει τις εγκαταστάσεις του ερ-

γοστασίου με την ανέγερση νέας πτέρυγας, να αντικαταστήσει τον μηχανισμό παραγωγής ενέργειας, να αυξήσει τους αργαλειούς σε 100, ώστε η ημερήσια παραγωγή να υπερδιπλασθεί, και να αποκτήσει αυτοκίνητο. Την ίδια περίοδο ανεγείρει οικήματα για τους εργάτες της. Η παραγωγικότητά της αυξάνεται προκειμένου να ανταποκριθεί στη ζήτηση –διογκωμένη κατά τους θερινούς μήνες– με την προσθήκη στον μηχανολογικό εξοπλισμό της κλωστικών μηχανών του αγγλικού οίκου Brooks & Doxas, 20 αυτόματων ιστών του ελβετικού οίκου Afelium de Construction Ruti και των αντίστοιχων μικρών ηλεκτροκινητήρων του ελβετικού οίκου Brown-Boreti, κινητήρα Diesel του αγγλικού οίκου Ruston & Hornsby και ηλεκτρικής γεννήτριας του αγγλικού οίκου Crompton & Parkinson το 1931. Παρά τις διακυμάνσεις στις τιμές πώλησης των προϊόντων της, τα δύο επόμενα χρόνια η εταιρεία επενδύει σε βαφεία και νέες αποθήκες εξαρτημάτων και πρώτων υλών του υφαντουργείου. Το 1934 θα είναι σε θέση να αποδώσει αυξημένο μέρισμα στους μετόχους της και το 1936 θα αναζητήσει στο εξωτερικό, κυρίως στη Γαλλία, τεχνογνωσία σχετικά με τα τυπωτά υφάσματα. Όταν η προσπάθεια για περαιτέρω ανάπτυξη προσέκρουε το 1937 στην άρνηση του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας για εισαγωγή μηχανολογικού εξοπλισμού από το εξωτερικό και το 1938 το Υφυπουργείο Αγορανομίας επέβαλε διατίμηση στα προϊόντα της λόγω των πρώτων υλών της, η εταιρεία επιδίωξε εκ νέου τον πολλαπλασιασμό των ατράκτων της, ώστε να γίνει αυτάρκης σε νήμα. Εμπλούτισε τον μηχανολογικό της εξοπλισμό, αποκτώντας τις εγκαταστάσεις και τον μηχανολογικό εξοπλισμό της υφαντουργίας και καλτσοποιίας Ι. Πασσάς, Γ. Λυγεράκης & Σία στη Σύρο, αγοράζοντας το Υφαντουργείο Ζαρταλούδη στον Πειραιά με 80 υφαντικούς ιστούς και το εργοστάσιο Κων. Κωνσταντίνου στο Νέο Φάληρο, 5 κλωστικούς πάγκους κι έναν σύρτη της Ανωνύμου Εμποροβιομηχανικής Εταιρείας Γ. Π. Πρωτόπαπας & Αφοί. Πετυχαίνει, έτσι, να αυξήσει την παραγωγή της και προχωρά σε αύξηση μετοχικού κεφαλαίου κατά 5 εκατομμύρια δραχμές. Το 1938 ο πρόεδρος Αλέξ. Σινιόσογλου προτείνει την απορρόφηση της Ανωνύμου Μεταλλουργικής και Εμπορικής Εταιρείας «Μέταλλον», η οποία είχε μόλις ιδρυθεί από μετόχους της «Μουταλάσκη», ασχολούνταν με την κατασκευή ηλεκτρικών κουζινών και της οποίας ο εξοπλισμός μεταφέρθηκε στη Νέα Ιωνία.

Η εταιρεία φαίνεται να εφαρμόζει από το 1939 σύστημα πρόνοιας των εργαζομένων της, που εργάζονταν σε δύο οκτάωρες βάρδιες, ακολουθώντας το πατερναλιστικό πρότυπο διαχείρισης προσωπικού (καταλύματα, ιατρείο, δώρα, γιορτές). Με ειδικότητες όπως κλώστριες, υφάντριες, καρουλίστρες, πομπινούαρ, προγνέστριες, μασουρούδες ή μασουρίστρες και κολλαρίστρες, στο εργοστάσιο απασχολούνταν κατά συντριπτική πλειονότητα γυναίκες. Κομποδέτες, χαρτζιέρηδες, βαφείς, χειριστές εξεταστικών και διπλωτικών μηχανών, λαδωτής, εφαρμοστής, οξυγονοκολλητής, θερμαστής, χημικός, μηχανικός, ηλεκτρολόγος και σύρτες συμπλήρωναν το προσωπικό της μονάδας. Αρχειακά τεκμήρια που απόκεινται στο αρχείο της εταιρείας και αφορούν το εργατικό και υπαλληλικό δυναμικό της εκλύουν ποικίλη πληροφόρηση κατάλληλη για την ανασύσταση προσωπικών διαδρομών, συλλογικών επιλογών και της εργασιακής καθημερινότητας σημαντικού αριθμού Μικρασιατών προσφύγων. Στοιχεία όπως το φύλο, η ηλικία και η οικογενειακή κατάσταση, ο τόπος καταγωγής και μόνιμης κατοικίας, η ειδικότητα, η εναλλαγή μεταξύ εργασίας και εξόδου από αυτή (για οικογενειακούς κυρίως λόγους), η συνολική –συχνά πολύ μακρά, ίσως και διά βίου– διάρκεια παρουσίας τους στην επιχείρηση, τα ημερομίσθια, επιδόματα, δώρα και τα αναγκαία σε βασικούς σταθμούς της

ζωής τους δάνεια, παραχωρηθέντα από την εταιρεία, τα μικρά παραπτώματα που ανάγκαζαν τους προϊσταμένους σε επίπληξη ή και επιβολή προστίμου καταγράφονται για μια περίοδο μεγαλύτερη του μισού αιώνα.

Η επιχείρηση υπέστη κατά τη διάρκεια της Κατοχής τις συνέπειες αυτής όσον αφορά την εμπορική επικοινωνία, τη δέσμευση της παραγωγής, την προμήθεια πρώτων υλών και καυσίμων και την επιστράτευση των εργατών της. Αντιμετώπισε το ζήτημα του επισιτισμού του προσωπικού με συνεχή παροχή τροφίμων και έκτακτων χρηματικών βοηθημάτων από το 1941 και εξής, με τη συμπλήρωση συσσιτίου του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού για τους εργαζομένους της και τη διανομή βαμβακερών ενδυμασιών κατασκευής της. Η παραγωγή της έφθανε τότε μόλις στο 1/10 της προπολεμικής και τα οικονομικά της αποτελέσματα ήταν αρνητικά. Παρά την μέχρι το τέλος της Κατοχής σποραδική μόνον και για λογαριασμό τρίτων λειτουργία της, η εταιρεία διατήρησε το σύνολο του προσωπικού της. Το 1945, μετά από σύντομη φάση κατά την οποία οι εγκαταστάσεις της έγιναν θέατρο επιχειρήσεων του εμφυλίου πολέμου, η εταιρεία επαναλειτούργησε αλλά ο κύκλος εργασιών της αναγκάζει σε διαθεσιμότητα μέρος του προσωπικού του υφαντουργείου και σε απόλυση του προσωπικού του μεταλλουργικού τμήματος.

Από τις αρχές της δεκαετίας του '50 η εταιρεία φαίνεται να ανακάμπτει: παρακολουθεί τις τεχνολογικές εξελίξεις στην Ευρώπη, αγοράζει κλωστικές μηχανές, πραγματοποιεί κλιμακωτή επέκταση των κτιριακών της υποδομών και αποκατάσταση του απολεσθέντος ενεργητικού της και εξετάζει την πιθανότητα ανοίγματος των αγορών του Λιβάνου, της Συρίας, της Δυτικής Ευρώπης και των Σκανδιναβικών χωρών για τα προϊόντα της. Παρόλα αυτά, το 1978, η εταιρεία απορροφήθηκε από την «Πειραϊκή Πατραϊκή Βιομηχανία Βάμβακος Α.Ε.», για να αποσχισθεί από τον όμιλο αυτής το 1986, επανασυστάθηκε ως «Πειραϊκή Πατραϊκή Κλωστοϋφαντήριο Νέας Ιωνίας (πρώην Μουταλάσκη) Α.Ε.» και το 1992 διέκοψε τις εργασίες της για να αγοραστεί έναν χρόνο αργότερα από τη Σακαλίδης ΕΠΕ.

Το εργοστάσιο «Μουταλάσκη» έχει σχεδόν κατεδαφιστεί. Στη θέση του, επί της οδού Φιλικής Εταιρείας 10, έχουν ανεγερθεί κτίρια που στέγασαν την Ολυμπιακή Επιτροπή «Αθήνα 2004». Γύρω του, επιβιώνουν ακόμη μνήμες από την εργασία, κυρίως γυναικών μικρασιατικής καταγωγής. Τα αρχειακά τεκμήρια που παρήγαγε κατά τη λειτουργία του μπορούν να αφηγηθούν προσωπικές, συχνά τυπικές, ιστορίες επιβίωσης προσφύγων.

Πηγές

Εφημερίς της Κυβερνήσεως, Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών 88/30.11.1927.

Ιστορικό Αρχείο Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς

Αρχείο Μουταλάσκη (1927-1978).
Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου 1927-1964, Πρακτικά Γενικών Συνελεύσεων 1929-1963, Μητρώο εργατών 1934-1978, Μισθοδοτικές καταστάσεις 1939-1975.

Αρχείο Οργανισμού Χρηματοδοτήσεως Οικονομικής Αναπτύξεως, Διεύθυνση Ελέγχου και Μελετών, υποσειρά 3: Προκαταρκτικαί αιτήσεις, υποσειρά 5: Εκθέσεις, υποσειρά 6: Εποπτεία δανείων.

«Συγχωνεύονται Πειραϊκή Πατραϊκή και Μουταλάσκη για αντιμετώπιση του διεθνούς ανταγωνισμού», περ. *Πειραϊκή Πατραϊκή* 185 (1978), σ. 22.

Βιβλιογραφία

Δεμίρη, Κ., *Τα ελληνικά κλωστοϋφαντουργεία*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 1991.

Ιγγλέσης, Ν., *Οδηγός των Ανωνύμων Εταιριών 1937-1938*, τόμ. Β΄. Αι ελληνικαί Τράπεζαι, Μέρος δεύτερον. Τα ιδρύματα, Τεύχος δέκατον τρίτον. Η Βρεταννο-γαλλική Τράπεζα Προεξοφλήσεων, Αθήναι 1938.

Λουϊζίδη, Σ., «Η μεταβολή των πόλεων: Αστικός ιστός-κοινωνικές συνθήκες-οικονομία. Σχέσεις άρρηκτες και αμφίδρομες μεταξύ τους ικανές να μεταβάλουν το αστικό τοπίο. Το παράδειγμα του δήμου της Νέας Ιωνίας από την ίδρυσή του, το 1923, μέχρι σήμερα», Διατμηματικό Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Αρχιτεκτονική-Σχεδιασμός χώρου», κατεύθυνση Πολεοδομίας-Χωροταξίας, ακαδημαϊκό έτος 2006-2007.

Μαΐστρου, Ε. – Βογιατζόγλου, Ό. – Καραθανάση, Ε. – Καλιοτζίδου, Μ., *Η βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Ιωνίας. Επισκόπηση της ιστορικής και αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 2002.

Χριστοδούλου, Λ. – Σαπουντζάκης, Χ., *Η Νέα Ιωνία στο Μεσοπόλεμο, 1922-1941*, Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας, Αθήνα 2013.

Υφαντουργία

«Με έβαλαν σ' ένα θάλαμο μακρόστενο, γεμάτο πάγκους και τραπέζια με στοιβαγμένα τόπια, κασμήρια, παλτά. Μια απαίσια μυρωδιά και φριχτή ζέστη. Χάμω, σε κάτι σκαμνάκια, ήταν πιο μικρές κοπέλες, μαθητευόμενες.
Πολλές φορές γίνονται και τρύπες, που για να κλείσουν θέλουν ώρες. Μία-μία κλωστή ξηλώνεις τις άκριες και γεμίζεις το κενό, πρέπει να γίνει τέλεια το σχέδιο. Τα δύσκολα τα φτιάχνουν οι μαστόρες, που δουλεύουν δυο τρία χρόνια κι εμείς οι μαθήτριες κάνουμε τις σπασμένες κλωστές και τις παραφασάδες. Τα μάτια μου αρχίζουν και κοκκινίζουν, μια μικρή μου λέει: "κρύψου, μη δει η σινιόρα Λάουρα τα μάτια σου, θα σε διώξουν"».

Αφρώ Βουδούρογλου, *Αισθάνθηκα την ανάγκη να γράψω όσα θυμάμαι...*, Αθήνα 2009

Ηλικιωμένες γυναίκες δουλεύουν στους αργαλειούς και τις ανέμες στο εσωτερικό υφαντουργείου, Αθήνα 1924 *

Αρχείο ΕΡΤ Α.Ε., Συλλογή Π. Πουλίδη

Υφάσματα σταμπωτά με λουλούδια για χρήση τους ως μπόγων
Στάμπες για ύφασμα ή μαξιλάρες

Συλλογή Σούλας Μπόζη

Δείγματα της ποικιλίας της υφαντικής παράδοσης της Μικράς Ασίας

Συλλογή Σούλας Μπόζη

Ανέμη και τα εξαρτήματά της
ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. Δήμου Ν. Ιωνίας

Κουβαρίστρες νημάτων διαφόρων χρωμάτων
ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. Δήμου Ν. Ιωνίας

Τίτλος δέκα μετοχών του Κλωστοϋφαντουργείου και Μηχανουργείου «Ελληνίς Α.Ε.»
Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

Τίτλοι μετοχών της Ανώνυμης Υφαντουργικής Εταιρείας «Έσπερος», 1929, 1937 *

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

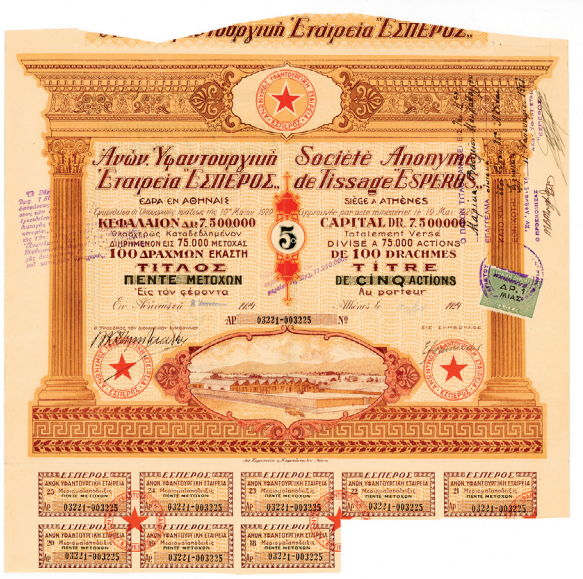

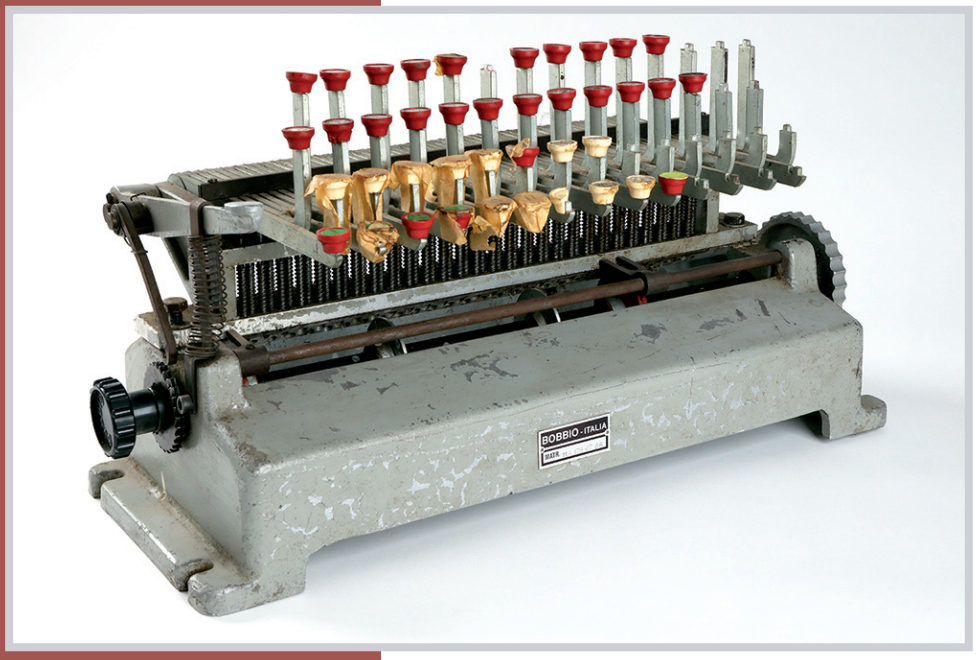

Καρτελομηχανή

ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. Δήμου Ν. Ιωνίας

Τίτλος μιας μετοχής της Ανωνύμου Υφαντουργικής Εταιρείας «Μουταλάσκη», 1969 *

ΠΙΟΠ – Ιστορικό Αρχείο, Αρχείο Μουταλάσκη

Βιβλίο Πρακτικών του Διοικητικού Συμβουλίου της Υφαντουργικής Εταιρείας «Μουταλάσκη», 1945-1967

ΠΙΟΠ – Ιστορικό Αρχείο, Αρχείο Μουταλάσκη

Η Εταιρεία ιδρύθηκε το 1927 στη Νέα Ιωνία από την οικογένεια του Αλεξάνδρου Σινιόσογλου και την οικογένεια του Ιακώβ Τσαλίκογλου. Είχαν και οι δύο δραστηριοποιηθεί στην υφαντουργία.

Συγκέντρωση εργατών και εργατριών στο εργοστάσιο της Ανωνύμου Υφαντουργικής Εταιρείας «Μουταλάσκη», 1934 *

ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. Δήμου Ν. Ιωνίας

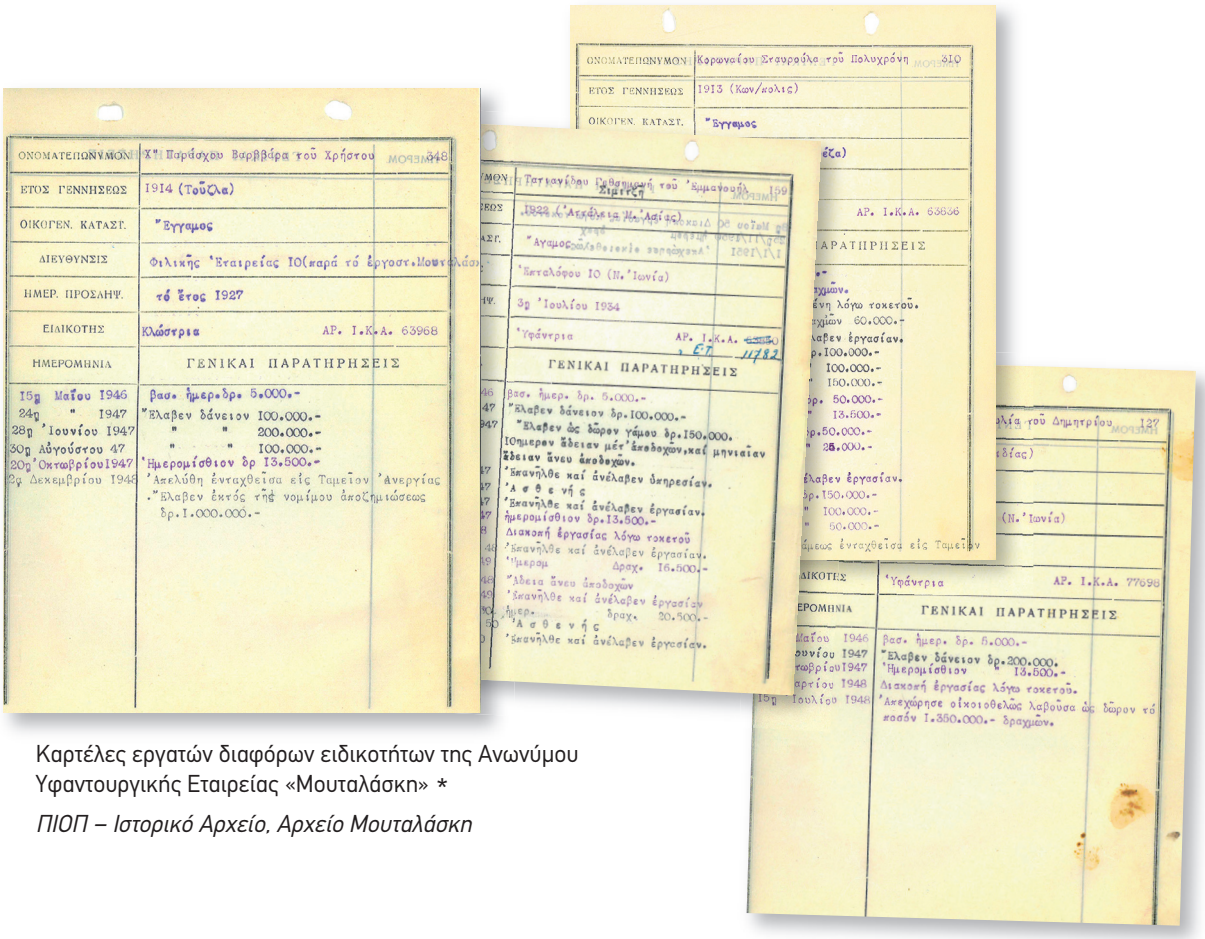

Καρτέλες εργατών διαφόρων ειδικοτήτων της Ανωνύμου Υφαντουργικής Εταιρείας «Μουταλάσκη» *

ΠΙΟΠ – Ιστορικό Αρχείο, Αρχείο Μουταλάσκη

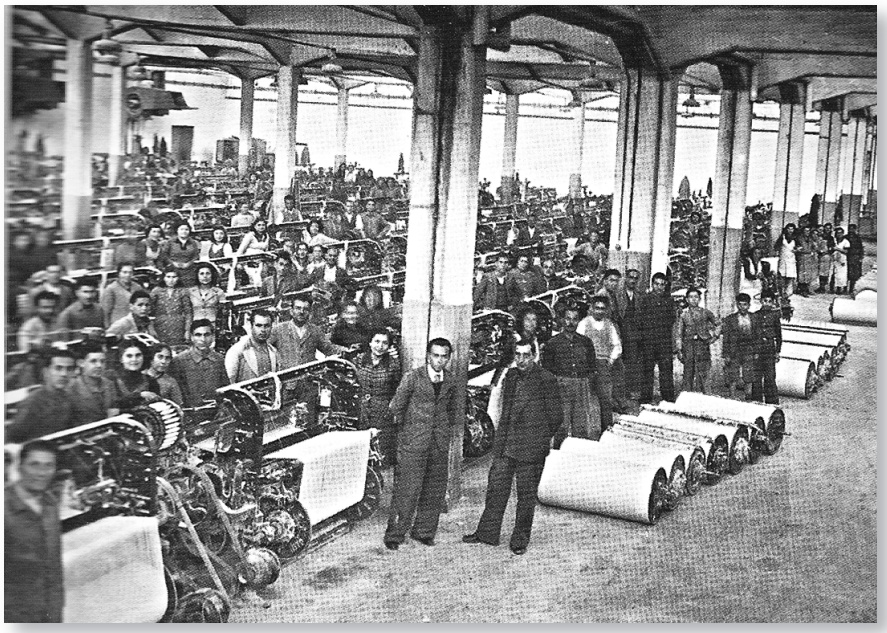

Εργάτες και εργάτριες στο εργοστάσιο της Ανωνύμου Υφαντουργικής Εταιρείας «Μουταλάσκη», 1935 *

ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. Δήμου Ν. Ιωνίας

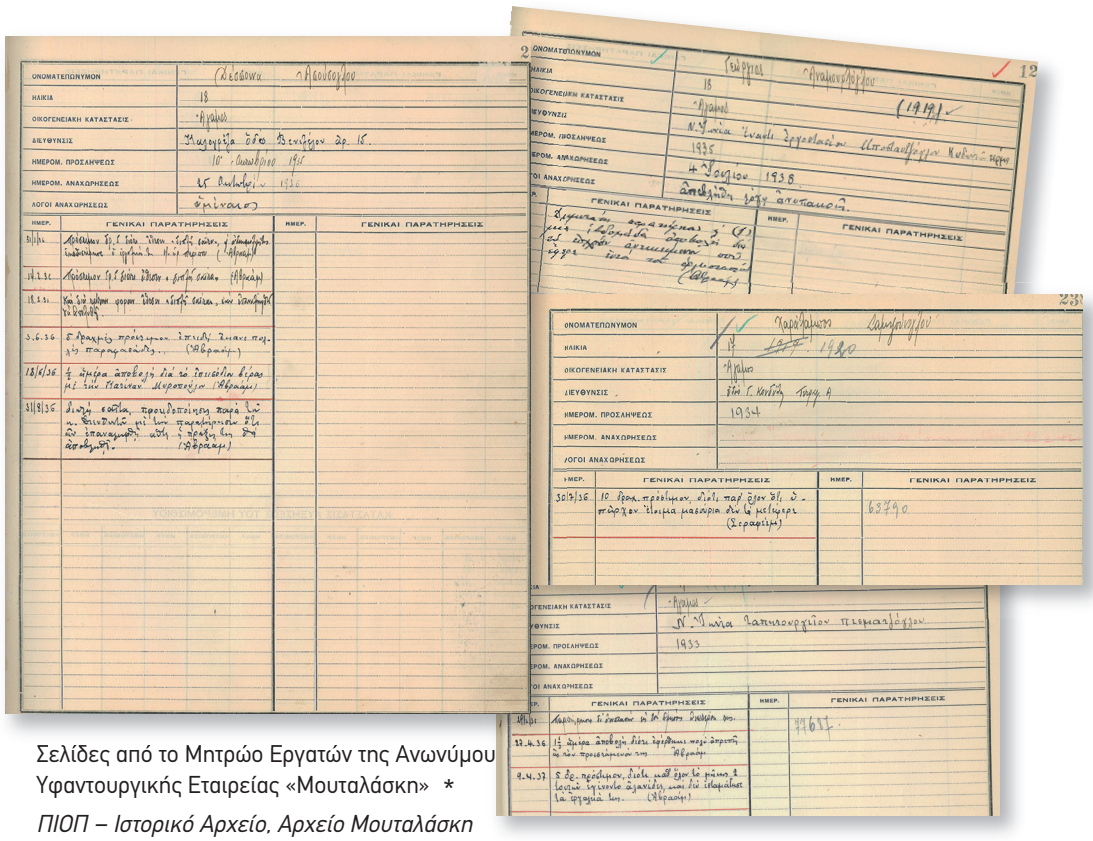

Σελίδες από το Μητρώο Εργατών της Ανωνύμου Υφαντουργικής Εταιρείας «Μουταλάσκη» *

ΠΙΟΠ – Ιστορικό Αρχείο, Αρχείο Μουταλάσκη

Ecole Supérieure des Textiles de Verviers

ANNÉE SCOLAIRE 1923-1924.

Nous, Président et Membres du Jury d'Examen de Passage de la 2me à la 3me année d'études de la Section spéciale de Filature et de Tissage de l'Ecole Supérieure des Textiles, attestons que le sieur STYLOCLOU, Stevros, natif de Sparte a subi l'épreuve prescrite par le règlement portant sur les matières suivantes :

Tissage, Technologie de Tissage, Technologie de Filature, Eléments des Machines, Physique industrielle, Mécanique appliquée, Chimie industrielle, Langue ~~Allemande~~, Anglaise, Travaux graphiques, Ateliers de Filature et de Tissage,

qu'il a obtenu pour l'ensemble Six cent dix-neuf 3/10 points sur 1000, et qu'il a par conséquent subi cette épreuve avec satisfaction.

En foi de quoi nous lui délivrons le présent certificat.

Verviers, le 10 octobre 1924.

Pour la Commission administrative,
Le Président.

L'Inspecteur Général de l'Enseignement technique,
Président du Jury.

Le Directeur.

Les Examinateurs.

Με εφόδιο την πεποίθησή τους ότι η εκπαίδευση βοηθά στην καινοτομία, οι Μικρασιάτες, ακόμα και αμέσως μετά την Καταστροφή, καταφέρνουν να σπουδάσουν στο εξωτερικό. Δίπλωμα του Σ. Στύλογλου από τη Σχολή Εριουργίας στο Verviers του Βελγίου, όπου διδάσκονταν οι νέες τεχνολογίες ύφανσης, 1925. Οι γνώσεις αυτές οδήγησαν στην ανάπτυξη της Εριουργίας «Τρία Άλφα»

Αρχείο οικογένειας Σταύρου Στύλογλου

Διαφήμιση για μάλλινο ύφασμα κασμήρι της Εριουργίας «Τρία Άλφα», 1954 *

ΕΛΙΑ-ΜΙΕΤ

Μάλλινο ύφασμα κασμήρι της Εριουργίας «Τρία Άλφα»

Αρχείο οικογένειας Σταύρου Στύλογλου

Σηροτροφία Μεταξουργία

«Γιατίς μαθημένοι από 'κεί, καθώς ήρθαμε 'δώ, βάλαμε μουριές. Νομίζανε και θε να κάνουμε και 'δώ κουκούλια. Πράγματι κάναμε την πρώτη χρονιά λίγα. Τη δεύτερη τη χρονιά μεγάλωσαν οι μουριές λίγο, κάναμε πιο πολλά. Κάναμι και πηγαίναμι στα Βασιλικά, βγάζαν το φηκάρι και το κάνανε κλωστή, μετάξ', θέλαμε να κάνουνε δίχτυα.»

Μαρτυρία Φιλιώς Μπακογλίδου
Π. Ποτηρόπουλος, *Αρχειακό υλικό επιτόπιας έρευνας στη Ν. Μηχανιώνα Θεσσαλονίκης 1992-1994*, Αρχείο Χειρογράφων Κέντρου Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας, αρ. χφ. 5107, Αθήνα 2012

Η εγκατάσταση προσφύγων που ήταν εξειδικευμένοι στη σηροτροφία και τη μεταξουργία έδωσε μια περαιτέρω ώθηση σε αυτή την παραγωγική δραστηριότητα που ήταν ήδη ανεπτυγμένη στη Μακεδονία και τη Θράκη, όπως στο Σουφλί και στην Έδεσσα, αλλά και στη Νότια Ελλάδα, όπως στην Αργολίδα. Παράλληλα, έδωσε το έναυσμα για την ανάπτυξή της και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας, όπως στον Βόλο. Αρκετοί Μικρασιάτες ασχολήθηκαν με τη σηροτροφία κατ' οίκον, ιδιαίτερα τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης, αλλά εργάστηκαν και στα μεταξουργεία, γηγενών ή προσφύγων.

Κουκούλια μεταξωτά από τη Βιθυνία, τέλη 19ου αιώνα
Συλλογή Σούλας Μπόζη & ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. Δήμου Ν. Ιωνίας

Τιμητικό δίπλωμα για τη συμμετοχή της Ελληνικής Μεταξοβιομηχανίας «Αφροδίτη» στη Διεθνή Έκθεση της Μπολόνιας το 1931 και του Λονδίνου το 1932

ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. Δήμου Ν. Ιωνίας

Τίτλος πενήντα μετοχών της Ελληνικής Μεταξοβιομηχανίας «Αφροδίτη»

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

Μετοχές της Μεταξουργίας
«Η Προύσα»

ΕΛΙΑ-ΜΙΕΤ

Εσωτερικό μεταξουργίας στην Προύσα
πριν από την Καταστροφή
Επιστολικό δελτάριο

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

Ιωάννης Κυρ. Αρτεμιάδης, *Πιοδζεκδλιλίκ*. Τουτ φιδανή γιετισδιρμέκ βε ιπέκ πιοδζεγί πεσλεμέκ χακκηνδά μαλουμάτ [Σπροτροφία. Εγχειρίδιο καλλιέργειας μουριάς και εκτροφής μεταξοσκώληκα], Τύποις Αριστόβουλου & Σία, Κωνσταντινούπολη 1902

Συλλογή Μ. Σακκουλίδη, Σισμανόγλειο Μέγαρο,
Γενικό Προξενείο της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη

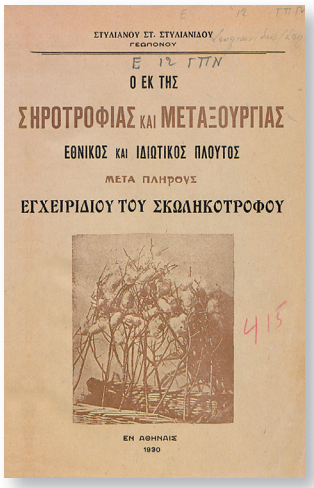

Στυλιανός Στ. Στυλιανίδης, *Ο εκ της σηροτροφίας και μεταξουργίας εθνικός και ιδιωτικός πλούτος μετά πλήρους εγχειριδίου του σκωληκοτρόφου*, Αθήνα 1930

Βιβλιοθήκη της Βουλής, Μπενάκειος Βιβλιοθήκη

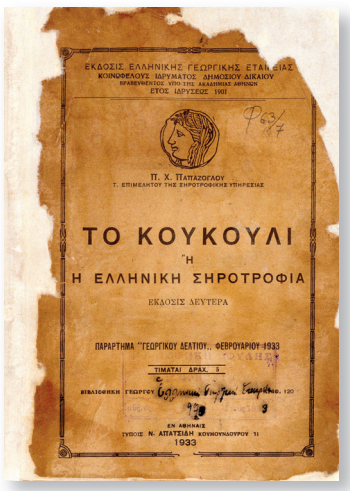

Π.Χ. Παπάζογλου, *Το Κουκούλι ή η Ελληνική Σηροτροφία*, Αθήνα 1933

Βιβλιοθήκη της Βουλής, Ειδικές Συλλογές

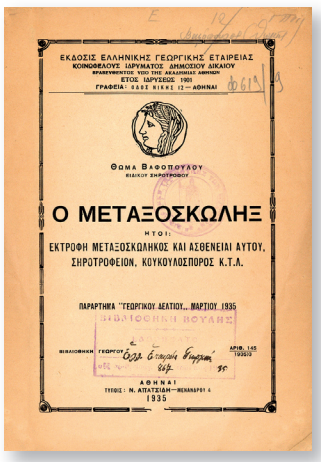

Θωμάς Βαφόπουλος, *Ο Μεταξοσκώληξ ήτοι εκτροφή μεταξοσκώληκος και ασθένεια αυτού, σηροτροφείον, κουκουλόσπορος κ.τ.λ.*, Αθήνα 1935

Βιβλιοθήκη της Βουλής, Ειδικές Συλλογές

Ο Έλλην σηροτρόφος και μεταξουργός, Μηνιαίον Όργανον των Ελληνικών Σηροτροφικών και Μεταξουργικών Συμφερόντων, 8 (1925).

ΓΑΚ – Κ.Υ., Αρχείο Πολιτικού Γραφείου Πρωθυπουργού

Πρόσφυγες αγγειοπλάστες στην Ελλάδα μετά το 1922

Η περίπτωση του εργοστασίου «ΚΕΡΑΜΕΥΣ» στον Κορυδαλλό

Ντίνος Θ. Κόγιας
Δικηγόρος, συγγραφέας,
ερευνητής του Δικτύου Νεότερης Κεραμικής

Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, η Ελλάδα δέχθηκε περίπου 1.300.000 πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία, τον Πόντο, την Ανατολική Θράκη και άλλες περιοχές της πάλαι ποτέ Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ανάμεσά τους και πολυάριθμους αγγειοπλάστες, Έλληνες και Αρμένιους, από τα σπουδαία κεραμικά κέντρα του Τσανάκκαλε, της Κιουτάχειας, της Προύσας, της Αίνου, των Σαράντα Εκκλησιών, του Ικονίου, της Καππαδοκίας κ.ά. Πολλοί από τους τεχνίτες αυτούς άνοιξαν μικρά εργαστήρια ή βιοτεχνίες στην Αθήνα, στις προσφυγικές συνοικίες του Πειραιά και σε διάφορες άλλες πόλεις, κυρίως της Μακεδονίας και της Θράκης (Θεσσαλονίκη, Φλώρινα, Δράμα, Σέρρες, Ξάνθη, Κομοτηνή κ.ά.). Την ίδια περίοδο, μεγάλος αριθμός ειδικευμένων αλλά και ανειδίκευτων προσφύγων, κυρίως παιδιά και γυναίκες, εντάχθηκαν στο εργατικό δυναμικό βιοτεχνιών και βιομηχανιών κεραμικής. Οι πρόσφυγες, με την τριπλή τους ιδιότητα, ως καταναλωτών, ως φτηνού εργατικού δυναμικού αλλά και ως επιχειρηματιών, συνετέλεσαν αναμφίβολα στη θεαματική βιομηχανική ανάπτυξη της χώρας.

Το 1923 ιδρύθηκε στο Νέο Φάληρο η εταιρεία αγγειοπλαστικής «ΚΙΟΥΤΑΧΕΙΑ Μηνάς Πεσματζόγλου & Σία». Ο Πεσματζόγλου οραματιζόταν να αναβιώσει την τέχνη της μικρασιατικής Κιουτάχειας στην Ελλάδα και για τη στελέχωση του εργαστηρίου προσέλαβε Έλληνες και Αρμένιους αγγειοπλάστες, πρόσφυγες από την Κιουτάχεια. Οι τεχνίτες αυτοί, άριστοι γνώστες της κατασκευής εφυαλωμένων αγγείων και πλακιδίων με την παραδοσιακή τεχνική της πατρίδας τους, αποτελούσαν επαγγελματική ομάδα υψηλής εξειδίκευσης που ήταν απολύτως αναγκαία για τη λειτουργία του εργοστασίου. Τον Οκτώβριο του 1924 η εταιρεία παρουσίασε δείγματα της παραγωγής της στην Έκθεση Ανατολικής Τέχνης στην Αθήνα. Στις 22.10.1925 συστάθηκε η «Ανώνυμος Αγγειοπλαστική Εταιρεία Η Κιουτάχεια» με μετοχικό κεφάλαιο 1.200.000 δραχμές, στο οποίο, εκτός από τον Πεσματζόγλου, συμμετείχαν γνωστοί βιομήχανοι, επενδυτές, αλλά και επιστήμονες. Στα αγγεία της επιχείρησης την περίοδο του Μεσοπολέμου κυριαρχούσαν οι φόρμες και το διακοσμητικό ρεπερτόριο του Ιζνίκ και της Κιουτάχειας, ωστόσο υστερούσαν σε ποιότητα και αισθητική των πρωτοτύπων τους. Η πιο σημαντική κρατική εργολαβία της εταιρείας ήταν η διακόσμηση με επιτοίχια πλακίδια των αιθουσών στο κτίριο των Παλαιών Ανακτόρων κατά τις εργασίες ανακαίνισής του το 1934 προκειμένου να μεταστεγαστεί σε αυτό η ελληνική Βουλή.[1]

---

1 Για την ιστορία της «Κιουτάχεια ΑΑΕ» βλ. Κόγιας 2021, σ. 87-96.

Την ίδια περίοδο λειτουργούσε στο Νέο Φάληρο το εργοστάσιο της «ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΣ Α.Ε.», της παλαιότερης (ιδρ. 1910), μεγαλύτερης και μακροβιότερης εταιρείας κεραμικών στην Ελλάδα. Μετά το 1922, η εταιρεία προσέλαβε Μικρασιάτες αγγειοπλάστες, εργάτες και ιδίως εκατοντάδες προσφυγοπούλες εργάτριες, οι οποίες αποτέλεσαν φτηνό εργατικό δυναμικό που μείωσε το κόστος παραγωγής και βελτίωσε την ποιότητα και την ανταγωνιστικότητα των προϊόντων.[2]

Στην περιοχή της Παλαιάς και της Νέας Κοκκινιάς (μετέπειτα Νίκαιας) έστησαν τα μικρά τους σταμνάδικα πολλοί πρόσφυγες από τα μικρασιατικά παράλια και την περιφέρεια του Ικονίου. Ένας από αυτούς ήταν ο Ιπποκράτης Β. Οδαμπάσογλου (1907-1990), γεννημένος στα Πέρματα Ικονίου, ένα χωριό με μεγάλη αγγειοπλαστική παράδοση.[3]

Το 1922, ο 15χρονος τότε Ιπποκράτης και τα τρία ανήλικα αδέλφια του, ορφανεμένοι από γονείς (ο πατέρας του Βασίλης χάθηκε μετά τον εκτοπισμό των ανδρών του χωριού το 1920), έφτασαν πρόσφυγες στην Ελλάδα. Οι μικρότεροι αδελφοί του Διογένης και Αριστοτέλης στάλθηκαν στο «Ορφανοτροφείο Κέρκυρας», ενώ η αδελφή του Ευρυδίκη έμεινε σε μια θεία τους. Ο Ιπποκράτης αναζήτησε εργασία στην τέχνη που είχε διδαχθεί στην ιδιαίτερή του πατρίδα. Για ένα διάστημα εργάστηκε σε αγγειοπλαστεία της Χαλκίδας και στη συνέχεια στο εργοστάσιο «ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΣ» στο Φάληρο. Στα τέλη της δεκαετίας του 1920, πιθανότατα το 1929, άνοιξε δικό του εργαστήριο (παράγκα) στον Κορυδαλλό, όπου εκτός από χρηστικά κεραμικά κατασκεύαζε και αντίγραφα αρχαϊκών βάζων. Τα κεραμικά του τα διέθετε με καρότσι στις γειτονιές του Κορυδαλλού και της Κοκκινιάς και σε πανηγύρια.[4]

Ο Κορυδαλλός άρχισε να αναπτύσσεται όταν, μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, ο Πειραιάς και οι γύρω περιοχές δέχτηκαν το μεγαλύτερο μέρος του προσφυγικού κύματος. Το 1922-23 οι πρώτοι Μικρασιάτες πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν εντελώς πρόχειρα και προσωρινά στην περιοχή της πλατείας Μέμου. Στην απογραφή του 1928 είχε 2.429 κατοίκους.

Στις δύσκολες συνθήκες που ακολούθησαν την Καταστροφή του 1922, εν μέρει χάρη στον πληθωρισμό, κυρίως δε χάρη στην υποτίμηση της δραχμής και τον εξευτελισμό των εργατικών αμοιβών, η βιομηχανική δραστηριότητα άρχισε να ανακάμπτει. Η πολιτική της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων (Ε.Α.Π.) ενθάρρυνε την εγκατάσταση βιομηχανιών στους συνοικισμούς, με σκοπό την εκτόνωση της ανεργίας. Ο Ιπ. Οδαμπάσογλου εκμεταλλεύτηκε τη χαμηλή

---

2 «Η έλευσις των εκ Κιουταχείας τεχνιτών προσφύγων, οι οποίοι αθρόως προσελήφθησαν εις την εταιρείαν, εδημιούργησαν εν Ελλάδι και νέον ανατολικόν ρυθμόν, τα δε περιζήτητα βάζα της Κιουταχείας, τα οποία κατεσκευάζοντο άλλοτε εν τη πόλει εκείνη, φιλοτεχνούνται σήμερον ενταύθα εις χρωματισμούς και ποιότητας κατά πολύ ανωτέρους των ανατολικών», όπως αναφέρεται στο άρθρο «Η αξιοθαύμαστος παραγωγή του εργοστασίου "ο Κεραμεικός"», εφ. *ΣΚΡΙΠ* (15.12.1928), σ. 1.

3 Στα Πέρματα υπήρχαν 5 καμίνια και περίπου 30 αγγειοπλάστες, όλοι ελληνικής καταγωγής, με μητρική γλώσσα την τουρκική. Τους θερινούς μήνες, συντροφιές αγγειοπλαστών από τα Πέρματα εργάζονταν μακριά από το χωριό, στήνοντας πρόχειρα καμίνια σε χωριά της περιφέρειας του Αϊδινίου και στο Ναζλί (από μαρτυρία της Ευφροσύνης Θεοσίδου, Βιβλιοθήκη Φιλοσοφικής Σχολής ΕΚΠΑ, *Συλλογή λαογραφικής ύλης εκ του χωρίου Πέρματα, της επαρχίας Άκσεχιρ, του νομού Ικονίου*, α/α χειρογράφου: 757, συλλογέας Κυριακή Μαντελόγλου, Μάρτιος 1969, σ. 45-46).

4 Στην περιοχή του Κορυδαλλού είχαν εγκατασταθεί αρκετοί πρόσφυγες από τα Πέρματα, ανάμεσά τους και αγγειοπλάστες, όπως οι αδελφοί Σταύρος και Μιχάλης Χαρ. Μαδεντζόγλου, που διατηρούσαν εργαστήρια στην οδό Ποσειδώνος (πληροφορία από τον Σταύρο Ν. Μαδεντζόγλου, Αθήνα, 3.4.2019).

τιμή των οικοπέδων στον Κορυδαλλό και το διάστημα 1934-1938 αγόρασε διαδοχικά πέντε οικόπεδα συνολικής έκτασης 1.929 τ.μ. μεταξύ των οδών Π. Μελά, Παλαιολόγου και Ψαρρών.[5] Εκεί χτίστηκαν τα πρώτα κτίρια του εργοστασίου παραγωγής κεραμικών που ιδρύθηκε περί το 1935 με την ονομασία «ΚΕΡΑΜΕΥΣ». Ήδη, κοντά στον Ιπποκράτη δραστηριοποιούνται στην επιχείρηση και οι αδελφοί του Διογένης και Αριστοτέλης. Τηρώντας την παράδοση, οι αδελφοί Οδαμπάσογλου παντρεύουν την αδελφή τους Ευριδίκη με τον αγγειοπλάστη Νικόλαο Στ. Μπιτλόγλου. Ο Ιπποκράτης παντρεύτηκε το 1938 την Πηνελόπη Μουτάφη από τη Μυτιλήνη, με την οποία απέκτησαν την Άννα (1939) και τον Βασίλη (1944).

Το εργατικό δυναμικό αποτελούνταν κυρίως από Μικρασιάτες αγγειοπλάστες (Έλληνες και Αρμένιους) και μέλη προσφυγικών οικογενειών. Έφτασε να απασχολεί περί τα 120 άτομα. Το 1/3 περίπου ήταν γυναίκες που εργάζονταν στην τοποθέτηση των πιάτων στα πυροδοχεία, στη διαλογή, στη συσκευασία και στο καλλιτεχνικό τμήμα.[6] Οι περισσότεροι κάτοικοι του Κορυδαλλού εκείνη την εποχή και μεταπολεμικά εργάζονταν σε εργοστάσια και βιοτεχνίες του Πειραιά και σε υφαντουργεία στη Νίκαια. Ο «ΚΕΡΑΜΕΥΣ» ήταν η πρώτη και μόνη βιομηχανική μονάδα που υπήρχε στον Κορυδαλλό.

Η έναρξη λειτουργίας της επιχείρησης έγινε σε μια ιδιαίτερα ευνοϊκή περίοδο ανάκαμψης της ελληνικής βιομηχανίας, κυρίως λόγω των προστατευτικών μέτρων που υιοθετήθηκαν με τον νόμο 5426/1932 «Περί περιορισμού εισαγωγής εμπορευμάτων». Λόγω των δραστικών περιορισμών που επιβλήθηκαν στις εισαγωγές, οι ελληνικές βιομηχανίες δεν είχαν να αντιμετωπίσουν τον ανταγωνισμό των εισαγόμενων προϊόντων και αύξησαν τις πωλήσεις τους στην εγχώρια αγορά. Η ελληνική παραγωγή φαγεντιανών ενώ το 1931 κάλυπτε το 20,8% της εγχώριας κατανάλωσης, το 1939 είχε σχεδόν τριπλασιαστεί και κάλυπτε το 50% της κατανάλωσης.[7]

Η παραγωγή του εργοστασίου «ΚΕΡΑΜΕΥΣ» περιλάμβανε πλήθος χρηστικών αντικειμένων (πιάτα, κανάτια, ποτήρια, φλυτζάνια και σερβίτσια καφέ-τσαγιού, βάζα, λεκάνες, σαλατιέρες, ζαχαριέρες, μπομπονιέρες, κεσέδες, σταχτοδοχεία κ.ά.) για την εγχώρια αγορά. Επίσης, λειτουργούσε και καλλιτεχνικό τμήμα όπου παράγονταν αντίγραφα αρχαϊκών, μινωικών, ροδιακών, βυζαντινών αγγείων για την αναδυόμενη τουριστική αγορά, αλλά και ανθοδοχεία με ελληνικά, αιγυπτιακά και μοντέρνα ευρωπαϊκά σχέδια, φοντανιέρες, μπιμπελό, καθώς και πιάτα τοίχου, βάζα και άλλα αντικείμενα με παραστάσεις από την ελληνική παράδοση κατά τα αισθητικά πρότυπα της εποχής εκείνης. Ακόμη, αναμνηστικά κεραμικά για τους επισκέπτες των λουτροπόλεων όπως η Αιδηψός, τα Μέθανα και το Λουτράκι. Ως πρώτη ύλη χρησιμοποιούσαν καολίνη από τη Μήλο και πηλό κυρίως από την Αίγινα.

Το εργοστάσιο συνέχισε τη λειτουργία του και την περίοδο της Κατοχής (1941-44), με την παραγωγή του να εστιάζεται σε είδη κοινής χρήσεως (πιάτα, αποθηκευτικά βάζα, κανάτια

---

5 Συμβόλαια αγοραπωλησίας: α) υπ' αρ. 16692/18.101934 & 20131/26.5.1937 του συμβ/φου Αθηνών Κων/νου Ασπρομάλλη, Υποθ/κείο Πειραιά, τ. 367, αρ. 403 & τ. 384 αρ. 306, β) υπ' αρ. 3354/10.10.1935 του συμβ/φου Αθηνών Στυλ. Γλυκοφρύδη, Υποθηκοφυλακείο Πειραιά, τ. 427, αρ. 165, γ) υπ' αρ. 1184/23.7.1938 του συμβ/φου Πειραιά Θεοδ. Σίμου, Υποθηκοφυλακείο Πειραιά, τ. 391, αρ. 188.

6 Πληροφορία από συνέντευξη του Βασίλη Ιπ. Οδαμπάσογλου, Κορυδαλλός, Ιανουάριος 2017.

7 *Περί της αργιλλοπλαστικής εν γένει (ιδία δε περί της βιομηχανίας φαγεντιανών και πορσελανών) και της βιομηχανίας πλαστικών*, Ι.Α.Ε.Τ.Ε. Α33Σ1Υ1Φ16, Σεπτέμβριος 1940, σ. 12.

κ.ά.).[8] Τον Μάιο του 1946, ο Ιπποκράτης Οδαμπάσογλου μεταβίβασε το 60% της επιχείρησης στους αδελφούς του Διογένη και Αριστοτέλη αντί τιμήματος 31.500.000 δραχμών, το οποίο συμψηφίστηκε με ποσά που είχαν καταβάλει οι αγοραστές στο παρελθόν για την αγορά των οικοπέδων και την ανέγερση του εργοστασίου.[9] Συστάθηκε η Ομόρρυθμη Εμπορική Εταιρεία Καλλιτεχνικής Αγγειοπλαστικής «Αδελφοί Β. Οδαμπάσογλου», με εταίρους τον Ιπποκράτη, με ποσοστό 40%, και τους Διογένη και Αριστοτέλη, με ποσοστό 30% ο καθένας. Στον χώρο του εργοστασίου κατασκευάστηκε τριώροφο οικοδομικό συγκρότημα για να στεγάσει τον σύγχρονο εξοπλισμό παραγωγής, ενώ στον τρίτο όροφο λειτουργούσε οδοντιατρείο, δανειστική βιβλιοθήκη και η τραπεζαρία των εργαζομένων, που είχαν συγκροτήσει και ποδοσφαιρική ομάδα.[10] Ο Ιπποκράτης Οδαμπάσογλου, αξιοποίησε την εμπειρία και τις παραστάσεις του από τον ΚΕΡΑΜΕΙΚΟ, για να δημιουργήσει μια επιχείρηση στα πρότυπα του εργοστασίου του Φαλήρου. Το εργοστάσιο διέθετε πλέον επτά καμίνια (με ξύλα) για την όπτηση των αγγείων. Η επιχείρηση διατηρούσε έκθεση-πρατήριο των προϊόντων της στην οδό Σωκράτους 71 στην Αθήνα.

Μια συνοπτική περιγραφή του εργοστασίου εμπεριέχεται στην κατακυρωτική έκθεση μετά τον πλειστηριασμό του το 1963:

> [...] ήτοι του οικοδομικού συγκροτήματος, εις ο στεγάζεται και λειτουργεί εργοστάσιον Αγγειοπλαστικής και όπερ έχει κυρίαν είσοδον εκ της οδού Παύλου Μελά αρ. 2, εισέρχεται δε τις διά σιδηράς τριφύλλου θύρας εις προαύλιον, εκατέρωθεν του οποίου υπάρχουν ισόγεια κτίσματα, χρησιμοποιούμενα ως γραφεία, εξ ου προαυλίου εισέρχεται –εν συνεχεία– εις μεγάλην αίθουσαν, εις ην ευρίσκονται ισόγειοι και υπόγειοι κλίβανοι εψήσεως πηλίνων αντικειμένων, και αριστερά τω εισερχομένω εις την αίθουσαν ευρίσκεται νεόδμητον τριώροφον κτίριον, μεθ' ου η αίθουσα επικοινωνεί διά θύρας, εις την βορειοδυτικήν δε πλευράν του, και εις την νοτιοανατολικήν τοιαύτην, υπάρχουν διάφορα ισόγεια κεραμοσκεπή και ταρατσοσκεπή κτίσματα.[11]

Παράλληλα με τη διοίκηση της επιχείρησης, ο Ιπ. Οδαμπάσογλου ασχολήθηκε ενεργά και με τα κοινοτικά θέματα. Τον Αύγουστο του 1939 το μεταξικό καθεστώς διέλυσε το κοινοτικό συμβούλιο Κορυδαλλού και το αντικατέστησε με 5μελή Διοικούσα Επιτροπή, μέλος της οποίας ήταν και ο Ιπ. Οδαμπάσογλου. Από την 28.10.1940, ημέρα κήρυξης του ελληνοϊταλικού πολέμου, ο Οδαμπάσογλου αναπληρώνει στην προεδρία τον ασθενή κοινοτάρχη Δ. Καραγιάννη και μετά τον θάνατο του τελευταίου ασκεί τα προεδρικά καθήκοντα σε όλη τη διάρκεια του Πολέμου και τους πρώτους ιδιαίτερα δύσκολους μήνες της Κατοχής μέχρι τον Ιούλιο του 1941, αλλά και λίγους μήνες το 1942.[12]

---

8 Έχουν καταγραφεί δύο κεραμικά βάζα παραγωγής του εργοστασίου χρονολογημένα το 1943.

9 Συμβόλαιο αγοραπωλησίας του συμβ/φου Πειραιά Θεμιστοκλή Σαρίκα υπ' αρ. 1426/11.5.1946, Υποθηκοφυλακείο Πειραιά, τ. 470, αρ. 287.

10 Πληροφορία από συνέντευξη του Βασίλη Ιπ. Οδαμπάσογλου, Κορυδαλλός, Ιανουάριος 2017.

11 Υπ' αρ. 52609/10.7.1964 Περίληψις κατακυρωτικής εκθέσεως 40/100 εξ αδιαιρέτου ακινήτου δρχ. 1.100.101 του συμβ/φου Νίκαιας Δημοσθένη Κόλλια, Υποθηκοφυλακείο Πειραιά, τ. 29, αρ. 100.

12 *Κορυδαλλός* 2002, σ. 54, 61-62, 67.

Τον Σεπτέμβριο του 1946 η κοινότητα Κορυδαλλού αναγνωρίστηκε ως Δήμος.[13] Ο Ιπποκράτης Οδαμπάσογλου υπήρξε ο πρώτος αιρετός Δήμαρχος του Κορυδαλλού (1951-1954). Στις πρώτες μεταπολεμικές Δημοτικές εκλογές της 15/4/1951 εκλέχθηκε με 1.117 ψήφους σε σύνολο 3.121 ψηφισάντων και ποσοστό 35,79%.[14] Η προηγούμενη εμπειρία του, οι διασυνδέσεις του με τα προσφυγικά δίκτυα και η επιχειρηματική του δραστηριότητα, που έδινε μόνιμη απασχόληση σε δεκάδες φτωχές οικογένειες, διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην εκλογή του. Αναδιοργάνωσε τον Δήμο Κορυδαλλού με έργα οδοποιίας, ύδρευσης, ηλεκτροφωτισμού, πρασίνου, ενώ επί των ημερών του λειτούργησε η πρώτη συγκοινωνιακή γραμμή Πειραιά-Κορυδαλλού. Παράλληλα με την επιτυχημένη δημαρχιακή του θητεία, επέδειξε σημαντικό κοινωνικό και φιλανθρωπικό έργο. Έχοντας προσωπικά βιώματα από την προσφυγιά, την ορφάνια και την ανέχεια, έδωσε ουσιαστικά δείγματα κοινωνικής προσφοράς και φροντίδας για τους δημότες. Συντηρούσε με δημοτική δαπάνη τη νυκτερινή σχολή για άπορα και αναλφάβητα παιδιά που λειτουργούσε στο 1ο Δημοτικό Σχολείο. Διέθετε, χωρίς αμοιβή, το προσωπικό του εργοστασίου του για εργασίες του Δήμου και κάλυπτε με δικά του έξοδα τις ανάγκες σε γραφική ύλη των μικρών μαθητών των δύο δημοτικών σχολείων που λειτουργούσαν τότε στον Κορυδαλλό. Τοποθέτησε για πρώτη φορά στις γωνίες των οδών πήλινες πινακίδες με το όνομα και τους αριθμούς τους.[15]

Κατά τη διάρκεια της δημαρχίας του, η περίοδος της οικονομικής κρίσης 1951-52, που χαρακτηρίστηκε από την ύφεση της βιομηχανικής παραγωγής και παράλληλα από την κρίση του ισοζυγίου πληρωμών, καθώς και ο ανταγωνισμός των εισαγόμενων προϊόντων, η συσσώρευση ασφαλιστικών οφειλών και κάποιες εσωτερικές συγκρούσεις σχετικά με θέματα οικονομικής διαχείρισης, επηρέασαν αρνητικά τη βιομηχανία «ΚΕΡΑΜΕΥΣ». Στις αρχές του 1954 επιβλήθηκαν οι πρώτες αναγκαστικές κατασχέσεις υπέρ του Ταμείου Εσόδων του ΙΚΑ και του Ελληνικού Δημοσίου.[16]

Στα μέσα της δεκαετίας του 1950 η επιχείρηση τέθηκε σε αναγκαστική διαχείριση από την Εθνική Τράπεζα, λόγω αδυναμίας εξυπηρέτησης βιομηχανικού δανείου και άλλων οφειλών.[17] Άμισθος διαχειριστής ορίστηκε ο Ιπποκράτης Οδαμπάσογλου, ως ο καταλληλότερος να διευθύνει τη λειτουργία του εργοστασίου προς όφελος των δανειστών. Τον Σεπτέμβριο του 1963 όλα τα περιουσιακά στοιχεία (οικόπεδο, εργοστάσιο, μηχανήματα) της «ΚΕΡΑΜΕΥΣ Αφοί Οδαμπάσογλου ΟΕ», εκπλειστηριάστηκαν αντί 1.100.001 δρχ. με τελικό υπερθεματιστή το Ελληνικό Δημόσιο.[18] Η ιστορία της μοναδικής βιομηχανίας κεραμικών του Κορυδαλλού είχε φτάσει στο τέλος της. Λίγα χρόνια αργότερα το εργοστάσιο κατεδαφίστηκε και στη θέση του χτίστηκε το 2ο Γυμνάσιο Κορυδαλλού.

---

13 ΝΔ 107 (ΦΕΚ 290Α/26.9.1946).

14 *Αποτελέσματα Εκλογών...,* 1959.

15 *Κορυδαλλός, ό.π.,* σ. 81.

16 Υποθηκοφυλακείο Πειραιά, Βιβλία Κατασχέσεων, τ. Α/5, Δ/10, 11 & 12, Δ/41.

17 *Περί αργιλλοπλαστικής..., ό.π.*.

18 Τα συνολικά χρέη της επιχείρησης προς το Δημόσιο ανέρχονταν σε 4.261.511,70 δρχ. (Υπ' αρ. 52609/10.7.1964 *Περίληψις κατακυρωτικής εκθέσεως..., ό.π.,* σ. 3-4).

Η μεγάλη ανάπτυξη του κλάδου παραγωγής κεραμικών στην Ελλάδα, που κορυφώθηκε στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1930, δεν είχε συνέχεια στις μεταπολεμικές δεκαετίες. Η κατάργηση της προστατευτικής νομοθεσίας και των υπερβολικά υψηλών δασμών στα εισαγόμενα κεραμικά είδη και πορσελάνες, σε συνδυασμό με τη δυναμική είσοδο του πλαστικού στην ελληνική αγορά, δημιούργησαν ένα έντονο ανταγωνιστικό περιβάλλον. Η χαμηλή ανταγωνιστικότητα των ελληνικών βιομηχανικών κεραμικών οφειλόταν, μεταξύ άλλων, στον πεπαλαιωμένο μηχανολογικό εξοπλισμό, στην αδυναμία ποιοτικής παραγωγής μεγάλων ποσοτήτων σε διάφορες ποικιλίες και χρωματισμούς, λόγω και της περιορισμένης καταναλωτικής αγοράς, στο παρωχημένο σχεδιαστικό ύφος των προϊόντων, στην αύξηση του κόστους παραγωγής, λόγω και της μείωσης των ωρών απασχόλησης του προσωπικού μετά τη νομοθετική κατοχύρωση του 8ώρου, και στην αυξητική τάση της προτίμησης του κοινού στα εισαγόμενα προϊόντα. Τις δεκαετίες 1960, 1970 και 1980, πολλές βιοτεχνίες και βιομηχανίες κεραμικών διέκοψαν οριστικά τη λειτουργία τους. Από τις γνωστότερες ήταν η «Κιουτάχεια ΑΑΕ» το 1969, η εταιρεία «Κεράμειος» στο Χαλάνδρι, η «ΑΚΕΛ» στο Λαύριο το 1957, η «Κεραμεικός ΑΕ» και η ροδίτικη «ΙΚΑΡΟΣ» τη δεκαετία του 1980, προδιαγράφοντας το αναπόφευκτο τέλος ενός βιομηχανικού κλάδου, στην ανάπτυξη του οποίου οι πρόσφυγες είχαν σημαντική συμβολή.

Βιβλιογραφία

Υπουργείον Εσωτερικών, *Αποτελέσματα Εκλογών Δημοτικών και Κοινοτικών Αρχών κατά Δήμους και Κοινότητας άνω των 2.000 κατοίκων των ετών 1951, 1954 & 1959*, Εθνικόν Τυπογραφείον, Αθήναι, 1959.

Κόγιας Ντίνος Θ., *Ενθύμιον Κιουτάχειας. Αποτυπώσεις της ιστορίας στην κεραμική της Κιουτάχειας*, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2021.

Κορυδαλλός. Η ιστορία της πόλης και του δήμου, Θεσσαλονίκη 2002.

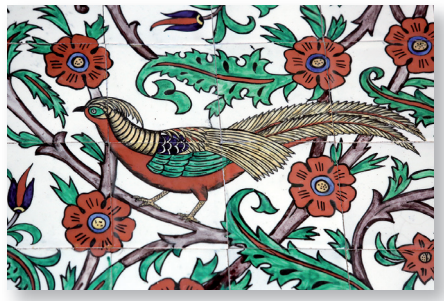

Το γραφείο του Προέδρου της Βουλής, στο ισόγειο του Μεγάρου του Κοινοβουλίου. Οι τοίχοι του κοσμούνται με πλακίδια τύπου ιζνίκ, που κατασκευάστηκαν στο εργοστάσιο εφυαλωμένων κεραμικών «Κιουτάχεια». Το εργοστάσιο ιδρύθηκε το 1923 από τον Μικρασιάτη Μηνά Πεσματζόγλου και απασχολούσε Έλληνες και Αρμένιους τεχνίτες από την Κιουτάχεια. Σε αυτό εργάστηκε ως καλλιτεχνικός διευθυντής και ο λογοτέχνης και ζωγράφος Στρατής Δούκας.

Φωτογραφία Φρόσως Κανελλίδου
Βουλή των Ελλήνων

Πρόσφυγες αγγειοπλάστες στο εργοστάσιο εφυαλωμένων κεραμικών «Κιουτάχεια» στο Νέο Φάληρο *

ΕΛΙΑ-ΜΙΕΤ

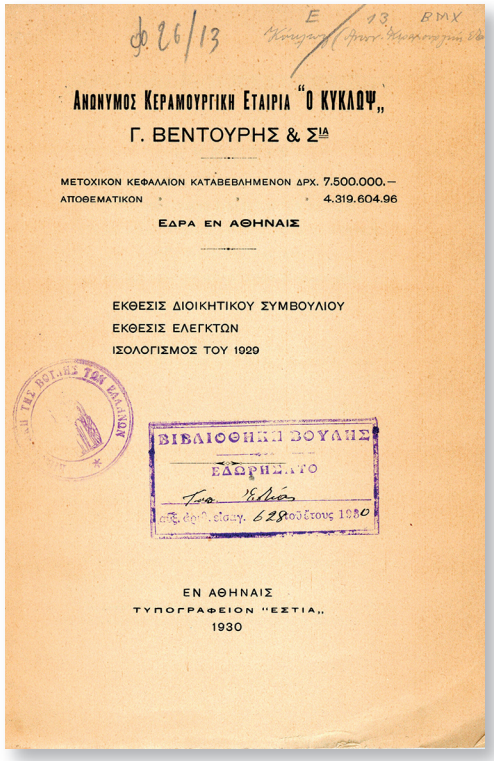

Ανώνυμος Κεραμουργική Εταιρεία «Ο Κύκλωψ» Γ. Βεντούρης και Σία, *Έκθεσις Διοικητικού Συμβουλίου, Έκθεσις Ελεγκτών και Ισολογισμός του 1929*, Αθήνα 1930

Βιβλιοθήκη της Βουλής, Ειδικές Συλλογές

Το εργοστάσιο κεραμικών «Κεραμεύς» στον Κορυδαλλό, το οποίο ιδρύθηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1930 από τον Ιπποκράτη Οδαμπάσογλου, αγγειοπλάστη πρόσφυγα από το Ικόνιο *

Αρχείο Ντίνου Κόγια

Εργαζόμενοι στο εργοστάσιο κεραμικών «Κεραμεύς» στον Κορυδαλλό *

Αρχείο Ντίνου Κόγια

Κεραμικό της αγγειοπλαστικής εταιρείας *«Κιουτάχεια»*

Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, Συλλογή Γιώργου και Αλίκης Λάμπρου

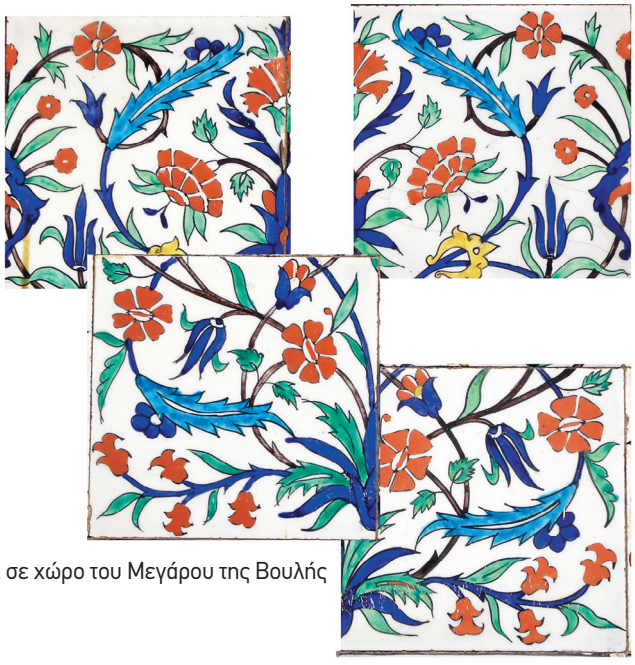

Λεπτομέρεια από πλακίδια τύπου ιζνίκ σε χώρο του Μεγάρου της Βουλής

Φωτογραφίες Φρόσως Κανελλίδου
Βουλή των Ελλήνων

Πιάτο με παράσταση τριών γυναικών που μεταφέρουν νερό με στάμνες του εργοστασίου «Κεραμεύς»

Συλλογή Ντίνου Κόγια

Κεραμικά αντικείμενα του εργοστασίου «Κεραμεύς»

Συλλογή Ντίνου Κόγια

Ζαχαροπλαστική Λουκουμοποιία

«Ο μπαμπάς μου δούλευε σαν ζαχαροπλάστης. Ο παππούς ήτανε ψαράς. Ο Αχιλλέας. Ο μπαμπάς μου, ο Γιώργος ο Συκουτρής, από την πρώτη στιγμή που ήρθε [στην Ερμούπολη της Σύρου], μέχρι που πέθανε, έφτιαχνε στην αρχή γιαούρτια, λουκουμάδες, όλα αυτά, και μετά, σαν λουκουμοποιός που έστησε πια το λουκουμοποιείο του το 1932, μέχρι και την ημέρα που πέθανε, πέθανε το 1993. Τον Οκτώβρη. Έντεκα Οκτωβρίου.»

Μαρτυρία Ντίνας Συκουτρή,
Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Κυκλάδων

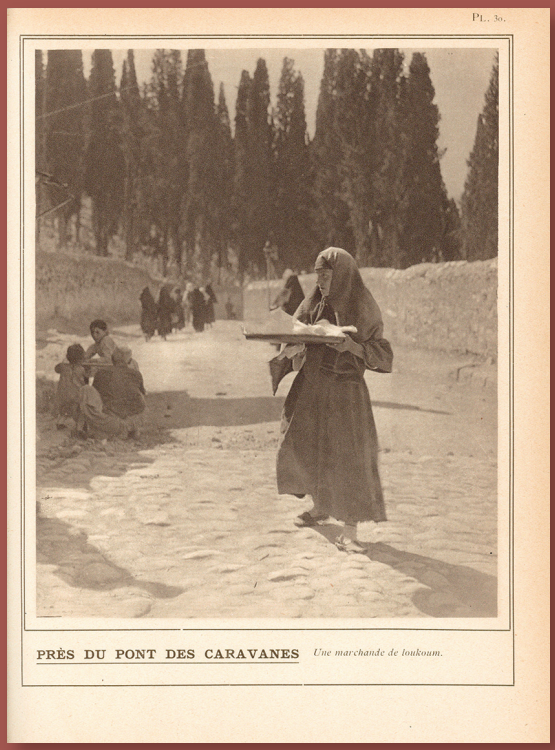

Πωλήτρια λουκουμιών κοντά στη Γέφυρα των Καραβανιών, έξω από τη Σμύρνη, που από την αρχαιότητα ήταν συνώνυμη της εμπορικής δραστηριότητας *

Fred. Boissonnas, *L'image de la Grèce. Smyrne*, Γενεύη 1919
Βιβλιοθήκη της Βουλής

Παράδειγμα συνέχισης επαγγελματικής δραστηριότητας σε οικογενειακό η ατομικό επίπεδο αποτελούν οι ζαχαροπλάστες-λουκουμοποιοί που εγκαταστάθηκαν στην Ερμούπολη της Σύρου με το προσφυγικό κύμα του 1922. Ορισμένοι από αυτούς ήταν απόγονοι Κυκλαδιτών, που είχαν εγκατασταθεί στη Σμύρνη πριν από το 1922. Αρχικά βρήκαν δουλειά στα εργαστήρια των απογόνων του πρώτου κύματος προσφύγων από τη Χίο και τα Ψαρά. Στη συνέχεια, άρχισαν σταδιακά να ανοίγουν τα δικά τους εργαστήρια.

Καλαθατζήδες προσεγγίζουν τα πλοία για να πουλήσουν το εμπόρευμά τους στο λιμάνι της Σύρου *

ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Κυκλάδων

Καλάθι πλανόδιου πωλητή λουκουμιών και χαλβαδόπιτας

Ιδιωτική Συλλογή

Πατητήρι για χαλβαδόπιτα

Ιδιωτική Συλλογή

Γουδί και γουδοχέρι για το σπάσιμο της μαστίχας

Ιδιωτική Συλλογή

Μπακιρένιο καζάνι για την παρασκευή των λουκουμιών και εργαλεία ανάδευσης και κοπής λουκουμιών

Ιδιωτική Συλλογή

Τέσσερις σφραγίδες και μία μεταλλική μακέτα για την κατασκευή κουτιού λουκουμοποιίας

Ιδιωτική Συλλογή

Μετάλλιο βράβευσης λουκομοποιών στη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης, 1936

Ιδιωτική Συλλογή

Ζυγαριά για το ζύγισμα υλικών για την παρασκευή λουκουμιών

Ιδιωτική Συλλογή

Ο Χρήστος Τσακίρογλου, πλανόδιος ζαχαροπλάστης από τη Σμύρνη, με τα εγγόνια του σε εκκλησιαστική γιορτή. Είχε παραμείνει αιχμάλωτος στη Σμύρνη και ήρθε στην Ιτέα το 1926 *

Συλλογή Νίκου Καζατζόπουλου

Το ζαχαροπλαστείο του Μικρασιάτη πρόσφυγα Νίκου Κεχαγιά, στο λιμάνι της Ερμούπολης Σύρου, δεκαετία 1940 *

Ιδιωτική Συλλογή

Αλιεία

«Ήρθαμε πρόσφυγοι. [...]. Ο μπαμπάς μου είχε το καΐκι, έφερε τα δίχτυα, από ζήση δε πεινούσαμε. Απ' την Παλιά τη Μηχανιώνα, μεγάλο καΐκι ήτανε, όχι απ' αυτά τα μεγάλα τώρα, «μπιαντές» ήτανε, αλλά ήταν μεγάλο καΐκι. Πίσω, πίσω από το «Τσατανά», τα δέσαν τα καΐκια. Ύστερα τα μεγάλα τα βάλαν μέσα, που φύγαμε για την Ελλάδα. Στη Θράκη ανταμωθήκαμε, 'κεί ήρθε βαπόρι μεγάλο και το σήκωσε και το 'βαλε στο βαπόρι και μετά πάλι το κατέβασε στη θάλασσα και το φέραμε 'δώ. Ο μπαμπάς είχε δίχτυα, δικά μας δίχτυα, πήγαινε στη θάλασσα, έκανε ένα γρίπο, απλώναν, πουλούσε κιόλας κι έφερνε στο σπίτι. Φτώχεια μεγάλη, αλλά θέλω να σου πω δε στεναχωρεθήκαμε έτσι από φαΐ, γιατί η θάλασσα δε σ' αφήνει άδεια.»

Μαρτυρία Δέσποινας Βαχάρογλου,
στο: Παρασκευάς Ποτηρόπουλος, *Νέα Μηχανιώνα: Από τις "χαμένες πατρίδες" στην πατρίδα του σήμερα*, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 96-97

Πρόσφυγες ψαράδες *
ΕΛΙΑ-ΜΙΕΤ

Ψάρεμα στην παραλία με γρίπο,
Νέα Μηχανιώνα Θεσσαλονίκης,
αρχές δεκαετίας 1940 *

Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημία Αθηνών, Φωτογραφικό Αρχείο

Ψαρόβαρκες (ντορ τσεφτέ) που οι πρόσφυγες έφεραν μαζί τους από τη Μηχανιώνα,
Νέα Μηχανιώνα Θεσσαλονίκης, 1924 *

Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, Φωτογραφικό Αρχείο

Δίχτυα απλωμένα στα κατάρτια της τράτας, για να στεγνώσουν, Νέα Μηχανιώνα Θεσσαλονίκης,
αρχές δεκαετίας 1940 *

Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, Φωτογραφικό Αρχείο

«Εμείς φύγαμε με τον "Ωκεανό". Μας έφερε στη Θεσσαλονίκη, στο Καράμπουρνου. Μας πήγανε στην Καλαμαριά, μας βάλανε σε κάτι μεγάλες σκηνές κι από 'κεί μας στείλανε σε χωριά. Είμαστε πολλοί μαζεμένοι και η γης δεν έβγαζε το ψωμί μας. Αποφασίσαμε και φύγαμε. Η πληροφορία ήτανε πως στης Κατερίνης την περιοχή είναι καλά τα χώματα και βγαίνει ευκολότερα το ψωμί. Το 1929 ήρθαμε εδώ στον Κούκο. Κάναμε σπίτι, καλλιεργήσαμε τη γη, έχουμε παραγωγή τα καπνά και τα φουντούκια.»

Μαρτυρία Στυλιανού Νικολαΐδη από το Τουρναγκιόλ Σεβάστειας
Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, *Η Έξοδος*, τόμ. Γ΄ (επιμ. Π. Κιτρομηλίδης), Αθήνα 2013, σ. 73

Μετασχηματισμός Εκσυγχρονισμός Ανάπτυξη

Η μαζική έλευση και εγκατάσταση των Μικρασιατών προσφύγων πυροδότησε μια σειρά από εξελίξεις στην εγχώρια εργασιακή πραγματικότητα. Ιδιαίτερα στον πρωτογενή τομέα, η αγροτική μεταρρύθμιση που υλοποιήθηκε μετά το 1922 οδήγησε στον δραστικό εκσυγχρονισμό της αγροτικής παραγωγής.

Η αποκατάσταση και η επαγγελματική απασχόληση των προσφύγων στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου

Δρ Νίκος Ανδριώτης
Ιστορικός, Εκπαιδευτικός

Η περίοδος που ακολούθησε το 1922 δεν ήταν η πρώτη φορά στην ιστορία του ελληνικού κράτους κατά την οποία πραγματοποιήθηκε αποκατάσταση προσφύγων, με πιο πρόσφατη σχετική εμπειρία αυτή της περιόδου 1907-1920. Το γεγονός αυτό εξηγεί τη σχετικά άμεση ενεργοποίηση του κρατικού μηχανισμού για την αποκατάσταση των προσφύγων, αγροτική και αστική, μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Τον Σεπτέμβριο του 1922 συστάθηκε το Ανώτατο Τεχνικό Συμβούλιο επί της Περιθάλψεως και Εγκαταστάσεως των Προσφύγων, στο πλαίσιο του Υπουργείου Περιθάλψεως (από τον Δεκέμβριο του 1922 Υπουργείο Υγιεινής, Προνοίας και Αντιλήψεως),[1] ενώ τον Νοέμβριο του ίδιου έτους ιδρύθηκε το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων, το οποίο μέχρι την κατάργησή του τον Μάιο του 1925 φρόντισε για τη στέγαση των προσφύγων στις πόλεις.[2]

Γενικά το έργο της αποκατάστασης των προσφύγων ανέλαβε κατά κύριο λόγο η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ), η οποία ιδρύθηκε τον Σεπτέμβριο του 1923 με πρωτόκολλο που υπογράφηκε στη Γενεύη. Η ΕΑΠ ήταν ένας αυτόνομος οργανισμός με πλήρη νομική υπόσταση και λειτουργούσε υπό την εποπτεία της Κοινωνίας των Εθνών και της ελληνικής Κυβέρνησης. Αποστολή της ήταν να καταστήσει τους πρόσφυγες «οικονομικά αυτάρκεις», εξασφαλίζοντάς τους παραγωγική απασχόληση και οριστική στέγαση. Δόθηκε έμφαση στην αποκατάσταση των προσφύγων στην ύπαιθρο, καθώς η Ελλάδα ήταν κατεξοχήν αγροτική χώρα, υπήρχαν αρκετές ανταλλάξιμες γαίες, αλλά και επειδή έτσι θα επερχόταν αποσυμφόρηση των πόλεων, αποτρέποντας την εξάπλωση επιδημιών ή τη δημιουργία κοινωνικών εντάσεων. Παράλληλα, η επιλογή για εγκατάσταση των προσφύγων στη Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη συνδύαζε την ύπαρξη εύφορων εδαφών με τους στόχους της κάλυψης του δημογραφικού κενού και της κατοχύρωσης της ελληνικότητας των παραμεθόριων αυτών περιοχών.[3]

Για την ευχερέστερη ένταξή τους στη νέα πατρίδα, η ΕΑΠ επεδίωξε αφενός πρόσφυγες προερχόμενοι από τον ίδιο οικισμό, ή έστω την ίδια ευρύτερη περιοχή, να εγκατασταθούν μαζί

1 Συστάθηκε με το ΝΔ της 29ης Σεπτεμβρίου 1922 (ΦΕΚ 191Α/6.10.1922).

2 Συστάθηκε με το ΝΔ της 3ης Νοεμβρίου 1922 (ΦΕΚ 227Α/9.11.1922).

3 Το πρωτόκολλο ίδρυσης της ΕΑΠ κυρώθηκε στο ελληνικό Κοινοβούλιο με το ΝΔ της 13ης Οκτωβρίου 1923 (ΦΕΚ 289Α/13.10.1923). Στη συνέχεια με το ΝΔ της 21ης Δεκεμβρίου 1923 (ΦΕΚ 390Α/31.12.1923) μεταβιβάστηκαν στην ΕΑΠ αγροτικά κτήματα που βρίσκονταν στην κυριότητα του ελληνικού δημοσίου και με το ΝΔ της 5ης Μαΐου 1925 (ΦΕΚ 112Α/13.7.1925) κυρώθηκε η συμπληρωματική σύμβαση ελληνικού δημοσίου-ΕΑΠ της 30ής Ιανουαρίου 1925, με την οποία ρυθμίζονταν ζητήματα συνεργασίας της ΕΑΠ με κρατικές υπηρεσίες.

στην Ελλάδα, όπως επίσης το φυσικό περιβάλλον του προσφυγικού συνοικισμού να μη διαφέρει πολύ από το αντίστοιχο του γενέθλιου οικισμού στην Τουρκία και αφετέρου να αποκτήσουν οι πρόσφυγες απασχόληση ίδια ή συναφή με αυτή που είχαν στην πατρίδα τους. Η αποκατάσταση των προσφύγων διακρίθηκε σε αγροτική και αστική.

Η αγροτική αποκατάσταση

Παρότι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν σε ανταλλάξιμα κτήματα ήδη από τον Οκτώβριο του 1922, το πρώτο σχετικό νομοθέτημα δημοσιεύθηκε τον Ιούλιο του 1923, ορίζοντας με λεπτομέρειες τα σχετικά με την ίδρυση οικισμών, την ανέγερση ή επιδιόρθωση οικιών, την παραχώρηση κτημάτων, εργαλείων και άλλων γεωργικών εφοδίων, τη χρέωσή τους για τα παραπάνω και τη δυνατότητα λήψης δανείου. Προϋπόθεση για τη δημιουργία αγροτικού προσφυγικού οικισμού ήταν η συγκέντρωση δέκα τουλάχιστον οικογενειών προσφύγων, οι οποίες ορίζονταν ως προσφυγική ομάδα. Οι ομάδες αυτές θα μπορούσαν υπό προϋποθέσεις να μετατραπούν σε συνεταιρισμούς.[4] Με τον «Αγροτικό νόμο» του 1926 έγιναν πολλές απαλλοτριώσεις κτημάτων, ενώ οργανώθηκε περαιτέρω η διανομή τους.[5] Παράλληλα υπήρξε μέριμνα για την αποκατάσταση κτηνοτρόφων προσφύγων με την παραχώρηση βοσκήσιμων γαιών, καθώς και αλιέων-ναυτικών σε συγκεκριμένους παραθαλάσσιους συνοικισμούς.

Από το 1924 –μέχρι και το 1930– η αγροτική αποκατάσταση περιήλθε σχεδόν αποκλειστικά στην ΕΑΠ, η οποία προέκρινε την αγροτική –έναντι της αστικής– αποκατάσταση, καθώς αυτή μπορούσε να καταστεί πιο ολοκληρωμένη, περιλαμβάνοντας στέγαση και επαγγελματική αποκατάσταση, απαιτούσε λιγότερα κεφάλαια, λόγω της ύπαρξης ανταλλάξιμων κτημάτων και οικιών, και μπορούσε να αποδώσει αποτελέσματα σχετικά σύντομα.

Η αγροτική αποκατάσταση απέβλεπε στη δημιουργία μικρών ιδιοκτησιών και στη συνέχιση από τους πρόσφυγες των ίδιων δραστηριοτήτων με αυτές που ασκούσαν στην πατρίδα τους. Ειδικότερα για τους γεωργούς επιδιώχθηκε να εγκατασταθούν σε περιοχές ανάλογα με το είδος της καλλιέργειας με το οποίο ήταν εξοικειωμένοι. Έτσι σιτοπαραγωγοί από την Ανατολική Θράκη εγκαταστάθηκαν σε πεδινές εκτάσεις της Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης, καπνοπαραγωγοί από τη Σμύρνη, τη Σαμψούντα και τη Νικομήδεια σε κατάλληλα εδάφη στην Ανατολική Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη, αμπελουργοί από το βιλαέτι του Αϊδινίου στην Κρήτη, σηροτρόφοι από την Προύσα στο Σουφλί και την Έδεσσα.

Τα κτήματα που διανεμήθηκαν ήταν ανταλλάξιμα και δημόσιες ή εκκλησιαστικές/μοναστηριακές γαίες, οι οποίες είχαν απαλλοτριωθεί, επιταχθεί ή αγοραστεί. Πριν από τη διανομή των κλήρων, πραγματοποιούνταν εργασίες καταμέτρησης και χαρτογράφησης των κτημάτων. Η διανομή ήταν αρχικά προσωρινή και γινόταν οριστική μετά την κτηματογράφηση. Οι κλήροι δεν αποτελούσαν συνήθως ενιαία έκταση αλλά ποικίλλαν ανάλογα με το είδος της καλλιέργειας και το μέγεθος της οικογένειας που θα εγκαθίστατο. Σε αρκετές περιπτώσεις παραχωρήθηκαν άροτρα και άλλα γεωργικά εργαλεία, σπόροι ή δενδρύλλια, κάρα, ζώα και ένα χρηματικό ποσό για την αντιμετώπιση των πρώτων εξόδων. Δόθηκε επίσης η δυνατότητα σύναψης δανείων από την ΕΤΕ. Για τη στέγαση χρησιμοποιήθηκαν πρώην μουσουλμανικές ή βουλγαρικές κατοικίες και οικίες που ανεγέρθηκαν απευθείας από την ΕΑΠ (εργολαβία) ή από τους ίδιους τους πρόσφυγες (αυτεπιστασία).

Συχνά η αγροτική αποκατάσταση έφθανε μέχρι τις παρυφές των πόλεων, όχι μόνο των μικρότερων αλλά και μεγαλύτερων, όπως η Αθήνα και η Θεσσαλονίκη. Σημερινές συνοικίες ή

4 ΝΔ της 6ης Ιουλίου 1923 «Περί αγροτικής εγκαταστάσεως προσφύγων» (ΦΕΚ 190Α/13.7.1923). Βασιζόταν σε νόμους του 1914, του 1917 και του 1919.

5 ΠΔ της 15ης Οκτωβρίου 1926 (ΦΕΚ 370Α/22.10.1926), κυρίως τα άρθρα 24-27 «Επιτάξεις υπέρ προσφύγων».

προάστια των πόλεων αυτών ιδρύθηκαν τότε ως προσφυγικοί αγροτικοί συνοικισμοί, συνήθως με ειδική απασχόληση (αλιεία, σηροτροφία, δενδροκαλλιέργεια, παραγωγή λαχανικών κ.ά.).[6]

Μέχρι και το 1930 είχαν αποκατασταθεί αγροτικά 145.758 οικογένειες (578.824 άτομα), σε 2.085 συνοικισμούς.[7] Η συντριπτική πλειονότητα των παραπάνω οικογενειών, το 90%, αποκαταστάθηκε στη Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη.[8] Στη συνέχεια η αγροτική αποκατάσταση πέρασε στην αποκλειστική αρμοδιότητα του Υπουργείου Γεωργίας, ενώ υπεύθυνη για τη διαχείριση των χρεών των αγροτών προσφύγων και της απόδοσης των τίτλων κυριότητας ήταν η Αγροτική Τράπεζα. Τη δεκαετία του 1930 αποκαταστάθηκαν επιπλέον περίπου 20.000 οικογένειες προσφύγων.[9]

Η αγροτική αποκατάσταση συνδυάστηκε επίσης με την υλοποίηση μεγάλων έργων, πρώτα από την ΕΑΠ και στη συνέχεια από το κράτος, την ίδρυση ειδικών φορέων, την απόπειρα εκσυγχρονισμού μεθόδων και μέσων. Δημιουργήθηκαν φυτώρια, πειραματικά και πρότυπα κτήματα ή σταθμοί για τη βελτίωση της γεωργικής και κτηνοτροφικής παραγωγής, πραγματοποιήθηκαν εγγειοβελτιωτικά έργα (αντιπλημμυρικά, αρδευτικά, αποξηράνσεις), έργα ανάπτυξης του οδικού δικτύου. Διανεμήθηκαν επιλεγμένοι σπόροι σίτου από την Αυστραλία (ποικιλίες cambera και woratah) και αμερικανικά κλήματα αμπελιού, ανθεκτικά στη φυλλοξήρα. Στα πρότυπα κτήματα πραγματοποιούνταν εκπαιδευτικά προγράμματα, δοκιμάζονταν ξένες και ντόπιες ποικιλίες, σύγχρονες καλλιεργητικές μέθοδοι, χρησιμοποιούνταν χημικά λιπάσματα, διδασκόταν η τεχνική του εμβολιασμού των δένδρων και της καταπολέμησης της ακρίδας. Σε ομάδες αγροτών προσφύγων παραχωρήθηκαν βενζινάροτρα, τρακτέρ και θεριζοαλωνιστικές μηχανές.

Παρά τις όποιες προθέσεις και την ανάλογη προσπάθεια, δεν κατέστη δυνατό –τουλάχιστον στο μεγαλύτερο ποσοστό– να ασκήσουν οι πρόσφυγες την ίδια επαγγελματική δραστηριότητα με αυτήν που ασκούσαν στην πατρίδα τους. Αυτό σχετιζόταν, πέρα από άλλους λόγους, και με τη μεγάλη κινητικότητα των προσφύγων κατά τη δεκαετία του 1920, κινητικότητα η οποία συνεχιζόταν συχνά και μετά από ενδεχόμενη αποκατάσταση, με συνήθη προορισμό τις πόλεις. Επίσης, πρόσφυγες οι οποίοι στην πατρίδα τους δεν ήταν γεωργοί, αφού αποκαταστάθηκαν αγροτικά, σταδιακά άρχισαν να ασχολούνται με τις παλαιότερες ασχολίες τους (εμπόριο, μεταφορές κ.ά.), ενώ άλλοι παρέμειναν στον κλήρο τους αντιμετωπίζοντας όμως προβλήματα στην παραγωγή.[10] Η ανυπαρξία τίτλων ιδιοκτησίας και κτηματολογίου, οι δυσκολίες στην οριοθέτηση ενός κτήματος, η προσωρινή διανομή, αλλά και η καταπάτηση ανταλλάξιμων κτημάτων από γηγενείς προκαλούσαν προβλήματα στην εγκατάσταση των προσφύγων σε μια περιοχή. Οι προστριβές μεταξύ προσφύγων και γηγενών ή νομάδων, ακόμη και μεταξύ προσφύγων, συνήθως «παλαιότερων» και «νεότερων», δηλαδή αυτών που εγκαθίσταντο στην ίδια περιοχή σε επόμενη φάση, ήταν συχνές, σπάνια όμως οδήγησαν σε σοβαρές συγκρούσεις.[11]

---

6 Ενδεικτικά, στην απογραφή του 1928 δήλωσαν ως επάγγελμα «γεωργός» το 21,4% των προσφύγων που δήλωσαν ασχολία στον Δήμο Δράμας, το 37% στον Δήμο Σερρών και το 47,2% στον Δήμο Ηρακλείου Κρήτης.

7 Νοταράς 1934, σ. 12.

8 Για την αγροτική αποκατάσταση στη Μακεδονία βλ. κυρίως Kontogiorgi 2006.

9 Μέχρι το 1938 ο συνολικός αριθμός των προσφύγων που αποκαταστάθηκαν αγροτικά έφτασε τους 668.316 (167.079 οικογένειες), βλ. Pentzopoulos 1962, σ. 107.

10 Τα στελέχη της ΕΑΠ είχαν επίγνωση του προβλήματος, θεωρώντας δύσκολο έως αδύνατο τον ακριβή διαχωρισμό μεταξύ αστών και αγροτών. Εκτιμούσαν επίσης ότι οι αγρότες δεν είχαν δυσκολία να προσαρμοστούν στην αστική ζωή π.χ. ως εργάτες, ενώ αντίθετα οι αστοί σπάνια μπορούσαν να γίνουν γεωργοί (βλ. Κοινωνία των Εθνών 1997, σ. 97-100).

11 Η σημαντικότερη σύγκρουση έλαβε χώρα τον Νοέμβριο του 1924, όταν κάτοικοι του χωριού Κιούπκιοϊ Σερρών

Ο μικρός και κατακερματισμένος κλήρος, σε συνδυασμό με τον περιορισμένο εκσυγχρονισμό των καλλιεργητικών μεθόδων, οδηγούσαν σε χαμηλές στρεμματικές αποδόσεις και στην οριακή εξασφάλιση της αυτάρκειας. Η υπερχρέωση των προσφυγικών οικογενειών, η μικρή εμπορευματοποίηση των περισσότερων προϊόντων, η επίδραση της οικονομικής κρίσης τη δεκαετία του 1930, συμπληρώνουν τα προβλήματα στα οποία προσέκρουσαν οι πρόσφυγες στην ελληνική ύπαιθρο.

Κατά τις δεκαετίες του 1920 και του 1930, στο πλαίσιο της υλοποίησης της αγροτικής μεταρρύθμισης, αγροτικοί κλήροι διανεμήθηκαν και σε γηγενείς, ακτήμονες ή μικρο-καλλιεργητές. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, μέχρι το τέλος του Μεσοπολέμου ο αριθμός των οικογενειών προσφύγων που αποκαταστάθηκαν υπερτερούσε ελαφρώς αυτόν των οικογενειών ακτημόνων: 145.461 έναντι 140.306.[12]

Η αστική αποκατάσταση

Η αστική αποκατάσταση, αν και περιελάμβανε μόνο στέγαση και όχι πρόνοια για εύρεση εργασίας, συνάντησε μεγαλύτερες δυσκολίες, καθώς ο αριθμός των αστών προσφύγων ήταν μεγάλος και οι ανταλλάξιμες οικίες στις πόλεις λίγες. Αποτέλεσε κυρίως έργο του κράτους και λιγότερο της ΕΑΠ. Τον Ιούνιο του 1923 νομοθετήθηκε η παραχώρηση δημόσιων και η απαλλοτρίωση ιδιωτικών οικοπέδων για την ανέγερση αστικών προσφυγικών συνοικισμών.[13] Μέχρι το 1925 η στέγαση των προσφύγων στις πόλεις ανατέθηκε στο Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων και το Υπουργείο Υγιεινής, Προνοίας και Αντιλήψεως, ενώ από το 1924 μέρος του έργου περιήλθε και στην ΕΑΠ. Η ανέγερση των πρώτων συνοικισμών στην Αθήνα, τον Πειραιά, τη Θεσσαλονίκη και άλλες πόλεις ξεκίνησε το 1923. Με αφορμή την αστική αποκατάσταση από το 1922 έως το 1930 ψηφίστηκαν πλήθος νόμων οι οποίοι αφορούσαν την κατοικία (χωροταξία, δόμηση, ιδιοκτησιακό καθεστώς κ.ά.).[14]

Η ανέγερση των προσφυγικών οικιών στις πόλεις γινόταν είτε με ανάθεση, κατόπιν μειοδοτικού διαγωνισμού, σε εργολάβο, είτε με παροχή των οικοδομικών υλικών στους ίδιους τους πρόσφυγες για να τις οικοδομήσουν μόνοι τους, είτε με τη σύσταση προσφυγικών οικοδομικών συνεταιρισμών ή τη χορήγηση άτοκων στεγαστικών δανείων. Υπήρχαν βέβαια και οι εύποροι πρόσφυγες που ήταν σε θέση να μεριμνήσουν μόνοι τους για τη στέγασή τους, είτε ενοικιάζοντας ή αγοράζοντας κατοικίες μέσα στις πόλεις είτε οικοδομώντας κατοικίες ποιότητας σε προνομιούχες περιοχές, όπως ήταν η Νέα Σμύρνη στην Αθήνα και η Νέα Καλλίπολη στον Πειραιά. Οι διαφορές μεταξύ των συνοικισμών, ως προς την ποιότητα κατασκευής και το εμβαδόν των οικιών συχνά ήταν εμφανείς, με διαφοροποιήσεις να απαντούν ακόμα και μέσα στον ίδιο συνοικισμό, κυρίως λόγω των διαφορετικών φάσεων επέκτασής του. Συχνά υπήρχαν ελλείψεις σε έργα υποδομής και κοινής ωφέλειας, όπως ύδρευση, αποχέτευση, σύνδεση με το οδικό δίκτυο κ.ά. Στην Αθήνα και τον Πειραιά οι πρόσφυγες

(Πρώτη) επέδραμαν κατά του γειτονικού προσφυγικού συνοικισμού Νέα (Μ)πάφρα, με αποτέλεσμα να υπάρξουν τραυματίες. Το γεγονός αποτέλεσε αντικείμενο ειδικής συζήτησης στο Κοινοβούλιο τον ίδιο μήνα.

12 Πετμεζάς 2002, σ. 196-197, πίνακας 3.

13 Σημαντικότερα το ΝΔ της 4ης Ιουνίου 1923 «Περί παραχωρήσεως δημοσίων κτημάτων και αναγκαστικής απαλλοτριώσεως ιδιωτικών τοιούτων προς αστικήν εγκατάστασιν των προσφύγων» (ΦΕΚ 153Α/9.6.1923) και το ΒΔ της 10ης Νοεμβρίου 1923 «Περί απαλλοτριώσεως ακινήτων διά την ανέγερσιν ευθηνών οικιών» (ΦΕΚ 337Α/20.11.1923).

14 Ένα από τα πρώτα ήταν το ΝΔ της 17ης Ιουλίου 1923 «Περί σχεδίων, πόλεων, κωμών και συνοικισμών του Κράτους και οικοδομής αυτών» (ΦΕΚ 228Α/16.8.1923).

εγκαταστάθηκαν σε 46 συνοικισμούς (12 μεγάλους και 34 μικρότερους) και στην περιοχή της Θεσσαλονίκης σε 75 αγροτικούς και ορισμένους ακόμη αστικούς συνοικισμούς.[15]

Μετά τη διάλυση της ΕΑΠ οι αστικοί προσφυγικοί συνοικισμοί πέρασαν στην εποπτεία του Υπουργείου Προνοίας και Αντιλήψεως (από το 1932 Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως). Τη δεκαετία του 1930 κατασκευάστηκαν 127 νέοι αστικοί προσφυγικοί συνοικισμοί σε όλη την Ελλάδα, ενώ κτίστηκαν, κυρίως στην Αθήνα, πολυκατοικίες –υψηλότερες των δύο ορόφων– για πρόσφυγες.[16]

Σε αντίθεση με την αγροτική αποκατάσταση, η οποία κάλυψε το μεγαλύτερο μέρος των προσφύγων που εγκαταστάθηκε στην ύπαιθρο, για την πλειονότητα των προσφύγων στις πόλεις, η αυτοστέγαση και η αυθαίρετη δόμηση παρέμειναν συνήθεις τρόποι απόκτησης στέγης μέχρι το τέλος του Μεσοπολέμου. Η αστική αποκατάσταση πάντως συνεχίστηκε και μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο.

Επαγγελματική ενασχόληση των αστών προσφύγων

Παρότι η αστική αποκατάσταση δεν προέβλεπε την εξασφάλιση εργασίας, αυτό δεν σήμαινε ότι δεν υπήρξαν σχετικές ενέργειες, όπως η μέριμνα για τη δημιουργία ή ενίσχυση βιομηχανικών και βιοτεχνικών μονάδων, η παροχή επαγγελματικών εργαλείων ή η δυνατότητα σύναψης επαγγελματικών δανείων από την Εθνική Τράπεζα. Η ΕΑΠ και το κράτος προσπάθησαν κυρίως να ενθαρρύνουν την εγκατάσταση βιομηχανιών στους αστικούς συνοικισμούς και ιδιαίτερα την ανάπτυξη της ταπητουργίας.

Το κράτος φρόντισε να ενισχύσει την ταπητουργία ήδη από το 1924, θεσπίζοντας ατέλεια για την εισαγωγή μηχανημάτων και υλικών.[17] Η προσπάθεια αυτή συστηματοποιήθηκε τον Μάιο του 1929 με την ίδρυση του Ελληνικού Ταπητουργικού Οργανισμού, ενός αυτοτελούς νομικού προσώπου με έδρα την Αθήνα και σκοπό την ανάπτυξη και διάδοση της ταπητουργίας τόσο σε επίπεδο οικοτεχνίας όσο και βιομηχανίας.[18] Κέντρο της παραγωγής ταπήτων αναδείχθηκε η Νέα Ιωνία στην Αθήνα. Το 1926 σε όλη την Ελλάδα λειτουργούσαν 2.000 αργαλειοί στους οποίους απασχολούνταν 6.000 γυναίκες. Η ταπητουργία γνώρισε ιδιαίτερη ανάπτυξη μέχρι και το 1930, στη συνέχεια όμως σημειώθηκε ύφεση λόγω της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Μικρή ανάκαμψη υπήρξε στα μέσα της δεκαετίας του 1930, χάρη και στη λειτουργία ταπητουργικών σχολών.[19]

Η ΕΑΠ, εκτός από την ταπητουργία, χορήγησε δάνεια σε πρόσφυγες για παραγωγή διακοσμητικών ειδών (Κιουτάχειας), κεραμεικών και ειδών λαϊκής τέχνης.[20] Το 1926 στους τέσσερις μεγάλους προσφυγικούς συνοικισμούς της Αθήνας και του Πειραιά λειτουργούσαν συνολικά 35 βιομηχανίες.[21] Οι συνηθέστερες ασχολίες των προσφύγων στις πόλεις ήταν εργάτες/τριες στη βιομηχανία-βιοτεχνία, τις οικοδομές (ενίοτε και ως μικροεργολάβοι), μικροπωλητές (πλανόδιοι ή με πάγκο) και μικροκαταστηματάρχες (παράγκα/παράπηγμα, ενίοτε

15 Καραμούζη 1999, σ. 26.

16 Γεωργακοπούλου 2005.

17 Βλ. σχετικά τα ΠΔ της 3ης Νοεμβρίου 1924 (ΦΕΚ 278Α/5.11.1924), της 24ης Φεβρουαρίου 1925 (ΦΕΚ 52Α/4.3.1925) και της 15ης Σεπτεμβρίου 1926 (ΦΕΚ 307Α/15.9.1926).

18 Ο Ελληνικός Ταπητουργικός Οργανισμός ιδρύθηκε με το ΝΔ της 11ης Μαΐου 1929 (ΦΕΚ 175Α/11.5.1929).

19 Για τον αριθμό των επιχειρήσεων, αργαλειών και εργαζομένων, βλ. Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος 1930, καθώς και των επόμενων ετών 1932-1937.

20 Βλ. Κοινωνία των Εθνών, *ό.π.*, σ. 127-132.

21 Από αυτές, είκοσι επτά ήταν ταπητουργεία, τέσσερα κλωστήρια, ένα βαφείο-φινιριστήριο, μία σοκολατοποιία, ένα εργοστάσιο παραγωγής καρφιών και ένα κεραμιδοποιείο (βλ. Κοινωνία των Εθνών, *ό.π.*, σ. 152).

σε επέκταση της κατοικίας τους),[22] ναυτεργάτες περιστασιακά απασχολούμενοι σε δημόσια έργα (οδοποιίας, λιμενικά, εγγειοβελτιωτικά κ.ά.), οι οποίοι συνέβαλαν σημαντικά στην ανάπτυξη της άτυπης οικονομίας, που προϋπήρχε των προσφύγων, αλλά γιγαντώθηκε κατά τον Μεσοπόλεμο.[23]

Με βάση την απογραφή του 1928, οι άνδρες πρόσφυγες στον αστικό χώρο απασχολούνταν κυρίως στη βιομηχανία-βιοτεχνία (55%), το εμπόριο (18%), τις μεταφορές (9%) και τα ελεύθερα επαγγέλματα (6%). Αντίστοιχα οι γυναίκες απασχολούνταν στη βιομηχανία-βιοτεχνία (72%), τις προσωπικές υπηρεσίες (15%) και τα ελεύθερα επαγγέλματα (8%).[24] Οι γυναίκες πρόσφυγες υπερτερούσαν των ανδρών στους τομείς της υφαντουργίας, της καπνοβιομηχανίας, των προσωπικών υπηρεσιών και της εκπαίδευσης. Αρκετές απασχολήθηκαν στον τομέα της οικοτεχνίας (φασόν/υπεργολαβία). Μεγάλος πάντως αριθμός προσφύγων και των δύο φύλων ήταν υποαπασχολούμενοι ή άνεργοι.[25]

Έντονος ανταγωνισμός υπήρξε μεταξύ προσφύγων και γηγενών στην αγορά εργασίας, καθώς η μαζική παρουσία των προσφύγων κλόνισε, έστω και βραχυπρόθεσμα, τις κοινωνικές ισορροπίες και αμφισβήτησε την επαγγελματική κυριαρχία των γηγενών σε αρκετούς κλάδους. Ιδιαίτερα όμως η διαθεσιμότητα των προσφύγων να εργαστούν με χαμηλές αμοιβές και ελαστικό ωράριο εργασίας επιδείνωσαν τις εργασιακές συνθήκες και διατήρησαν στάσιμα τα ημερομίσθια, σε μια περίοδο μάλιστα κατά την οποία οι τιμές των αγαθών συνεχώς αύξαναν. Ανταγωνισμός σημειώθηκε επίσης και στον τομέα των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, από το μικρεμπόριο έως τη βιομηχανία.[26] Γηγενείς επιχειρηματίες αισθάνθηκαν ότι απειλούνται από πρόσφυγες μικροκαταστηματάρχες και προσπάθησαν να τους απομακρύνουν από την αγορά, όπως συνέβη στην Κέρκυρα και τον Βόλο και άλλες πόλεις. Στον Βόλο μάλιστα σημειώθηκε εμπρησμός των παραπηγμάτων στην πλατεία Ρήγα Φεραίου τον Φεβρουάριο του 1936, με αποτέλεσμα την αποτέφρωση δεκαεπτά ξύλινων παραγκών και τον θάνατο ενός νέου πρόσφυγα που κοιμόταν εκεί.[27]

---

22 Τα πρώτα χρόνια μετά το 1922 πρόσφυγες έστησαν παραπήγματα-μαγαζιά σε πλατείες ή άλλους συγκεκριμένους χώρους με την άδεια των δημοτικών Αρχών. Γενικά το μικρεμπόριο δεν απαιτούσε σημαντικά κεφάλαια ούτε ειδικές γνώσεις.

23 Βλ. Λεοντίδου 1989, σ. 179-184.

24 Ρηγίνος 1999, σ. 239.

25 Τον Ιούλιο του 1927 υπήρχαν 175.000 άνεργοι στην Ελλάδα (οι 20.000 στην Αθήνα). Από αυτούς, οι περισσότεροι ήταν πρόσφυγες που ζούσαν στις πόλεις (βλ. Mears 1929, σ. 122).

26 Ήδη το 1926 στη Θεσσαλονίκη πρόσφυγες ήταν τα 12 από τα 82 μέλη της Ένωσης Βιομηχάνων Θεσσαλονίκης, τα 300 από τα 1.200 μέλη του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου και τα 2.700 από τα 6.700 του Βιοτεχνικού Επιμελητηρίου, ενώ περίπου 13.000 πρόσφυγες είχαν εγγραφεί σε επαγγελματικά σωματεία. Αντίστοιχα στην Αθήνα τα 1.000, από τα συνολικά 7.000, μέλη του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου ήταν επίσης πρόσφυγες (βλ. Κοινωνία των Εθνών, *ό.π.*, σ. 145 και 150).

27 Η ένταση μεταξύ προσφύγων και γηγενών δεν διήρκεσε πολύ και οι πρόσφυγες αργότερα έστησαν τα μαγαζιά τους σε άλλα σημεία της πόλης (βλ. Κωνσταντάρας-Σπαθαράς 1994, σ. 263-272).

Σύνοψη

Οι πρόσφυγες, ατομικά ή συλλογικά (σύλλογοι, ομοσπονδίες, συνέδρια) εξέφρασαν παράπονα και επικρίσεις για τον τρόπο εκτίμησης και χρέωσης όσων τους παραχωρήθηκαν, τη μη διαγραφή, ολική ή μερική, αυτών των χρεών, ή για το γεγονός ότι η ανταλλάξιμη περιουσία δεν περιήλθε στο σύνολό της σ' αυτούς, λόγω καταπατήσεων, αποκατάστασης και άλλων κοινωνικών ομάδων ή άλλων χρήσεων, όπως για παράδειγμα η παράδοση ανταλλάξιμων ακινήτων στην Εθνική Τράπεζα, προκειμένου να πληρωθεί η προσφυγική αποζημίωση.

Πάντως, εκτός από τη διανομή χιλιάδων στρεμμάτων γης, το πρόγραμμα της οικιστικής αποκατάστασης των προσφύγων αποτελεί μοναδικό σε έκταση παράδειγμα στη νεότερη ελληνική ιστορία οργανωμένης δόμησης και κοινωνικής κατοικίας. Λαμβάνοντας υπόψη τις αντικειμενικές δυσχέρειες (οικονομική κατάσταση της χώρας, ελλιπής κρατική οργάνωση, κυβερνητική αστάθεια, συνέχιση Εθνικού Διχασμού, μεγάλος αριθμός προσφύγων) και παρά τις όποιες καθυστερήσεις, την εξυπηρέτηση άμεσων αναγκών ή πολιτικών σκοπιμοτήτων, η αποκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο έχει κριθεί επιτυχημένη και θεωρείται το μεγαλύτερο επίτευγμα του σύγχρονου ελληνικού κράτους. Τα παραπάνω δεν αναιρούν το γεγονός ότι σε όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου την επαγγελματική κατάσταση των προσφύγων στις πόλεις χαρακτήριζαν η ανεργία, η υποαπασχόληση και το χαμηλό εισόδημα.

Απασχόληση των προσφύγων (απογραφή 1928)*

Κατηγορία	Εργαζόμενοι	%
Γεωργία	242.569	52,3
Κτηνοτροφία-Θήρα-Αλιεία	12.542	2,7
Μεταλλεία-Ορυχεία	979	0,2
Βιομηχανία	114.512	24,7
Μεταφορές-Συγκοινωνίες	18.742	4
Εμπόριο-Πίστη κ.ά.	42.863	9,2
Προσωπικές Υπηρεσίες	13.864	3
Ελεύθερα επαγγέλματα	13.023	2,8
Δημόσιες Υπηρεσίες	4.903	1,1
Μερικό Σύνολο	463.997	100
Άνευ επαγγέλματος	340.976	
Μη δηλώσαντες επάγγελμα	73.604	
Σύνολο	878.577	

Πηγή: *Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος 1930*, Αθήνα, σ. 75

*Πρόκειται για τους πρόσφυγες που ήλθαν μετά τη Μικρασιατική καταστροφή και ήταν πάνω από 10 ετών

Βιβλιογραφία

Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος*, Εθνικό Τυπογραφείο, 1930, 1932-1937.

Γεωργακοπούλου, Φ., «Διερεύνηση της επιρροής του μοντέρνου κινήματος στον σχεδιασμό και την ανέγερση των προσφυγικών κατοικιών στην Αθήνα και τον Πειραιά (1930-1940)», στο: *Πρακτικά συνεδρίου. Ελευθέριος Βενιζέλος και ελληνική πόλη. Πολεοδομικές πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές ανακατατάξεις*, Αθήνα 2005, σ. 373-379.

Καραμούζη, Α., «Καταγραφή και χαρτογράφηση των προσφυγικών συνοικισμών στον ελληνικό χώρο από το 1821 έως σήμερα. Προσέγγιση στο πλαίσιο των πολιτικών εξελίξεων και της παράλληλης κρατικής δραστηριότητας», στο: *Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα. Οι προσφυγουπόλεις στην Ελλάδα*, Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου (11 και 12 Απριλίου 1997), Ίδρυμα Σχολής Μωραΐτη, Αθήνα 1999, σ. 26.

Κοινωνία των Εθνών, *Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα*, μτφρ. Φ. και Μ. Βεϊνόγλου, Τροχαλία, Αθήνα 1997.

Κωνσταντάρας-Σπαθαράς, Δ., *Το χρονικό της Νέας Ιωνίας 1924-1994. Εβδομήντα χρόνια ζωής*, Νέα Ιωνία [Βόλου] 1994.

Kontogiorgi, E., *Population Exchange in Greek Macedonia. The Rural Settlement of Refugees 1922-1930*, Οξφόρδη 2006.

Λεοντίδου, Λ., *Πόλεις της σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940*, Αθήνα 1989.

Mears, E. G., *Greece Today. The Aftermath of the Refugee Impact*, Καλιφόρνια 1929.

Νοταράς, Μ., *Η αγροτική αποκατάστασις των προσφύγων*, Αθήνα 1934.

Πετμεζάς, Σ., «Αγροτική οικονομία», στο: *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τ. Β1, Αθήνα 2002, σ. 189-249.

Pentzopoulos, D., *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact upon Greece*, Παρίσι 1962.

Ρηγίνος, Μ., «Η επαγγελματική αποκατάσταση των προσφύγων στις πόλεις», στο: *Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα. Οι προσφυγουπόλεις στην Ελλάδα*, Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου (11 και 12 Απριλίου 1997), Ίδρυμα Σχολής Μωραΐτη, Αθήνα 1999, σ. 231-241.

Μικρασιάτες αγρότες στη Νέα Τρίγλια Χαλκιδικής. Διακρίνονται ο Δημ. Μαστρανέστης, ο Σπύρος εργοδηγός του οικισμού, ο Δημ. Σαλμάνης, ο Δημ. Μπαρπής και οι μικροί Δημ. Μαστραλέξης και Ιορδάνης Γιαζητσόγλου *

Συλλογή Αλέξανδρου Κοκκαλά

Αλωνιστική μηχανή στη Νέα Τρίγλια *

Μουσείο Μπενάκη, Ιστορικά Αρχεία, Φωτογραφικό Αρχείο Λένας Σαμαρά

Χωματουργικά έργα στις όχθες του Στρυμόνα με τη συμμετοχή προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στο Καρατζάκιοϊ, στο: *L'établissement des réfugiés en Grèce*, Γενεύη 1926 *

Βιβλιοθήκη της Βουλής

Μεταφορές υλικών για την κατασκευή σπιτιών σε επαρχίες της Μακεδονίας, στο: *L'établissement des réfugiés en Grèce*, Γενεύη 1926 *

Βιβλιοθήκη της Βουλής

«Αι συγκοινωνίαι εν Μακεδονία». Διάβαση ανθρώπων και φορτίων σε περιοχή εγκατάστασης προσφύγων στη Μακεδονία *

Μουσείο Μπενάκη, Ιστορικά Αρχεία, Φωτογραφικό Αρχείο Λένας Σαμαρά

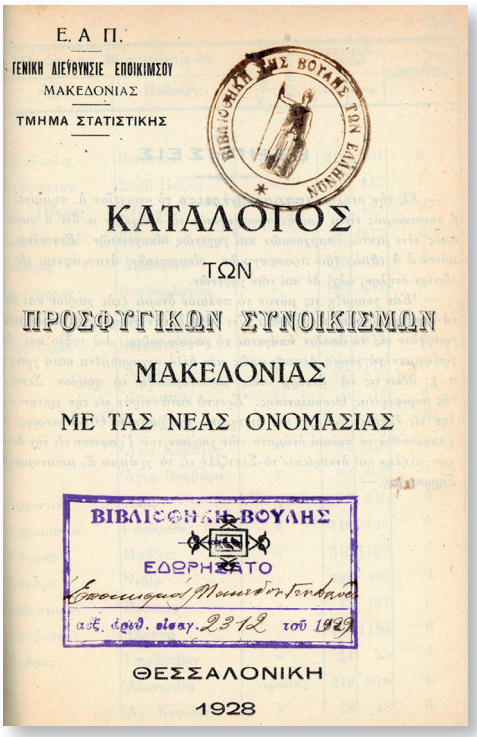

ΕΑΠ-Διεύθυνσις Εποικισμού Μακεδονίας, *Κατάλογος των προσφυγικών συνοικισμών Μακεδονίας με τας νέας ονομασίας*, Θεσσαλονίκη 1928

Βιβλιοθήκη της Βουλής, Ειδικές Συλλογές

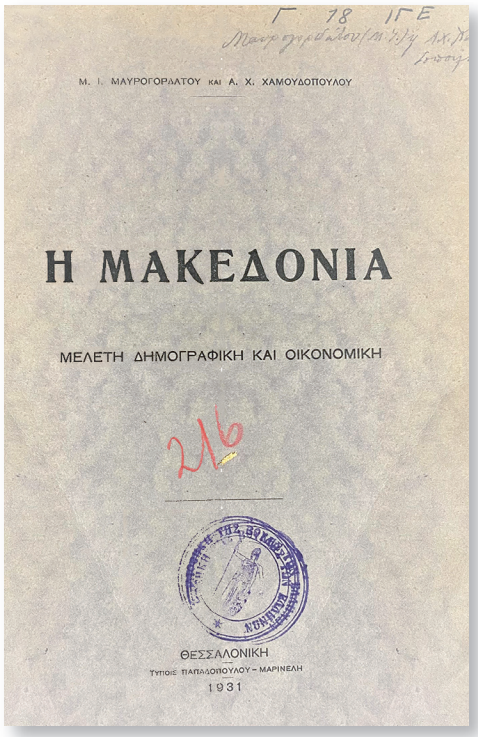

Μ.Ι. Μαυρογορδάτος – Α.Χ. Χαμουδόπουλος, *Η Μακεδονία, μελέτη δημογραφική και οικονομική*, Θεσσαλονίκη 1931

Βιβλιοθήκη της Βουλής

Γυναίκες οργώνουν τη γη στη Μακεδονία, στο: *L'établissement des réfugiés en Grèce*, Γενεύη 1926 *

Βιβλιοθήκη της Βουλής

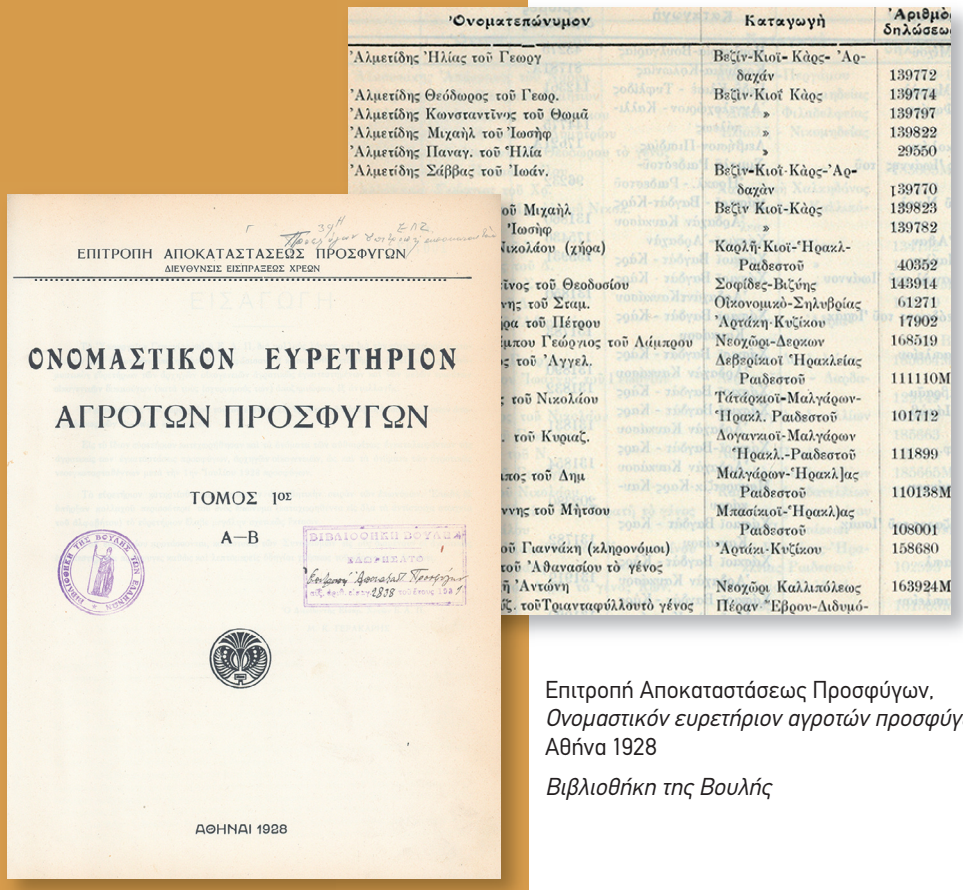

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΕΙΣΠΡΑΞΕΩΣ ΧΡΕΩΝ

ΟΝΟΜΑΣΤΙΚΟΝ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ

ΑΓΡΟΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

ΤΟΜΟΣ 1ος

Α—Β

ΑΘΗΝΑΙ 1928

Ὀνοματεπώνυμον	Καταγωγή	Ἀριθμὸς δηλώσεως
Ἀλμετίδης Ἠλίας τοῦ Γεωργ	Βεζίν-Κιοϊ- Κὰρς- Ἀρδαχάν	139772
Ἀλμετίδης Θεόδωρος τοῦ Γεωρ.	Βεζίν-Κιοϊ Κὰρς	139774
Ἀλμετίδης Κωνσταντῖνος τοῦ Θωμᾶ	»	139797
Ἀλμετίδης Μιχαὴλ τοῦ Ἰωσὴφ	»	139822
Ἀλμετίδης Παναγ. τοῦ Ἠλία	»	29550
Ἀλμετίδης Σάββας τοῦ Ἰωάν.	Βεζίν-Κιοϊ-Κὰρς-Ἀρδαχὰν	139770
οῦ Μιχαὴλ	Βεζίν Κιοϊ-Κὰρς	139823
Ἰωσὴφ	»	139782
ικολάου (χήρα)	Καρλῆ-Κιοϊ-Ἡρακλ-Ραιδεστοῦ	40352
ῖνος τοῦ Θεοδοσίου	Σοφίδες-Βιζύης	143914
νης τοῦ Σταμ.	Οἰκονομικὸ-Σηλυβρίας	61271
ρα τοῦ Πέτρου	Ἀρτάκη-Κυζίκου	17902
μπου Γεώργιος τοῦ Λάμπρου	Νεοχῶρι-Δερκων	168519
ς τοῦ Ἀγγελ.	Λεβηρίαιοι Ἡρακλείας Ραιδεστοῦ	111110M
τοῦ Νικολάου	Τατάρλαιοι-Μαλγάρων-Ἡρακλ. Ραιδεστοῦ	101712
τοῦ Κυριαζ.	Λογανλαιοι-Μαλγάρων Ἡρακλ.-Ραιδεστοῦ	111899
πος τοῦ Δημ	Μαλγάρων-Ἡρακλ]ας Ραιδεστοῦ	110138M
ννης τοῦ Μήτσου	Μπασίκιοϊ-Ἡρακλ)ας Ραιδεστοῦ	108001
οῦ Γιαννάκη (κληρονόμοι)	Ἀρτάκι-Κυζίκου	158680
τοῦ Ἀθανασίου τὸ γένος		
ἢ Ἀντώνη	Νεοχῶρι Καλλιπόλεως	163924M
ζ. τοῦ Τριανταφύλλου τὸ γένος	Πέραν Ἔβρου-Διδυμό-	

Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων, *Ονομαστικόν ευρετήριον αγροτών προσφύγων*, Αθήνα 1928

Βιβλιοθήκη της Βουλής

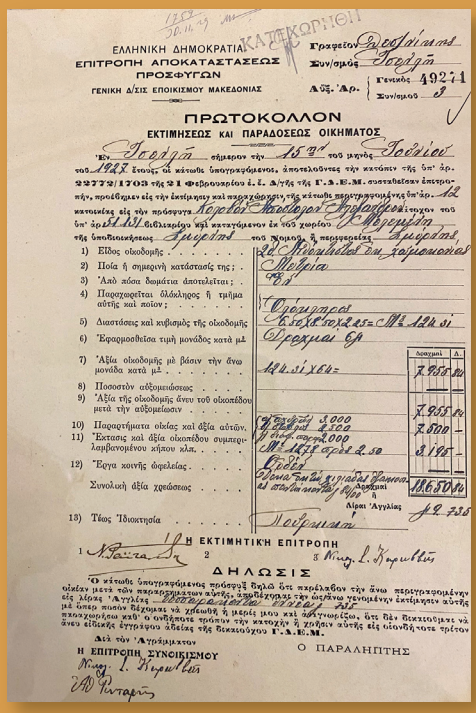

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

ΓΕΝΙΚΗ Δ/ΣΙΣ ΕΠΟΙΚΙΣΜΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟΝ

ΕΚΤΙΜΗΣΕΩΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΕΩΣ ΟΙΚΗΜΑΤΟΣ

ΔΗΛΩΣΙΣ

Η ΕΚΤΙΜΗΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ο ΠΑΡΑΛΗΠΤΗΣ

Η ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΥ

Πρωτόκολλο Εκτιμήσεως και Παραδόσεως οικήματος της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων, Γενική Διεύθυνση Εποικισμού Μακεδονίας, Γραφείο Θεσσαλονίκης, συνοικισμός Ισενλή. Αφορά λιθόκτιστο κτίσμα παραχωρηθέν στον πρόσφυγα Απόστολο Κολοβό από το χωριό Μελεμέλη της Σμύρνης, 1927

ΠΙΟΠ – Ιστορικό Αρχείο, Αρχείο «Ανταλλαγές Πληθυσμών»

ΕΝΩΣΙΣ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΚΡΗΝΗΣ
ΕΔΡΑ ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ ΜΙΑΟΥΛΗ 25

ΣΩΜΑΤΕΙΟΝ ΑΝΕΓΓΡΑΦΙΣΘΕΝΤΩΝ
ΔΥΝΑΜΕΙ ΤΗΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 1668 - 27
ΑΠΟΦΑΣΕΩΣ ΠΡΩΤ. ΠΕΙΡΑΙΩΣ

Αριθ. Πίνακ. 387.

ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟΝ

Πιστοποιητικό της Ένωσης Προσφύγων Περιφέρειας Κρήνης, με επικολλημένη ατομική φωτογραφία του πρόσφυγα Ισίδωρου Καρσαμπά, γεωργού από τον Τσεσμέ, 8.6.1931

ΓΑΚ-Κ.Υ., Αρχείο Διεύθυνσης Πολιτικής Γης

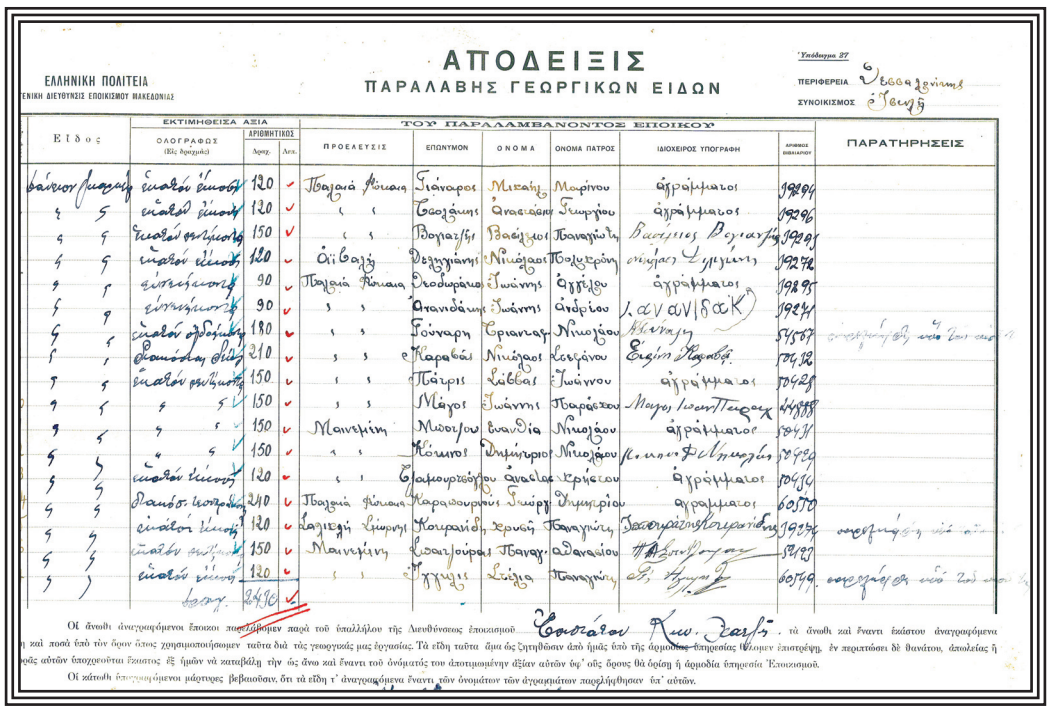

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ
ΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΕΠΟΙΚΙΣΜΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ
ΠΑΡΑΛΑΒΗΣ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΕΙΔΩΝ

Υπόδειγμα 27

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ Θεσσαλονίκης
ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ Ιωνή

Είδος	ΕΚΤΙΜΗΘΕΙΣΑ ΑΞΙΑ ΤΟΥ ΠΑΡΑΛΑΜΒΑΝΟΝΤΟΣ ΕΠΟΙΚΟΥ ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΟΣ (Ολογράφως)	Δρχ.	Λεπ.	ΠΡΟΕΛΕΥΣΙΣ	ΕΠΩΝΥΜΟΝ	ΟΝΟΜΑ	ΟΝΟΜΑ ΠΑΤΡΟΣ	ΙΔΙΟΧΕΙΡΟΣ ΥΠΟΓΡΑΦΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΒΙΒΛΙΑΡΙΟΥ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
βάκιον μικρόν	ενακόσια είκοσι	120		Πρόσφυγες Μικράς Ασίας	Γιάνναρος	Μιχαήλ	Μαρίνου	αγράμματος	19296	
" "	εκατόν είκοσι	120		" "	Σαββάκης	Αναστάσιος	Γεωργίου	αγράμματος	19296	
" "	εκατόν πενήντα	150		" "	Βογιατζής	Βασίλειος	Παναγιώτη	Βασίλειος Βογιατζής	19297	
" "	εκατόν είκοσι	120		Αϊβαλής	Ζαχαριάκης	Νικόλαος	Παλιερόπη	επίσης Σημείωση	19278	
" "	ενενήντα	90		Πρόσφυγες Μικράς Ασίας	Θεοδωράκης	Ιωάννης	Αβδέλου	αγράμματος	19295	
" "	ενενήντα	90		" "	Θανασάκης	Ιωάννης	Ανδρέου	Ιωαννίδακ	19294	
" "	εκατόν εξήντα	180		" "	Γούναρη	Ερμιονη	Νικολάου	Μάνινγη	5[illegible]67	
" "	διακόσια δέκα	210		" "	Καραβάς	Νικόλαος	Σοφιανού	Εκείνη Καραβά	19[illegible]32	
" "	εκατόν πενήντα	150		" "	Πάτρης	Λάββας	Ιωάννου	αγράμματος	19[illegible]28	
" "	" "	150		" "	Μάγος	Ιωάννης	Παράσχου	Μαγος Ιωαννη Παρασχ	44[illegible]88	
" "	" "	150		Μανιακίτη	Μιχαηλίδη	Ευανδία	Νικολάου	αγράμματος	19[illegible]31	
" "	" "	150		" "	Κόκκινος	Δημήτριος	Νικολάου	Κοκκινος Δημητριος	19[illegible]29	
" "	εκατόν είκοσι	120		" "	Θαλασσοπούλου	Αναστασία	Χρήστου	αγράμματος	19[illegible]30	
" "	διακόσια δέκα	210		Πρόσφυγες Μικράς Ασίας	Καρασαμπάκης	Ισίδωρος	Δημητρίου	αγράμματος	60[illegible]70	
" "	εκατόν είκοσι	120		Λαγκαδά	Σίμωνος	Κουκουλάς	Χρυσή	Παναγιώτης	Παναγιωτοπουλος	19[illegible]26
" "	εκατόν πενήντα	150		Μανιακίτη	Ιωαννούρας	Παναγ.	Αθανασίου	[illegible]	58[illegible]7	
" "	εκατόν είκοσι	120		" "	Τζιγκής	Σοφία	Παναγιώτη	[illegible]	60[illegible]9	
	Σύνολον	2490								

Οι άνωθι αναγραφόμενοι έποικοι ποσοτήσθημεν παρά τοῦ ὑπαλλήλου τῆς Διευθύνσεως ἐποικισμοῦ Ισιδώρου Καρσαμπά, τὰ ἄνωθι καὶ ἕναντι ἑκάστου ἀναγραφόμενα ἢ καὶ ποσὰ ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτως χρησιμοποιήσωμεν ταῦτα διὰ τὰς γεωργικάς μας ἐργασίας. Τὰ εἴδη ταῦτα ἅμα ὡς ζητηθῶμεν ἀπὸ ἡμᾶς ὑπὸ τῆς ἀρμοδίας ὑπηρεσίας θέλομεν ἐπιστρέψῃ, ἐν περιπτώσει δὲ θανάτου, ἀπωλείας ἢ κρᾶς αὐτῶν ὑποχρεούται ἕκαστος ἐξ ἡμῶν νὰ καταβάλῃ τὴν ὡς ἄνω καὶ ἕναντι τοῦ ὀνόματός του ἀποτιμωμένην ἀξίαν αὐτῶν ὡς" οἷς ὅρους θὰ ὁρίσῃ ἡ ἁρμοδία ὑπηρεσία Ἐποικισμοῦ.

Οἱ κάτωθι ὑπογεγραμμένοι μάρτυρες βεβαιοῦσιν, ὅτι τὰ εἴδη τ' ἀναγραφόμενα ἕναντι τῶν ὀνομάτων τῶν ἀγραμμάτων παρελήφθησαν ὑπ' αὐτῶν.

Απόδειξη παραλαβής γεωργικών ειδών από ομάδα Μικρασιατών προσφύγων εγκατεστημένων στον Συνοικισμό Ισενλί Θεσσαλονίκης, 1924

ΠΙΟΠ – Ιστορικό Αρχείο, Αρχείο «Ανταλλαγές Πληθυσμών»

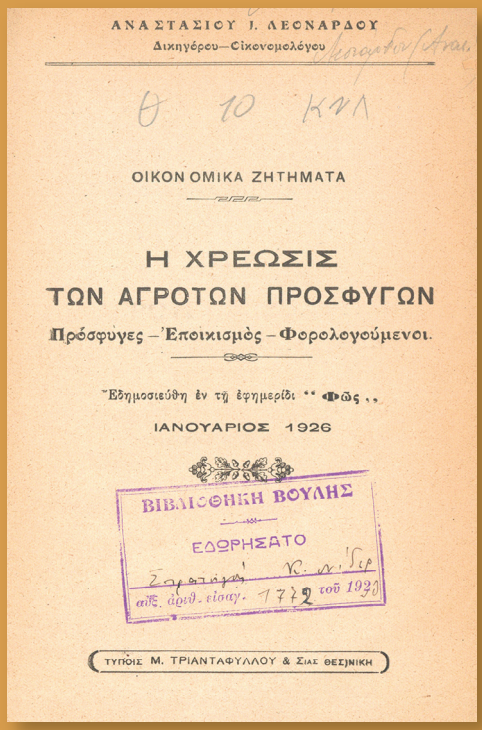

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Ι. ΛΕΟΝΑΡΔΟΥ
Δικηγόρου—Οἰκονομολόγου

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Η ΧΡΕΩΣΙΣ
ΤΩΝ ΑΓΡΟΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ
Πρόσφυγες – Ἐποικισμὸς – Φορολογούμενοι.

Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι "Φῶς"
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 1926

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΟΥΛΗΣ
ΕΔΩΡΗΣΑΤΟ
αὐξ. ἀριθ. εἰσαγ. 1772 τοῦ 1930

ΤΥΠΟΙΣ Μ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ & ΣΙΑΣ ΘΕΣΝΙΚΗ

Αναστάσιος Λεονάρδος, *Η χρέωσις των αγροτών προσφύγων: πρόσφυγες-εποικισμός-φορολογούμενοι*, Θεσσαλονίκη 1926

Βιβλιοθήκη της Βουλής, Ειδικές Συλλογές

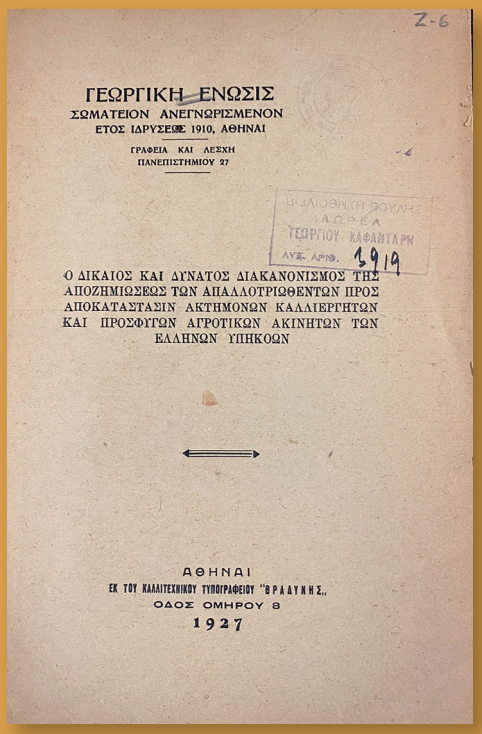

Z-6

ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΕΝΩΣΙΣ
ΣΩΜΑΤΕΙΟΝ ΑΝΕΓΝΩΡΙΣΜΕΝΟΝ
ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ 1910, ΑΘΗΝΑΙ

ΓΡΑΦΕΙΑ ΚΑΙ ΛΕΣΧΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ 27

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΟΥΛΗΣ
ΑΩΡΕΑ
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΑΦΑΝΤΑΡΗ
ΑΥΞ. ΑΡΙΘ. 3919

Ο ΔΙΚΑΙΟΣ ΚΑΙ ΔΥΝΑΤΟΣ ΔΙΑΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΠΟΖΗΜΙΩΣΕΩΣ ΤΩΝ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΘΕΝΤΩΝ ΠΡΟΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΙΝ ΑΚΤΗΜΟΝΩΝ ΚΑΛΛΙΕΡΓΗΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΑΓΡΟΤΙΚΩΝ ΑΚΙΝΗΤΩΝ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΥΠΗΚΟΩΝ

ΑΘΗΝΑΙ
ΕΚ ΤΟΥ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ "ΒΡΑΔΥΝΗΣ"
ΟΔΟΣ ΟΜΗΡΟΥ 8
1927

Γεωργική Ένωσις, *Ο δίκαιος και δυνατός διακανονισμός της αποζημιώσεως των απαλλοτριωθέντων προς αποκατάστασιν ακτημόνων καλλιεργητών και προσφύγων αγροτικών ακινήτων των Ελλήνων υπηκόων*, Αθήνα 1927

Βιβλιοθήκη της Βουλής,
Μπενάκειος Βιβλιοθήκη, Συλλογή Γ. Καφαντάρη

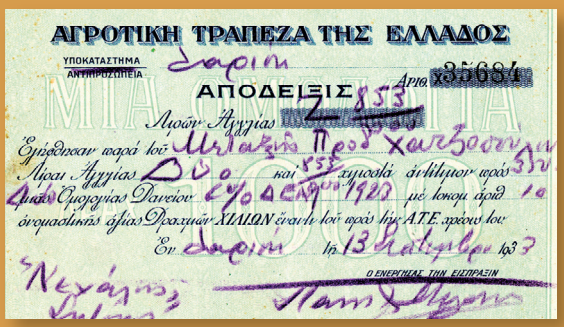
ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ
ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΙΑ
ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ
Αριθ. χ35684
Λιρών Αγγλίας
Ἐπλήθησαν παρά τοῦ
Λίρας Αγγλίας
καὶ
ἑκατοστά ἀνθίλιων ἀφοῦ
ἀπὸ Ὁμολογίας Δανείου
μὲ τόκον ἀρίθ
ὀνομαστικῆς ἀξίας Δραχμῶν ΧΙΛΙΩΝ ἕναντι τοῦ ἀφοῦ λήξ. Α.Τ.Ε. χρέους του
Ἐν
τῇ
Ο ΕΝΕΡΓΗΣΑΣ ΤΗΝ ΕΙΣΠΡΑΞΙΝ

Απόδειξη είσπραξης ομολογίας ονομαστικής αξίας χιλίων δραχμών έναντι χρέους προς την Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος, 13.9.1933 *

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

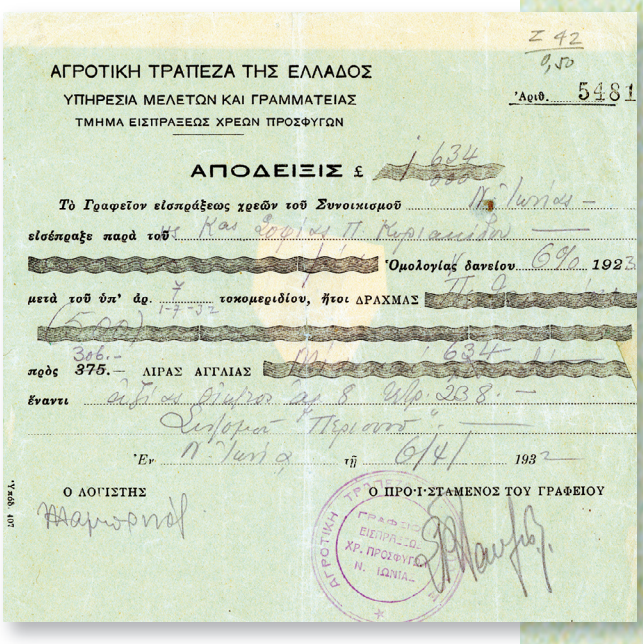
ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΜΕΛΕΤΩΝ ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΕΙΣΠΡΑΞΕΩΣ ΧΡΕΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ
Ἀριθ. 5481
ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ £
Τὸ Γραφεῖον εἰσπράξεως χρεῶν τοῦ Συνοικισμοῦ
εἰσέπραξε παρὰ τοῦ
Ὁμολογίας δανείου
μετὰ τοῦ ὑπ' ἀρ.
τοκομεριδίου, ἤτοι ΔΡΑΧΜΑΣ
πρὸς 375.— ΛΙΡΑΣ ΑΓΓΛΙΑΣ
ἕναντι
Ἐν
τῇ
Ο ΛΟΓΙΣΤΗΣ
Ο ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΣ ΤΟΥ ΓΡΑΦΕΙΟΥ

Απόδειξη του Τμήματος Εισπράξεως Χρεών Προσφύγων για είσπραξη πεντακοσίων δραχμών έναντι χρέους προς την Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος, 6.4.1932 *

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ
ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΕΠΟΙΚΙΣΜΟΥ
ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ
Ἀριθ. Ε. 047579
Ἐπλήρωσαν παρὰ τοῦ
ἀριθ. βιβλ.
Δραχμὰς
ΕΚΑΤΟΝ
ἀριθ. 100
ἕναντι τοῦ ἀφοῦ τὴν ΕΑΠ χρέους του ἀναγνέωσις τοῦ ὁμολογιακοῦ δα-
νείου μὲ τὸ ἰσόποσον τῶν ἐφαρμογῶν τούτου νέας μορφῆς. Ἀφοῦ τοῦτο
μὲ διακοπὴν ὑποσυμ. ἀρ. χρεωστεῖ τὴν μορφὴν Ο.
Ἐν
τῇ
Τιμὴ Μιᾶς £ Δρ.
Ο ΕΝΕΡΓΗΣΑΣ ΤΗΝ ΕΙΣΠΡΑΞΙΝ
Η ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ ΑΥΤΗ ΔΕΝ ΙΣΧΥΕΙ ΔΙΑ ΠΟΣΟΝ ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΟΝ ΤΩΝ ΕΚΑΤΟΝ (100) ΔΡΑΧΜΩΝ

Απόδειξη του Γραφείου Εισπράξεως Χρεών Συνοικισμού Νέας Ιωνίας για είσπραξη εκατό δραχμών έναντι χρέους προς την ΕΑΠ, 14.1.1930 *

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

Ἀριθ. 912
ΣΥΛΛΟΓΟΣ
ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΑΜΥΝΑ
ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ ΔΡΑΧ. 25.—
Ἐλήφθησαν παρὰ τοῦ κ.
Δρ. ἐξ ἑκατὸν πέντε
διὰ τὴν ἐγγραφὴν εἰς τὸν Σύλλογον 193
Ἐν Ἀθήναις τῇ 22 Αὐγούστου 1933
Ο ΤΑΜΙΑΣ

Απόδειξη είσπραξης είκοσι πέντε δραχμών για εγγραφή στον Σύλλογο «Πανελλήνιος Δημοκρατική Άμυνα» στην Ερυθραία Αττικής, 22.8.1933 *

Συλλογή Λουκά Χριστοδούλου

L'EAU ABONDANTE.
Puits artésien.

Αρτεσιανό πηγάδι για την κάλυψη της επάρκειας νερού στις προσφυγικές εγκαταστάσεις, στο: *L'établissement des réfugiés en Grèce*, Γενεύη 1926 *

Βιβλιοθήκη της Βουλής

Καπνός

Στην περίπτωση της καπνοκαλλιέργειας συνδυάζονται οι θεσμικές παρεμβάσεις του ελληνικού κράτους για την αύξηση και την αναδιάρθρωση της αγροτικής παραγωγής, σε έναν κρίσιμο για την εθνική οικονομία τομέα, με τη συνέχιση μιας παραγωγικής δραστηριότητας για πολλούς αγρότες πρόσφυγες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι καπνοκαλλιεργητές από τις περιφέρειες της Σμύρνης και της Νικομήδειας, οι οποίοι εγκαθίστανται στην ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη, είτε στις εκτάσεις που εγκαταλείπουν οι Μουσουλμάνοι ανταλλάξιμοι, είτε σε αυτές που δημιουργούνται από την κατασκευή μεγάλων εγγειοβελτιωτικών έργων. Επιπλέον, αρκετοί βρίσκουν σε αυτή την αγροτική δραστηριότητα ευκαιριακή ή συμπληρωματική απασχόληση ως εργάτες γης, ιδιαίτερα στη συλλογή του καπνού. Παράλληλα στις αστικές περιοχές πολλοί πρόσφυγες απασχολούνται στην επεξεργασία του καπνού στα καπνομάγαζα, καθώς και στην καπνοβιομηχανία, με την αναλογία των γυναικών προσφύγων επί του συνόλου των απασχολουμένων να είναι εντυπωσιακά μεγάλη.

«Στις καπναποθήκες δούλεψα 20 χρόνια. Τότε δούλευες πολύ για να κρατηθείς στη ζωή. Ο άντρας μου πέθανε στα οκτώ χρόνια του γάμου μας κι εγώ έβαλα και καπνά και πήγα και στις αποθήκες. Αχ, η ζωή μου... Δουλειά, δουλειά, και πάλι δουλειά. Δε παραπονιέμαι, έχω καλά τα παιδιά μ', τώρα ξαποσταίνω».

Κωνσταντίνα Μπάδα (επιμ.), *«Οι καπνεργάτριες του Αγρινίου», Η μνήμη του επαρχιακού αστικού τόπου και τοπίου: το Αγρίνιο μέχρι τη δεκαετία του '60*, Αθήνα 2003, σ. 121

Βάφτιση σε σπίτι στην Προσοτσάνη Δράμας. Στο χαγιάτι του σπιτιού διακρίνονται κρεμασμένα καπνά για στέγνωμα. Στην πίσω πλευρά: «Εις την σεβαστήν Μητέρα <δυσανάγνωστο> Εις ανάμνησιν τελεσθήσις βαπτίσεως του υιού Γεωργίου Δημοκράτη εν Προσωτσάνη Δράμ[ας], την 15η Αυγούστου 1925. Πειραιά τη 11 Σ/βρίου 1925. Ν. Κεντρωτής Ανθ/γος Πεζικού» *

Αρχείο Ευστράτιου Γ. Κασμερίδη

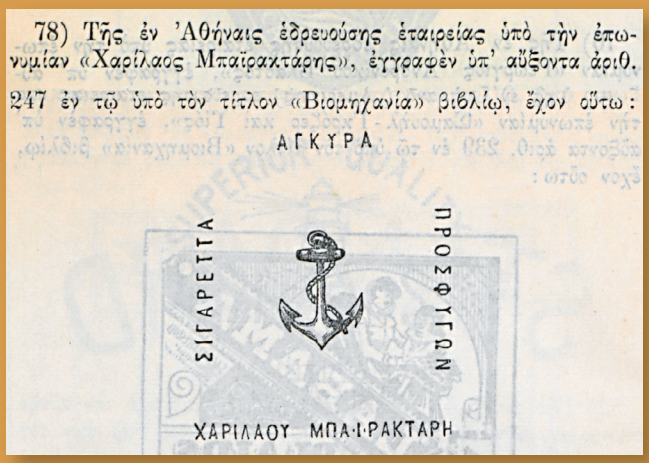
78) Τῆς ἐν Ἀθήναις ἑδρευούσης ἑταιρείας ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Χαρίλαος Μπαϊρακτάρης», ἐγγραφὲν ὑπ' αὔξοντα ἀριθ. 247 ἐν τῷ ὑπὸ τὸν τίτλον «Βιομηχανία» βιβλίῳ, ἔχον οὕτω:

ΑΓΚΥΡΑ

ΣΙΓΑΡΕΤΤΑ

ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

ΧΑΡΙΛΑΟΥ ΜΠΑ·Ι·ΡΑΚΤΑΡΗ

Καταχώριση στο Πρωτοδικείο Αθηνών του βιομηχανικού σήματος «Άγκυρα, σιγαρέττα προσφύγων», από την εταιρεία «Χαρίλαος Μπαϊρακτάρης» *

Παράρτημα της *Εφημερίδος της Κυβερνήσεως*, αρ. φ. 37/ 6.3.1923
Βιβλιοθήκη της Βουλής

Οι πρώτες προσφυγικές εγκαταστάσεις στα Άνω Πορόια Σερρών.
Εικονίζονται ο Γεώργιος Γεωργιάδης και ο Χατζής να κρεμάνε καπνά, 1928 *

Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού, Αρχείο Φωτογραφιών, Συλλογή Άννας Θεοφυλάκτου

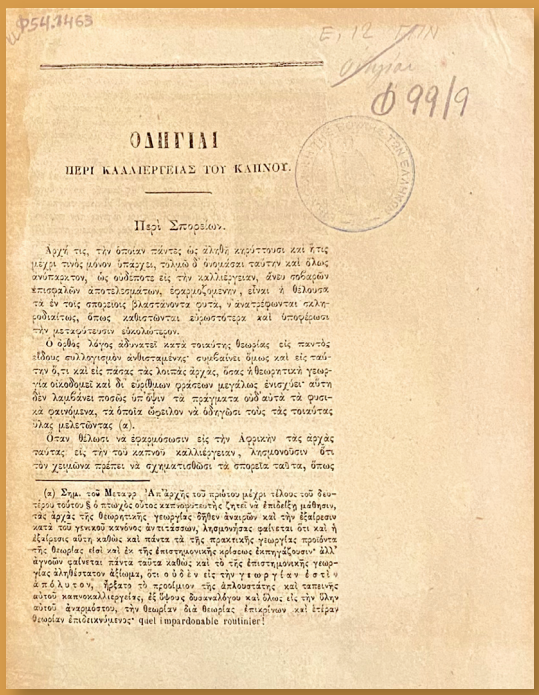
ΟΔΗΓΙΑΙ

ΠΕΡΙ ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑΣ ΤΟΥ ΚΑΠΝΟΥ.

Περὶ Σπορείων.

Οδηγίαι περί καλλιεργείας του καπνού, [χ.τ.] [19--]
Βιβλιοθήκη της Βουλής, Ειδικές Συλλογές

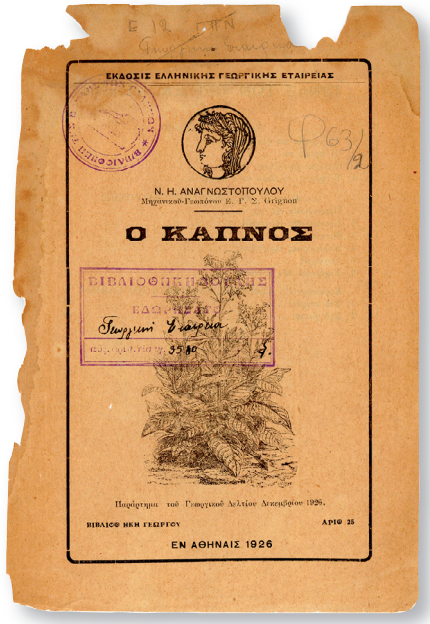
ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Ν. Η. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

Μηχανικοῦ-Γεωπόνου Ε. Γ. Σ. Grignon

Ο ΚΑΠΝΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1926

Ν.Η. Αναγνωστόπουλος, *Ο Καπνός*, Αθήνα 1926
Βιβλιοθήκη της Βουλής, Ειδικές Συλλογές

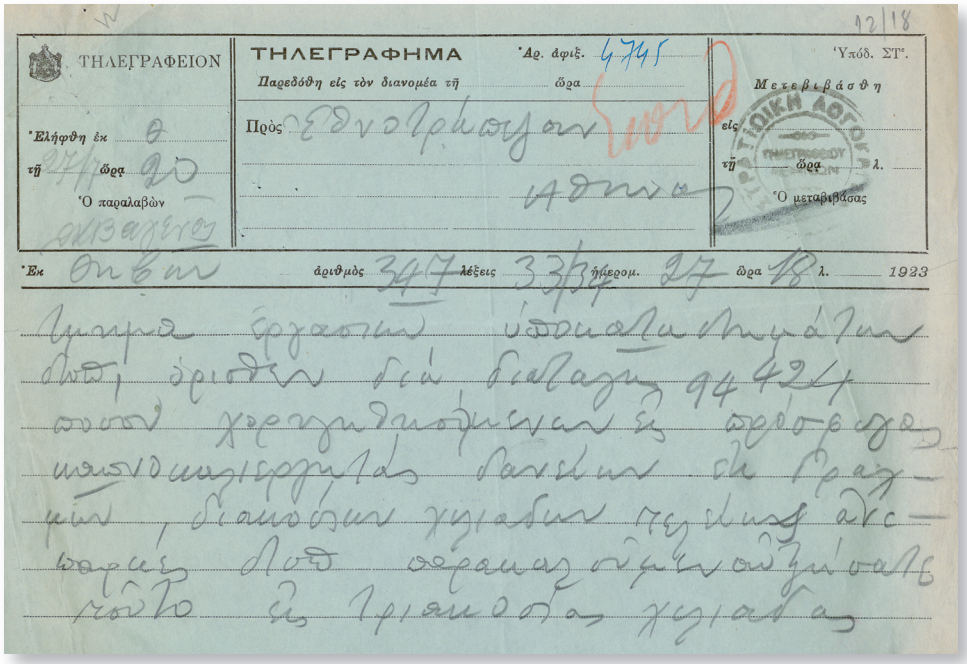

ΤΗΛΕΓΡΑΦΕΙΟΝ

ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΑ

Τηλεγράφημα του Τμήματος Εργασιών των περιφερειακών υποκαταστημάτων της Εθνικής Τράπεζας προς τα κεντρικά γραφεία της Αθήνας, με το οποίο ζητείται αύξηση του ποσού του δανείου προς πρόσφυγες καπνοκαλλιεργητές από 200.000 σε 300.000 δραχμές, καθώς το εγκριθέν ποσό κρίνεται ανεπαρκές

Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τραπέζης

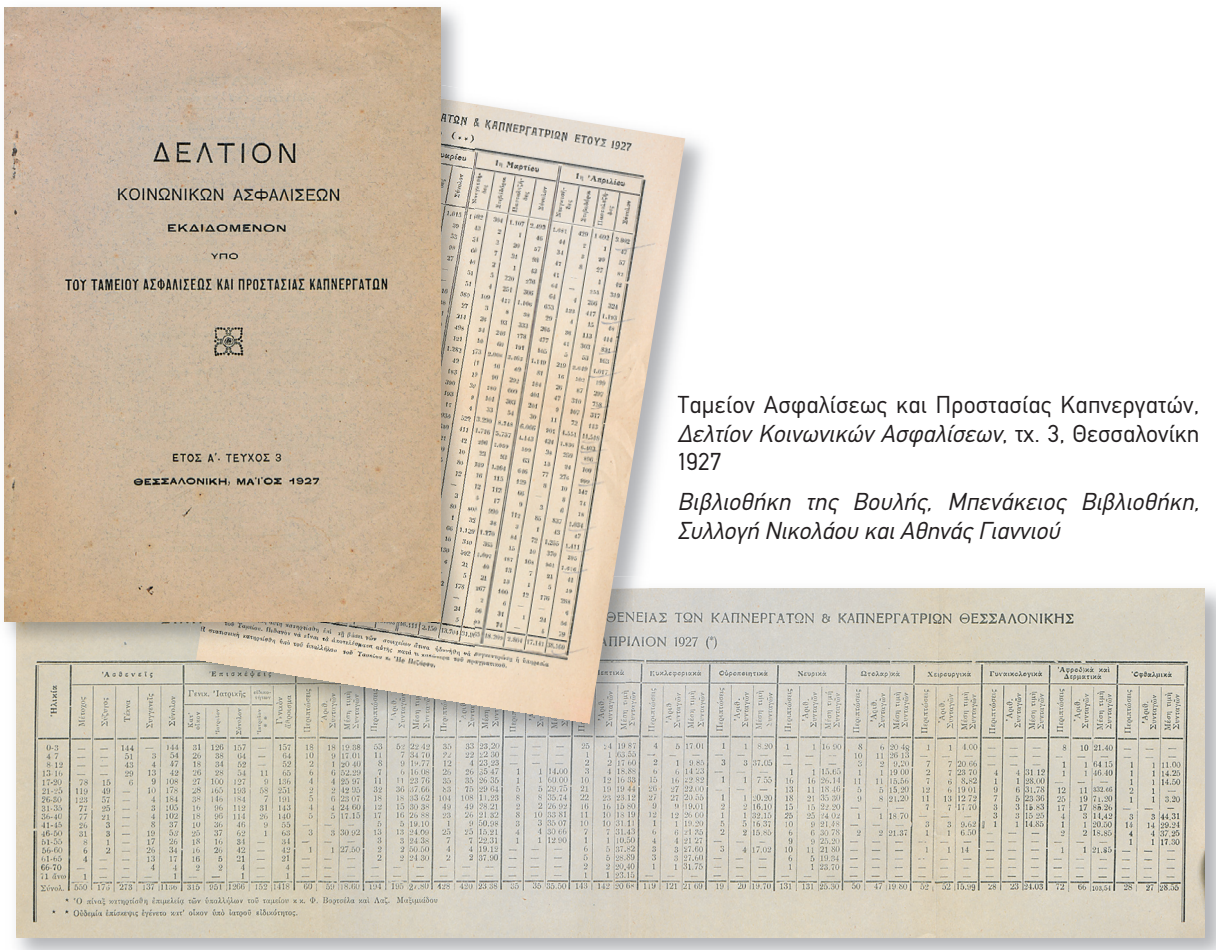

ΔΕΛΤΙΟΝ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΑΣΦΑΛΙΣΕΩΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

ΤΟΥ ΤΑΜΕΙΟΥ ΑΣΦΑΛΙΣΕΩΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΚΑΠΝΕΡΓΑΤΩΝ

ΕΤΟΣ Α'. ΤΕΥΧΟΣ 3

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, ΜΑΪΟΣ 1927

Ταμείον Ασφαλίσεως και Προστασίας Καπνεργατών, *Δελτίον Κοινωνικών Ασφαλίσεων*, τχ. 3, Θεσσαλονίκη 1927

Βιβλιοθήκη της Βουλής, Μπενάκειος Βιβλιοθήκη, Συλλογή Νικολάου και Αθηνάς Γιαννιού

Τιμητικό δίπλωμα που απονεμήθηκε στην καπνοβιομηχανία Φιλιππή των αδελφών Δερμεντζόγλου, κατά τη Διεθνή Έκθεση για τον εορτασμό της διάνοιξης της διώρυγας του Παναμά, Σαν Φραντσίσκο 1915

Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού Ιεράς Μητροπόλεως Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως

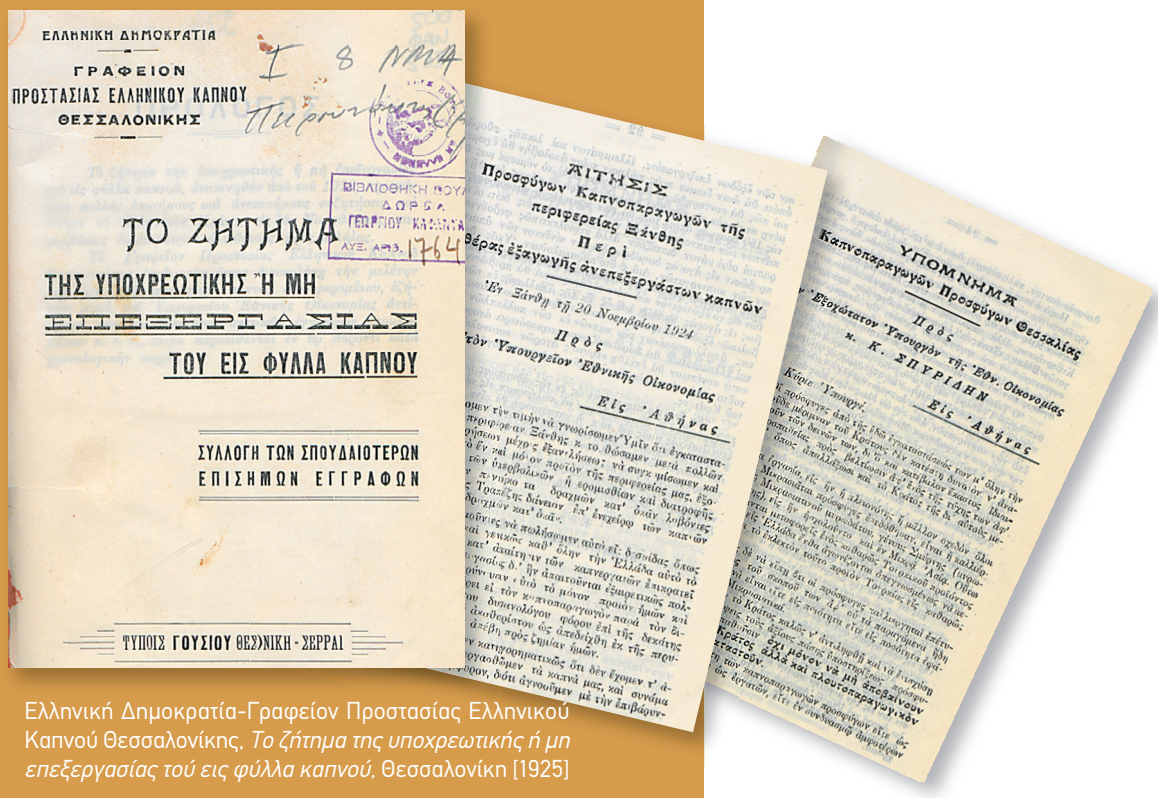

Ελληνική Δημοκρατία-Γραφείον Προστασίας Ελληνικού Καπνού Θεσσαλονίκης, *Το ζήτημα της υποχρεωτικής ή μη επεξεργασίας τού εις φύλλα καπνού*, Θεσσαλονίκη [1925]

Βιβλιοθήκη της Βουλής, Μπενάκειος Βιβλιοθήκη, Συλλογή Γ. Καφαντάρη

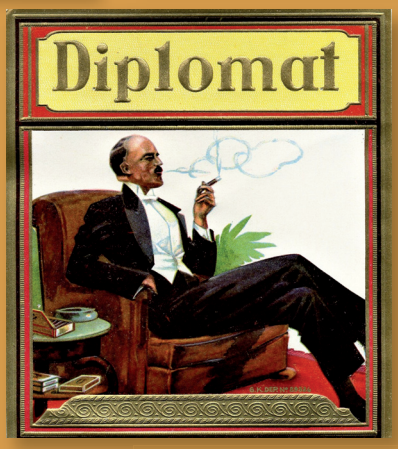

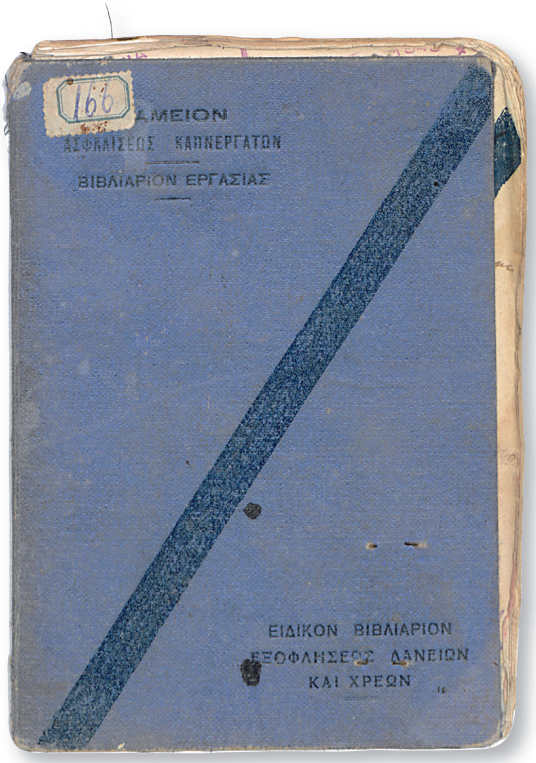

Βιβλιάριο του καπνεργάτη Δημητρίου Ευθυμίου

Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού Ιεράς Μητροπόλεως Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως

Κουτιά τσιγάρων και σιγαρόχαρτα των επιχειρήσεων που στεγάστηκαν στο Δημόσιο Καπνεργοστάσιο Αθηνών

Βιβλιοθήκη της Βουλής

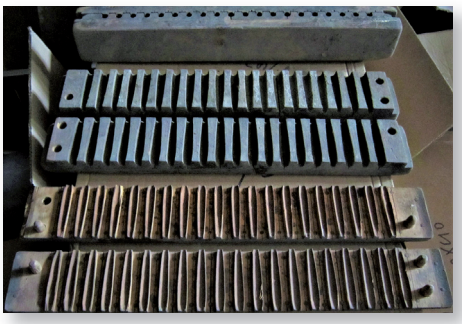

Ξύλινες μήτρες για τσιγάρα και πούρα που κατασκευάζονταν στο Δημόσιο Καπνεργοστάσιο Αθηνών

Βιβλιοθήκη της Βουλής

ΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟΝ ΚΑΠΝΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐργάζονται οἱ ἐργάται καὶ ἐργάτριαι βιομηχανίας καπνοῦ.

Το Δημόσιο Καπνεργοστάσιο κατασκευάστηκε την περίοδο 1928-1930. Σε αυτό απασχολήθηκαν πολλοί καπνεργάτες και καπνεργάτριες προσφυγικής καταγωγής. Η πρώτη σωζόμενη φωτογραφία του κτιρίου, εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, 16.7.1931 *

Βιβλιοθήκη της Βουλής

Το Δημόσιο Καπνεργοστάσιο χαρακτηρίστηκε ιστορικό διατηρητέο μνημείο το 1989, παραχωρήθηκε εξ ολοκλήρου στη Βουλή των Ελλήνων το 2000 και σήμερα στεγάζει τη Βιβλιοθήκη και το Τυπογραφείο της

Λοιπά προϊόντα

«Στην Κέρκυρα μείναμε ένα μήνα και μας έστειλαν όλους στους Παξούς. Εκεί μας έδωσαν και σπίτι να κάτσουμε. Βρίσκαμε και λίγη δουλειά να κάνουμε. Εργάτες πηγαίναμε στα κτήματα των άλλων και κυρίως στις ελιές. Όσο και να 'ναι είχαμε ένα μέρος να κοιμηθούμε και λίγο φαΐ να φάμε. Οι άνθρωποι ήτανε καλοί. Αυτό πάντα θα το λέμε. Μας εβοήθησαν πολύ. Ζωντανέψαμε. Είχαμε ψυχή εκεί. [...]

Κι επιτέλους στα 1925 κατορθώσαμε και μας έστειλε το κράτος σ' ένα μέρος έξω απ' την Πρέβεζα. Εκεί μας έδωσαν στον καθένα χωράφι και σπίτι να κάτσουμε. [...] Εκεί αποκτήσαμε επιτέλους τη γη που θέλαμε. Δουλέψαμε σκληρά, παλέψαμε με το κρύο και με τη ζέστη και πάλι όμως δεν μπορέσαμε να ζήσουμε όπως νομίσαμε. Φτώχεια και δυστυχία. Ο κάμπος δεν ποτίζεται και το χώμα δεν δίνει τίποτε. Σπέρνεις και δε θερίζεις. Χρεωθήκαμε όλοι. Τα παιδιά μας έφυγαν να μάθουνε τέχνη, να βρούνε αλλού δουλειά.

Μερικοί πήγαν στο Αγρίνιο, άλλοι ήρθανε στην Αθήνα. Η νεολαία έφυγε στην Αυστραλία μετανάστες, στο Βέλγιο σε ανθρακωρυχεία, στη Γερμανία εργάτες».

Μαρτυρία Σάββα Φωτόπουλου από την Άκκαγια Κερασούντας,
στο: Γιώργος Γιαννακόπουλος (επιμ.), *Προσφυγική Ελλάδα*, Αθήνα 1992, σ. 48

Πρόσφυγες από τη Λυκία κατά τη διαλογή της ελιάς στην Ιτέα, 1930 *

Αρχείο Εταιρείας Ιστορικών Ερευνών «Λυκία»

Πρόσφυγες στην Ιτέα μπροστά σε διαλογέα ελιών, που ξεχωρίζει τον καρπό ανάλογα με το μέγεθός του, για να αποθηκευτεί στη συνέχεια σε αντίστοιχους κάδους *

Συλλογή Νίκου Καζατζόπουλου

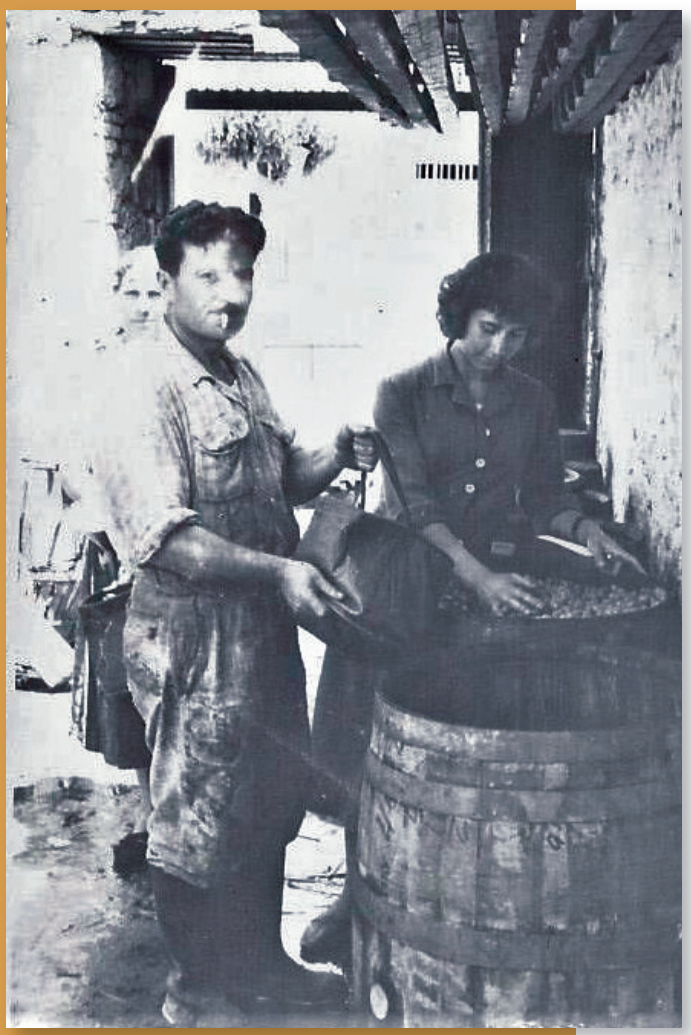

Ο Ασημάκης Βολάρης και η Γεωργία Μόσχου, πρόσφυγες αγρότες από τους Ελιγμούς της Βιθυνίας, σε αποθήκη διαλογής ελιάς στην Ιτέα *

Συλλογή Νίκου Καζατζόπουλου

Μικρασιάτες αγρότες στην Ιτέα *

Συλλογή Νίκου Καζατζόπουλου

Μικρασιάτες από το Λιβίσι στην Ιτέα, πάνω σε βαρέλια με ελιές που θα φορτώνονταν στα πλοία για να διοχετευθούν στην αγορά. Στο μέσον διακρίνεται ο Κανέλος Σπανός. *

Συλλογή Νίκου Καζατζόπουλου

«Οι πρόσφυγες λοιπόν εδώ εβάλανε αμπέλια. Έκαναν εξαγωγή σταφύλια στην Ελλάδα, επιτραπέζια σταφύλια. Είχαμε σταφύλια μαύρα, τα φροκιανά, ροζακιά και λίγα ψιλόρωγα. Σταφίδα έκανε λίγη καθένας, ένα σακί να βγάλει το χειμώνα. Αλλά το σταφύλι είχε εξαγωγή τη Θεσσαλονίκη, την Καβάλα. Οι πρόσφυγες έβαζαν και σιτηρά, κριθάρι κυρίως. Όλη η Αιγνούσα εσπερνόταν. Πολλά κριθάρια. [...] Άλεθαν το κριθάρι κι έκαναν ψωμί μαύρο και το έτρωγε ο κόσμος. [...]

[Μετά τον Πόλεμο] ο κόσμος αναγκάστηκε να πάει στη θάλασσα, κυρίως οι νέοι».

Μαρτυρία Αντώνη Μαγγανά από το Λιθρί,
στο: Νίκος Ανδριώτης, *«Το μικρό ταξίδι». Η άφιξη και εγκατάσταση των Μικρασιατών προσφύγων στις Οινούσσες*, Αθήνα 1998, σ. 116-117

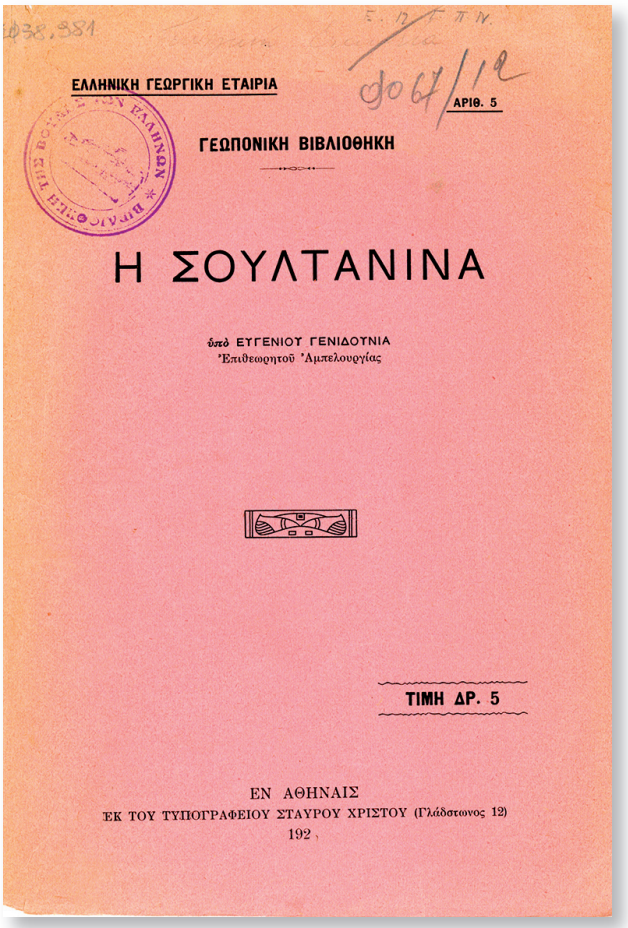

Ευγένιος Γενιδουνιάς, *Η Σουλτανίνα*, Αθήνα 1925
Βιβλιοθήκη της Βουλής, Ειδικές Συλλογές

Καλλιέργεια σουλτανίνας στην Κρήτη από αμπελουργούς πρόσφυγες από τα Βουρλά της Μικράς Ασίας *

L'établissement des réfugiés en Grèce, Γενεύη 1926
Βιβλιοθήκη της Βουλής,

Ενθύμιο Σμύρνης: Επεξεργασία σταφίδας που προορίζεται για εξαγωγή *

Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού Ιεράς Μητροπόλεως Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως

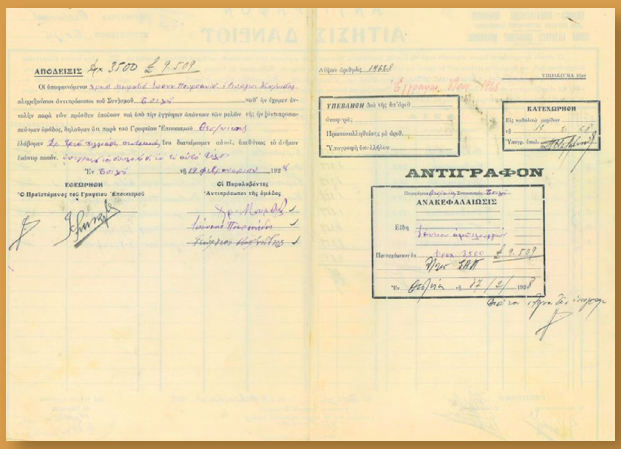

Αντίγραφο αίτησης δανείου προσφύγων αμπελουργών, εκπροσωπούμενων από τους Χρήστο Μουρατίδη, Ιωάννη Πουρσανίδη και Γεώργιο Κωνσταντινίδη, προς τη Γενική Διεύθυνση Εποικισμού Μακεδονίας, Συνοικισμός Τσιλή Θεσσαλονίκης, 1928

ΠΙΟΠ – στορικό Αρχείο, Αρχείο «Ανταλλαγές Πληθυσμών»

«Υπήρχαν ορισμένα χωράφια εδώ, που είχαν οι ντόπιοι και πηγαίνανε εκεί και δουλεύανε σ' αυτά οι γέροι. Μετά δημιούργησαν τα δικά τους αμπελάκια και τη βγάλανε κει χάμω σαν αγρότες.
Σ' ένα χρονικό διάστημα πια που είδαν ότι δεν υπάρχει ζωή με τους αγρότες, πιάσαν τα παιδιά των και γίνονταν ναυτικοί. Δεν υπήρχε ζωή εδώ αν δεν ήσουν ναυτικός. [...] Και γινήκανε ναυτικοί. Τότε παρατήθηκαν τ' αμπέλια, φύγαν οι γέροι. Μέχρι το '40 ήταν πράσινο το νησί γιατί κρατούσαν τ' αμπέλια».

Μαρτυρία Στάμου Ντούσλατζη από το Μελί,
στο: Νίκος Ανδριώτης, *«Το μικρό ταξίδι». Η άφιξη και εγκατάσταση των Μικρασιατών προσφύγων στις Οινούσσες*, Αθήνα 1998, σ. 134-135

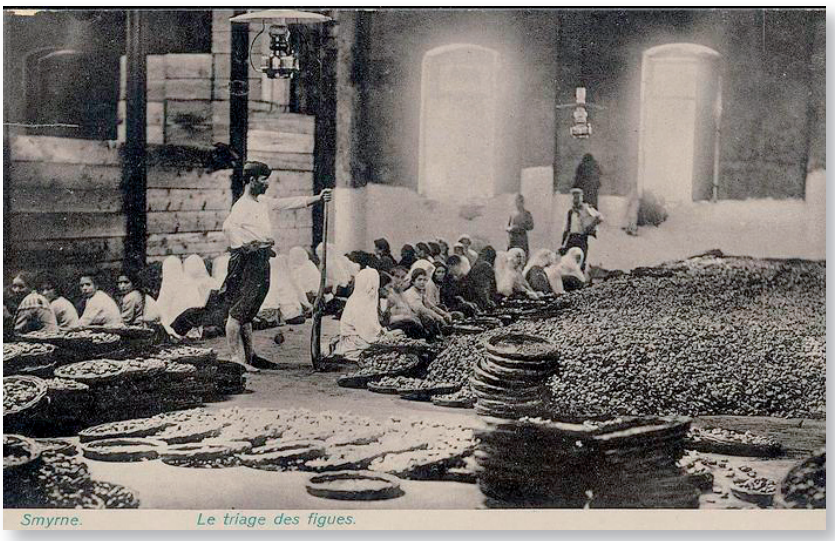

Διαλογή σύκων στη Σμύρνη *
Επιστολικό δελτάριο

ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. Δήμου Ν. Ιωνίας

Επεξεργασία σύκων στη Σμύρνη
Επιστολικό δελτάριο *

ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. Δήμου Ν. Ιωνίας

Συγκομιδή στην Ξυλοκέριζα
L'établissement des réfugiés en Grèce, Γενεύη 1926 *
Βιβλιοθήκη της Βουλής

Ο Ιορδάνης και ο Κώστας Ακριτίδης στη διαλογή λαχανικών, πιθανόν στην περιοχή Ντεπώ Θεσσαλονίκης, 1938
Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού, Αρχείο Φωτογραφιών, Συλλογή Ιωάννας Πασαλίδου

Αγορά δημητριακών στην παραλία της Σμύρνης
Επιστολικό Δελτάριο *
Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού Ιεράς Μητροπόλεως Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως

«Στην Έδεσσα καλά ήμασταν, ο μπαμπάς μου, σας λέγω, πιάστηκε με τυριά, με τούβλα, [...] με δέκατα, με αυτά, αλλά είχε πάρει κι ένα πανδοχείο. [...] Εν τέλει αγόρασε ανάλογη περιουσία, είχαμε το σπίτι μας, είχαμε τα μαγαζιά μας, είχαμε αυτά, ήμασταν σχετικά καλά. [...] Τρέφαμε πάλι κουκούλια τον πρώτο καιρό, αλλά, κυρίως, κάναμε σποροπαραγωγή, μεταξοσποροπαραγωγή, ως την Κατοχή, ως τον Πόλεμο».

Μαρτυρία Χρυσής Χατζητζίβα
Αρχείο προφορικών μαρτυριών, Σύλλογος Μικρασιατών Πιερίας

Αλλαγή
Κινητικότητα
Πολυσυλλεκτικότητα

Η συνέχιση της ίδιας επαγγελματικής δραστηριότητας με αυτήν που ασκούσαν οι πρόσφυγες στην πατρίδα τους δεν κατέστη εφικτή σε όλες τις περιπτώσεις. Ιδιαίτερα στα αστικά κέντρα, αλλά όχι μόνο, συχνές ήταν οι αλλαγές επαγγέλματος και ο συνδυασμός περισσότερων οικονομικών δραστηριοτήτων σε ατομικό ή σε οικογενειακό επίπεδο.

Εντός του νοικοκυριού αναπτύχθηκαν οικογενειακές στρατηγικές, οι οποίες αφορούσαν τη συνεισφορά όλων των μελών στον κοινό αγώνα για την επιβίωση, συμπεριλαμβανομένων των γυναικών αλλά και των ανήλικων παιδιών.

«Αυτή τη φορά η εξορία ήταν στην πατρίδα μας»[1]

Από τη Μάκρη Μικράς Ασίας στη Νέα Μάκρη.
Η μετεξέλιξη ενός αγροτικού προσφυγικού οικισμού.

Ευαγγελία Αχλάδη,
Υπεύθυνη της Βιβλιοθήκης του Σισμανογλείου Μεγάρου,
Γενικό Προξενείο της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη

Η Μάκρη-Φετχιέ (Fethiye), λιμάνι στο νοτιοδυτικό άκρο της Μικράς Ασίας, και το Λιβίσι-Καγιάκιοϊ (Kayaköy), 8 χλμ. νότια του κόλπου της Μάκρης, στους πρόποδες του όρους Κράγος, αποτελούν δύο ελληνορθόδοξες κοινότητες στην περιοχή της Λυκίας με κοινή ιστορία. Ένας οικισμός εγκαταλελειμμένος σήμερα, το Λιβίσι, γνωστό ως χωριό-φάντασμα στα τουρκικά, έχει εμπνεύσει πολλούς δημιουργούς και αποτελεί σύμβολο της Ανταλλαγής των Πληθυσμών. Η καταγωγή και σύνθεση του πληθυσμού των δύο κοινοτήτων μαρτυρά τους ισχυρούς δεσμούς με την Κύπρο και τα Δωδεκάνησα, αλλά και με τη μικρασιατική ενδοχώρα, και σε μικρότερο βαθμό με την ηπειρωτική Ελλάδα, και μας θυμίζει την κινητικότητα των μεταναστευτικών ρευμάτων στις δυο όχθες του Αιγαίου από την αρχαιότητα έως το 1922.

Οι δυο κοινότητες γνώρισαν αξιοσημείωτη οικονομική ανάπτυξη το δεύτερο μισό του 19ου αι.. Η Μάκρη αναγεννάται χάρη στο λιμάνι της, από όπου διακινούνται μια σειρά αγροτικών προϊόντων (σιτηρά, ρύζι, καλαμπόκι, σησάμι, κερί, βελανίδια, ξηρά σύκα, σταφίδες, φουντούκια) αλλά και σημαντικό εμπόριο ξυλείας. Πολλοί Λιβισιανοί μετοικούν στη Μάκρη, ενώ και στους δυο οικισμούς εγκαθίσταται νέος πληθυσμός από τα Δωδεκάνησα και την Κύπρο, αλλά και ξένοι.[2] Μετά το 1870 η εκμετάλλευση των ορυχείων χρωμίου δίνει μια νέα ώθηση στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής. Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία του ελληνικού κράτους, το 1910 το Λιβίσι έχει 4.450 κατοίκους, από τους οποίους οι 450 Μουσουλμάνοι, και η Μάκρη 4.785 κατοίκους, από τους οποίους 2.000 Έλληνες, 1.500 Οθωμανοί και 1.285 Εβραίοι.[3]

Οι Μακρηνολιβισιανοί, όπως και οι Ελληνορθόδοξοι άλλων κοινοτήτων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, μέσα στο οθωμανικό διοικητικό πλαίσιο αναπτύσσουν αυτόνομη κοινοτική ζωή με τους θεσμούς τους, τα σχολεία τους, και τη χαρακτηριστική ενδογαμία που επέβαλλε η

1 Από τη μαρτυρία της Δέσποινας Παπαβασιλείου, στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών 1982, σ. 477.

2 Foss 1996, σ. 32.

3 Υπηρεσία Διπλωματικού Ιστορικού Αρχείου Υπουργείου Εξωτερικών (Υ.Δ.Ι.Α.), Κεντρική Υπηρεσία, Φάκ. 1910, Στατιστικά εθνολογικά, γεωγραφικά, πολιτικά, εμπορικά και βιομηχανικά στοιχεία του Βιλαετίου Αδάνων, Αττα-λείας, Μάκρης και Βουρδουρίου.

θρησκεία. Από το άκρο του Αιγαίου κάνουν το άνοιγμά τους στον κόσμο, σπουδάζουν και συμμετέχουν σε νέες οικονομικές δραστηριότητες, όπως εξαγωγικό εμπόριο, ατμοπλοϊκές εταιρείες, μεταλλεία, τραπεζικές επιχειρήσεις. Τόσο οι οικονομικές τους δραστηριότητες όσο και οι σπουδές τούς φέρνουν στη Σμύρνη, την Κωνσταντινούπολη, την Αθήνα, όπου έρχονται σε επαφή με τις «εθνικές» ιδέες αλλά και με σημαντικές προσωπικότητες του πολιτικού κόσμου της εποχής. Ο επιχειρηματίας Βασ. Βασιλειάδης εγκαθίσταται στη Σμύρνη και αναδεικνύεται μέγας ευεργέτης της κοινότητας της Μάκρης αλλά και της Σμύρνης. Ο γιατρός Βασίλης Μουσαίος ανοίγει κλινική στη Σμύρνη και γίνεται γνωστός τα χρόνια του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου για τον αγώνα του κατά του εξανθηματικού τύφου και τις μελέτες του για την αντιμετώπιση της ελονοσίας, ενώ μετά την καταστροφή θα συνεχίσει τον ανθελονοσιακό αγώνα στην Αθήνα. Ο Ανδρέας Σταματιάδης εκδίδει στη Σμύρνη τις εφημερίδες *Εστία* και *Πατρίς*. Οι Μιχαήλ Ηλιού και Κώνστας Κωνσταντίνου διδάσκουν στην περίφημη Ροβέρτειο Σχολή, μετέπειτα Πανεπιστήμιο του Βοσπόρου, στην Κωνσταντινούπολη, ενώ ο Χαρίτων Χαριτωνίδης υπηρετεί στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας. Όλη αυτή η κινητικότητα μαρτυρά τη συμμετοχή της Μάκρης και του Λιβισίου στη συνολικότερη ανάπτυξη του μικρασιατικού κόσμου.

Οι Μακρηνολιβισιανοί οραματίζονται οικονομική ευμάρεια και πνευματική πρόοδο άλλοτε στο πλαίσιο ενός μεταρρυθμισμένου οθωμανικού κράτους και άλλοτε με το βλέμμα περισσότερο στραμμένο στην Ελλάδα. Οι δικτατορικές από το 1913 νεοτουρκικές κυβερνήσεις στρέφονται κατά των ίδιων των υπηκόων τους με μια σειρά διωκτικών μέτρων που εμποδίζουν την οικονομική ανάπτυξη και αυτόνομη εκπαίδευση των Ελληνορθοδόξων, ενώ οι έκτακτες συνθήκες του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, με τη στράτευση σε καταναγκαστικά έργα και τους εκτοπισμούς πληθυσμών, ανατρέπουν άρδην τους όρους ζωής των Ελληνορθοδόξων και οδηγούν σε επιδείνωση των σχέσεων ανάμεσα στις σύνοικες κοινότητες.

Με πρωτοβουλία του μετέπειτα Αρχιερατικού Επίτροπου Πισιδίας, μακαριστού π. Διονύσιου Καλαφάτη και του γραμματέα του Συλλόγου Μικρασιατών «Η Ανατολή»,[4] Κωνσταντίνου Λαμέρα,[5] και με συμμετοχή Μικρασιατών με καταγωγή από τη Λυκία ιδρύεται στις 16 Δεκεμβρίου 1918 στην Αθήνα ο Παλλύκιος Μικρασιατικός Σύλλογος «Τελμησσός». Ο «Τελμησσός» έπαιξε σημαντικό ρόλο στη συνδρομή των πατριωτών τα τραγικά χρόνια που προηγήθηκαν της Εξόδου (1918-1922),[6] αλλά και στη διάσωση και μεταφορά των πληθυσμών της Μάκρης και του Λιβισίου στην Ελλάδα.[7] Όπως και άλλα αναγνωρισμένα μικρασιατικά σωματεία, ο «Τελμησσός»

---

4 Βλ. Αχλάδη 2016, σ. 441.

5 Ο Κωνσταντίνος Λαμέρας (Τήνος 1869 - Αθήνα 1949) μεγάλωσε και εργάστηκε στο Λιβίσι. Σπούδασε Ιατρική στην Αθήνα και το Παρίσι. Διετέλεσε γραμματέας και πρόεδρος του Συλλόγου Μικρασιατών «Ανατολή» και δημοσίευσε σειρά μελετών για τα μικρασιατικά ζητήματα με γνωστότερες: *Πόσοι και ποίοι οι κάτοικοι της Μ. Ασίας, Περί του χαρακτήρος των εν Μ. Ασία διωγμών, Η Μάκρη και το Λυβήσι. Λαογραφική μελέτη*, τ. Α΄, Αθήναι, 1964.

6 Υ.Δ.Ι.Α., Φάκ. 1919, Β/46 (4), Περίθαλψη των Ελλήνων της Μάκρης. Μάκρη 25 Απριλίου 1919, αρ. πρωτ. 305/12659, Δημογεροντία Μάκρης προς ΥπΕξ. Βλ. *Διωγμοί Μάκρης και Λιβισιού*, Αθήνα 1919, και Οικουμενικό Πατριαρχείο 1919.

7 «Διά του χθες καταπλεύσαντος εις τον Πειραιά εξ Ατταλείας Ελληνικού φορτηγού ατμοπλοίου *Ανδρέας* αφίκοντο 9.000 πρόσφυγες Μικρασιάται. Επίσης αφίκοντο και άλλοι 2.300 διά του εκ Μάκρης καταπλεύσαντος

εκπροσώπησε τους Μακρηνολιβισιανούς πρόσφυγες πληθυσμό και συνέβαλε στην αποκατάστασή τους στην Ελλάδα. Εκτιμάται ότι 2.500 οικογένειες εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα και περίπου 1.000 στο εξωτερικό, στην Αυστραλία και τη Γαλλία (Μασσαλία). Οι Μακρηνολιβισιανοί εγκαταστάθηκαν με αστική αποκατάσταση στην Αθήνα (Βύρωνας, Καισαριανή, Υμηττός και Αιγάλεω) και στον Πειραιά. Σε μεικτή, αστικο-αγροτική εγκατάσταση μετατράπηκε η εγκατάστασή τους στην περιοχή της Φωκίδας (Ιτέα, Γαλαξείδι, Άμφισσα) και στην Κέα, αδυνατώντας οι περιοχές αυτές να απορροφήσουν τόσα αστικά επαγγέλματα, ενώ με αγροτική αποκατάσταση[8] εγκαταστάθηκαν στην Αττική (Νέα Μάκρη), την Εύβοια (Κεχριές-Φαράκλα-Σκυλόγιαννη), τη Βοιωτία (Πλατανάκι Θηβών), τη Φωκίδα (Χρυσό Άμφισσας), τη Θεσσαλία (Γιάννουλη Λάρισας), την Κρήτη, τη Σάμο και τη Ρόδο.[9] Στο αρχείο του Παλλύκιου Μικρασιατικού Συλλόγου «Τελμησσός» αποτυπώνονται οι τεράστιες δυσκολίες των πρώτων χρόνων εγκατάστασης, ο άθλος της εκχέρσωσης άγονης γης και του πολέμου κατά της ελονοσίας, οι συχνές αντεκδικήσεις με τους ντόπιους πληθυσμούς αλλά και η σταδιακή ανάπτυξη και ένταξη στην ελληνική κοινωνία με την εξέλιξη των αγροτικών προσφυγικών οικισμών σε ευημερούσες κοινότητες.

Από τον οικισμό αγροτικής εγκατάστασης Ξυλοκέριζα στη Νέα Μάκρη

Επιτροπή Μακρολιβισιανών υποβάλλει αίτηση στο Υπουργείο Γεωργίας να εγκατασταθούν στην προ του Μαραθώνα περιοχή, γνωστή ως Ξυλοκέριζα. Τον Δεκέμβριο του 1923 το Υπουργείο Γεωργίας ψήφισε απόφαση για απαλλοτρίωση των 4/5 του αγροκτήματος Ξυλοκέριζα, το οποίο ανήκε στη Μονή Ασωμάτων Πετράκη, για την εγκατάσταση των προσφύγων. Παρόλες τις δυσκολίες εγκαταστάθηκαν σε σκηνές και ολοκλήρωσαν την εκχέρσωση ενός μέρους της γης για να σπείρουν καπνά και πατάτες, ώστε να εξασφαλίσουν κάποιες από τις ανάγκες τους. Το κράτος αρχικά τους παραχώρησε μόνο 10 ζώα και 10 άροτρα για 72 οικογένειες, μικρή βοήθεια για γεωργικά εργαλεία, 100 οκάδες κριθάρι για σπορά και 25 οκάδες σιτάρι ανά άτομο.

ατμοπλοίου *Ευγενία Εμπειρίκου*» (είδηση με τίτλο «Και άλλοι πρόσφυγες», εφ. *Ριζοσπάστης*, 12/10/1922). Πολύτιμες μαρτυρίες προσφύγων για την Έξοδο φυλάσσονται στο Αρχείο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών (Κ.Μ.Σ.) και στο Αρχείο της Εταιρείας Ιστορικών Ερευνών «Λυκία». Βλ. ενδεικτικά: Αρχείο Προφορικής Παράδοσης Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, Φάκ. Λυκία, μαρτυρία Δέσπ. Παπαβασιλείου: «Έπειτα φεύγανε μια-μια οικογένεια. Άλλες στην Αμερική, άλλες στην Αυστραλία, Γαλλία, στην Αθήνα, Πειραιά, σε όλα τα μέρη της Ελλάδος. Το πρωί, αφού δώσαμε 6 λίρες το άτομο, μας πήγανε μέχρι τη Ρόδο με καΐκι. Εκεί ήρθε ένα βαπόρι καρβουνιάρικο. Μπήκαμε σ' αυτό μέσα 6 χιλιάδες ψυχές. Νερό μέσα στο βαπόρι δεν μας δίνανε».

8 Η αγροτική αποκατάσταση σήμαινε παραχώρηση γης από την Αγροτική Τράπεζα και την ανέλαβε η ΕΑΠ, ενώ η αστική αποκατάσταση περιλάμβανε μόνο στέγαση και όχι πρόνοια για εύρεση εργασίας. Η ΕΑΠ πρόσφερε οικονομική βοήθεια σε περιορισμένο αριθμό επιχειρήσεων, οικοτεχνικών και βιοτεχνικών δραστηριοτήτων (όπως η ταπητουργία). Για την αστική αποκατάσταση σημαντικός ήταν ο ρόλος της Εθνικής Τράπεζας. Οι περισσότεροι πρόσφυγες στις πόλεις τα πρώτα χρόνια εργάζονταν περιστασιακά, στις οικοδομές, σε εργοστάσια και βιοτεχνίες είτε ως πλανόδιοι μικροπωλητές και μικροκαταστηματάρχες. Άλλοι δούλεψαν ως ναυτεργάτες και εργάτες σε δημόσια έργα στις πόλεις ή στην ύπαιθρο.

9 Αρχείο Προφορικής Παράδοσης Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, Φάκ. Λυκία, Γορανίτη Σοφία, 1963, Πλατανάκι Θηβών.

Ο Σύλλογος «Τελμησσός» σε υπόμνημά του στις 17 Μαρτίου 1924 προς το Υπουργείο Γεωργίας εισηγείται την απαλλοτρίωση των περιοχών Ξυλοκέριζας, Αγ. Ανδρέου και Γεροτσακούλι και την εγκατάσταση όλων των προσφύγων από τη Μάκρη και το Λιβίσι, που ήταν διασκορπισμένοι σε όλη την Ελλάδα. Το εκτενές υπόμνημα παραθέτει σειρά επιχειρημάτων υπέρ της εγκατάστασης των προσφύγων στην περιοχή τόσο από οικονομική άποψη –η ελώδης περιοχή θα μπορούσε με τα κατάλληλα έργα να καταστεί «η τροφός» των Αθηνών– όσο και από εθνική άποψη καθώς το «ελληνόφωνο», προοδευτικό στοιχείο θα αποτελούσε παράδειγμα προς μίμηση για τον μετά από αιώνες «αλβανοφωνούντα» ντόπιο πληθυσμό:

> Αλλά και από γενικής απόψεως η σύμπηξις της Κοινότητος Μάκρης θέλει αποβή λίαν λυσιτελής. Διότι η εν μέσω της Αττικής εμφάνισις κοινότητος φιλοπροόδου και προηγμένης αφ' ενός μεν θέλει καταστή υπόδειγμα εις τους παλαιούς οικιστάς αυτής, οίτινες αν και έχουσιν απολαύση ελευθερίαν ενός ολοκλήρου αιώνος, δεν έχουσι να επιδείξωσιν ουδέν σημείον προόδου, πλην της Αλβανίας διαλέκτου, αφ' ης μέχρι της σήμερον δεν ηδυνήθησαν να απαλλαγώσιν και θέλει πειθαναγκάση αυτούς προς μίμησιν των νέων συνοίκων των, διότι επιτυγχάνεται η σύμπηξις της κοινότητος διά της συγκεντρώσεως των ανά πάσαν την Ελλάδα και την υφήλιον εγκατεστημένην υπέρ χιλίων οικογενειών αυτής, διότι θέλει επιτευχθή η εξυγίανσις των περιοχών και η πρόσκτησις 300 στρεμμάτων γης προς καλλιέργειαν, διότι θα καταστή ο Πνεύμων και η Τροφός των Αθηνών, διότι καθ' όλον το έτος τα προϊόντα αυτής θα διοχετεύωνται εις αυτήν, κατά δε το θέρος θα χρησιμεύση ως θερινή ευάρεστος και λίαν υγιεινή διαμονή πολλών Αθηναίων, διότι θα καταστή εκπολιτιστικός παράγων της Αττικής.[10]

Το όραμα του προέδρου του «Τελμησσού» π. Διονύσιου να αναδημιουργήσει τη μικρασιατική πατρίδα συγκεντρώνοντας όλους τους Μακρηνολιβισιανούς σε έναν οικισμό δεν πραγματοποιήθηκε. Ωστόσο, η Νέα Μάκρη τα επόμενα χρόνια συσπείρωσε σημαντικό αριθμό Μακρηνολιβισιανών από όλη την Ελλάδα.[11] Το φυσικό τοπίο που θύμιζε την μικρασιατική πατρίδα, της οποίας το όνομα είχε διαφυλάξει, και η εγγύτητα στο κλεινόν άστυ, όπου ήταν εγκατεστημένοι οι πνευματικοί ηγέτες της κοινότητας, θα εξασφαλίσει στη Νέα Μάκρη ξεχωριστή θέση στην καρδιά των απανταχού Μακρηνολιβισιανών. Μετά την δεκαετία του 1950 ο οικισμός αγροτικής εγκατάστασης άλλαξε χαρακτήρα. Οι γεωργικές ασχολίες και η εργασία στην κεραμευτική (καμίνια) έδωσαν σταδιακά τη θέση τους σε επαγγέλματα που είχαν σχέση με την ανοικοδόμηση, το εμπόριο και τον τουρισμό. Η αμμοληψία αποτέλεσε σημαντική πηγή εσόδων μέχρι την απαγόρευση της με νόμο.[12] Η εργασία στο μοναδικό στην εποχή του

---

10 Για το Υπόμνημα Διονυσίου Καλαφάτη (Οικονόμου), Αρχιερατικού Επιτρόπου Πισσιδείας προς Ελληνική Κυβέρνηση (Αθήνα, 17 Μαρτίου 1924) βλ. Καλαφάτης 2022, σ. 198-202.

11 Τα πρώτα χρόνια της άφιξής τους οι Μικρασιάτες πρόσφυγες παρουσίασαν μεγάλη κινητικότητα στις μετακινήσεις τους, περιφερόμενοι σε αναζήτηση μόνιμης εγκατάστασης από τις αστικές προς τις αγροτικές περιοχές και τανάπαλιν, παρά τις επιδιώξεις των διαδοχικών κυβερνήσεων για αύξηση της αγροτικής παραγωγής.

12 Βλ. τη μαρτυρία του Νικ. Καραγεωργίου, «Από τη Μάκρη της Μικρασίας στη Νέα Μάκρη της Αττικής», στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών 1982, σ. 478.

εργοστάσιο πορσελάνης Χαρίτωνος Τριανταφυλλόπουλου συνέβαλε ιδιαιτέρως στην οικονομική ανάπτυξη αλλά και στη χειραφέτηση των γυναικών. Η ευνοημένη τοποθεσία, το λιμανάκι της Μάκρης και η εγγύτητα με την πρωτεύουσα συνέβαλε σημαντικά στην ανάπτυξη της περιοχής, όπως διαπιστώνει άρθρο του 1957 στην εφημερίδα «Μάκρη», το οποίο καταγράφει τους τομείς όπου δραστηριοποιούνται επαγγελματικά οι 1.600 πλέον μόνιμοι κάτοικοι της Νέας Μάκρης και αποτυπώνει και τη μετεξέλιξη του αρχικού αγροτικού συνοικισμού σε λουτρόπολη και τουριστικό θέρετρο των Αθηνών:

> Σήμερα εις την Νέαν Μάκρην κατοικούν 200 και πλέον οικογένειαι συμπατριωτών μας, αίτινες εκτός της γεωργίας ασχολούνται επιτυχώς και με την κεραμευτικήν κ.λπ. εργασίας. Υπάρχουν 9 τουβλοποιεία πατριωτών μας, τα οποία απασχολούν περί τους 150 εργατοτεχνίτας. Έχει ένα εργοστάσιον πορσελάνης, το οποίον οικοδομήθη με το Σχέδιον Μάρσαλ το 1954, και παράγει μονωτήρας, ηλεκτρικές ασφάλειες και άλλα ηλεκτρικά είδη, είναι δε το καλύτερον των Βαλκανίων εις το είδος του. Τούτο απασχολεί περί τους εκατόν πενήντα εργατοτεχνίτας. [...] Η Νέα Μάκρη σήμερον έχει 9 παντοπωλεία, 8 καφενεία και ταβέρνες εκτός τα παραλιακά. Έχει περί τα είκοσι φορτηγά αυτοκίνητα και ένα λεωφορείον. Εδημιούργησαν ωραιότατα καταστήματα και κέντρα διασκεδάσεως και διά της φιλοξένου συμπεριφοράς των προς τους ξένους εξεμεταλλεύθησαν πλήρως τας φυσικάς καλλονάς της περιοχής ώστε η Νέα Μάκρη εγένετο περιζήτητος τόπος παραθερισμού και μία από τας καλυτέρας παραλίας της Αττικής, έλαβεν δε και θα λάβη εξέλιξην αλματώδη».[13]

Η εξέλιξη του προσφυγικού οικισμού αγροτικής εγκατάστασης στη σημερινή κωμόπολη επιβεβαιώνει τη γενική διαπίστωση ότι παρά την τραγικότητα της ανταλλαγής των πληθυσμών, η ένταξη των προσφύγων στο ελληνικό κράτος επέφερε ενδυνάμωση της οικονομίας του, ανάπτυξη της αστικοποίησης και τέλος εμπλούτισε την πολιτιστική ζωή της χώρας.

13 Ν. Καραγεωργίου, «Η ιστορία της Νέας Μάκρης», εφ. *Η Μάκρη*, Μηνιαία εφημερίς των απανταχού Μακρηνών και Λιβησιανών, Έτος Α΄, αρ. φύλλου 7 (1 Ιουλίου 1957), σ. 4.

Βιβλιογραφία

Αχλάδη, Ευ., «Ο Σύλλογος Μικρασιατών "Η Ανατολή" και το πρόγραμμα "εθνικής διαπαιδαγώγησης" των Ελληνορθόδοξων της Μικράς Ασίας», στο: Ι. Καραχρήστος - Π. Ποτηρόπουλος (επιμ.), Πολυμέρου-Καμηλάκη Αικατερίνη (γεν. επιμ.), *Σμύρνη: Η ανάπτυξη μιας μητρόπολης της ανατολικής Μεσογείου (17ος αι.-1922). Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Υμηττός 20-23 Σεπτεμβρίου 2012*, Φιλοπρόοδος Όμιλος Υμηττού - Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας - 32, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2016, σ. 441-451.

Foss, Cl., *Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor*, Variorum, Norfolk 1996.

Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, *Η Έξοδος*, τ. Β΄ (επιμ. Γ. Μουρέλος), *Μαρτυρίες από τις επαρχίες της Κεντρικής και Νότιας Μικρασίας*, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1982.

Καλαφάτης, π. Δ., *Παλλύκιος Μικρασιατικός Σύλλογος «Τελμησσός». Η αποκατάσταση των Μακρηνολιβισιανών προσφύγων και η ίδρυση της Νέας Μάκρης*, Εισαγωγή, σχόλια και ιστορική επιμέλεια Ευαγγελία Αχλάδη, Εταιρεία Ιστορικών Ερευνών «Λυκία», Εκδόσεις Αγγελάκη, Αθήνα 2022.

Οικουμενικόν Πατριαρχείον, *Μαύρη Βίβλος Διωγμών και Μαρτυρίων του εν Τουρκία Ελληνισμού (1914-1918)*, Εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, Κωνσταντινούπολη 1919.

Persécution et Extermination des Communautés de Macri et de Livissi (1914-1918), Extrait du Livre Noir de l'Asie Mineure, Παρίσι 1919.

Γυναικεία απασχόληση

Η γυναικεία εργασία ήταν καθοριστική για την ατομική και οικογενειακή επιβίωση. Στον αγροτικό χώρο οι γυναίκες συνέβαλλαν στις οικογενειακές παραγωγικές δραστηριότητες αλλά και συμπλήρωναν το οικογενειακό εισόδημα ως εργάτριες γης. Στις αστικές περιοχές εξάσκησαν διάφορα επαγγέλματα από υπάλληλοι έως και υπηρέτριες. Αρκετές έγιναν βιομηχανικές εργάτριες, ιδιαίτερα σε κλάδους όπως η ταπητουργία και η καπνοβιομηχανία. Τέλος, πολλές από αυτές αξιοποίησαν τις δεξιότητές τους μετατρέποντάς τες σε επάγγελμα το οποίο εξασκούσαν με εξαρτημένη σχέση εργασίας είτε ως αυτοαπασχολούμενες (κεντήστρες, υφάντρες, μοδίστρες κ.λπ.).

Το προσωπικό του υφαντουργείου του Γεωργίου Κυπραίου και του Θόδωρου Μαυρομάτη, Καλαμαριά 1940 *

Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού, Αρχείο Φωτογραφιών, Συλλογή Ιωάννας Πασαλίδου

Προσφυγοπούλες εν ώρα μαθήματος σε αίθουσα σχολής κοπτικής-ραπτικής και κεντήματος, Αθήνα δεκαετία 1920 *

Αρχείο ΕΡΤ Α.Ε., Συλλογή Π. Πουλίδη

«Η ανάγκη κάνει πολλά! Τι να κάνεις; Τι ήμουνα; Δεκαπέντε χρονών κοριτσάκι και στα τούβλα δούλεψα... Κουρασμένη σας λέω... Αυτά εδώ τα χέρια, αν τρέμουν! Εκείνα τα τούβλα χειροποίητα ήταν. Τρία τούβλα παίρναμε στην κοιλιά. Στην Τούμπα ήταν ένα είδος εργοστασίου, υπαίθριο. Πηγαίναμε και δουλεύαμε στα τούβλα. Να σηκώνεις, μικρό κοριτσάκι, πέντε κιλά πράμα, να πας και να 'ρθεις, να πηγαίνεις και να τα αφήνεις, να έρχεσαι και να ξαναγεμίζεις...
Η αδερφή μου, μικρότερη, πήγε υπηρέτρια, δεν της άρεσαν τέτοιες βαριές δουλειές. Πηγαίναμε από δω στην Τούμπα ποδαρόδρομο και δουλεύαμε στα τούβλα. Έξι κορίτσια από την Καλαμαριά. Πρωί-πρωί σηκωνόμασταν, με τα πόδια πηγαίναμε, με τα πόδια ερχόμασταν. Μεροκάματο παίρναμε καλό, 38 δραχμές. Πολύ σκληρή δουλειά όμως. Δουλεύαμε 10-11 ώρες... μες τον ήλιο, όλη τη μέρα. Ούτε δέντρα είχε τότε, τίποτα. Τότε ήταν ένα χάος...»

Μαρτυρία Δέσποινας Ζαμπέτογλου από το Κουρί Μικράς Ασίας,
στο: Ε. Ιωαννίδου & Μ. Καβάλα, «...δέκα χρονών παιδί και πήγαινα στη δουλειά. Παιδική εργασία των προσφύγων στη Θεσσαλονίκη του Μεσοπολέμου (1922-1932)», *Προφορική ιστορία και αντι-αρχεία*, Βόλος 2021, σ. 75

Βιβλιάρια Ασφαλίσεως Ι.Κ.Α. της Ελένης Ακριτίδου και της Άννας Μωυσιάδου, 1948

Σωματείο «Μέριμνα Ποντίων Κυριών»

Οι κεντήστρες

Στο πλαίσιο του αγώνα για την επιβίωση και την ενσωμάτωση, ένας αριθμός γυναικών προσφύγων αξιοποίησε τη δεξιότητα του κεντήματος, μετατρέποντάς τη σε επάγγελμα. Οι κεντήστρες εξάσκησαν το επάγγελμά τους είτε σε οργανωμένα εργαστήρια που λειτούργησαν εντός των προσφυγικών συνοικισμών, όπως στον Βύρωνα και στην Κοκκινιά, είτε στο σπίτι τους με κατ' αποκοπήν εργασία. Παρόμοια στρατηγική ακολούθησαν και αρκετές γυναίκες που γνώριζαν κοπτική και ραπτική.

Ραπτομηχανή
Συλλογή Σοφίας Ποτηροπούλου

Μαθητευόμενες μοδίστρες στο μαγαζί της Αναστασίας Σακκά στη σημερινή οδό Μεταμορφώσεως, Καλαμαριά, 1942 *

Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού, Αρχείο Φωτογραφιών, Συλλογή Ιωάννας Πασαλίδου

Στο μοδιστράδικο της Τασούλας Μελισσίδου στο Κουρί, Καλαμαριά 1936-1937 *

Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού, Αρχείο Φωτογραφιών, Συλλογή Ζωής Λιώλιου-Χασάπη

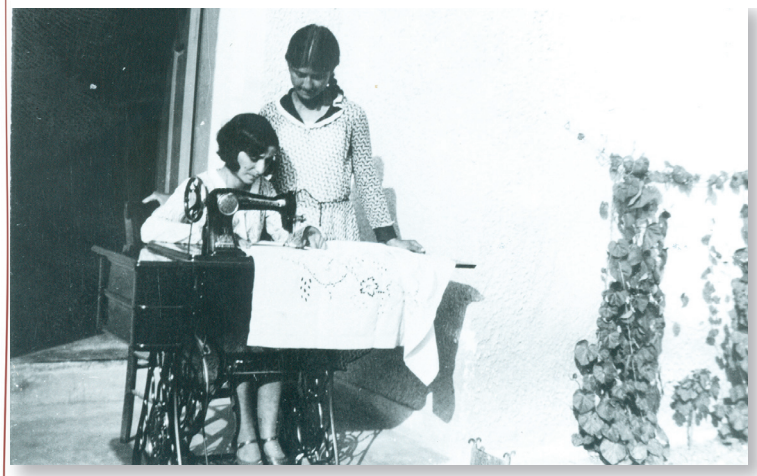

Η Ελένη Βιοπούλου έξω από το σπίτι της στον συνοικισμό Τέκτων, δουλεύοντας στη ραπτομηχανή, Καλαμαριά 1935 *

Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού, Αρχείο Φωτογραφιών, Συλλογή Μαρίκας Μικρομάστορα-Βιοπούλου

Μαρκόπανο εξάσκησης ημιτελές. Κεντήθηκε από την Ερμοφίλη Φωκαΐδου στην Τραπεζούντα πριν από το 1915

Σωματείο «Μέριμνα Ποντίων Κυριών»

Κέντημα από το εργαστήριο της Μέριμνας στη Θεσσαλονίκη, δεκαετία 1930

Σωματείο «Μέριμνα Ποντίων Κυριών»

Το Σωματείο «Μέριμνα Ποντίων Κυριών» ιδρύθηκε το 1904 στην Τραπεζούντα με πρωτοβουλία της Βασώς Ασλανίδου και την υποστήριξη του Μητροπολίτη Τραπεζούντας Κωνστάντιου Β΄. Σκοπός ήταν «η διά παροχής εργασίας υλική υποστήριξις των δεομένων προστασίας και αρωγής Ελληνίδων».

Με την ίδρυση του σωματείου λειτούργησε και Εργαστήριο Κοπτικής-Ραπτικής και Εργοχείρων-Κεντημάτων.

Το 1923 επανιδρύθηκε στη Θεσσαλονίκη από το ζεύγος Θεοφυλάκτου και ανέπτυξε ανάλογες δραστηριότητες για να στηρίξει νεαρές προσφυγοπούλες.

Ασπροκέντια κεντημένα στο εργαστήριο της Μέριμνας στην Τραπεζούντα. Αρχές 20ού αιώνα

Σωματείο «Μέριμνα Ποντίων Κυριών»

Παιδική εργασία

Στο επίπεδο του νοικοκυριού αναπτύχθηκαν οικογενειακές στρατηγικές, οι οποίες αφορούν τη συνεισφορά όλων των μελών της οικογένειας, ακόμα και των παιδιών, στον κοινό αγώνα για την επιβίωση.
Στην ύπαιθρο τα παιδιά συμμετείχαν στις παραγωγικές δραστηριότητες της οικογένειας, ενώ συχνά δούλευαν και ως εργάτες γης. Στις πόλεις απασχολούνταν σε μια σειρά από περιστασιακά επαγγέλματα για την επιβίωσή τους και τη συνεισφορά στον οικογενειακό προϋπολογισμό ή δούλευαν δίπλα σε τεχνίτες για να μάθουν μια τέχνη.

Θεσσαλονίκη, 1925. Συντεχνία ραπτών στη Θεσσαλονίκη.
Στα αριστερά διακρίνεται ανήλικος ράπτης *

Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού, Αρχείο Φωτογραφιών, Συλλογή Παναγιώτη Μαβίδη

«Εδώ πήγα σχολείο μέχρι την πέμπτη δημοτικού. Μετά δούλευα στο σπίτι, γέμιζα τις μακαράδες, τις κλωστές και πλέκαμε κάλτσες. Περνούσανε μετά οι πωλητές, τις παίρναν και τις πουλούσαν στα παζάρια. Και πλερωνόμασταν την κάλτσα, με το κομμάτι. Οι μηχανές δεν ήταν δικές μας. Κάναμε πολλή δουλειά αλλά προτιμάγαμε μες το σπίτι τα κορίτσια, να μη μας στέλνουν στα εργοστάσια. Είχανε τότε κακιές βλέψεις. Μια δραχμή την κάλτσα πλέκαμε...»

Μαρτυρία Διαλεχτής Μεντεκίδου από την Τραπεζούντα Πόντου,
στο: Ε. Ιωαννίδου & Μ. Καβάλα, «...δέκα χρονών παιδί και πήγαινα στη δουλειά. Παιδική εργασία των προσφύγων στη Θεσσαλονίκη του Μεσοπολέμου (1922-1932)», *Προφορική ιστορία και αντι-αρχεία*, Βόλος 2021, σ. 75

Ένα παράδειγμα κινητικότητας

Βιβλίο πιστοποιητικών προσφύγων που κατάγονταν από τη Σινασό της Καππαδοκίας *

Σωματείο «Η Νέα Σινασός»

Οι κάτοικοι της Σινασού αποτέλεσαν χαρακτηριστική περίπτωση κινητικότητας. Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, εγκαταστάθηκαν στον Πειραιά, όπου ορισμένοι ασχολήθηκαν, όπως και πριν, με την τροφοδοσία πλοίων, τη ζαχαροπλαστική, το εμπόριο τροφίμων και χρωμάτων, ενώ άλλοι επιδόθηκαν σε νέα επαγγέλματα. Αρκετοί Σινασίτες κατέφυγαν στην Εύβοια, όπου ίδρυσαν τη Νέα Σινασό και δραστηριοποιήθηκαν σε αγροτικά επαγγέλματα.

ΤΑ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΑ

Η ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΙΣ ΚΑΙ ΤΡΟΦΟΔΟΣΙΑ

ΠΟΙΟΙ ΖΗΤΟΥΝ ΕΡΓΑΣΙΑΝ

Αἱ προσπάθειαι διὰ τὴν περίθαλψιν, ὀργάνωσιν καὶ ρύθμισιν τοῦ προσφυγικοῦ μας ζητήματος συνεχίζεται ἀόκνως.

Τὴν 10 π. μ. συνῆλθε χθὲς εἰς τὴν Δημαρχίαν καὶ πάλιν ἡ ἐπιτροπὴ καὶ συνεσκέφθη ἐπὶ διαφόρων ἀναφυομένων προσφυγικῶν ζητημάτων. Ἀπεφασίσθη ἡ ἔναρξις τῆς ἀραιώσεως τῶν προσφύγων διὰ τῆς ἀποστολῆς εἰς Ἀλμυρὸν καὶ λοιπὰ μέρη τοῦ ἐσωτερικοῦ. Ἐπίσης ἀπεφασίσθη ἡ χορήγησις τοῦ ἄρτου ἐπὶ μίαν εἰσέτι ἑβδομάδα μέχρις ὅτου τὸ Δημόσιον κανονίσῃ τὸ δίδραχμον ἐπίδομα. Τὸν χθεσινὸν ἄρτον τῶν προσφύγων τὸν προσέφερεν ὁ ἔρανος τῶν καπνεμπόρων. Ἐπίσης ἐλήφθησαν διάφοροι ἄλλαι ἀποφάσεις διὰ τὸ συσσίτιον καὶ τὰς λοιπὰς ἀνάγκας τῶν προσφύγων.

Η ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΙΣ ΕΙΣ ΟΙΚΙΑΣ

Ἐξακολουθεῖ ἡ κατανομὴ καὶ τοποθέτησις προσφύγων εἰς διαφόρους οἰκίας συμπολιτῶν μας ἐχόντων εὐρυχωροτέρας τοιαύτας. Κατὰ τὴν κατανομὴν λαμβάνεται πρόνοια ὅπως ἡ τοποθέτησις γίνεται ἀναλόγως τῆς κοινωνικῆς θέσεως τῶν ἐγκαθισταμένων καὶ τοῦ χώρου τῆς οἰκίας εἰς τὴν ὁποίαν τοὺς ἐγκαθιστοῦν. Ἀρκετοὶ συμπολῖται μας πλὴν τῆς φιλοξενείας παρέσχον εἰς τοὺς πρόσφυγας καὶ τὰ πρῶτα των χρειώδη.

ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν προσφύγων ζητεῖ ἐργασίαν βιαζόμενον νὰ ἀρχίσῃ τὴν ἀποκατάστασίν του καὶ νὰ δύναται νὰ συντηρῆται μόνον του. Οἱ ἐπιμονώτεροι ζητοῦντες τοιαύτην εἶνε οἱ ἐκ τῶν γεωργικῶν μερῶν διακρινόμενοι διὰ τὴν ἐργατικότητά των. Οἱ κτηματίαι προσλαμβάνοντες τούτους εἰς τὰ κτήματά των ἂς εἶνε βέβαιοι ὅτι πλὴν τῆς ἰδικῆς των ὠφελείας θὰ συντελέσουν τὰ μέγιστα καὶ εἰς τὴν αὔξησιν τῆς παραγωγῆς καὶ εἰς τὴν δλάττωσιν τοῦ ὄγκου τοῦ προσφυγικοῦ ζητήματος. Μερικοὶ ἐξ αὐτῶν προσελήφθησαν ἤδη.

Ἐπίσης ὑπάρχουν ἀρκετοὶ περιβλάρηδες ζητοῦντες ἐργασίαν δυνάμενοι νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς ποτιστικοὺς ἀγροὺς

«Τα Προσφυγικά», στήλη με θέματα που αφορούσαν την περίθαλψη και την εργασία των προσφύγων, εφ. *Η Θεσσαλία*, Βόλος 26.9.1922 *

Βιβλιοθήκη της Βουλής

— Ὑπὲρ τῶν προσφύγων

Χθὲς τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ πλοιάρχου W. Davies καὶ τοῦ πρώτου μηχανικοῦ Thomas Hughes, τοῦ ἀγγλικοῦ ἀτμοπλοίου «King Altred» ἐνηργήθη ἔρανος τοῦ πληρώματος ὑπὲρ τῶν προσφύγων. Συνελέγη τὸ ποσὸν τῶν ἓξ (6) λιρῶν ἀγγλικῶν. Εὖγε εἰς τοὺς ἀνωτέρω κυρίους.

— Ἐπιστολὴ αἰχμαλώτου

Ὁ συμπολίτης μας κ. Κ. Ξένος εἶχε πρὸ δύο ἡμερῶν ἐπιστολὴν παρὰ τοῦ υἱοῦ του Ἀποστόλου αἰχμαλώτου ἐκ Σμύρνης.

— Ζητεῖ θέσιν

— Ἀτυχὴς γυνὴ πρόσφυξ καλῆς οἰκογενείας ἐκ Σμύρνης ζητεῖ οἰκίαν ἐν ᾗ νὰ ὑπηρετῇ ὡς καμαριέρα ἢ μαγείρισσα, ἢ εἰς ὁτιανδήποτε ἄλλην οἰκιακὴν ἐργασίαν. Πληροφορίαι εἰς τὸ ξενοδοχεῖον Μεγάλης Βρεττανίας, ἐνταῦθα. 1-3

Αγγελία με την οποία «ατυχής γυνή πρόσφυξ καλής οικογενείας εκ Σμύρνης» αναζητά οικιακή εργασία, εφ. *Η Θεσσαλία*, Βόλος, 9.11.1922 *

Βιβλιοθήκη της Βουλής

Ὑφασματοπωλεῖον
„Η ΚΥΖΙΚΟΣ"
Πολυχρόνη Ποθητάκη
ὁδὸς Ὁμονοίας 85 Καβάλλα
Διάφορα εἴδη βαμβακερῶν, μαλλίνων καὶ μεταξωτῶν ὑφασμάτων.

Διαφήμιση του υφασματοπωλείου «Η Κύζικος» του Πολυχρόνη Ποθητάκη, εφ. *Το Βήμα*, Καβάλα 25.6.1927 *

Βιβλιοθήκη της Βουλής

Αυτοαπασχολούμενοι Επαγγελματίες

Ο Λάσκαρης Κελεμένης, μανάβης, και ένας πλανόδιος πωλητής. Στην πίσω πλευρά, σημείωση: «Ενθύμιον μιας μέρας δουλειάς. 3 Νοεμβρίου 1938. Ώρα 11η π.μ.», Καλαμαριά 1938 *

Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού, Αρχείο Φωτογραφιών, Συλλογή Βλάσση Κελεμένη

Ο Ορέστης Χαβιαράς, παγοπώλης και ιδιοκτήτης ψαράδικου από την Κίο σε γειτονιές της Ιτέας *

Συλλογή Νίκου Καζατζόπουλου

Ζυγαριά και δράμια που έφεραν μαζί τους πρόσφυγες

Εστία Νέας Σμύρνης

Το μπακάλικο του Πρόδρομου Πιπερίδη στη Νεάπολη της Νίκαιας (στη συμβολή των οδών Πλούτωνος & Κ. Παλαμά), Κοκκινιά (Νίκαια), Πειραιάς 1938. Έτος ανέγερσης 1934-1935 *

Φωτογραφικό Αρχείο της οικογένειας Ελισάβετ Ιωσηφίδου-Πιπερίδη, αντίγραφο Συλλογής Γεωργίου Α. Βεράνη

Το στιλβωτήριο και υποδηματοποιείο «Η Λέσβος», Καισαριανή 1950-51 *

Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών

Ο Μικρασιάτης έμπορος Στέλιος Ευσταθιάδης έξω από το μαγαζί του στου Μακρυγιάννη
Εστία Νέας Σμύρνης

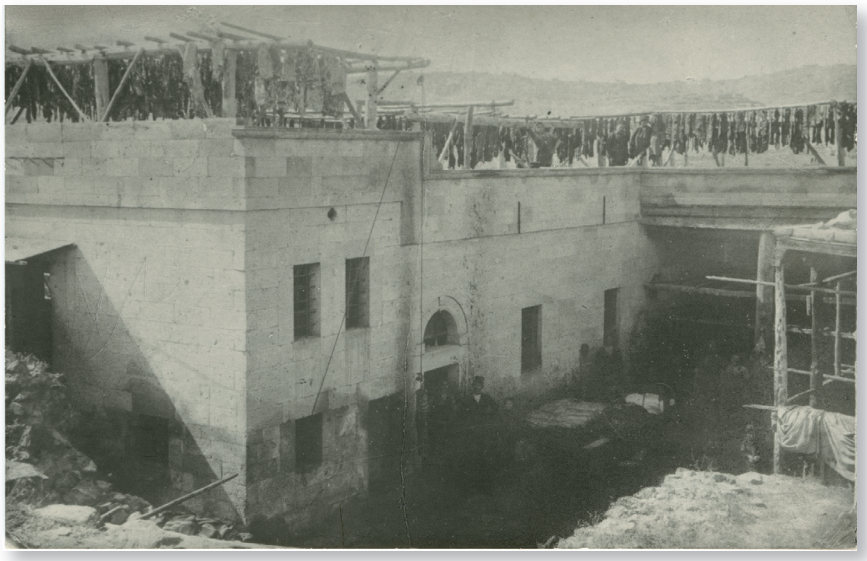

Βιοτεχνία παστουρμά «Φιλιππίδη» στην Καισάρεια της Καππαδοκίας. Στο ισόγειο απεικονίζονται γυναίκες που υφαίνουν χαλιά, Καισάρεια 1920 *

Φωτογραφικό Αρχείο της οικογένειας Ελισάβετ Ιωσηφίδου-Πιπερίδη, αντίγραφο Συλλογής Γεωργίου Α. Βεράνη

Στο Καπάνι της Θεσσαλονίκης, ο Σάββας Σαββίδης ή Χατζησαββίδης, μπροστά στο μαγαζί του που κατασκεύαζε γαλέντζες (ξύλινα πέδιλα) *

Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού, Αρχείο Φωτογραφιών, Συλλογή Αθηνάς Καλαϊτσοπούλου-Γυμνοπούλου

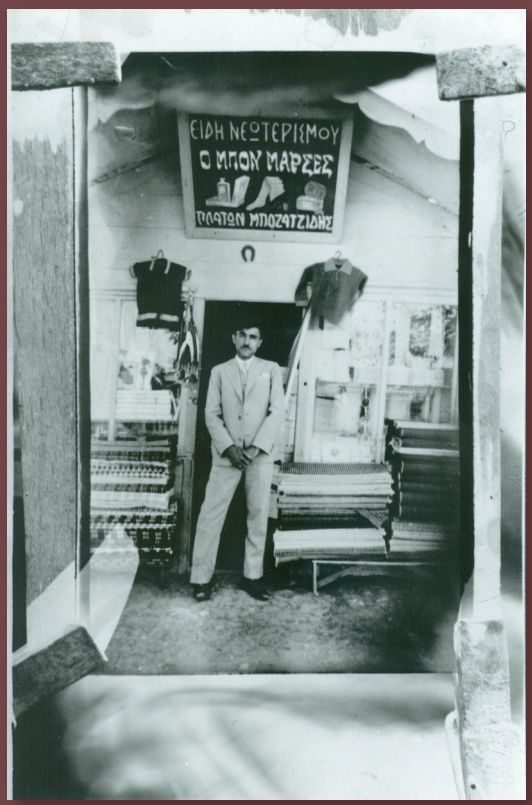

Το μαγαζί ειδών νεωτερισμού του Πλάτωνα Μποζατζίδη, στην οδό Πασαλίδη (τότε λεωφόρος Κουρί-Κατιρλί), Καλαμαριά 1928 *

Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού, Αρχείο Φωτογραφιών, Συλλογή Χρήστου Μποζατζίδη

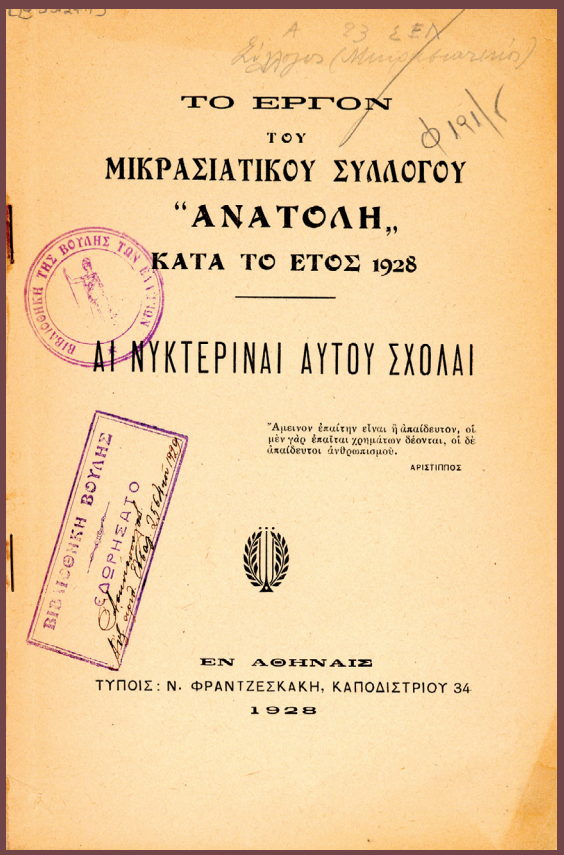

ΤΟ ΕΡΓΟΝ
ΤΟΥ
ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ
"ΑΝΑΤΟΛΗ„
ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1928

ΑΙ ΝΥΚΤΕΡΙΝΑΙ ΑΥΤΟΥ ΣΧΟΛΑΙ

Αἰσιώτερον ἐπαίτην εἶναι ἢ ἀπαίδευτον, οἱ μὲν γὰρ ἐπαίτται χρημάτων δέονται, οἱ δὲ ἀπαίδευτοι ἀνθρωπισμοῦ.
ΑΡΙΣΤΙΠΠΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ: Ν. ΦΡΑΝΤΖΕΣΚΑΚΗ, ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΟΥ 34
1928

Το έργον του Μικρασιατικού Συλλόγου «Ανατολή» κατά το έτος 1928. Αι νυκτεριναί αυτού σχολαί, Αθήνα 1928

Ο Σύλλογος Μικρασιατών «Η Ανατολή» ιδρύθηκε στην Αθήνα στα τέλη του 19ου αιώνα, από ομάδα Μικρασιατών με πρωτοβουλία του Μαργαρίτη Ευαγγελίδη. Μετά την Καταστροφή και την Ανταλλαγή των Πληθυσμών, ο Σύλλογος δραστηριοποιήθηκε για την ανακούφιση και ένταξη των προσφύγων. Στις δράσεις του συγκαταλέγεται η ίδρυση νυχτερινών σχολών σε προσφυγικές συνοικίες της Αθήνας και του Πειραιά.

Βιβλιοθήκη της Βουλής, Ειδικές Συλλογές

Το πρώτο φωτογραφείο των αδελφών Διλδιλιάν στην Κοκκινιά, 1923. Στη φωτογραφία ο Τσολάκ Διλδιλιάν *

Αρχείο Armen T. Marsoobian

Το φωτογραφείο Διλδιλιάν τη δεκαετία 1930

Αρχείο Armen T. Marsoobian

Ανέγερση του προσφυγικού συνοικισμού Καβακλί (Άγιος Αθανάσιος) Θεσσαλονίκης *

Μουσείο Μπενάκη, Ιστορικά Αρχεία, Φωτογραφικό Αρχείο Λένας Σαμαρά

Η Αθηνά Γυμνοπούλου σε εργοστάσιο τούβλων στο Χαρμάνκιοι (Ελευθέριο Κορδελιό), Θεσσαλονίκη 1925 *

Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού, Αρχείο Φωτογραφιών, Συλλογή Αθηνάς Γυμνοπούλου-Καλαϊτσοπούλου

Μικρασιάτες οικοδόμοι στην Ιτέα. Διακρίνονται ο Μάκης Βορριάς από το Λιβίσι και ο Κώστας Γλύκατζης από τους Ελιγμούς *

Συλλογή Νίκου Καζατζόπουλου

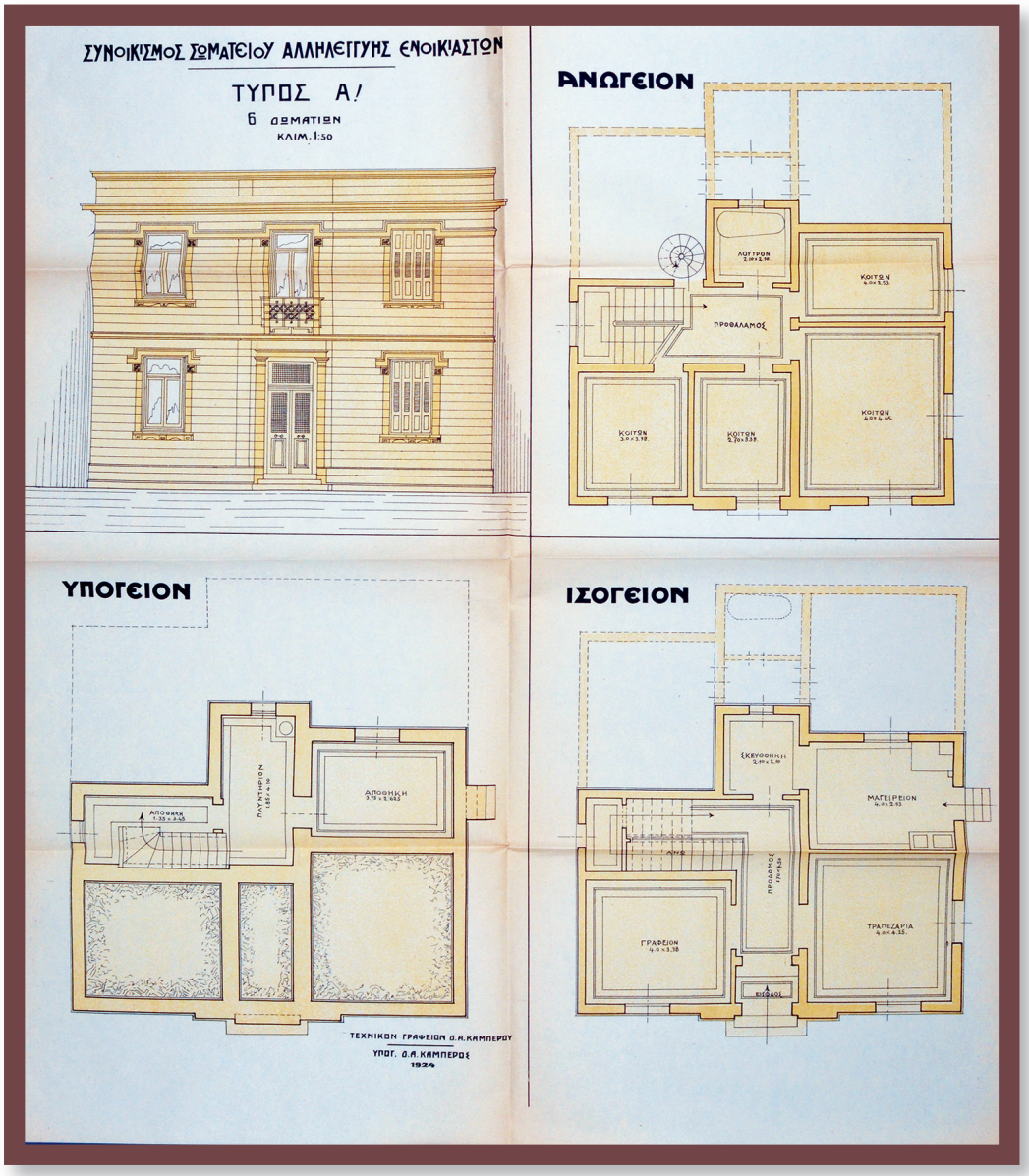

Συνοικισμός Σωματείου Αλληλεγγύης Ενοικιαστών, Τεχνική περιγραφή των οικιών Α και Β Τύπων, Αθήνα 1925, με συνημμένα σχέδια οικιών και τοπογραφικά σχεδιαγράμματα

ΓΑΚ-Κ.Υ., Αρχείο Πολιτικού Γραφείου Πρωθυπουργού

Πολλοί πρόσφυγες εργάστηκαν στην εκτέλεση δημόσιων έργων και την κατασκευή οικιών

Σχέδιο «Βιοτεχνικής Σχολής Νέας Κοκκινιάς Πειραιώς» του Αρχιτέκτονα Νικόλαου Μητσάκη, 1927 *

ΓΑΚ- Κ.Υ., Αρχείο Διεύθυνσης Τεχνικών Υπηρεσιών του ΥΠΕΠΘ, Αρχιτεκτονικά σχέδια (1890-1971)

Η «Νυκτερινή Πρακτική Εμπορική Σχολή Νέας Κοκκινιάς» ιδρύθηκε με τη συμβολή του Αρχιερατικού Επιτρόπου Γερβασίου Σουμελίδη και της Ενώσεως Εμπόρων και Καταστηματαρχών, 1928 *

ΕΛΙΑ-ΜΙΕΤ

Συχνά, οι απόπειρες εργασιακής αποκατάστασης των προσφύγων παρέμεναν ημιτελείς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η «Βιοτεχνική Σχολή Νέας Κοκκινιάς Πειραιώς» στην Κοκκινιά, καθώς δεν ολοκληρώθηκε η ανέγερση κτιρίου σε σχέδια του Νικολάου Μητσάκη το 1927 για τη στέγασή της. Λειτούργησε προσωρινά σε προσφυγικά σπίτια με την επωνυμία «Νυκτερινή Πρακτική Εμπορική Σχολή Νέας Κοκκινιάς»

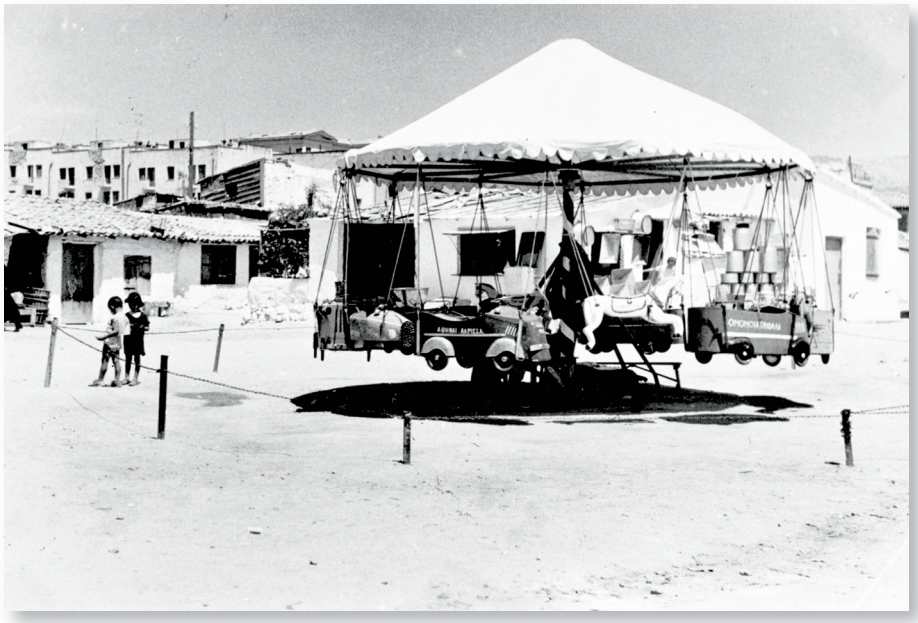

Λούνα παρκ στον προσφυγικό συνοικισμό, Καισαριανή 1950-51 *
Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών

Ο Θεολόγος Χατζηπαρασκευάς από το χωριό Ένεχιλ της Καππαδοκίας, Ανάβυσσος 1960 *
Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών

«Σιγά-σιγά επερνούσανε τα χρόνια και ημείς εσυνηθίζαμε να ξεπερνούμε τις αξεπέραστες δυσκολίες. Αρχίσαμε να στεργιώνουμε. Χάρις στο κουράγιο μας. Επαντρευτήκαμε, εκάναμε παιδιά και τα παιδιά μας παιδιά. Καμαρώνουμε τα εγγόνια σωστούς και χρήσιμους ανθρώπους στην κοινωνία.

Επιστήμονες, γιατρούς, λογοτέχνες, μηχανικούς, ναυτικούς, επαγγελματίες, αρχιτέκτονες και μέσα στη χώρα και στο εξωτερικό.»

Μαρτυρία Κατερνώς Καρακοσταντήδενας,
στο: Δ.Γ. Μαρή, «Οι πρόσφυγες της Μικράς Ασίας στη Χίο», *Χιόνη*, τχ. 7 (9/1992), σ. 12

Επιβίωση Ενσωμάτωση Πρόοδος

Αν και στην αρχή οι πρόσφυγες περιορίστηκαν στην εξασφάλιση της καθημερινής τους επιβίωσης, σταδιακά κατάφεραν να ξεπεράσουν την ευάλωτη θέση τους, να προοδεύσουν και να διεκδικήσουν δυναμικά την κοινωνικοοικονομική τους ένταξη στην ελληνική κοινωνία. Μάλιστα, σε τομείς όπως η λαϊκή τέχνη, η λογοτεχνία, η επιστήμη, η μουσική και ο αθλητισμός, η παρουσία των προσφύγων εμπλούτισε τις πρακτικές καθημερινότητας των εγχώριων πληθυσμών, συμβάλλοντας στην αναδιαμόρφωση του νεοελληνικού πολιτισμού.

Επιπτώσεις από την εγκατάσταση των προσφύγων του 1922 στην Ελλάδα

Δρ Νίκος Ανδριώτης
Ιστορικός, Εκπαιδευτικός

Η άφιξη χιλιάδων προσφύγων από τον Σεπτέμβριο του 1922 προκάλεσε πλείστα προβλήματα και αναστάτωσε ποικιλοτρόπως την ελληνική κοινωνία. Ο τεράστιος αριθμός των προσφύγων, η απόλυτη ένδεια των περισσοτέρων, η απουσία των ανδρών, καθώς σημαντικός αριθμός από αυτούς είχαν κρατηθεί στην Τουρκία ως όμηροι, ο μεγάλος αριθμός των ορφανών παιδιών και ασφαλώς η δυσχερής οικονομική κατάσταση της χώρας, δημιουργούσαν μια εκρηκτική κατάσταση.

Πρώτα προβλήματα που αντιμετωπίστηκαν –και με τη συνδρομή ξένων οργανώσεων, κυρίως αμερικανικών– ήταν η προσωρινή στέγαση, η διατροφή και η υγειονομική περίθαλψη των προσφύγων. Ταυτόχρονα τέθηκαν υπό έλεγχο επιδημικές ασθένειες και περιορίστηκε η θνησιμότητα.

Από την άνοιξη του 1923 ξεκίνησε η εγκατάσταση των προσφύγων στην ύπαιθρο, σε εγκαταλειμμένα ακίνητα μουσουλμάνων, απαλλοτριωμένα ή δημόσια κτήματα. Το όλο εγχείρημα συστηματοποιήθηκε από το 1924 με τη φροντίδα της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων. Παράλληλα στις πόλεις κατασκευάστηκαν από το Υπουργείο Υγιεινής Προνοίας και Αντιλήψεως, το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων και την Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων συνοικισμοί για τους πρόσφυγες. Μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο σχεδόν ολοκληρώθηκε η αγροτική αποκατάσταση. Δεν συνέβη όμως το ίδιο και με την αστική αποκατάσταση, καθώς πολλοί πρόσφυγες στις πόλεις περίμεναν αρκετά χρόνια, προκειμένου να αποκτήσουν μόνιμη και κατάλληλη στέγη.

Η προσωρινή εγκατάσταση, αποκατάσταση –έστω και μερική– και σταδιακή ενσωμάτωση των προσφύγων στην Ελλάδα μετά το 1922 αποτελούν τομή στη νεότερη ελληνική ιστορία, αρχή του σύγχρονου εθνικού βίου και αφετηρία της διαμόρφωσης της σύγχρονης ελληνικής ταυτότητας.

Με τους πρόσφυγες συνδέονται μια σειρά εξελίξεις στη χώρα οι οποίες σηματοδότησαν τη μετάβασή της σε μια νέα εποχή: το τέλος του ελληνικού αλυτρωτισμού, η δημογραφική ενίσχυση της χώρας, η ραγδαία αστικοποίηση, η οικονομική ανάπτυξη με κύριο μοχλό τον πρωτογενή τομέα, ο εκσυγχρονισμός θεσμών και η εισαγωγή νέων, η εκτέλεση μεγάλων δημόσιων έργων στην ύπαιθρο και τα αστικά κέντρα, η έξοδος των γυναικών στην αγορά εργασίας με τις συνακόλουθες αλλαγές ως προς τη θέση των γυναικών, η εισαγωγή νέων συνηθειών και πρακτικών της καθημερινής ζωής, αλλαγές στις νοοτροπίες, η ενίσχυση του πνευματικού δυ-

ναμικού της χώρας με την παρουσία και το έργο Μικρασιατών καλλιτεχνών, λογοτεχνών, διανοουμένων και επιστημόνων. Εντέλει, η ώσμωση των δύο ομάδων, γηγενών και προσφύγων, επέφερε μια νέα κοινωνική και πολιτισμική πραγματικότητα.[1]

Η εγκατάσταση των προσφύγων επηρέασε αποφασιστικά την πύκνωση του πληθυσμού στις αραιοκατοικημένες παραμεθόριες επαρχίες, την ίδρυση νέων οικισμών, την οργανική ενσωμάτωση των «Νέων Χωρών» και την εθνολογική ομογενοποίηση της χώρας. Αυξήθηκε σημαντικά ο βαθμός αστικοποίησης της χώρας, με το ποσοστό των προσφύγων στον αστικό πληθυσμό να είναι ιδιαίτερα υψηλό. Η Αθήνα, ο Πειραιάς, η Θεσσαλονίκη και άλλα αστικά κέντρα διογκώθηκαν. Το 1928 οι πρόσφυγες αποτελούσαν το 28% του δήμου Αθηναίων, το 40% του δήμου Πειραιά και το 48% του δήμου Θεσσαλονίκης. Η δημιουργία των προσφυγικών συνοικισμών γύρω από την Αθήνα και μεταξύ Αθήνας και Πειραιά δημιούργησε από τις αρχές της δεκαετίας του 1930 το «ενιαίο πολεοδομικό συγκρότημα πρωτευούσης». Αποτέλεσμα της μαζικής εγκατάστασης των προσφύγων ήταν επίσης οι ριζικές αλλαγές στην οικοδόμηση νέων οικισμών, τον ρυμοτομικό σχεδιασμό, τις πολεοδομικές ρυθμίσεις, την κατασκευή έργων κοινής ωφελείας.

Η άφιξη των προσφύγων και η συνακόλουθη ανθρωπιστική κρίση των πρώτων ετών μετά το 1922 επηρέασε καταλυτικά την οργάνωση της δημόσιας υγείας, με την ίδρυση δημόσιων νοσοκομείων και ιατρείων, την εκπαίδευση του υγειονομικού προσωπικού, την προώθηση της δημόσιας υγιεινής, την επιτυχή αντιμετώπιση επιδημικών νόσων αλλά και ενδημικών όπως η ελονοσία. Το «Ιπποκράτειο» στην Αθήνα (Νοσοκομείο Προσφύγων Αθηνών), «Η Αγία Όλγα» στη Νέα Ιωνία (νοσοκομείο της *Near East Relief*), το «Κρατικό Νίκαιας» (νοσοκομείο της οργάνωσης *American Women's Hospitals*), το «Γεώργιος Γεννηματάς» στη Θεσσαλονίκη (Κεντρικό Νοσοκομείο Προσφύγων) και δεκάδες άλλα από τα υφιστάμενα σήμερα νοσοκομεία σε όλη την Ελλάδα οφείλουν την ίδρυσή τους στην άφιξη των προσφύγων. Οργανώθηκε επίσης η πρωτοβάθμια περίθαλψη στις πόλεις και την ύπαιθρο με την ίδρυση «λαϊκών» και αγροτικών ιατρείων.

Συγχρόνως η παρουσία των προσφύγων και μεγάλου αριθμού ορφανών και ασυνόδευτων παιδιών συνέβαλε στη δημιουργία θεσμών κοινωνικής πρόνοιας με την ίδρυση δημόσιων ορφανοτροφείων και οικοτροφείων. Οι αλλαγές όμως στον τομέα της κοινωνικής πρόνοιας δεν περιορίστηκαν μόνο στο θεσμικό επίπεδο, αλλά διαμόρφωσαν μια νέα κοινωνική αντίληψη για την οφειλόμενη στάση απέναντι σε όλους όσοι έχουν ανάγκη, αντίληψη αρκετά διαφορετική από την παλαιότερη περί αγαθοεργίας και φιλανθρωπίας, η οποία πλέον όριζε την ανάληψη συστηματικών κρατικών πρωτοβουλιών.

Στον τομέα της οικονομίας η επίδραση των προσφύγων υπήρξε ποικίλη και πολυδιάστατη. Αναμφίβολα η δημόσια οικονομία κλονίστηκε τα έτη μετά το 1922, όμως στη συνέχεια ισορρόπησε και χάρη στην παρέμβαση της Κοινωνίας των Εθνών για την ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος.

---

1 Σύμφωνα με τον Αριστοκλή Αιγίδη, «η εισροή του εκ Τουρκίας Ελληνισμού εις το Ελεύθερον Κράτος δεν αφήκεν ανεπηρέαστον [...] κανένα κλάδον της εθνικής ζωής, καμμίαν εκδήλωσιν της ελληνικής ζωτικότητος», βλ. Αιγίδης 1934, σ. 89.

Η αγροτική μεταρρύθμιση που νομοθετήθηκε το 1917 υλοποιήθηκε μετά το 1922 με την αποκατάσταση τόσο προσφύγων όσο και γηγενών, ακτημόνων ή μικροϊδιοκτητών. Η εγκατάσταση των προσφύγων συνδέεται με την αύξηση και αναδιάρθρωση της αγροτικής παραγωγής, τη διαμόρφωση ενισχυτικών της γεωργίας θεσμών, τη διεύρυνση της εκπαίδευσης των αγροτών, την επέκταση καλλιεργειών (καπνός, βαμβάκι, μετάξι, κρόκος, τεύτλα, σουλτανίνα), την υιοθέτηση νέων μεθόδων στην αλιεία (μηχανοκίνητα σκάφη, δίχτυα, σταθερά ή συρόμενα, μεγάλου μήκους, ιχθυοτροφεία), την εκτέλεση μεγάλων δημόσιων έργων, αντιπλημμυρικών και εγγειοβελτιωτικών, στην ύπαιθρο, κυρίως της Μακεδονίας, την παροχή σε ομάδες προσφύγων μηχανοκίνητων εργαλείων, την υιοθέτηση σύγχρονων καλλιεργητικών μεθόδων, τη χρήση χημικών λιπασμάτων, τη δημιουργία φυτώριων, πειραματικών και πρότυπων αγροκτημάτων/σταθμών για τη βελτίωση της γεωργικής και κτηνοτροφικής παραγωγής, τη διανομή επιλεγμένων σπόρων και φυτών, την ενδυνάμωση του συνεταιριστικού κινήματος. Με την όλη διαδικασία της αποκατάστασης και ευρύτερα της υλοποίησης της αγροτικής μεταρρύθμισης σχετίζεται η ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας το 1929 και οργανισμών με αντικείμενο τη διαχείριση συγκεκριμένων αγροτικών προϊόντων, όπως η σταφίδα (ΑΣΟ 1925), ο καπνός (Γραφεία Προστασίας Καπνού 1925, Καπνολογικό Ινστιτούτο), το σιτάρι (ΚΕΠΕΣ 1930), το βαμβάκι (Οργανισμός Βάμβακος 1931) κ.ά.

Η ανάπτυξη της ελληνικής βιομηχανίας κατά τον Μεσοπόλεμο οφείλει αρκετά στην εγκατάσταση των προσφύγων στις πόλεις, οι οποίοι αποτέλεσαν φθηνό εργατικό δυναμικό, διεύρυναν την εσωτερική αγορά, ενώ δεν έλειψαν ανάμεσά τους και αυτοί οι οποίοι αναδείχθηκαν σε σημαντικούς επιχειρηματίες. Τη δεκαετία 1920-1930 διπλασιάστηκε ο αριθμός των βιομηχανικών μονάδων, κυρίως όμως των μικρών. Μεγάλη ανάπτυξη σημείωσαν οι τομείς της κλωστοϋφαντουργίας, των βαμβακερών και πλεκτών, της επεξεργασίας αγροτικών προϊόντων και της παραγωγής οικοδομικών υλικών.

Νέα στοιχεία κόμισαν οι πρόσφυγες στη λαϊκή τέχνη και τη μουσική. Η μουσική που έφεραν μαζί τους, η «σμυρνέικη», όπως καθιερώθηκε να ονομάζεται η αστική μουσική της Κωνσταντινούπολης και των δυτικών παραλίων της Μ. Ασίας, ήταν γνωστή στην Ελλάδα ήδη από προηγούμενες δεκαετίες. Μετά το 1922, σταδιακά αυτή αναδείχθηκε σε λαϊκή μουσική της πόλης, τα ρεμπέτικα.[2]

Ο αθλητισμός υπήρξε ένας άλλος τομέας στον οποίο οι αστοί Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχαν αναπτύξει σημαντική δραστηριότητα. Το 1922 αθλητικά σωματεία της Σμύρνης μετρούσαν ήδη τρεις δεκαετίες δράσης. Ερχόμενοι στην Ελλάδα ως πρόσφυγες μετέφεραν ορισμένους από τους υπάρχοντες συλλόγους και ίδρυσαν νέους, συμβάλλοντας σημαντικά στη διάδοση και μαζικοποίηση του αθλητισμού, κυρίως του ποδοσφαίρου.[3]

Ο χώρος των προσφύγων αριθμεί πολλές σημαντικές προσωπικότητες στον χώρο της πνευματικής δημιουργίας, της λογοτεχνίας και της τέχνης. Άλλοι είχαν εγκαινιάσει την καλλιτεχνική τους δημιουργία στις πατρίδες τους και άλλοι ξεκίνησαν και αναδείχθηκαν στην Ελλάδα. Συνολικά, άλλωστε, η εμπειρία της Μικρασιατικής καταστροφής και του τέλους του ελληνικού

2 Για το ρεμπέτικο βλ., μεταξύ άλλων, Χατζηπανταζής 1986· Αθανασάκης 2002.

3 Για τη συμβολή των προσφύγων στον αθλητισμό βλ. Μπαλτάς 2021.

αλυτρωτισμού, καθώς και οι νέες κοινωνικές συνθήκες του Μεσοπολέμου ενεργοποίησαν διαδικασίες που έφεραν νέα γνωρίσματα στην ελληνική πνευματική δημιουργία. Η παρουσία των προσφύγων γενικά συνεισέφερε ποικιλοτρόπως στη διαμόρφωση του νεοελληνικού πολιτισμού.[4]

Βιβλιογραφία

Αθανασάκης, Μ., «Ρεμπέτικο, το τραγούδι των ξεριζωμένων», *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τ. Β1, Αθήνα 2002, σ. 157-187.

Αιγίδης, Αρ., *Η Ελλάς χωρίς τους πρόσφυγας. Ιστορική, δημοσιονομική, οικονομική και κοινωνική μελέτη του προσφυγικού ζητήματος*, Αθήνα 1934.

Ανδριώτης, Ν., *Πρόσφυγες στην Ελλάδα 1821-1940. Άφιξη, περίθαλψη αποκατάσταση*, Αθήνα 2020.

Λαμψίδης, Γ., *Οι πρόσφυγες του 1922. Εξήντα χρόνια συμβολή στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη του τόπου*, Αθήνα 1982.

Μπαλτάς, Α., *Προσφυγικά αθλητικά σωματεία στον Μεσοπόλεμο 1922-1940*, Γλύφα Ηλείας 2021.

Πελαγίδης, Στ., *Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930). Ο πόνος και η δόξα*, Θεσσαλονίκη 1997.

ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ., *Πρακτικά 5ου Συμποσίου του Κέντρου Σπουδής και Ανάδειξης Μικρασιατικού Πολιτισμού «Η συμβολή των προσφύγων στην πολιτική, πολιτιστική και οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας»*, Έκδοση ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ., Νέα Ιωνία 2012.

Χατζηπανταζής, Θ., *Της ασιάτιδος μούσης ερασταί. Η ακμή του αθηναϊκού καφέ αμάν στα χρόνια της βασιλείας του Γεωργίου Α΄*, Συμβολή στη μελέτη της προϊστορίας του ρεμπέτικου, Στιγμή, Αθήνα 1986.

4 Γενικότερα για τις επιπτώσεις της άφιξης των προσφύγων στην Ελλάδα βλ., μεταξύ άλλων Αιγίδης, *ό.π.*· Λαμψίδης 1982· Πελαγίδης 1997, σ. 389-438· ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. 2012· Ανδριώτης 2020, σ. 316-321.

«Αχ! μοδιστρούλα μου ναζιάρα και σκερτσόζα
με τη βελόνα την καρδιά μου πώς τρυπάς,
όταν περνάς από μπροστά μου όλο πόζα
το τακουνάκι σου με χάρη το χτυπάς.»

Από το τραγούδι «Αχ! μοδιστρούλα μου», 1924
Συνθέτης-Στιχουργός: Νίκος Χατζηαποστόλου

Ο Σμυρνιός Σπύρος Περιστέρης (πρώτος αριστερά με το μαντολίνο), με χαρακτηριστική ορχήστρα της εποχής των μεταπροσφυγικών χρόνων *

Ένωση Σμυρναίων

Μικρασιάτες από τη Μάκρη Λυκίας στη Νέα Μάκρη, δεκαετία 1960. Με το βιολί ο Βασίλης Μεταξωτός και με το λαούτο ο Βασίλης Αλεξάνδρου *

Αρχείο Εταιρεία Ιστορικών Ερευνών «Λυκία»

Η Κομπανία του Βαγγέλη Παπάζογλου στο καφενείο-μπιραρία του Τσελαλίδη, Κοκκινιά (Νίκαια) Πειραιά 1933. Ο Βαγγέλης Παπάζογλου, πρώτος από δεξιά, με διπλομάνικη κιθάρα. Τα υπόλοιπα μέλη της κομπανίας, από αριστερά: Χαράλαμπος (Μπάμπης) Χατζησταματίου (βιολί), ο τραγουδιστής Αντώνης Σφαέλος ή Σεϊρλής (γνωστός με το παρωνύμιο «Σπανός»), ο Ευθύμιος Σελέπης (σαντούρι) και η τραγουδίστρια Χρύσα (σύζυγος του Σελέπη) *

Αρχείο Πολιτιστικού Συλλόγου «Βαγγέλης Παπάζογλου»

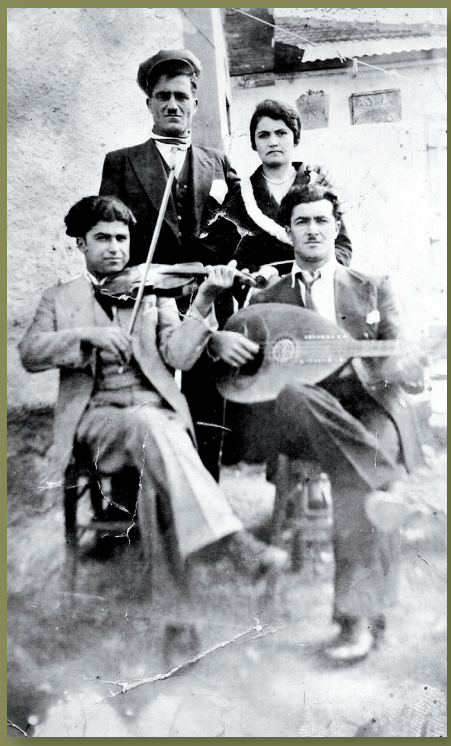

Μικρασιάτες από τη Μάκρη Λυκίας παίζουν μουσική στη Νέα Μάκρη, δεκαετία 1960 *

Αρχείο Εταιρεία Ιστορικών Ερευνών «Λυκία»

Λαούτο που έφερε μαζί του πρόσφυγας από τη Μικρά Ασία

ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. Δήμου Ν. Ιωνίας

Ο κεμεντζετζής (λυράρης) από το Καρσάντι, Αντώνης Ανδρονίδης, Πλατύ 1956 *

Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών

ΠΩΣ ΓΛΕΝΤΑ
ΜΙΑ ΠΡΟΣΦΥΓΟΥΠΟΛΙΣ

ΜΙΑ ΝΥΧΤΑ ΣΤΗΝ Ν. ΚΟΚΚΙΝΙΑ.— ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΙ ΘΕΑΤΡΑ ΚΑΙ ΤΑΒΕΡΝΕΣ—ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΕΙΣ ΜΕΤ' ΕΜΠΟΔΙΩΝ.—ΕΡΩΣ ΚΑΙ ΕΚΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΣ

Ἀκοῦστε κάτι ποὺ ἤτανε μέχρι σήμερα μυστικό: Ἡ Νέα Κοκκινιὰ τὶς νύχτες ἔχει μεγαλυτέρα κίνησιν ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ.

Μπορεῖ νὰ φανῇ εἰς τὴν ἀρχὴν ἀπίστευτον, ὅμως δὲν ἔχετε παρὰ νὰ κάνετε μιὰ ἐκστρατεία, ἕνα βραδάκι, μέχρις ἐκεῖ. Τότε ἀσφαλῶς θὰ πεισθῆτε καὶ θὰ μᾶς δικαιώσετε.

Ἂν θέλετε, τὰ κάνομε καὶ πιὸ λιανά....Ὁ Πειραιεὺς ἀπὸ τῆς θης ἑσπερινῆς παραδίδεται εἰς μακάριον ὕπνον. Τὰ πάντα μέσα στοὺς κόλπους του νεκροῦνται. Ὑπάρχουν καφενεῖα, ζαχαροπλαστεῖα, ζυθοπωλεῖα καὶ ταβερνεῖα μὲ κενὰ τραπέζια καὶ καρέκλες. Οἱ ἄνθρωποι ἆρά γε ποὺ τὸν κατοικοῦν εἶνε ὅλοι ραχατλῆδες;

Χμ!.... Καὶ ναὶ καὶ ὄχι. Δηλαδὴ οἱ περισσότεροι εἶνε ἄνθρωποι τοῦ σπιτιοῦ καὶ οἱ ὀλιγώτεροι γλεντζέδες. Ὅσο γιὰ τοὺς τελευταίους τί γίνονται; Ἀναζητήσατέ τους εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ εἰς τὴν Νέαν Κοκκινιάν! Πῶς; τί; Μάλιστα εἰς τὴν Νέαν Κοκκινιάν.

Ὅσοι διψοῦν ἀπὸ τοὺς Πειραιώτας δυὸ ὧρες εὐχάριστες μέσα σὲ ἁγνὸ καὶ ἁπλοϊκὸ περιβάλλον καταφεύγουν εἰς τὴν γειτονικὴν προσφυγούπολιν.

Οἱ ἐγγύτερες μὲ τὴν Νέαν Κοκκινιὰν συνοικίες τοῦ Πειραιῶς μποροῦν νὰ μᾶς ποῦν πολλὰ ἐνδιαφέροντα πράγματα γιὰ τὰς νυκτερινὰς ἐπιδρομὰς τῶν Πειραιωτῶν εἰς τὴν προσφυγούπολιν.

Χθὲς βράδυ ἀκόμα πεζοποροῦντες τὴν ὁδὸν τῆς Νέας Κοκκινιᾶς ἀπὸ τὴν δυσχερῆ θέσι, μιᾶς ἀρνητικῆς ἀπαντήσεως μιὰ καὶ μεῖς εἴμεθα Πειραιῶται, καὶ θὰ τὸ πούμε ἀντρίκια καὶ ἔντονα τὸ ὄχι εἰς τρόπον, ὥστε ν' ἀκουσθῇ εἰς τὰ πέρατα τοῦ Πειραιῶς.

Ἔ, λοιπὸν, εἰς δύο περιφημότατα ζυθεστιατόρια τῆς Νέας Κοκκινιᾶς ὑπάρχουν ὀρχήστραι, θαῦμα ἀκοῆς καὶ σκίρτημα ψυχῆς!

Μέσα σ' αὐτὲς καταφεύγει τὸ χάϊ λάϊφ τῆς προσφυγουπόλεως. Διακρίνομε κομψὲς κυρίες καὶ χαριτωμένες δεσποινιδοῦλες ἀντάμα μὲ κυρίους σοβαροὺς νὰ πίνουν τὴν μπύρα τους καὶ ν' ἀπολαμβάνουν τὴν μουσική. Τί νὰ τὸν κάνουν τὸν Πειραιᾶ ἢ τὴν Ἀθήνα ἀφοῦ περνᾶν τόσον εὐχάριστα οἱ ὧρες;

Θὰ ἦτο δὲ σημαντικὴ παράλειψις ἐὰν δὲν ἐτονίζετο ὅτι τὸ βαλάντιον δὲν παθαίνει καθόλου ἀφαιμάξεις. Φτήνια καταπληκτικὴ εἰς τὴν κουζίνα, ἡ ὁποία μεταχειρίζεται ἄριστα καὶ τερψιλαρύγγια ὑλικά.

ΣΤΑ ΤΑΒΕΡΝΕΙΑ

Ἀλλὰ ἐκεῖ ποὺ ἡ ζωὴ ἐμφανίζεται μὲ ὅλη της τὴ δροσιὰ καὶ τὴ χάρι εἶνε τὰ ταβερνεῖα τῆς Νέας Κοκκινιᾶς. Ἁπλότης, καθαριότης, τέλεια κουζίνα, περιποίησις ἄκρα καὶ....κρασὶ κεχριμπάρι. Μέσα σ' αὐτὰ συνωθεῖται ὅλη ἡ νεολαία, ἡ ὁποία καὶ προσπαθεῖ νὰ πνίξῃ τοὺς ἐρωτικοὺς πόνους καὶ τοὺς καϋμοὺς μέσα σὲ ἀλλεπάλληλα «κατοσταράκια» καὶ στὸ τραγοῦδι....

— Σάλαμ γιάβρουμ
Σάλαμ τζίτζιμ

«Πώς γλεντά μια προσφυγούπολις.
Μια νύχτα στην Ν. Κοκκινιά – Κινηματογράφοι, θέατρα, ταβέρνες – Διασκεδάσεις μετ' εμποδίων – Έρως και εκμοντερνισμός», εφ. *Πατρίς*, Νίκαια 9.11.1929

Βιβλιοθήκη της Βουλής

Ο Πανιώνιος Γυμναστικός Σύλλογος ιδρύθηκε στη Σμύρνη το 1890 και ανασυγκροτήθηκε στην Αθήνα μετά το 1922

Συλλογή Πανιωνίου Γυμναστικού Συλλόγου Σμύρνης

Γυναικεία ομάδα βόλεϊ του Πανιωνίου Γυμναστικού Συλλόγου

Συλλογή Πανιωνίου Γυμναστικού Συλλόγου Σμύρνης

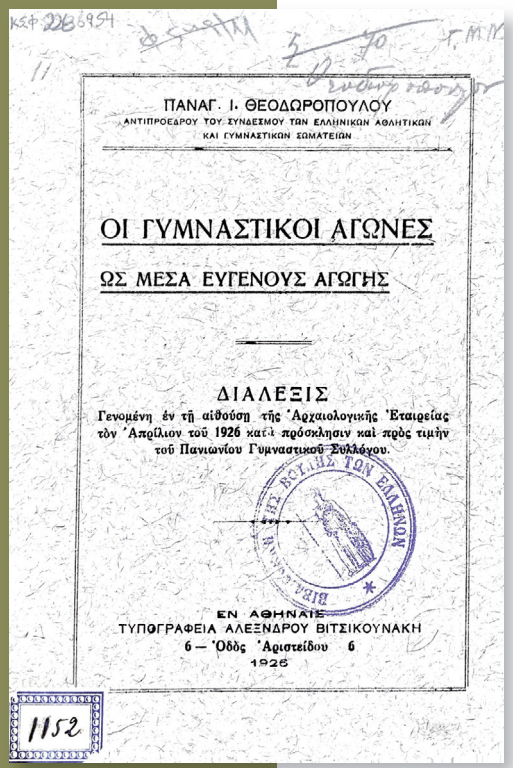

ΠΑΝΑΓ. Ι. ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΑΘΛΗΤΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΩΝ ΣΩΜΑΤΕΙΩΝ

ΟΙ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ

ΩΣ ΜΕΣΑ ΕΥΓΕΝΟΥΣ ΑΓΩΓΗΣ

ΔΙΑΛΕΞΙΣ
Γενομένη ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας
τὴν Ἀπρίλιον τοῦ 1926 κατὰ πρόσκλησιν καὶ πρὸς τιμὴν
τοῦ Πανιωνίου Γυμναστικοῦ Συλλόγου.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΒΙΤΣΙΚΟΥΝΑΚΗ
6 — Ὁδὸς Ἀριστείδου 6
1926

1152

Παναγ. Ι. Θεοδωρόπουλος, *Οι γυμναστικοί αγώνες ως μέσα ευγενούς αγωγής: διάλεξις γενομένη εν τη αιθούση της Αρχαιολογικής Εταιρείας τον Απρίλιον του 1926 κατά πρόσκλησιν και προς τιμήν του Πανιωνίου Γυμναστικού Συλλόγου*, Αθήνα 1926

Βιβλιοθήκη της Βουλής, Ειδικές Συλλογές

Πρόγραμμα παράστασης της Αθηναϊκής Επιθεώρησης «Σαν Φασόν». Η παράσταση πραγματοποιήθηκε στο θέατρο «Πάνθεον» Χανίων, από τον «Μεγάλο Σμυρναίικο Θιάσο» του ηθοποιού και θεατρικού παραγωγού Ζαχαρία Μέρτικα, με πρωταγωνίστρια τη μεσόφωνο Ασπασία Σάνδη, 26.7.1923 *

Αρχείο Γεωργίου Α. Βεράνη

Γεώργιος Σικελιώτης (Σμύρνη 1917-Αθήνα 1984), *Λαϊκή Ορχήστρα*
Λάδι σε κόντρα πλακέ, 48,5 x 56 εκ.

Συλλογή Φωτεινής Τριανταφύλλη-Σικελιώτη

Βασίλης Θεοχαράκης, *Προσφυγικά*, 2006
Λάδι σε μουσαμά, 100 x 190 εκ.
Ίδρυμα Βασίλη και Μαρίνας Θεοχαράκη

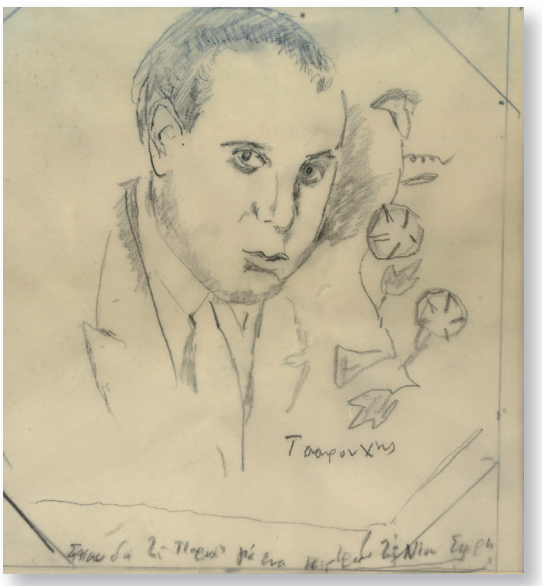

Γιάννης Τσαρούχης, *Προσωπογραφία Γιώργου Σεφέρη*
(Βουρλά 1900-Αθήνα 1971)
Σχέδιο σε ριζόχαρτο, 18,5 x 18 εκ.
Συλλογή Θέμη Αλεξόπουλου

«Η απόγνωση των ερειπίων της Μικρασίας είναι απερίγραπτη. Τα πάντα συντείνουν για να την κάνουν πιο στυγνή. Οι νεκροί, για να μιλήσουν, έχουν ανάγκη από ζωντανό αίμα· είναι αυτό που λείπει εδώ. Κάποτε περνά ένας ξένος, κάνει την προσφορά της ζωής, και φανερώνεται ο ίσκιος του Τειρεσία ή της Αντίκλειας· έπειτα όλα χάνουνται στην απέραντη νέκρα».

Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Ε΄: 1 Γενάρη 1945 – 19 Απρίλη 1951*, Αθήνα 1973/2020, σ. 221
Βιβλιοθήκη της Βουλής

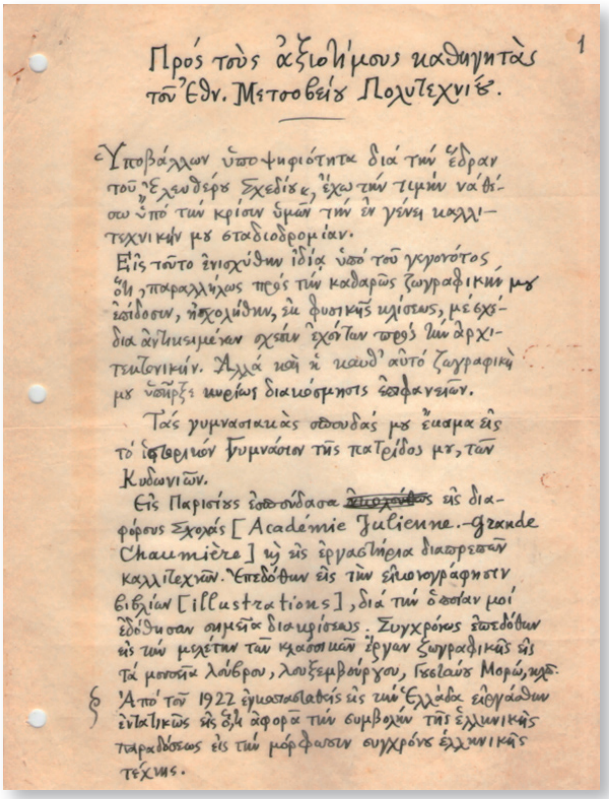

Πρός τούς ἀξιολήμους καθηγητάς
τοῦ Ἐθν. Μετσοβείου Πολυτεχνείου.

Ὑποβάλλων ὑποψηφιότητα διά τήν ἕδραν
τοῦ "Ἐλευθέρου Σχεδίου", ἔχω τήν τιμήν νά θέ-
σω ὑπό τήν κρίσιν ὑμῶν τήν ἐν γένει καλλι-
τεχνικήν μου σταδιοδρομίαν. Εἰς τοῦτο ἐνισ-
χύθην ἰδίᾳ ὑπό τοῦ γεγονότος ὅτι, παραλλήλως πρός τήν καθαρῶς ζωγραφικήν μου ἐπίδοσιν, ἠσχολήθην, ἐκ φυσικῆς κλίσεως, μέ σχέδια ἀντικειμένων σχέσιν ἐχόντων πρός τήν ἀρχιτεκτονικήν. Ἀλλά καί ἡ καθ' αὐτό ζωγραφική μου ὑπῆρξε κυρίως διακόσμησις ἐπιφανειῶν. Τάς γυμνασιακάς σπουδάς μου ἔκαμα εἰς τό ἑλληνικόν Γυμνάσιον τῆς πατρίδος μου, τῶν Κυδωνιῶν.
Εἰς Παρισίους φοιτήσας εἰς διαφόρους σχολάς [Académie Julienne - Grande Chaumière] ὡς καί ἐργαστήρια διαφόρων καλλιτεχνῶν. Ἐπεδόθην εἰς τήν ἐλαιογραφίαν εἰκόνων [illustrations], διά τάς ὁποίας μοί ἐδόθησαν σημεῖα διακρίσεως. Συγχρόνως ἐπεδόθην εἰς τήν μελέτην τῶν κλασσικῶν ἔργων ζωγραφικῆς εἰς τά μουσεῖα Λούβρου, Λουξεμβούργου, Γκελαύς Μορώ, κλπ.
Ἀπό τοῦ 1922 ἐγκατεστάθην εἰς τήν Ἑλλάδα ἐνεργάσθην ἐντατικῶς εἰς ὅ,τι ἀφορᾶ τήν συμβολήν τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως εἰς τήν μόρφωσιν συγχρόνου ἑλληνικῆς τέχνης.

Φώτης Κόντογλου (Αϊβαλί 1895-Αθήνα 1965) «Προς τους αξιοτίμους καθηγητάς του Εθν. Μετσοβείου Πολυτεχνίου».

Το 1941 δημοσιεύεται προκήρυξη του Πολυτεχνείου, με αντικείμενο την πλήρωση θέσης διδάσκοντος στο ελεύθερο σχέδιο. Ο Φώτης Κόντογλου υποβάλλει υποψηφιότητα με το εκτιθέμενο έγγραφό του:

«Υποβάλλων υποψηφιότητα διά την έδραν του "Ελευθέρου Σχεδίου", έχω την τιμήν να θέσω υπό την κρίσιν υμών την εν γένει καλλιτεχνικήν μου σταδιοδρομίαν. Εις τούτο ενισχύθην ιδία υπό του γεγονότος ότι, παραλλήλως προς την καθαρώς ζωγραφικήν μου επίδοσιν, ησχολήθην, εκ φυσικής κλίσεως, με σχέδια αντικειμένων σχέσιν εχόντων προς την αρχιτεκτονικήν. Αλλά και η καθ' αυτό ζωγραφική μου υπήρξε κυρίως διακόσμησις επιφανειών [...]

Από του 1922 εγκατασταθείς εις την Ελλάδαν ειργάσθην εντατικώς εις ό,τι αφορά την συμβολήν της ελληνικής παραδόσεως εις την μόρφωσιν συγχρόνου ελληνικής τέχνης».

Στο οκτασέλιδο χειρόγραφο βιογραφικό του, που συνοδεύει την αίτηση, ο Κόντογλου παραθέτει τους σημαντικούς σταθμούς της ζωής του έως το 1939, καθώς και το εικαστικό και το λογοτεχνικό του έργο. Τα μέλη της επιτροπής αξιολόγησης, παρά τα εκθειαστικά σχόλιά τους, απορρίπτουν την υποψηφιότητα Κόντογλου, θεωρώντας ότι ο καλλιτέχνης δεν πληροί τις ειδικές απαιτήσεις της έδρας.

Συλλογή Βιβλιοθήκης Βελιμέζη

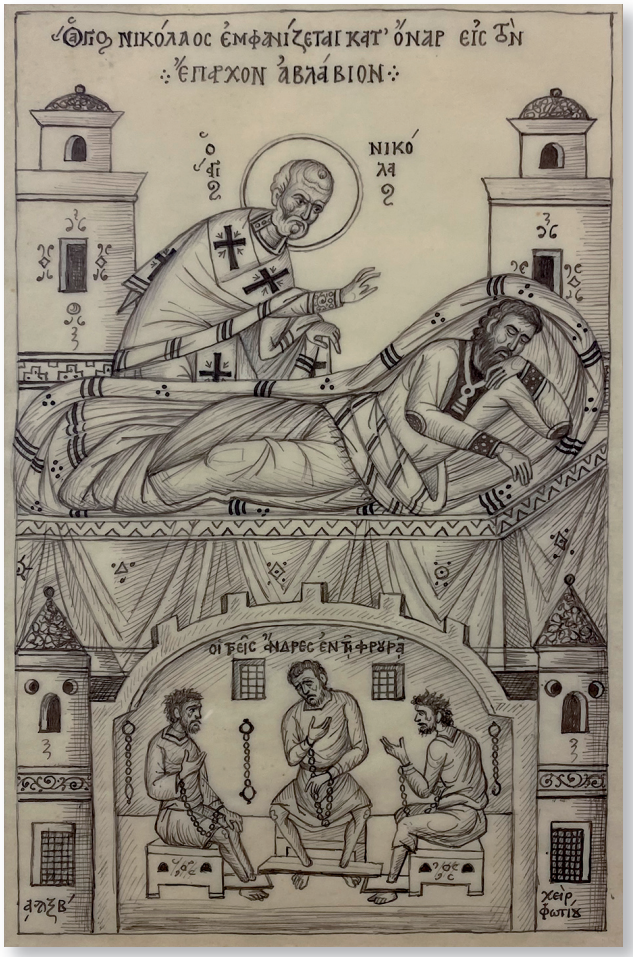

Φώτης Κόντογλου (1895-1965)
Ο Άγιος Νικόλαος εμφανίζεται κατ' όναρ εις τον έπαρχον Αβλάβιον, 1952
Σχέδιο με σινική μελάνη, 22 x 14 εκ.

Συλλογή Ιωάννη Βαμπούλη

Από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στο Ελληνικό Κράτος

Η πορεία του Θρακιώτη λόγιου Φωτίου Αποστολίδη από την Τσεντώ στην Ξάνθη

Δρ Μαρία Βλασσοπούλου
Προϊσταμένη Μπενακείου Βιβλιοθήκης
Βιβλιοθήκη της Βουλής

Ο Φώτιος Αποστολίδης γεννήθηκε γύρω στο 1888 στην Τσεντώ Σηλυβρίας, μια πολυπληθή κωμόπολη της Ανατολικής Θράκης με ακμαία γεωργική -αμπελουργική κυρίως- και κτηνοτροφική παραγωγή. Γονείς του ο Γρηγόριος ή Γρηγοράσκος και η Ευρωπία, το γένος Παπάζογλου. Αγρότες οι ίδιοι, από νωρίς αναγνώρισαν τη φιλομάθεια του γιου τους και τον έστειλαν για εγκύκλιες σπουδές στην Κωνσταντινούπολη. Μαθήτευσε στη Μεγάλη του Γένους Σχολή, με συμμαθητές, ανάμεσα σε άλλους, τον Μιχάλη Κύρκο και τον Φωκίωνα Δημητριάδη. Μετά την αποφοίτησή του εργάστηκε ως δάσκαλος στην Αστική Σχολή του Μεγάλου Ρεύματος, στο ελληνικό σχολείο στις Μέτρες και στην Τυρολόη της Ανατολικής Θράκης. Παράλληλα, γράφτηκε στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου της Κωνσταντινούπολης, αλλά διέκοψε τις σπουδές του όταν εισήλθε στη Θράκη ο Ελληνικός Στρατός. Το 1920 παντρεύτηκε τη Δεσποτούλα, κόρη του εμπόρου Γεωργίου Χαντζή από την Τυρολόη, με την οποία απέκτησε δύο γιους, τον Γρηγόριο και τον Γεώργιο. Ο πρωτότοκος γιος του ήταν ο τελευταίος Έλληνας που γεννήθηκε στην Τυρολόη, όταν η πόλη είχε πια αδειάσει από τον ελληνικό της πληθυσμό. Γι' αυτό και οι ξεριζωμένοι κάτοικοί της υπόσχονταν να τον ορίσουν δήμαρχο της πόλης τους μόλις επέστρεφαν ξανά εκεί. Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, την υπογραφή της Συνθήκης των Μουδανιών και την εκκένωση της Ανατολικής Θράκης, ο Φώτιος Αποστολίδης εγκαταστάθηκε με την οικογένειά του στην Ξάνθη. Τα πρώτα χρόνια της προσφυγιάς εργάστηκε ως δικολάβος και γραφέας και στη συνέχεια, ολοκληρώνοντας τις σπουδές του στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, ως δικηγόρος. Την περίοδο της βουλγαρικής Κατοχής κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η οικογένειά του μετακινήθηκε στη Θεσσαλονίκη και την Αθήνα. Ο ίδιος έφυγε, αλλά επέστρεψε σε σύντομο χρονικό διάστημα πίσω στην Ξάνθη, όπου παρέμεινε και μετά την απελευθέρωση, εργαζόμενος ως συμβολαιογράφος. Πέθανε το 1960.

Ο Φώτιος Αποστολίδης αναδείχθηκε ήδη από τον Μεσοπόλεμο σε έναν από τους σημαντικούς διανοούμενους της Ξάνθης και ασχολήθηκε συστηματικά με τα κοινωνικά και πνευματικά προβλήματα της εποχής του, μέσα από το επάγγελμα, την ενασχόληση με τα κοινά και τα γραπτά του. Υπήρξε ενεργό μέλος των προσφυγικών συλλόγων, διετέλεσε πρόεδρος του Θρακικού Συλλόγου και για μικρό διάστημα αντιπρόεδρος του Δημοτικού Συμβουλίου Ξάνθης. Άρθρα

και μελέτες του φιλοξενήθηκαν στον τοπικό Τύπο της εποχής, σε εφημερίδες της Θεσσαλονίκης και στο περιοδικό σύγγραμμα *Θρακικά*. Με την πένα του, από την πρώτη μέρα της προσφυγιάς κατέστησε εαυτόν από τους μάχιμους υποστηρικτές των δικαίων των ξεριζωμένων, αποτυπώνοντας τη σκληρή καθημερινότητα, τις δυσκολίες στέγασης και προσαρμογής τους, τη σχέση τους με τους ντόπιους και τις αρχές:

> «Εκατοντάδες εκ των οικογενειών τούτων εξακολουθούν να σαπίζουν μέσα εις τα πανδοχεία, εις τα κελλιά των μεδρεσέδων, εις τας αποθήκας, εις τα τζαμιά και εις διαφόρους τρώγλας, είναι δε οικτρά η κατάστασις αυτών προξενούσα την φρίκην. Διότι αι κατοικίαι των περισσοτέρων είναι ανήλιοι, υγραί, και ακατάλληλοι διά την διαμονήν ανθρωπίνων όντων [...]» (Φ. Αποστολίδης 1926α).

> «Έπρεπε να κάμουν παράπονα οι πρόσφυγες δι' αύτας προτιμήσεις; Παρεπονέθησαν πολλάκις εις τας επιτοπίους αρχάς αλλά δεν εισακούσθησαν. [...] Άραγε η καλή κοινωνία της Ξάνθης [...] γνωρίζει ότι υπάρχει τόση δυστυχία μέσα εις την πόλιν αυτήν; Αμφίβολον [...]. Την ενθυμείται τουλάχιστον η Εκκλησία [...]; Και τούτον αβέβαιον. Το μόνον δε βέβαιον είναι οι πρόσφυγες επέρασαν τέσσερες χειμώνας εντός των αποθηκών πλησιάζει, δε ο πέμπτος και σήμερον γίνεται λόγος συχνά περί αθλητισμών και περί αγώνων, περί δεήσεως Πανεπιστημίων εν Θεσσαλονίκη ως και περί αναλογικής ψηφοφορίας, αλλά περί στεγάσεως των απόρων αστέγων δεν ακούεται λόγος» (Φ. Αποστολίδης 1926γ).

Ο Φώτιος Αποστολίδης ασχολήθηκε επίσης με την ιστορία και τη λαογραφία της γενέτειράς του, συνθέτοντας, ανάμεσα σε άλλα, το εξαντλητικό πόνημα *Η ιστορία της Τσεντώς*. Έγραψε ακόμη για το κοινοτικό σύστημα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τα εκπαιδευτικά ζητήματα πριν και μετά την Καταστροφή. Ακραιφνής δημοτικιστής, ήρθε σε σύγκρουση με πολιτικούς και εκκλησιαστικούς κύκλους ήδη από τα μαθητικά του χρόνια, χωρίς να σταματήσει, ωστόσο, σε όλη του τη ζωή να θέτει στο επίκεντρο των επιστημονικών ενδιαφερόντων του το γλωσσικό ζήτημα και τη μελέτη της γλώσσας του τόπου του:

> «Αυτό το θλιβερό αποτέλεσμα έφερε μαζί με τ' άλλα η χειμαιρική προσπάθεια, που κατέβαλαν επί ένα και πλέον αιώνα οι λόγιοι Έλληνες, για ν' αλλάξουν την γλώσσα του έθνους. Ηύραν την αρχαία γραμμένη στα βιβλία και δεν λογάριασαν, ότι και αυτή στην εποχή της ήταν γλώσσα λαϊκή. Μπροστά σε κείνη να τους φαίνονταν σαν χωριανή φτωχοντυμένη η γλώσσα του λαού. Και κήρυξαν ότι ήταν ανάγκη να αλλάξουμε την γλωσσική μας φορεσιά, για να φανούμε ευγενικής καταγωγής. Από τότες κι ο λαός μας καταφρονά την ωραία του γλώσσα και προσπαθώντας να την διορθώση, την κάνει για τα πανηγύρια. Δεν έχει σημασία αν βγήκε εν τω μεταξύ ο Ψυχάρης και έδειξε τον ίσιο δρόμο στην φωτισμένη μερίδα του έθνους. Το γλωσσικό είδωλο της καθαρεύουσας είναι ακόμα ψηλά στημένο και κάτω το μακάριο πλήθος των πεπαιδευμένων λατρευτών που προσκυνά γονατιστό και θαμπωμένο» (Φ. Αποστολίδης 1939).

Στο ίδιο πλαίσιο, καυτηρίασε με δημοσιεύματά του τον γλωσσικό «προγονισμό» στην εκπαίδευση και τον «σχολαστικισμό» της διοίκησης, όπως εκδηλώθηκε, για παράδειγμα, με την αλλαγή των ονομάτων των περιοχών της Θράκης το 1921. Έργο του ήταν και οι σατυρικοί Καζαμίες στην εφημερίδα *Προοδευτική* (εκδ. Σταύρος Βλαχόπουλος), στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1930, ενώ κατέλιπε σημειώσεις για κείμενα αρχαίων Ελλήνων αλλά και νεότερων Ευρωπαίων συγγραφέων.

Ο Φώτιος Αποστολίδης αποτελεί ένα από τα πολλά παραδείγματα προσφύγων, που η ζωή του και οι κανονικοί ρυθμοί της ανατράπηκαν απρόσμενα τον Οκτώβριο του 1922. Είναι ένας από τους πολλούς που δεν περίμεναν ότι το κύμα της Μικρασιατικής Καταστροφής θα έφτανε μέχρι την Ανατολική Θράκη, συμπαρασύροντας στην προσφυγιά τους χιλιάδες Έλληνες κατοίκους της. Την τραγική εκκένωσή της, άλλωστε, θα επιδιώξει να περιγράψει δέκα χρόνια μετά τα γεγονότα στο κείμενό του «Μια Θλιβερά Επέτειος»:

> «Προ δέκα ετών ακριβώς επατούσαμε ακόμη τ' αλησμόνητα εδάφη της πατρίδος μας, την οποίαν εξεκκενώσαμε τότε τόσον εσπευσμένως και αδόξως, ώστε να μην είναι δυνατόν να πιστευθή ποτέ η απροσδόκητος εγκατάλειψίς της. Τω όντι μέσα εις την ανεπανόρθωτον εθνικήν καταστροφήν, από την οποίαν συμπαρεσύρθη και η Ανατολική Θράκη, το πλέον περίεργον είναι ότι οι Θράκες ευρέθησαν τελείως απαράσκευοι να υποστούν την καταδίκην, που τους επεφύλασσεν η Μοίρα, διότι ήλπιζον μέχρι της τελευταίας στιγμής ότι η χώρα των θα απέφευγε την αξιοδάκρυτον τύχην της Μικράς Ασίας, αφού την εχώριζεν η θάλασσα απ' αυτής και τα Στενά κατείχοντο από τους τέως συμμάχους της Ελλάδος» (Φ. Αποστολίδης 1957, σ. 66).
>
> «Εις την Θράκην ευρισκόμενος κατά τας τελευταίας στιγμάς της ελληνικής ζωής, είδα πώς η πατρίς μου Τσαντώ, η μεγαλυτέρα κωμόπολις της περιφερείας Σηλυβρίας, διελύθη ευκολώτερον από όσον εκπνέει ένας άνθρωπος» (Φ. Αποστολίδης 1957, σ. 72).

Αφήνοντας πίσω την Τυρολόη και την πατρογονική του γη της Τσεντώς, εγκαθίσταται στον Ασά Μαχαλά της κοντινής Ξάνθης, με τη γυναίκα και τον νεογέννητο γιο του. Λίγα χιλιόμετρα μακριά, στην Καβάλα, βρίσκουν καταφύγιο οι γονείς του, που αναγκάζονται να αφήσουν πίσω το αγροτικό τους παρελθόν, αυτοαπασχολούμενοι ως μικροέμποροι: «μας αξίγισε ο Θεός στα γερατιά κε γίναμε πακάλιδες», σημειώνει σε γράμμα ο πατέρας του. Ο Φώτιος από την πρώτη μέρα διεκδικεί για την οικογένειά του και τους άλλους Θράκες ισότιμη με τους άλλους πρόσφυγες κρατική βοήθεια:

> «Το να κηρύττωσιν ότι οι πρόσφυγες Θράκες ευπορούν, διότι διεσώθησαν μερικές μαξιλάρες [...] προδίδει αξιοθρήνητον άγνοια του όγκου της Θρακικής συμφοράς και δεν αποτελεί αξιοσύστατον συμπεριφοράν λειτουργών του κράτους προς χειμαζομένους αδελφούς» (Φ. Αποστολίδης 1922β).

Από νωρίς ρίχνεται και στη μάχη της επαγγελματικής αποκατάστασης. Αξιοποιώντας την πρότερη εμπειρία και τη μόρφωσή του, αιτείται τον Ιούνιο του 1923 θέση εργασίας στα δικαστήρια. Η Εισαγγελία Πρωτοδικών Ροδόπης ανταποκρίνεται θετικά και τον διορίζει δικολάβο στο Ειρηνοδικείο Ξάνθης, με μισθό χιλίων δραχμών. Στο τέλος της ίδιας χρονιάς, αναγνωρίζεται από το ελληνικό κράτος ο χρόνος φοίτησής του στο οθωμανικό Πανεπιστήμιο, γεγονός που του προσφέρει προοπτικές επαγγελματικής εξέλιξης: τα επόμενα χρόνια κατορθώνει να ολοκληρώσει τις σπουδές του στη Νομική Σχολή και να εργαστεί πλέον στην Ξάνθη ως δικηγόρος και συμβολαιογράφος. Πριν παρέλθει πενταετία από την Καταστροφή, το 1926, η οικογένεια Αποστολίδη αποκτά με προσωρινό παραχωρητήριο της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων τη δυνατότητα «να ανεγείρη οίκημα» στον προσφυγικό συνοικισμό Πεδίου του Άρεως Ξάνθης. Με προσφυγικό δάνειο, που φαίνεται να το ξεχρεώνει ακόμη το 1944 καταβάλλοντας εκατομμύρια δραχμών λόγω του κατοχικού πληθωρισμού, η οικογένεια αποκτά στέγη, επιβιώνει, αγωνίζεται να στήσει το σπιτικό της, μεγαλώνει με τη γέννηση και δεύτερου γιου, του Γεωργίου, προοδεύει. Για να βιώσει και πάλι, στη δύστηνη δεκαετία του 1940, τον εκτοπισμό και την απειλή του θανάτου, και να μοιραστεί με τους άλλους Έλληνες την κοινή εμπειρία της σκληρής βουλγαρικής Κατοχής και των εμφύλιων παθών που θα ακολουθήσουν τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Η προσωπική βιβλιοθήκη και μεγάλο μέρος του αρχείου του Φωτίου Αποστολίδη καταστράφηκαν στην Κατοχή. Τα τεκμήρια, ωστόσο, που διασώθηκαν φωτίζουν όψεις της ζωής και του έργου του τόσο πριν όσο και μετά την Καταστροφή, αποτελώντας πιθανόν μία από τις λίγες ανάλογες περιπτώσεις διασωθέντων προσωπικών/ οικογενειακών αρχείων, από την περιοχή μάλιστα της Ανατολικής Θράκης. Επίσημα έγγραφα, εκδομένα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και το ελληνικό κράτος συνυπάρχουν στο αρχείο με οικογενειακές φωτογραφίες, με σύντομα, εν είδει στοιχειώδους αλληλογραφίας, σημειώματα και με τετράδια επιστημονικών κυρίως σημειώσεων, που ενδεικτικά παρουσιάζονται στον παρόντα κατάλογο. Το σύνολο αυτών των τεκμηρίων, το πάντρεμα του ιδιωτικού με το δημόσιο, του άτυπου με το επίσημο, στοιχειοθετούν μια επαρκή πρώτη ύλη για τη σηματοδότηση βασικών σταθμών στη ζωή του Φωτίου Αποστολίδη και για τη συγκρότηση αφηγήσεων γύρω από αυτή. Κυρίως, όμως, καθιστούν το αρχείο μάρτυρα της μετάβασης από την πολυπολιτισμική Οθωμανική Αυτοκρατορία στο εθνικό κράτος, καθώς και των δυσκολιών, των αλλαγών και της προσαρμοστικότητας που αυτή επέβαλε, συνταιριάζοντας το ατομικό με το συλλογικό τραύμα, την οικογενειακή με την εθνική εμπειρία της προσφυγιάς. Σε αυτή τη διαδικασία συμμετέχουν και τα πολλά δημοσιευμένα κείμενα του Φωτίου Αποστολίδη, που όχι μόνο σταθεροποιούν την προσωπική του μνήμη, αλλά διαφυλάσσουν μέσα από τη δική του αφήγηση τη μνήμη της κοινότητας - ή και των κοινοτήτων - στις οποίες συμμετέχει πριν και μετά τον εκτοπισμό.

* Τα διασωθέντα τεκμήρια συγκεντρώθηκαν με φροντίδα από τον γιό του Γεώργιο Αποστολίδη και τον ερευνητή Νικόλαο Κωνσταντινίδη και δωρήθηκαν ως τμήμα της ευρύτερης «Λαογραφικής Συλλογής Μαρίας Μουστάκα» στη Μπενάκειο Βιβλιοθήκη της Βουλής. Σε επιμέλεια του Ν. Κωνσταντινίδη έχει κυκλοφορήσει έκδοση που συγκεντρώνει το αρχειακό υλικό και τη βιοεργογραφία του Θρακιώτη λόγιου.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

Αποστολίδης, Γ., «Φώτιος Αποστολίδης», στο: Νικόλαος Κωνσταντινίδης (επιμ.), *Ξανά στο φως. Αναδιφώντας την Θράκη του Φωτίου Αποστολίδη*, Ξάνθη 2005, σ. 13-23.

Αποστολίδης, Φ., «Η αλλαγή των γεωγραφικών ονομάτων της Θράκης», περ. *Νουμάς*, 752 (1.1.1922), σ. 10-11.

—, «Η Γραφειοκρατία», εφ. *Μακεδονία*, 4.12.1922 (=1922β).

—, «Παράπονα προσφύγων», εφ. *Φως*, Θεσσαλονίκη 1.3.1924.

—, «Τα κοινοτικά σχολεία εν Τουρκία», εφ. *Παμπροσφυγική*, 1.2.1925 (=1925α).

—, «Ο προγονισμός», εφ. *Φως*, Θεσσαλονίκη 1.9.1925. (=1925β).

—, «Η διδασκαλία της γραμματικής», εφ. *Φως*, Θεσσαλονίκη 8.10.1925 (=1925γ).

—, «Η στέγασις των προσφύγων εν Ξάνθη», εφ. *Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως*, Θεσσαλονίκη 9.6.1926. (=1926α).

—, «Το γυμνάσιο Ξάνθης», εφ. *Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως*, Θεσσαλονίκη 22.8.1926 (=1926β).

—, «Η αστική στέγασις. Η ζωή των προσφύγων εις τας αποθήκας», εφ. *Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως*, Θεσσαλονίκη 10.9.1926. (=1926γ).

—, «Περί την γλωσσικήν μεταρρύθμισιν», εφ. *Προοδευτική*, Ξάνθη 12.3.1933.

—, «Γλωσσικά σημειώματα», περ. *Θρακικά*, 6 (1935), σ. 350-352.

—, «Καπνοδόχοι», εφ. *Προοδευτική*, Ξάνθη 20.11.1939.

—, «Μια θλιβερά επέτειος», *Θρακικά*, 27 (1957), σ. 66-77.

—, «Η ιστορία της Τσεντώς», περ. *Θρακικά*, 34 (1961), σ. 3-87.

Κωνσταντινίδης, Ν. (επιμ.), *Ξανά στο φως. Αναδιφώντας την Θράκη του Φωτίου Αποστολίδη*, Ξάνθη 2005.

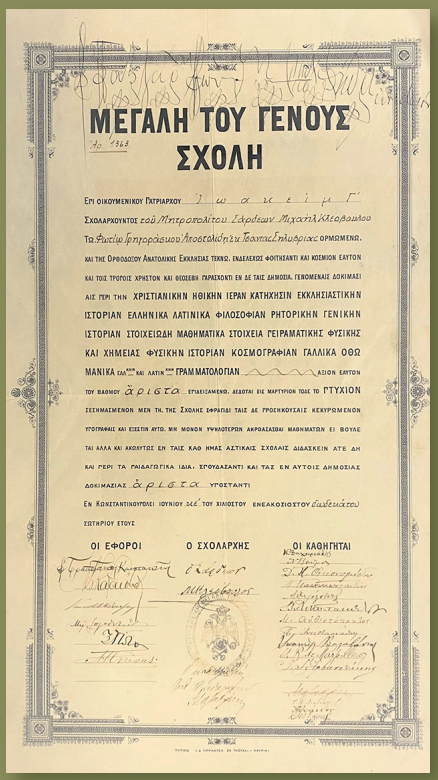

ΜΕΓΑΛΗ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ
ΣΧΟΛΗ

Επι Οικουμενικου Πατριαρχου Ιωακειμ Γ'
Σχολαρχουντος τοῦ Μητροπολίτου Σάρδεων Μιχαὴλ Λιτοβοπόλου
Τα Φωτίῳ Ἱερηπροδιακόνῳ Ἀποστολίδῃ τῷ Ἰωαννίδι Σμυρναίῳ ὁρμωμενῳ
και της Ορθοδοξου Ανατολικης Εκκλησιας τεκνῳ. ενδελεχῶς φοιτησαντι και κοσμιον εαυτον
και τους τροπους χριστον και θεοσεβη παρασχοντι εν δε ταις δημοσια γενομεναις δοκιμασι
αις περι την χριστιανικην ηθικην ἱεραν κατηχησιν εκκλησιαστικην
ιστοριαν ελληνικα λατινικα φιλοσοφιαν ρητορικην γενικην
ιστοριαν στοιχειωδη μαθηματικα στοιχεια γειραματικης φυσικης
και χημειας φυσικην ιστοριαν κοσμογραφιαν γαλλικα οθω
μανικα εαλ.[νικα] και λατιν.[ικα] γραμματολογιαν αδιον εαυτον
του βαθμου αριστα επιδειξαμενῳ, δεδοται εις μαρτυριον τοδε το πτυχιον
σεσημασμενον μεν τη της σχολης σφραγιδι ταις δε προσηκουσαις κεκυρωμενον
υπογραφαις και εισετι αυτῳ. μη μονον γνωσεσι ακροασασθαι μαθηματων ει βουλε
ται αλλα και ακουντος εν ταις καθ ημας αστικαις σχολαις διδασκειν ατε δη
και περι τα παιδαγωγικα ιδια σπουδασαντι και τας εν αυτοις δημοσιας
δοκιμασιας αριστα υποσταντι
Εν Κωνσταντινουπολει ιουνιου κε του χιλιοστου ενακοσιοστου δωδεκατου
σωτηριου ετους

Οι Εφοροι | Ο Σχολαρχης | Οι Καθηγηται

Απολυτήριο του Φωτίου Αποστολίδη από τη Μεγάλη του Γένους Σχολή. Η επιτυχής αποφοίτηση του επέτρεπε είτε να συνεχίσει τις σπουδές του είτε να διδάξει ως δάσκαλος σε αστικές σχολές. Κωνσταντινούπολη, 25.6.1912

Ἀριθ. αὐτ. 22 μητρ. 1577
ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΝ
Ἀριθ. πρωτ. ἀνιβδ. 73
ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΝ

Ἡ Πατριαρχικὴ Κεντρικὴ Ἐκπαιδευτικὴ Ἐπιτροπὴ λαβοῦσα ὑπ' ὄψιν τὰ ὑπὸ τοῦ κυρίου Φωτίου Ἀποστολίδου προσχθέντα ἔγγραφα τῶν σπουδῶν αὐτοῦ ἐφοδιάζει αὐτὸν διὰ τοῦ ἐτησίου τοῦδε ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΥ καὶ παρέχει αὐτῷ τὴν ΑΔΕΙΑΝ τοῦ διδάσκειν ἐν τῷ Ἀρρεναγωγείῳ τῆς Κοινότητος Μεγάλου Ρεύματος κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1915—1916 συμμορφουμένῳ ἀκριβῶς πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ ἀπέχοντι παντὸς ἀπάδοντος θρησκευτικῶς, ἠθικῶς καὶ πολιτικῶς.

Ἐν τοῖς Πατριαρχείοις, τῇ 20. Νοεμβρίου 1915.

Κατ' ἐντολὴν τῆς Α. Θ. Παναγιότητος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου.

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ
+Ο Νικαίας Βασίλειος.

Ο ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ
Στεφ. Καλόσουλος

Οικουμενικό Πατριαρχείο - Πατριαρχική Κεντρική Εκπαιδευτική Επιτροπή, Ενδεικτικό και παραχώρηση άδειας διδασκαλίας στο Αρρεναγωγείο της Κοινότητας του Μεγάλου Ρεύματος, 20.11.1915

Τα τεκμήρια που παρουσιάζονται στην ενότητα προέρχονται από:
Βιβλιοθήκη της Βουλής, Μπενάκειος Βιβλιοθήκη, Συλλογή Μαρίας Μουστάκα, Αρχείο Φωτίου και Γεωργίου Αποστολίδη

Βεβαίωση στρατολογίας στον οθωμανικό στρατό

Ο Φώτιος Αποστολίδης ανάμεσα στους μαθητές του στις Μέτρες της Ανατολικής Θράκης, περ. 1919

Με τη Δεσποτούλα Χαντζή, την περίοδο του αρραβώνα τους, 1919

Η οικογένεια της Δεσποτούλας Χαντζή στην Τυρολόη της Ανατολικής Θράκης πριν από την Καταστροφή

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΤΥΡΟΛΟΗΣ ΚΑΙ ΣΕΡΕΝΤΙΟΥ

Αριθμ. Δίπλοτ. 5

ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟΝ ΤΕΛΕΣΕΩΣ ΓΑΜΟΥ

Πιστοποιητικό γάμου του Φωτίου Αποστολίδη και της Δεσποτούλας Χαντζή, Τυρολόη 20.12.1921

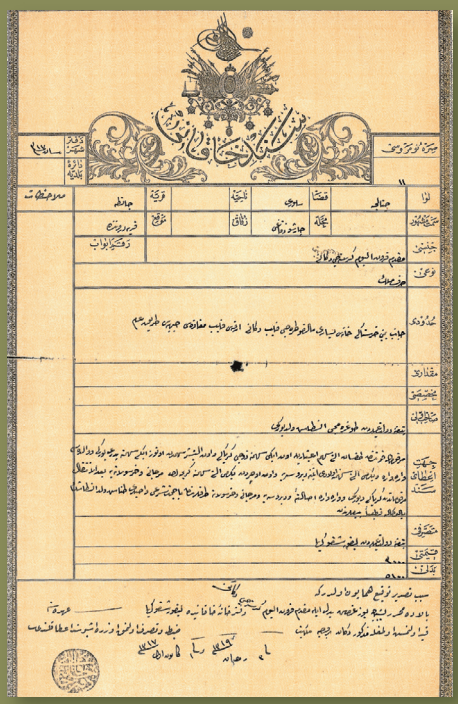

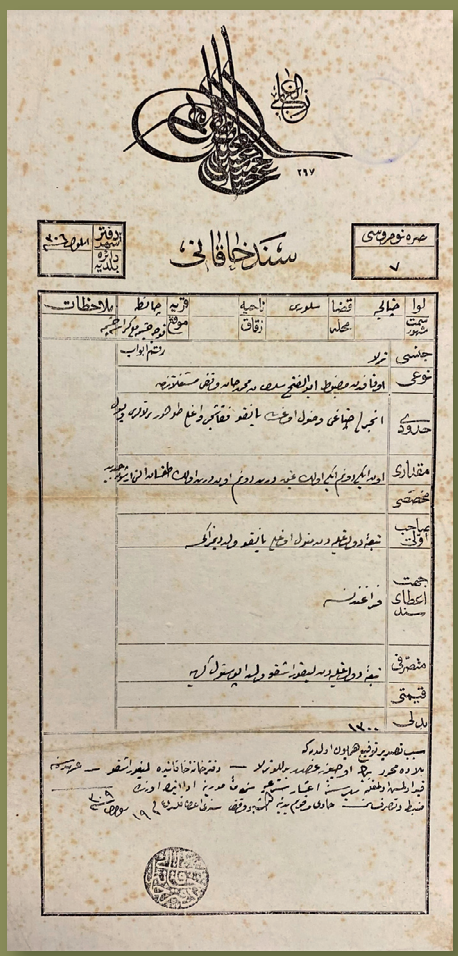

Οθωμανικοί τίτλοι ιδιοκτησίας της οικογένειας Αποστολίδη στην Τσεντώ

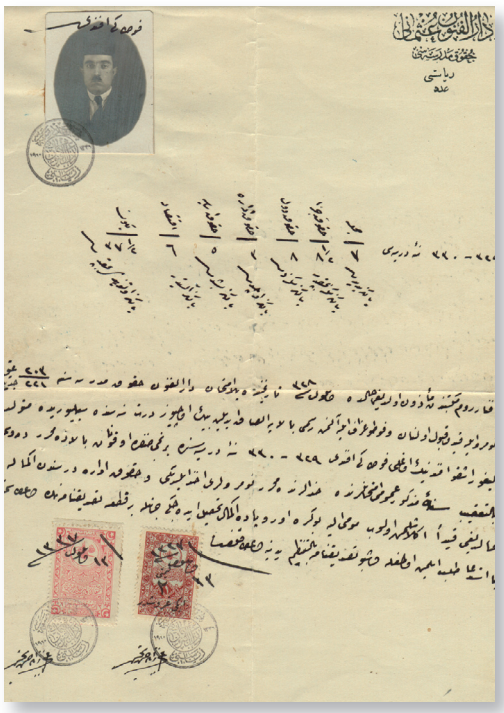

Βεβαίωση του Οσμανικού Πανεπιστημίου για την εγγραφή του Φωτίου Αποστολίδη στη Νομική Σχολή της Κωνσταντινούπολης, 1921

Είναι έγγράμματος ή άγράμματος ὁ ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας; Ἔγγράμματος

ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΝ

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΝ ΒΙΒΛΙΑΡΙΟΝ

ΕΠΟΙΚΙΣΜΟΥ

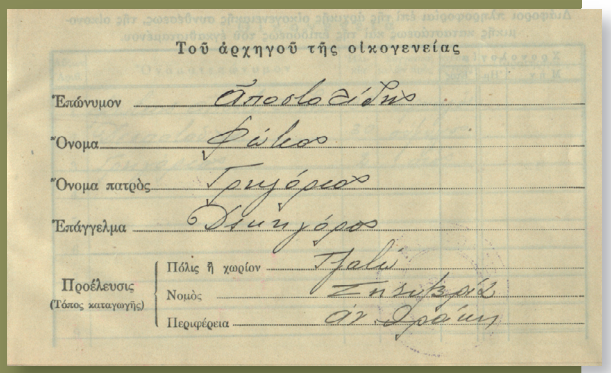

Τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς οἰκογενείας

Ἐπώνυμον Ἀποστολίδης

Ὄνομα Φώτιος

Ὄνομα πατρὸς Γρηγόριος

Ἐπάγγελμα Δημογέρος

Προέλευσις (Τόπος καταγωγῆς)

Πόλις ἢ χωρίον Ἴμαλι

Νομὸς Σηλυβρίας

Περιφέρεια Ἀνατολῆς

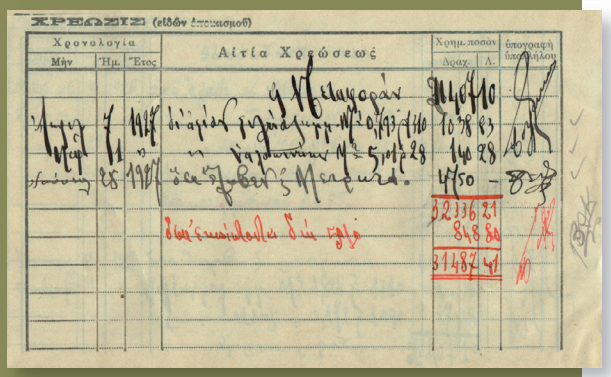

ΧΡΕΩΣΙΣ (εἰδῶν ἐποικισμοῦ)

Χρονολογία Μήν	Ἡμ.	Ἔτος	Αἰτία Χρεώσεως	Χρημ. ποσόν Δραχ.	Λ.	ὑπογραφὴ ὑπαλλήλου
Ἰούνιος	25	1926	διάφορα γεωμήλων Μ.Σ. 0,693 [illegible]	1078 83		
			ἡ ἀγροτεύουσα Μ.Σ. 5,012 [illegible]	140 28		
			ὅλα ἔξοδα Μεταφορᾶς.	1450 —		
				32336 21		
			δὲν ἐπιβαλλονται δὲν τιθ.	848 80		
				31487 41		

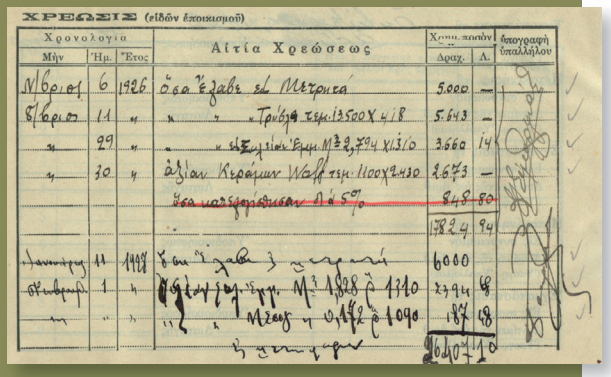

ΧΡΕΩΣΙΣ (εἰδῶν ἐποικισμοῦ)

Χρονολογία Μήν	Ἡμ.	Ἔτος	Αἰτία Χρεώσεως	Χρημ. ποσόν Δραχ.	Λ.	ὑπογραφὴ ὑπαλλήλου
Νοέμβριος	6	1926	ὅσα ἔλαβε ἐκ Μετρητά	5.000	—	
Δεκέμβριος	11	"	" " «Τρύζα τεμ. 13500 X 4/8	5.643	—	
"	29	"	" " «Σιμωνίδου ἐμπ. Μ.Σ. 2,794 X 1310	3.660	14	
"	30	"	ἀξίαν Κεράμων Wolf τεμ. 1100 X 2,430	2673	—	
			ὅσα παρεχωρήθησαν ἐκ 5%	848 80		
				17824 94		
Ἰανουάριος	11	1927	ὅσα ἔλαβε ἐκ μετρητά	6000		
Νοέμβριος	1	"	Φόρτωσις τεμ. Μ.Σ. 1808 ἐκ 1310	2394	68	
"	"	"	" " Μεταφ. " 0,142 ἐκ 1090	187	68	
			ἡ ἐπιταγὴ	26407	10	

Προσφυγικόν Οικογενειακόν Βιβλιάριον Εποικισμού

ΤΟ ΑΘΗΝΗΣΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ

Ἀριθ. Γεν. Μητρ. 6184

Εἰδ. Μητρ. 2405

ΔΕΛΤΙΟΝ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΕΩΣ

ΤΟΥ ΦΟΙΤΗΤΟΥ

ΤΗΣ ΝΟΜΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

Φοιτήτου τοῦ Ἀποστολίδου Φώτιου Νεοελληνικῆς Φιλολογίας

Ἐτῶν 20 31/12/1923

Ο ΠΡΥΤΑΝΙΣ Ο ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ

Δελτίο του ΕΚΠΑ, με το οποίο αναγνωρίζεται στον Φώτιο Αποστολίδη η ιδιότητα φοιτητή της Νομικής Σχολής, Αθήνα 31.12.1923

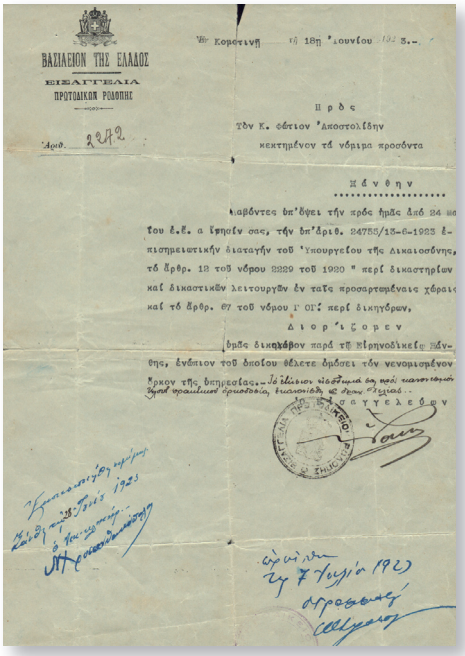

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΙΣΑΓΓΕΛΙΑ ΠΡΩΤΟΔΙΚΩΝ ΡΟΔΟΠΗΣ

Ἀριθ. 2272

Ἐν Κομοτινῇ τῇ 18ῃ Ἰουνίου 192 3.-

Πρὸς τὸν Κ. Φώτιον Ἀποστολίδην κεκτημένον τὰ νῦν ἐν Ξάνθῃ

Ξάνθην

Λαβόντες ὑπ' ὄψει τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀπὸ 24 του ἐ.ἔ. αἴτησίν σας, τὴν ὑπ' ἀριθ. 24755/13-6-1923 ἐπιστημειωτικὴν διαταγὴν τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης, τὸ ἄρθρ. 12 τοῦ νόμου 2229 τοῦ 1920 " περὶ δικαστηρίων καὶ δικαστικῶν λειτουργῶν ἐν ταῖς προσαρτημέναις χώραις καὶ τὸ ἄρθρ. 67 τοῦ νόμου Γ΄ ΟΙ΄ περὶ δικηγόρων,

Διορίζομεν

ὑμᾶς δικηγόρον παρὰ τῇ πληρωδικείᾳ Ξάνθης, ἐνθεν τοῦ ὁποίου θέλετε δηλώσει τὸν νενομισμένον χρόνον τῆς ὑπηρεσίας. Τὸ ἴδιον ποσόν ὡς καὶ τὰ τοῦ χαρτοσήμου ὑπὲρ φορολογικοῦ ὁμολογίου, ἰσαξίου πρὸς δραχ. [illegible] καταβληθέντων

Διορισμός του Φωτίου Αποστολίδη ως δικολάβου στην Ξάνθη, 18.6.1923

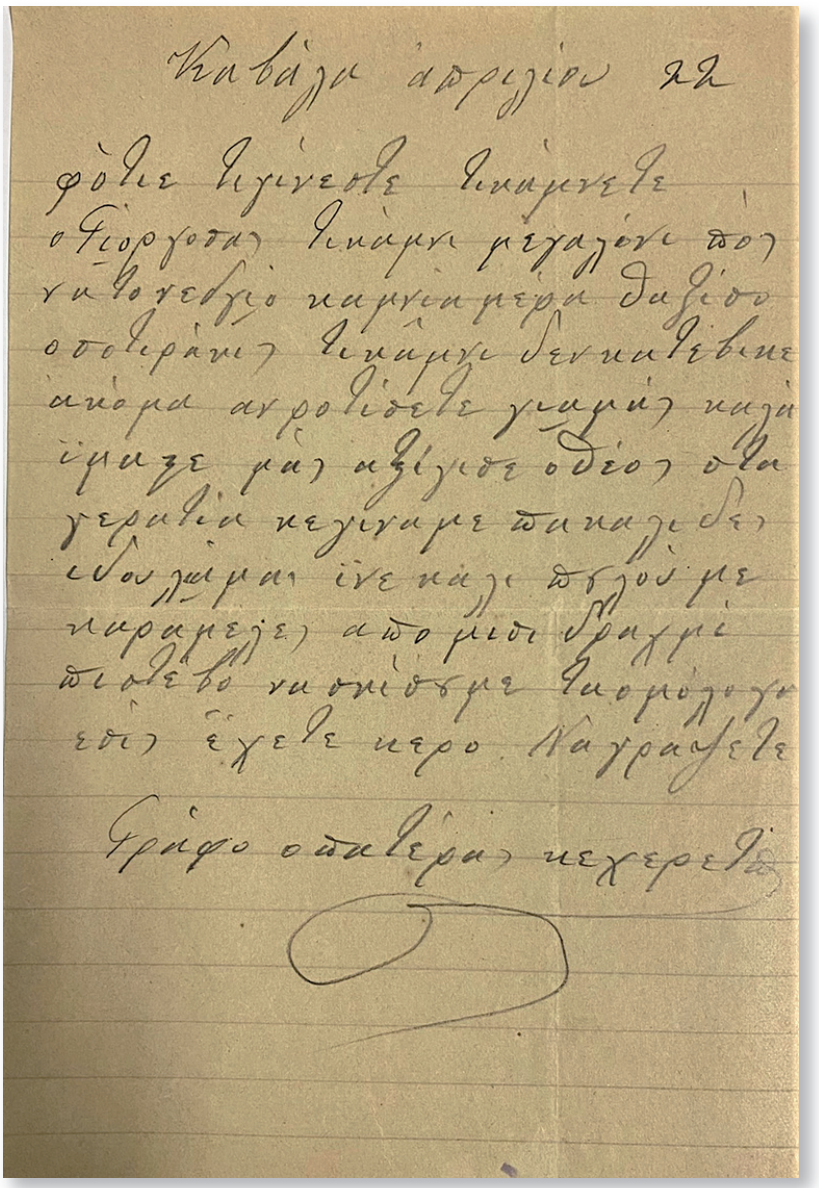

Γράμμα του πατέρα του από την Καβάλα, 22 Απριλίου [χ.χ.]: *«φότιε τιγίνεστε τικάμνετε ο Γιόργοσας τικάμνι μεγαλόνι πος να τονεδγιό καμνία μέρα* [...] *αν ροτίσετε γιαμάς καλά ίμαστε μας αξίγισε ο θεός στα γερατιά κε γίναμε πακάλιδες ιδουλιά μας ίνε καλί πολούμε καραμέλες από μισί δραχμί πιστέβο να σκίσουμε τα ομόλαγα εσίς έχετε κερό Να γράψετε* [...]».

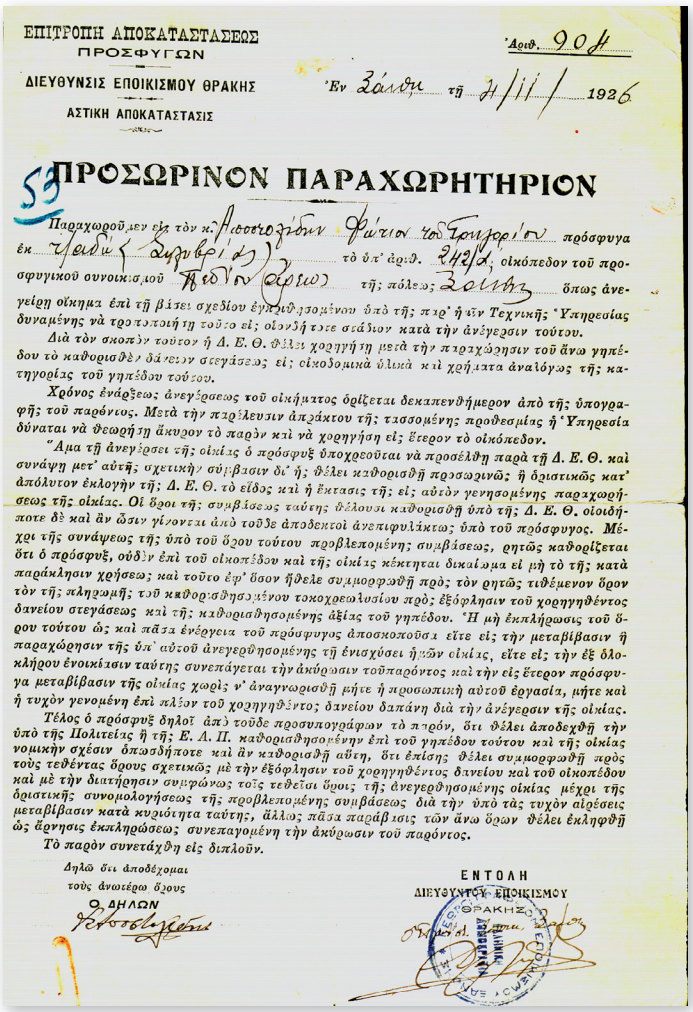

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ
ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΕΠΟΙΚΙΣΜΟΥ ΘΡΑΚΗΣ
ΑΣΤΙΚΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ

Ἀριθ. 904

Ἐν Ξάνθῃ τῇ 4/11/1926

53

ΠΡΟΣΩΡΙΝΟΝ ΠΑΡΑΧΩΡΗΤΗΡΙΟΝ

Παραχωροῦμεν εἰς τὸν κ. Ἀποστολίδην Φώτιον τοῦ Γρηγορίου πρόσφυγα ἐκ Ψαδίας (Σιγουβρίας) τὸ ὑπ' ἀριθ. 242/α, οἰκόπεδον τοῦ προσφυγικοῦ συνοικισμοῦ Πεδίον Ἄρεως τῆς πόλεως Ξάνθης ὅπως ἀνεγείρῃ οἴκημα ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίου ἐγκριθησομένου ὑπὸ τῆς παρ' ἡμῖν Τεχνικῆς Ὑπηρεσίας δυναμένης νὰ τροποποιήσῃ τοῦτο εἰς οἱονδήποτε στάδιον κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τούτου.

Διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον ἡ Δ. Ε. Θ. θέλει χορηγήσῃ μετὰ τὴν παραχώρησιν τοῦ ἄνω γηπέδου τὸ καθορισθὲν δάνειον στεγάσεως εἰς οἰκοδομικὰ ὑλικὰ καὶ χρήματα ἀναλόγως τῆς κατηγορίας τοῦ γηπέδου τούτου.

Χρόνος ἐνάρξεως ἀνεγέρσεως τοῦ οἰκήματος ὁρίζεται δεκαπενθήμερον ἀπὸ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ παρόντος. Μετὰ τὴν παρέλευσιν ἀπράκτου τῆς τασσομένης προθεσμίας ἡ Ὑπηρεσία δύναται νὰ θεωρήσῃ ἄκυρον τὸ παρὸν καὶ νὰ χορηγήσῃ εἰς ἕτερον τὸ οἰκόπεδον.

Ἅμα τῇ ἀνεγέρσει τῆς οἰκίας ὁ πρόσφυξ ὑποχρεοῦται νὰ προσέλθῃ παρὰ τῇ Δ. Ε. Θ. καὶ συνάψῃ μετ' αὐτῆς σχετικὴν σύμβασιν δι' ἡ; θέλει καθορισθῇ προσωρινῶς ἢ ὁριστικῶς κατ' ἀπόλυτον ἐκλογὴν τῆς Δ. Ε. Θ. τὸ εἶδος καὶ ἡ ἔκτασις τῆς εἰς αὐτὸν γενησομένης παραχωρήσεως τῆς οἰκίας. Οἱ ὅροι τῆς συμβάσεως ταύτης θέλουσι καθορισθῇ ὑπὸ τῆς Δ. Ε. Θ. οἱοιδήποτε δὲ καὶ ἂν ὦσιν γίνονται ἀπὸ τοῦδε ἀποδεκτοὶ ἀνεπιφυλάκτως ὑπὸ τοῦ πρόσφυγος. Μέχρι τῆς συνάψεως τῆς ὑπὸ τοῦ ὅρου τούτου προβλεπομένης συμβάσεως, ρητῶς καθορίζεται ὅτι ὁ πρόσφυξ, οὐδὲν ἐπὶ τοῦ οἰκοπέδου καὶ τῆς οἰκίας κέκτηται δικαίωμα εἰ μὴ τὸ τῆς κατὰ παράκλησιν χρήσεως καὶ τοῦτο ἐφ' ὅσον ἤθελε συμμορφωθῇ πρὸς τὸν ρητῶς τιθέμενον ὅρον τὸν τῆς πληρωμῆς τοῦ καθορισθησομένου τοκοχρεωλυσίου πρὸς ἐξόφλησιν τοῦ χορηγηθέντος δανείου στεγάσεως καὶ τῆς καθορισθησομένης ἀξίας τοῦ γηπέδου. Ἡ μὴ ἐκπλήρωσις τοῦ ὅρου τούτου ὡς καὶ πᾶσα ἐνέργεια τοῦ πρόσφυγος ἀποσκοποῦσα εἴτε εἰς τὴν μεταβίβασιν ἢ παραχώρησιν τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀνεγερθησομένης τῇ ἐνισχύσει ἡμῶν οἰκίας, εἴτε εἰς τὴν ἐξ ὁλοκλήρου ἐνοικίασιν ταύτης συνεπάγεται τὴν ἀκύρωσιν τοῦ παρόντος καὶ τὴν εἰς ἕτερον πρόσφυγα μεταβίβασιν τῆς οἰκίας χωρὶς ν' ἀναγνωρισθῇ μήτε ἡ προσωπικὴ αὐτοῦ ἐργασία, μήτε καὶ ἡ τυχὸν γενομένη ἐπὶ πλέον τοῦ χορηγηθέντος δανείου δαπάνη διὰ τὴν ἀνέγερσιν τῆς οἰκίας.

Τέλος ὁ πρόσφυξ δηλοῖ ἀπὸ τοῦδε προσυπογράφων τὸ παρόν, ὅτι θέλει ἀποδεχθῇ τὴν ὑπὸ τῆς Πολιτείας ἢ τῆς Ε. Α. Π. καθορισθησομένην ἐπὶ τοῦ γηπέδου τούτου καὶ τῆς οἰκίας νομικὴν σχέσιν ὁπωσδήποτε καὶ ἂν καθορισθῇ αὕτη, ὅτι ἐπίσης θέλει συμμορφωθῇ πρὸς τοὺς τεθέντας ὅρους σχετικῶς μὲ τὴν ἐξόφλησιν τοῦ χορηγηθέντος δανείου καὶ τοῦ οἰκοπέδου καὶ μὲ τὴν διατήρησιν συμφώνως τοῖς τεθεῖσι ὅροις τῆς ἀνεγερθησομένης οἰκίας μέχρι τῆς ὁριστικῆς συνομολογήσεως τῆς προβλεπομένης συμβάσεως διὰ τὴν ὑπὸ τὰς τυχὸν αἱρέσεις μεταβίβασιν κατὰ κυριότητα ταύτης, ἄλλως πᾶσα παράβασις τῶν ἄνω ὅρων θέλει ἐκληφθῇ ὡς ἄρνησις ἐκπληρώσεως συνεπαγομένη τὴν ἀκύρωσιν τοῦ παρόντος.

Τὸ παρὸν συνετάχθη εἰς διπλοῦν.

Δηλῶ ὅτι ἀποδέχομαι τοὺς ἀνωτέρω ὅρους
Ο ΔΗΛΩΝ

ΕΝΤΟΛΗ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΕΠΟΙΚΙΣΜΟΥ
ΘΡΑΚΗΣ

ΕΑΠ-Διεύθυνσις Εποικισμού Θράκης-Αστική Αποκατάστασις, «Προσωρινόν Παραχωρητήριον» προς τον Φ. Αποστολίδη οικοπέδου στον προσφυγικό συνοικισμό Πεδίον Άρεως της Ξάνθης, 4.11.1926

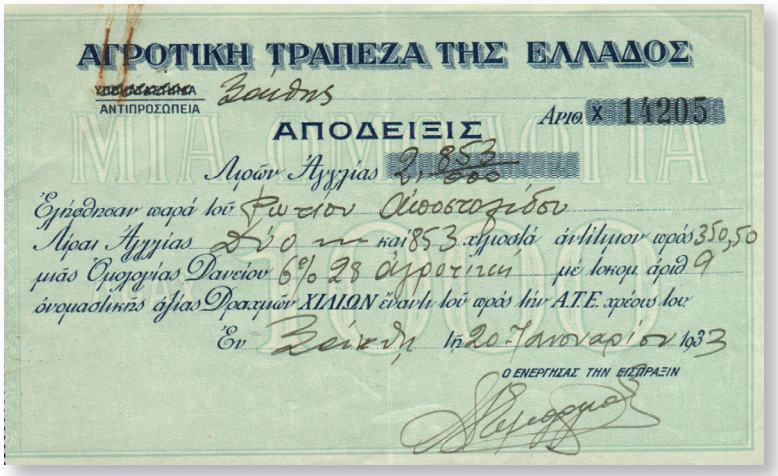

ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΙΑ Ξάνθης
ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ
Αριθ. x 14205
Λιρῶν Ἀγγλίας 2,853
Ἐγήσθησαν παρά τοῦ Φωτίου Ἀποστολίδου
Λίραι Ἀγγλίας Δύο καὶ 853 χιλιοστά ἀντίτιμον πρὸς 350,50
μιᾶς Ὁμολογίας Δανείου 6% 28 ἀγροτικὴ μὲ τοκομ. ἀριθ. 9
ὀνομαστικῆς ἀξίας Δραχμῶν ΧΙΛΙΩΝ ἐναντι τοῦ πρὸς τὴν Α.Τ.Ε. χρέους του
Ἐν Ξάνθῃ τῇ 20 Ἰανουαρίου 1933
Ο ΕΝΕΡΓΗΣΑΣ ΤΗΝ ΕΙΣΠΡΑΞΙΝ

Απόδειξη είσπραξης ομολογίας ονομαστικής αξίας χιλίων δραχμών έναντι χρέους προς την Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος, Ξάνθη 20.1.1933

ΚΟΙΝΟΝ ΔΗΜΟΤΙΚΟΝ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΝ ΣΧΟΛΕΙΟΝ
ΞΑΝΘΗΣ
ΣΧΟΛΙΚΟΝ ΕΤΟΣ 1928–1929

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΝ

ECOLE COMMUNALE ISRAÉLITE PRIMAIRE
XANTHIE
ANNÉE SCOLAIRE 1928–1929

CERTIFICAT

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

OBSERVATIONS:

Ενδεικτικό της Α΄ τάξης του Γρηγορίου Αποστολίδη από το Κοινοτικό Δημοτικό Ισραηλιτικό Σχολείο Ξάνθης

Οι γιοι του Φώτιου Αποστολίδη, Γρηγόριος και Γεώργιος, σε παιδική ηλικία

Ο πρωτότοκος γιος του, Γρηγόριος ή Γρηγοράσκος, στα πρώτα χρόνια της προσφυγιάς

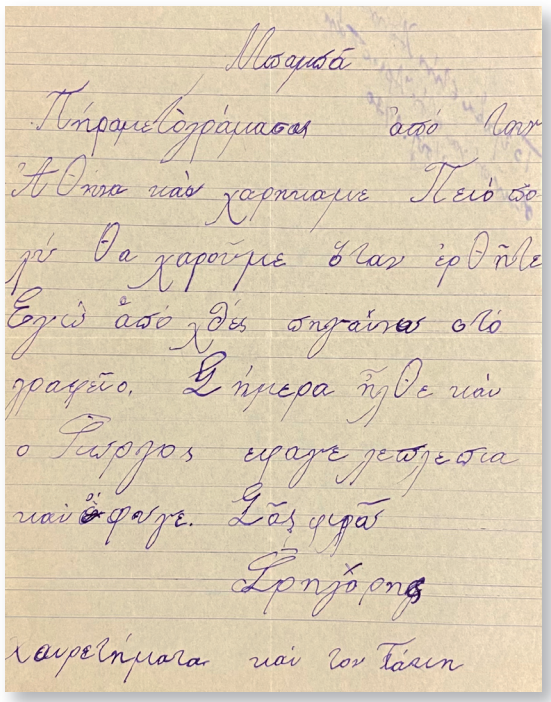

Γράμμα του Γρηγορίου Αποστολίδη προς τον πατέρα του, την περίοδο που βρισκόταν για σπουδές στην Αθήνα

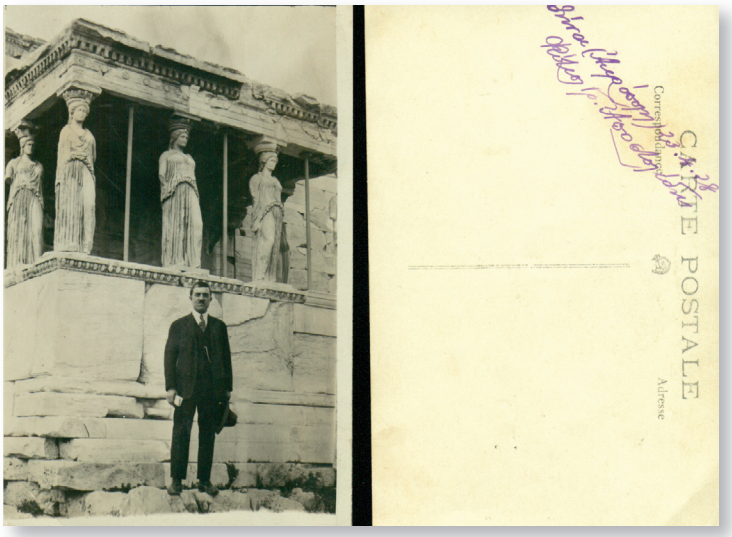

Ο Φώτιος Αποστολίδης στην Ακρόπολη, κατά την περίοδο των σπουδών του στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, 23.4.1928

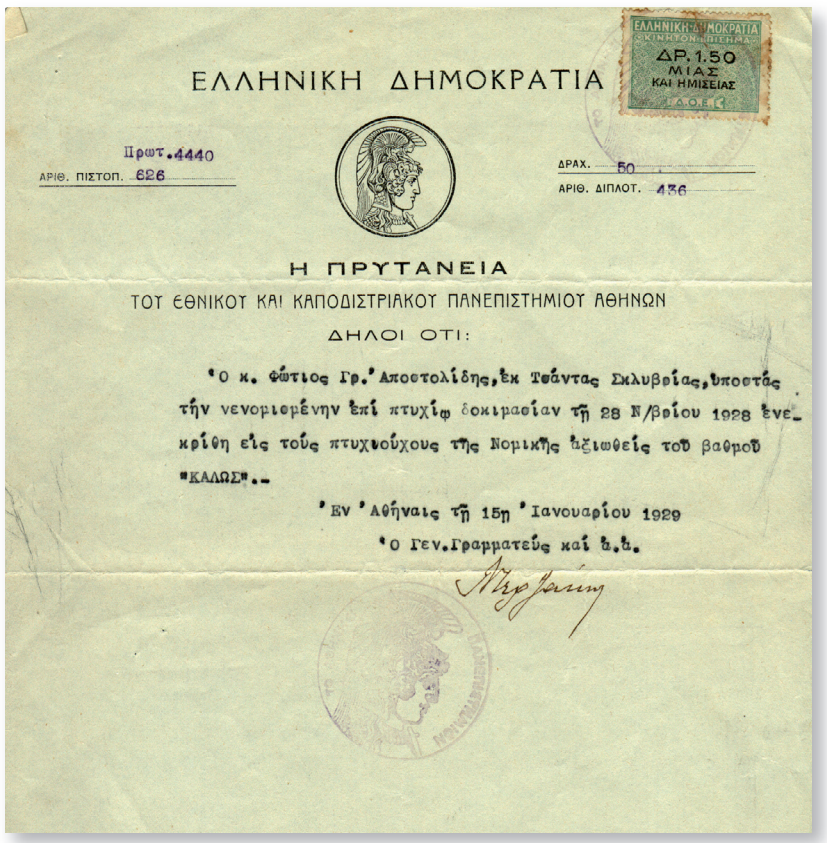

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΔΡ. 1.50 ΜΙΑΣ ΚΑΙ ΗΜΙΣΕΙΑΣ

Πρωτ. 4440
ΑΡΙΘ. ΠΙΣΤΟΠ. 626

ΔΡΑΧ. 50
ΑΡΙΘ. ΔΙΠΛΟΤ. 436

Η ΠΡΥΤΑΝΕΙΑ

ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΛΟΙ ΟΤΙ:

'Ο κ. Φώτιος Γρ.' Αποστολίδης, ἐκ Τσάντας Σκλυβρίας, ὑποστάς τὴν νενομισμένην ἐπὶ πτυχίῳ δοκιμασίαν τῇ 28 Ν/βρίου 1928 ἐνεκρίθη εἰς τοὺς πτυχιούχους τῆς Νομικῆς ἀξιωθεὶς τοῦ βαθμοῦ "ΚΑΛΩΣ".-

'Εν 'Αθήναις τῇ 15ῃ 'Ιανουαρίου 1929

'Ο Γεν. Γραμματεὺς καὶ Δ.Δ.

Το πτυχίο του Φωτίου Αποστολίδη από τη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, 15.1.1929

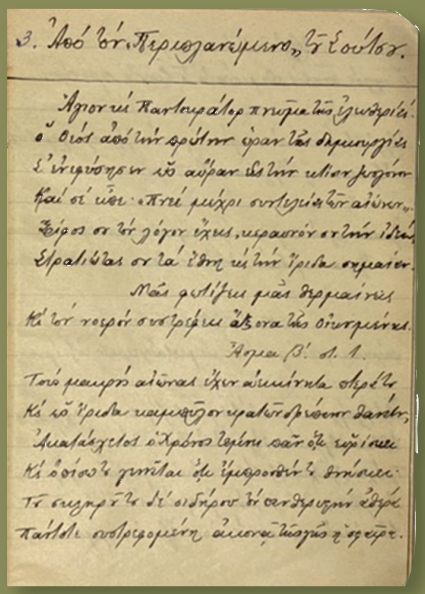

3. Ἀπό τόν Περιβατόμυτο, ἤ Ἐσύλοτ.

Ἄρον τά Καστοριάλορ πηρίκλως ἐμπορικά.
Ὁ Θεός ἀπό τήν φούτην ἐφαν τάς δημιουργίας
Ἐ' ἐπιάσαν τό αὔριον ἐς τήν νύκτα μέσα μεσάνυκτα
καί σί ὧδε· «Ἐπεί μέχρι σντεχνίας ἔτ' αἰώνος»,
Ἔφησ σι τό χέρι ἔχει, μεγαλεῖον σ' τήν ἴδιαν
Ἐραλίδας σι τά ἔθνη νά ἴδουν τά σημεῖα.
Πάν ρεπέρτιν μᾶς θρησκείας
Κί ἐσ τό νεκρό σνδρόμιν ἄβατα ἀπ' ὀντερμένας.
Ἄρια Β'. σ. 1.
Τά μαῦρά αἰώνας ἔχει ἀκμήτικα σκρέλη
Κί τό ἴρισα νεμεσᾶσι μεγαλοδρόσιν δαντέλη,
Ἀκατάσχετος ὀλόρθος λερόν σαΐτ' ἐς τό ἄπειρο
Κί ὁ ἀέρας ἐ γυάλα ἐμ ἐμφορεῖτ' ἐ ἀπαίσιο.
Τό σημερ'ν τί σιδήρου τί σαντεχνικό ἐξόρ
Παίδια σνδρεμένη ἄλογα ἴσαμε ἐ σχέρ.

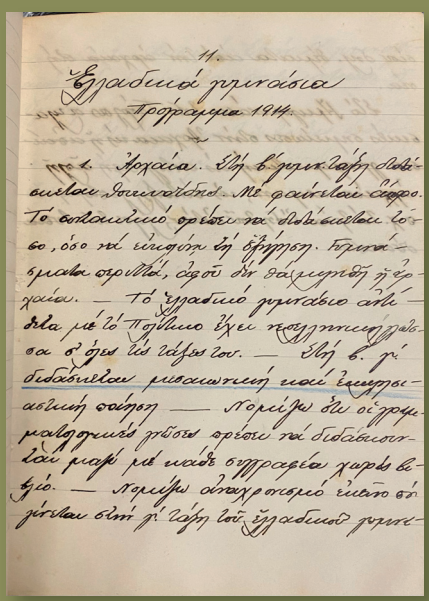

11.
Ἐγκύκλιο μαθήματα
Πρόγραμμα 1914

1. Ἱστορία. Ἡ ἐμπειρία μᾶς δείχνει ὅτι ἡ ἱστορία διδάσκεται ἀποτελεσματικά. Μέ φαντασία σόφρο. Τό σχολικό ὁρίζει νά διδάσκεται ἴσο, ὅσο νά μήν ὑπάρχῃ ἐξάντλησι. Τρισκάρουμε σφάλματα, ἀφοῦ δέν ἀκριβεῖ ἡ ἐξουσία. — Τό ἐγκύκλιο μαθήμα αὐτό — ὅλα μέ τό πρόβλημα ἔχει παρατηρήσεις σα σ' ὅλες τίς τάξεις ἴσον. — Ἡ μέθ. μέ διδάσκεται μεσαιωνική καί ἐκκλησιαστική σειρά — Ἀρχίζω ἀπ' ὅ,τι μαθητικά μέσα ὁρίζει νά διδάσκουν μαζί μέ παιδί σχετικά χωρίς βιβλίο. — Ἀρχίζω ἀπαραίτητο ἔτσι σά μέσα ὅπ' ἡ ἀξία τοῦ ἐγκυκλίου μαθή-

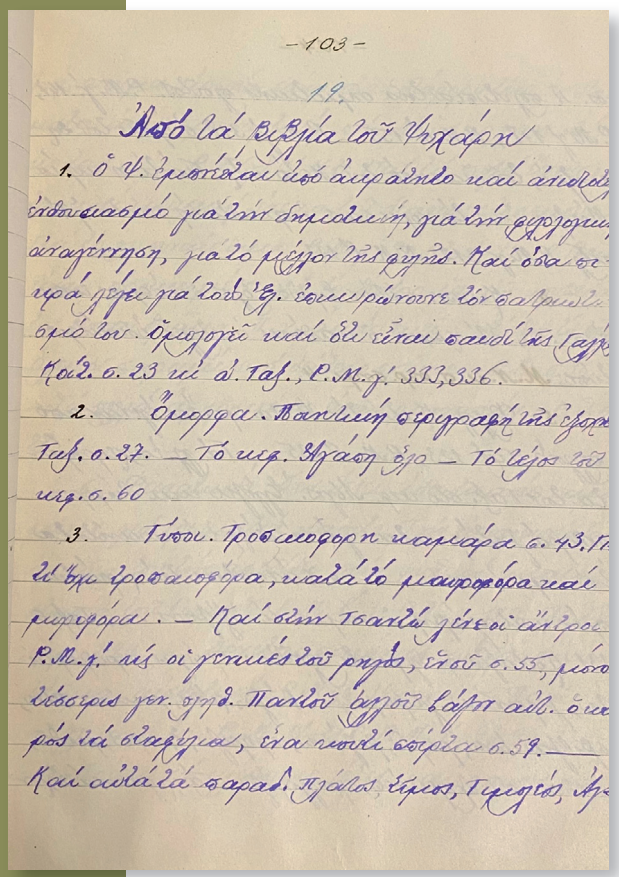

-103-

19.

Ἀπό τά βιβλία τοῦ Ψυχάρη

1. Ὁ Ψ. ἐμπιπάει ἀπό ἀμμάλλο καί ἀπό ἀλλ
ἐπάνω μέρο μά ἐπί δημοτική, μά ἐπί φιλολογική
ἀπαγόρευση, μά τό μέγεθος τῆς ρυμῆς. Καί ὅλα σε
μά μέρι μά τούς ἐξ. ἐσυμπάσανε τόν σαλμό
σμό του. Ὁμοιορῦ καί ὅλ εἶναι σαν τάς Γαλ
Καθ. σ. 23 κι ἀ. Ταξ., P.M. γ. 333, 336.

2. Ὅμμφα. Παλιά σημαία τῆς ἑλλ
Ταξ. σ. 27. — Τό μερ. Ἡλίου ἔρο — Τό λέγος τοῦ
μερ. σ. 60

3. Γύρω. Προσωποφορεῖ καμάρα σ. 43. Γ
Ἐ' ἔχω προσωπεῖα, καλά τό μακρυφόρα καί
μικρόφορα. — Καί ὅλη τσαλά μέσα ἄλλοι
P.M. γ' κι οἱ γυναῖκες τοῦ ρυμῆ, ἔτσι σ. 55, μόνο
ἐλόσχημα γεν. σημ. Παιδιῶν ἔκρυβε βάθη αὐθ. ὅτι
μός τά ἐλαφίσια, ἔτσι καλά σάρκα σ. 59. —
Καί αὐλά τά σαραλ. πράλια ἔθνος, Γιαμοῦς, Ἀγ

Σελίδες τετραδίων με σημειώσεις του Φωτίου Αποστολίδη

Επαγγελματικοί βίοι των προσφύγων στο πλαίσιο της μελέτης του λαϊκού πολιτισμού

Ευάγγελος Καραμανές
Διευθυντής Ερευνών, Διευθύνων το Κέντρο Ερεύνης
της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών

Η Ελληνική Λαογραφία αναδιαμορφώθηκε επιστημολογικά μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, μέσα στο ιστορικό και πνευματικό πλαίσιο του Μεσοπολέμου. Η οριστική εγκατάλειψη των προσδοκιών της Μεγάλης Ιδέας για γεωγραφική επέκταση του Κράτους και η απώλεια των σχέσεων με την Ανατολή οδήγησε στην αναζήτηση νέων ιδεών και στα σύγχρονα κινήματα της τέχνης. Στο πλαίσιο του «εκσυγχρονισμού», η έννοια της «ελληνικότητας» –δηλ. η επιθυμία και η προσπάθεια να σχηματισθεί μια σύγχρονη ελληνική πολιτισμική ταυτότητα– έγινε θεμελιώδης για την ακαδημαϊκή σκέψη και για τις τέχνες. Στο εν λόγω πλαίσιο έδρασαν και οι μαθητές του ιδρυτή της Λαογραφίας Νικολάου Γ. Πολίτη (1854-1921), όπως ο Στίλπων Κυριακίδης, ο Γεώργιος Μέγας κ.ά., ιδιαιτέρως στο Λαογραφικόν Αρχείον,[1] στην Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία[2] και στα Πανεπιστήμια Αθηνών και Θεσσαλονίκης.

Ήδη από το 1909, ο Ν. Γ. Πολίτης, οργανώνοντας το διάχυτο ενδιαφέρον ατόμων και συλλογικών φορέων της εποχής του για καταγραφή και μελέτη των θεμάτων του βίου του ελληνικού λαού σε συγκροτημένη επιστήμη την οποία ονόμασε «Λαογραφία»,[3] περιέλαβε στην προσπάθεια σωστικής καταγραφής του τις πολιτισμικές εκδηλώσεις όλων των εθνοπολιτισμικών ομάδων του ελληνικού χώρου και οργάνωσε τη συλλογή από τον λαό και τη μελέτη της λαογραφικής ύλης σε *μνημεία του λόγου* και *κατά παράδοσιν πράξεις ή ενεργείας*. Στις δεύτερες συμπεριέλαβε μαζί με τη μελέτη της κοινωνικής ζωής και των εθίμων, της λατρείας, του δικαίου κ.ά., τη μελέτη του οίκου, της τροφής, των ενδυμάτων, των επαγγελματικών βίων και άλλων θεμάτων του υλικού πολιτισμού.

Τα ζητήματα καταγραφής και μελέτης του λαϊκού πολιτισμού συστηματοποιούνται επιστημονικά και θεσμικά από τη δεκαετία του 1920, οπότε ξεκινούν οι εργασίες του Μουσείου Κοσμητικών Τεχνών, υπό τη διεύθυνση της Άννας Αποστολάκη (1924 κ.ε.), του Μουσικού Λαογραφικού Αρχείου της Μέλπως Μερλιέ (ιδρ. 1930), αλλά και η προσωπική προσπάθεια του Σίμωνος Καρρά μέσω του Συλλόγου προς Διάδοσιν της Εθνικής Μουσικής (ιδρ. 1929).

---

1 Ιδρύθηκε το 1918 και εντάχθηκε στην Ακαδημία Αθηνών, μετά την ίδρυσή της το 1926. Πρόκειται για το σημερινό Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας (ΚΕΕΛ).

2 Ιδρύθηκε επισήμως από τον Ν. Γ. Πολίτη το 1909, ενώ η άτυπη συνέλευση για την ίδρυσή της έγινε στις 28 Δεκεμβρίου 1908 στην Εθνική Βιβλιοθήκη.

3 Πολίτης 1909.

και θα προχωρήσει στη διαίρεση «επί τη βάσει της φύσεως των εκδηλώσεων του λαϊκού πολιτισμού, εις εκδηλώσεις δηλονότι Α΄) φυσικάς Β΄) πνευματικάς και Γ΄) κοινωνικάς». Στην πρώτη κατηγορία περιλαμβάνονται οι ενέργειες που αναφέρονται στη φυσική ζωή των ατόμων (τροφή, ένδυμα, κατοικία) και οι τέχνες (όπως το κυνήγι, η γεωργία, η κτηνοτροφία, η υφαντική κλπ.), αλλά και «όλαι αι συνήθως ονομαζόμεναι βάναυσοι τέχναι».[4] Σύμφωνα με αυτό το σχήμα οργανώθηκαν οι επιτόπιες καταγραφές λαογραφικού υλικού του Λαογραφικού Αρχείου, αλλά και η ταξινόμηση του υλικού, αρχειακή και εκδοτική, προσφέροντας ένα υπόδειγμα τόσο στους συλλογείς όσο και στους εκδότες, ιδιαιτέρως στους λεγόμενους «ερασιτέχνες».

Η πρώτη αντίδραση του επιστημονικού κόσμου της πρωτεύουσας μετά την Καταστροφή αφορούσε τη «διάσωση» του γλωσσικού και λαογραφικού πλούτου της Μικράς Ασίας μέσω της συλλογής και μελέτης «ένεκα της διασποράς [των προσφύγων] και της μετά των άλλων Ελλήνων αναμείξεως».[5] Οι συζητήσεις που διημείφθησαν και οι προτάσεις που κατατέθηκαν κατά τη συνεδρία της εν Αθήναις Επιστημονικής Εταιρείας στις 7 Δεκεμβρίου 1924 στην αίθουσα της Σιναίας Ακαδημίας, μετά από πρωτοβουλία του προέδρου της Γεωργίου Ν. Χατζιδάκι, καθηγητή γλωσσολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, αφορούσαν σχέδια για κινητοποίηση Μικρασιατών καθηγητών, λογίων και διανοουμένων, των Συλλόγων, πρωτίστως του Μικρασιατικού Συλλόγου «Ανατολή»,[6] οργανώσεων, Συνδέσμων, Αδελφοτήτων, Σωματείων και Λεσχών, ώστε με χρηματοδότηση του κράτους αλλά και ιδιωτών «πολύ ενωρίς [να] καταστή δυνατόν και η εις ξένας γλώσσας δημοσίευσις σειράς λευκωμάτων, δι' ων θα πιστευθή και η ακμή του Μικρασιατικού λαού, αλλά και η μεγάλη απώλεια πολιτισμού ανάγοντος ημάς από των καθ' ημάς εις τους απωτάτους της ιστορίας χρόνους».[7] Σε εκείνη και σε επόμενη συνεδρίαση, που προετοίμασε ειδική «επιτροπεία» επιστημόνων στην αίθουσα του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσού υπό την προεδρία του Πατριάρχη Αλεξανδρείας Μελέτιου Μεταξάκη (18/1/1925), προτάθηκε η δημιουργία ειδικής επιστημονικής εταιρείας για τη μελέτη της γλώσσας και της λαογραφίας του Μικρασιατικού Ελληνισμού, η ίδρυση σχετικού Μουσείου, η αποστολή ερωτηματολογίων σε λόγιους Μικρασιάτες, η καταγραφή του σχετικού υλικού με τη χρήση φωτογραφιών, κινηματογραφήσεων και ηχογραφήσεων και η εκπόνηση χαρτών και λευκωμάτων.[8]

Κατά τη δεκαετία του 1930, το Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο της Μερλιέ πραγματοποίησε σημαντικές επιτόπιες καταγραφές εκδηλώσεων του πολιτισμού των προσφύγων και ειδικότερα των μουσικών παραδόσεων. Για την οργάνωση αυτών των καταγραφών, από την πλευρά του Λαογραφικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών ο Δημήτριος Λουκόπουλος συνεργάστηκε στενά με τη Μέλπω και τον Οκτάβιο Μερλιέ.[9] Ενδεικτικά, ο ερευνητής σε επιστολή που συντάσσει

4 Βλ. σχετικά τα δημοσιεύματά του: Κυριακίδης 1922, [2]1965 και του ίδιου 1934.

5 Ασκητόπουλος 1988, σ. 303.

6 Ο Σύλλογος είχε ιδρυθεί στην Αθήνα ήδη από το 1891, με πρωτοβουλία του Μαργαρίτη Ευαγγελίδη. Για την ιστορία βλ. Ιστικοπούλου 2013, σ. 205-210.

7 Ασκητόπουλος, *ό.π.*, σ. 304.

8 Βλ. τα σχόλια της Μέλπως Μερλιέ για τη συγκεκριμένη προσπάθεια, τη δεκαετία πια του 1950, στο Ασκητόπουλος, *ό.π.*, σ. 311-312.

από το Πλατύ Ημαθίας, στις 13 Ιουνίου 1939, σημειώνει για τη συλλογή υλικού από πρόσφυγες από το Αφσάρι και τα Φάρασα Καππαδοκίας:

> Σηκώνομαι, όπως η συνήθεια μου, πολύ πρωί, κάθομαι σ' ένα ολοστρόγγυλο τραπέζι και γράφω, ή καλύτερα αντιγράφω από τα τετράδιά μου την ύλη που συγκόμισα την προηγούμενη· τ' απόγευμα πάω σ' ένα γερασμένον από τα βάσανα και κάποιο χρόνιο νόσημα γέρο που κοίτεται σ' ένα σανιδοκρέβατο στον εξώστη του σπιτιού του αποκάτω και τον εξομολογώ. Εκεί μαζεύονται και γυναίκες της γειτονιάς και βέβαια με οικτίρουν μέσα τους με το να έχω την υπομονή να θέλω να μάθω και καλά το κάθε τι που αφορά τη ζωή τους στην παλιά πατρίδα τους.[10]

Στο Λαογραφικό Αρχείο της Ακαδημίας Αθηνών, κυρίως μετά την ανάληψη της διεύθυνσης από τον Γεώργιο Α. Μέγα το 1936, συστηματοποιήθηκε το πρόγραμμα των λαογραφικών αποστολών και συμπεριέλαβε προσφυγικούς οικισμούς τόσο στην Αττική όσο και σε άλλες περιοχές της χώρας.[11] Χαρακτηριστικές είναι οι επιτόπιες έρευνες της Μαρίας Λιουδάκη στην Αττική (Νέα Ιωνία, Νέα Φιλαδέλφεια, Κοκκινιά) και την Κρήτη σε πρόσφυγες της Σινώπης Πόντου, Ινεπόλεως Βιθυνίας, Κυδωνιών, Ρεϊσδερέ Σμύρνης. Σημειωτέον ότι οι παλαιότερες ηχογραφήσεις ασμάτων και άλλου υλικού του Λαογραφικού Αρχείου αφορούν προσφυγικούς πληθυσμούς (συνοικισμό Ποντίων στην Καλλιθέα, Καππαδόκες από την Σινασό και τα Φλογητά στα Ταμπούρια Πειραιά).[12]

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1930, που εισήλθαν στο Λαογραφικό Αρχείο νεότεροι επιστήμονες (Μαρία Ιωαννίδου, Μαρία Λιουδάκη, Γεωργία Ταρσούλη, Βίτα Ξανθάκη, Δημήτριος Λουκάτος κ.ά), και έως την Ιταλική επίθεση εναντίον της Ελλάδας την 28η Οκτωβρίου 1940, τη Γερμανική εισβολή και την Κατοχή την άνοιξη του 1941, πραγματοποιήθηκαν εξαιρετικής ποιότητας επιστημονικές εργασίες στον τομέα των επιτοπίων ερευνών και καταγραφών, της αρχειακής ταξινόμησης του λαογραφικού υλικού και στον σχεδιασμό εκδόσεων.[13]

Στις πρώτες συλλογές υλικού του Λαογραφικού Αρχείου επίκεντρο είναι ο τόπος καταγωγής των προσφύγων, πρακτική που ακολουθείται και από το Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο της

---

9 Στο πλαίσιο αυτής της συνεργασίας, η έκδοση Λουκόπουλος – Πετρόπουλος 1949 αποτελεί έργο αναφοράς. Αναλόγως, και η έκδοση Λουκόπουλος – Λουκάτος 1951.

10 Ανέκδοτη επιστολή προερχόμενη από το οικογενειακό αρχείο του Λουκόπουλου, που διατηρεί η εγγονή του κ. Άννα Σταματοπούλου-Λουκοπούλου. Ευχαριστώ τον ερευνητή κ. Τρύφωνα Τοπαλίδη, ο οποίος έθεσε υπ' όψιν μου το εν λόγω τεκμήριο.

11 Ο Μέγας, όπως και ο Κυριακίδης, υποστήριξε την εναρμόνιση της αρχειακής λαογραφικής εργασίας με τις αρχές και τις πρακτικές των λαογραφικών αρχείων βορειοευρωπαϊκών χωρών. Ο ίδιος μάλιστα προμηθεύτηκε το 1939 ειδικό φωνοληπτικό μηχάνημα χάραξης δίσκων μάρκας Telefunken. Ο βασικός στόχος του Μουσικού Τμήματος του Λαογραφικού Αρχείου ήταν η δημιουργία ενός μουσικού χάρτη, όπου θα αντιπροσωπεύονταν διαφορετικά μουσικά ύφη από όλες τις περιφέρειες της Ελλάδας (βλ. ενδεικτικά Πολυμέρου-Καμηλάκη 2021).

12 Βλ. Ποτηρόπουλος 2016(β).

13 Καραμανές 2021.

Μερλιέ. Οι προσφυγικές κοινότητες μελετώνται με βάση τον τόπο καταγωγής τους και όχι τον τόπο εγκατάστασης. Στις μεταγενέστερες συλλογές (που είναι και περισσότερες) τόπος μελέτης είναι ο τόπος εγκατάστασης και διαμονής, ενώ ο τόπος καταγωγής προκύπτει από το περιεχόμενο των καταγραφών. Οι πρόσφυγες, συχνά προερχόμενοι από διαφορετικές ευρύτερες περιοχές (Πόντιοι, Μικρασιάτες, κ.λπ.) μελετώνται σε οικισμούς και τοπικές κοινωνίες μέσα στις οποίες έχουν ενταχθεί μαζί με ντόπιους αλλά και Σαρακατσάνους ή άλλους ποιμενικούς πληθυσμούς (που είναι και αυτοί προσφάτως εγκατεστημένοι). Οι καταγραφές, ανέκδοτες ως επί το πλείστον, αλλά και οι διάφορες εκδόσεις και μελέτες μετά τη δεκαετία του 1970 αντικατοπτρίζουν τις κοινωνικές αλλαγές στις μορφές των προσφυγικών εγκαταστάσεων λόγω της εσωτερικής μετανάστευσης στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα.[14]

Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των Μιστιωτών, όπως αναφέρεται στη μονογραφία του Θ. Κωστάκη για το Μιστί της Μικρασίας,[15] μια ενδελεχή εξέταση του υλικού πολιτισμού της κοινότητας. Οι Μιστιώτες έφτιαχναν κετσέδες για χριστιανούς και μουσουλμάνους, ταξιδεύοντας από τον Αύγουστο έως τον Νοέμβριο ή Δεκέμβριο, έως την Συρία, την Κιλικία, τη Σμύρνη και τα παράλια της Μικρασίας, τη Ρόδο, την Κάρπαθο, την Κάλυμνο, τη Σύμη, τη Σάμο, την Ικαρία, τη Χίο, τη Μυτιλήνη, τη Νάξο, τη Θεσσαλία (Λάρισα), τον Πόντο και τη νότια Ρωσία. Αναφερόμενος στα πρώτα χρόνια των ερευνών του για τους Μιστιώτες, ο Κωστάκης σημειώνει:

> Δεν ήταν ανάγκη να τους αναζητήσει κανείς στους συνοικισμούς, όπως γινόταν συνήθως για τους άλλους πρόσφυγες. Τους συναντούσε στους δρόμους της Αθήνας και του Πειραιά, με το μεγάλο τους δοξάρι κρεμασμένο στον ώμο και με τα εξαρτήματά του και το σακούλι της δουλειάς τους στα χέρια. Τους ξεχώριζε αμέσως από την εμφάνιση και από την βαθιά, και σαν απόκοσμη κάποτε συρτή φωνή τους: *Στρώματα, παπλώματα σιάνουμε! Ο παπλουματάς!* Αν ο παπλωματάς που συναντούσατε στο δρόμο δεν ήταν Μιστιώτης, θα ήταν Τσαρικλιώτης. Το Τσαρικλί ήταν αποικία του Μιστιού. Τους πλησίαζε κανείς εύκολα στο δρόμο ή τους συναντούσε συγκεντρωμένους, τ' απογέματα προπάντων, στο καφενεδάκι του Αρμένη –στο Τουργούτι της Αθήνας–, σ' ένα καφενείο του κεντρικού δρόμου του Μοσχάτου ή στο Μοναστηράκι, πάλι σε καφενείο. Έμεναν τότε στο Μοσχάτο και μερικές Μιστιώτικες οικογένειες μόνιμα, σε παράγκες. Οι άλλοι ήταν προσωρινοί στην πρωτεύουσα. Έρχονταν όταν τέλειωναν οι γεωργικές τους ασχολίες, από τον Βόλο ή μακρύτερα ακόμη, εργάζονταν εδώ λίγον καιρό και ξανάφευγαν...[16]

14 Βλ. παρέμβαση της Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη στη Συζήτηση Στρογγυλής Τραπέζης: Μελετώντας την ιστορία και τον πολιτισμό των Μικρασιατών. Ερευνητικές προσεγγίσεις, στην «Επιστημονική ημερίδα *Διασχίζοντας το Αιγαίο: Μεταναστεύσεις και πολιτισμικές αλληλεπιδράσεις*. Το Παράδειγμα των Μικρασιατών της Αττικής», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας* 33-34 (2009-2013), Αθήνα 2016, σ. 710-712.

15 Ο Θ. Κωστάκης, γλωσσολόγος και λεξικογράφος, συντάκτης του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών, συνεργαζόμενος με το Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο το 1933 συνέγραψε δύο μονογραφίες αναφοράς για την Ανακού και το Μιστί της Καππαδοκίας: Κωστάκης 1963 και του ίδιου 1977. Άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα συστηματικής καταγραφής των στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού είναι η πλούσια μονογραφία: Άκογλου (Ξένος Ξενίτας) 1939.

16 Κωστάκης 1977, σ. XXI.

Τα επαγγελματικά δίκτυα και οι ακτίνες δράσης μέσα στον χώρο τον επαγγελματιών της Μικράς Ασίας περιλαμβάνουν και την παραγωγική παρουσία των νησιωτών, αλλά και τεχνιτών τις ηπειρωτικής Ελλάδας, κυρίως κτιστών από τη Δυτική Μακεδονία και την Ήπειρο, που ταξίδευαν σε οργανωμένες ομάδες προς αναζήτηση εργασίας σε ιδιωτικά και δημόσια έργα. Για παράδειγμα η Λέσβος, μέρος ενός ευρύτερου δικτύου πυκνών οικονομικών και πολιτισμικών ανταλλαγών κυρίως με τη Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη, αναφερόταν πολλαπλώς στις κοντινές μικρασιατικές ακτές, στο Αϊβαλί κυρίως και στον λεγόμενο «Αιγιαλό των Μυτιληναίων», όπου οι Λέσβιοι διατηρούσαν κτήματα και οικονομική δραστηριότητα ιδιαιτέρως μετά τα μέσα του 19ου αιώνα.[17]

Οι αναφορές στη ζωή των προσφύγων στις παλαιές πατρίδες –διαποτισμένες από νοσταλγικές και εξωραϊσμένες αναμνήσεις, κυρίως των εορτών και των καλών στιγμών, και παραλλήλως με αποσιώπηση των αντικειμενικών δυσκολίων αλλά και των καταπιεστικών πολιτικών και των σκληρών διώξεων των Ελλήνων– στο πλαίσιο κυρίως ερασιτεχνικών εργασιών, μεταπολεμικά οδήγησαν στο αίτημα μιας πιο συστηματικής αντιμετώπισης των μαρτυριών. Οδήγησαν επίσης στο αίτημα της επιστημονικής εξέτασης θεμάτων όπως η κοινωνική οργάνωση, το σύστημα συγγένειας, η μεταβίβαση των περιουσιών, τα συστήματα αξιών και των μεταβολών τους στο πλαίσιο των κοινοτήτων που οργανώθηκαν στον ελληνικό χώρο μετά την Καταστροφή, καθώς και των πολιτιστικών προτύπων που προβάλλονταν από τις κοινότητες, τους συλλόγους και τους εκπροσώπους τους. Τα περισσότερα από τα εν λόγω θέματα έτυχαν ερευνητικής μέριμνας και από τους ακαδημαϊκούς και από τους ερασιτέχνες λαογράφους που ασχολήθηκαν με τις παλαιές και τις νέες πατρίδες των προσφύγων.[18]

Για μεγάλο διάστημα οι προσεγγίσεις της ιστοριογραφίας εστίαζαν στην Καταστροφή και την προσφυγιά. Πιο πρόσφατα το ενδιαφέρον της έρευνας εστίασε στον πολιτισμό της Μικράς Ασίας, στις κοινωνικές, οικονομικές και ιστορικές διεργασίες που αφορούν επιμέρους τόπους και ανθρώπους της. Φάνηκε έτσι ότι η επιστημονική διερεύνησή «του πολιτισμού του μικρασιατικού παλίμψηστου εξακολουθεί να παραμένει ζητούμενο».[19]

Η συστηματική μελέτη της ταπητουργίας, της σπουδαιότερης βιομηχανίας της Μικράς Ασίας, ανέδειξε πολλές πτυχές του τρόπου ζωής των Μικρασιατών και της εξέλιξής της μετά τα μέσα του 19ου αιώνα και έως την Καταστροφή. Σε πολλές περιοχές η γεωργία περνά σε δεύτερη μοίρα για τους Έλληνες και αφήνεται στους Μουσουλμάνους, καθώς πολλοί είναι έμποροι και επαγγελματίες ή ξενιτεύονται.[20] Στον Πόρο της Καππαδοκίας η υφαντική εγκαταλείπεται, λόγω του ανταγωνισμού της βιομηχανικής παραγωγής, προς όφελος της ταπητουργίας. Δεδομένου ότι οι ταπητουργοί ήταν κατά πλειοψηφία γυναίκες, η εργασία στο σπίτι ήταν συχνά ο κανόνας. Οι Ελληνίδες εργαζόμενες ήταν πολύ περισσότερες από τις Μουσουλμάνες, αν και υπήρχαν διαφοροποιήσεις ανά περιοχή, π.χ. στα ταπητουργεία των Βουρλών και της Σμύρνης

17 Χατζηλίας 2020.

18 Ειδικότερα για τους Ποντίους, βλ. Τερζοπούλου 1984. Χαρακτηριστικά τα έργα αναφοράς του Παπαδόπουλου 2001, 2008(α), 2008(β).

19 Ποτηρόπουλος 2016(α).

20 Καραχρήστος 2016.

εργάζονταν σχεδόν αποκλειστικά Ελληνίδες. Η εργασία στο σπίτι ίσχυε επίσης και για τη σηροτροφία-μεταξουργία.

Πάντως, η εγκατάσταση των προσφύγων στις πόλεις και την ύπαιθρο συνέβαλε κατά τρόπο εντυπωσιακό στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας. Το μέγεθος του πληθυσμού ήταν τέτοιο που συνέβαλε καθοριστικά στην αύξηση του εργατικού δυναμικού και στη διεύρυνση της αγοράς. Οι γνώσεις και οι δεξιότητες των προσφύγων ενίσχυσαν σημαντικά ή δημιούργησαν κλάδους της αγροτικής και βιομηχανικής παραγωγής, όπως η καπνοκαλλιέργεια, η ταπητουργία και η υφαντουργία. Μικρασιάτες επιχειρηματίες ανέπτυξαν δραστηριότητα στον ελληνικό χώρο. Οι βιομηχανίες που αναπτύχθηκαν στα αστικά κέντρα και αφορούσαν μεγάλους πληθυσμούς προσφύγων είναι περισσότερο γνωστές (Πειραιάς, Θεσσαλονίκη, Καβάλα κ.ά.). Σημαντική ήταν όμως σε τοπικό επίπεδο η προσφυγική παρουσία για την ανάπτυξη επιμέρους δραστηριοτήτων. Η ταπητουργία στην Ουρανούπολη της Χαλκιδικής, που αναπτύχθηκε χάρη στη δράση του ζεύγους Loch και των φίλων τους κατά τον Μεσοπόλεμο, παρότι βραχύβια και μικρής παραγωγικής δυνατότητας, είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα. Οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στην απομονωμένη και σχετικώς άγονη περιοχή προέρχονταν από τα νησιά του Μαρμαρά και από την Καππαδοκία. Οι πρώτοι λόγω της εξοικείωσης με την αλιευτική δραστηριότητα είχαν καλύτερες δυνατότητες προσαρμογής, ενώ οι δεύτεροι βρήκαν διέξοδο εργασίας στις μονές και σκήτες της γειτονικής Αθωνικής πολιτείας και στη χειροτεχνία.[21]

Πολλοί πρόσφυγες για δεκαετίες μετά την εγκατάστασή τους, στα αστικά κυρίως κέντρα, εξακολουθούσαν να βρίσκονται σε δυσμενέστερη οικονομική θέση από τον υπόλοιπο πληθυσμό, ενώ αντιμετώπιζαν ασφυκτική πολιτική περιθωριοποίηση. Από την άλλη, συγκροτήθηκαν σε κοινότητες που έσφυζαν από κοινωνική ζωή και πολιτική δραστηριότητα και βελτίωσαν καθοριστικά τους όρους της ζωής τους, όταν το επέτρεψαν τα αποτελέσματα της οικονομικής ανάπτυξης κατά τη δεκαετία του 1970 και οι πολιτικές και κοινωνικές ελευθερίες μετά τη Μεταπολίτευση. Η μελέτη της τοπικής κοινωνίας της ιστορικής προσφυγικής συνοικίας της Κοκκινιάς (Νίκαια) στον Πειραιά έδειξε ότι το πέτυχαν είτε εργαζόμενοι στις μεγάλες βιομηχανίες της κοντινής οδού Πειραιώς, υπομένοντας τους χαμηλούς μισθούς, είτε ως αυτοασχολούμενοι. Στη δεύτερη περίπτωση, δραστηριοποιούμενοι σε οικογενειακή βάση –πράγμα το οποίο προτιμούσαν όταν είχαν την δυνατότητα– αποκόμιζαν πολύ μεγαλύτερα οικονομικά οφέλη, στηριζόμενοι στην πολιτισμική αξία της οικογένειας αλλά και της αυτονομίας, της επιθυμίας «να μην έχεις κανέναν στο κεφάλι σου».[22]

Τα «παραδοσιακά επαγγέλματα» των προσφύγων έχουν πρωτίστως ιστορική διάσταση, η βαρύτητα πέφτει σε σχετικά μακρές χρονικές διάρκειες. Οι παραδοσιακές κοινωνικές δομές, στο πλαίσιο των οποίων αναπτύχθηκαν εκδηλώσεις του παραδοσιακού πολιτισμού, με τις διαφορές τους, τις ιδιαιτερότητές τους και την εσωτερική τους δυναμική και εξέλιξη κατά περιοχή, καταρρέουν με την Καταστροφή και την προσφυγιά. Στις επιμέρους εγκαταστάσεις τους στον

21 Μπαζμαδέλης 2022.

22 Hirschon 2004.

ελληνικό χώρο αναπτύσσονται νέες δυναμικές χάρη στα παλαιά επαγγέλματα, τις δεξιότητες, το κεφάλαιο των γνώσεων και του πολιτισμού των προσφύγων. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, ο Εμφύλιος, η αγροτική έξοδος προς τις πόλεις του εσωτερικού και η μετανάστευση προς το εξωτερικό δημιουργούν νέες τομές, ενώ υπάρχουν και ειδικότερες εξελίξεις στις επιμέρους περιοχές, αστικές και αγροτικές.

Βιβλιογραφία

Άκογλου, Ξ. (Ξενίτας Ξένος), *Λαογραφικά Κοτυώρων. Από την ζωή του Πόντου*, Αθήνα 1939.

Ανδρουλάκη, Μ. Γ., «Το Κέντρο Λαογραφίας και η Εθνική Μουσική Συλλογή. Παλαιοί και σύγχρονοι προσανατολισμοί της μουσικής έρευνας», στο: *Ο Νικόλαος Γ. Πολίτης και το Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας. Πρακτικά διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου*, τ. Α΄, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας αρ. 23, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2012, σ. 105-129.

Ανδρουλάκη, Μ. Γ., «Το Μουσικό Τμήμα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών: Ιδεολογία, στόχοι, δυνατότητες και προοπτικές για την παραγωγή γνώσης γύρω από το μουσικό πολιτισμό», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας* 35-36 (2014-2019), Αθήνα 2021, σ. 45-62.

Ασκητόπουλος, Γ., «Η Μικρασιατική λαογραφία», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 7 (1988), σ. 303-312.

Hirschon, R., *Κληρονόμοι της Μικρασιατικής Καταστροφής. Η κοινωνική ζωή των Μικρασιατών προσφύγων στον Πειραιά*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2004.

Ιστικοπούλου, Λ., *Η ελληνική ταπητουργία και η ταπητουργός στη Μικρά Ασία, 1860-1922*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2000.

Ιστικοπούλου, Λ., «Ο Μικρασιατικός Σύλλογος "Ανατολή" και το αρχείο του», *Μικρασιατική Σπίθα* 18 (2013), σ. 205-210.

Καραμανές, Ευ., «Το Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών λαογραφικών και εθνολογικών αρχείων», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας* 35-36 (2014-2019), Αθήνα 2021, σ. 9-44.

Καραχρήστος, Ιω., «Μετανάστευση από Καππαδοκία και Πισιδία προς τη Σμύρνη, 18ος αιώνας - 1922: Μεταναστευτικές στρατηγικές και πρακτικές διαχείρισης της μεταναστατευτικής εμπειρίας», στο: Ιω. Καραχρήστος – Π. Ποτηρόπουλος (επιμ.), Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη (γεν. επιμ.), *Σμύρνη: Η ανάπτυξη μιας μητρόπολης της ανατολικής Μεσογείου (17ος αι.-1922). Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Υμηττός 20-23 Σεπτεμβρίου 2012*, Φιλοπρόοδος Όμιλος Υμηττού - Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας - 32, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2016, σ. 151-165.

Καραχρήστος, Ιω. – Ποτηρόπουλος, Π. (επιμ.), Πολυμέρου-Καμηλάκη Αικ. (γεν. επιμ.), *Σμύρνη: Η ανάπτυξη μιας μητρόπολης της ανατολικής Μεσογείου (17ος αι.-1922). Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Υμηττός 20-23 Σεπτεμβρίου 2012*, Φιλοπρόοδος Όμιλος Υμηττού - Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας - 32, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2016.

Κυριακίδης, Στ. Π., *Ελληνική Λαογραφία*, Λαογραφικόν Αρχείον, Αθήνα 1922, [2]1965.

Κυριακίδης, Στ. Π., «Λαϊκή ζωή», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. Ι΄, Πυρσός, Αθήνα 1934, σ. 811-850.

Κωστάκης, Θ. Π., *Η Ανακού*, Εκδόσεις του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1963.

Κωστάκης, Θ. Π., *Το Μιστί της Καππαδοκίας*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1977.

Λουκόπουλος, Δ. – Λουκάτος, Δ. Σ., *Παροιμίες των Φαράσων*, Institut français d'Athènes, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών - Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο, Αθήνα 1951.

Λουκόπουλος, Δ.– Πετρόπουλος, Δ., *Η λαϊκή λατρεία των Φαράσων*, Institut français d'Athènes, Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο – Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1949.

Μπαζμαδέλης, Ά., «Συμβολή της ταπητουργίας στην ιστορία, τον πολιτισμό και την οικονομία της ευρύτερης περιοχής της Ουρανούπολης Χαλκιδικής. Ζεύγος Joice & Sydney Loch», στο: Μ. Γ. Βαρβούνης, Ν. Μαχά-Μπιζούμη, Αλ. Γ. Καπανιάρης (επιμ.), *Ελληνική λαϊκή τέχνη: Παλαιότερες θεματικές με σύγχρονες προσεγγίσεις*, τ. Α΄, Βόλος 2022, σ. 505-533.

Παπαδόπουλος, Σ. Π., «Μνημεία λόγου στην ποντιακή διάλεκτο», *Αρχείον Πόντου*, Παράρτημα 21, 2 τ., Επιτροπή Ποντιακών Μελετών, Αθήνα 2001.

Παπαδόπουλος, Σ. Π., *Η ζωή στο Καρακούρτ του Καρς. Κοινωνικές και οικονομικές διαστάσεις. Ένα μοντέλο Ελληνοκυπριακού χωριού στον Αντικαύκασο*, Θεσσαλονίκη 2008(α).

Παπαδόπουλος, Σ. Π., *Η Νέα Σεβάστεια Δράμας*, Δράμα 2008(β).

Πολίτης, Ν. Γ., «Λαογραφία», *Λαογραφία* Α΄ (1909), σ. 3-18.

Πολυμέρου-Καμηλάκη, Αικ., «Τα 100 πρώτα χρόνια είναι δύσκολα», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας* 35-36 (2014-2019), Αθήνα 2021, σ. 331-360.

Ποτηρόπουλος, Π., «Στοιχεία παράδοσης και νεωτερικότητας στον λαϊκό πολιτισμό της Σμύρνης», στο: Ιω. Καραχρήστος – Π. Ποτηρόπουλος (επιμ.), Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη (γεν. επιμ.), *Σμύρνη: Η ανάπτυξη μιας μητρόπολης της ανατολικής Μεσογείου (17ος αι.-1922). Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Υμηττός 20-23 Σεπτεμβρίου 2012*, Φιλοπρόοδος Όμιλος Υμηττού - Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας - 32, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2016(α), σ. 397-413.

Ποτηρόπουλος, Π., «Καταγραφές της προσφυγικής μνήμης, μεταφορές και μετασχηματισμοί πολιτισμικών φαινομένων και πρακτικών: Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Αττικής στο Αρχείο του Κέντρου Λαογραφίας», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας* 33-34 (2009-2013), Αθήνα 2016(β), σ. 667-685.

Σπυριδάκης, Γ. Κ. - Περιστέρης, Σπ. Δ., *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια*, τ. 3, *(Μουσική εκλογή)*, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, αρ. 10, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1968.

Τερζοπούλου, Μ., «Η Ποντιακή Λαογραφία μέχρι σήμερα και τα προβλήματά της», *Αρχείον Πόντου*, τ. 38, *Α΄ Συμπόσιον Ποντιακής Λαογραφίας 12-15.6.1981*, Επιτροπή Ποντιακών Μελετών, Αθήνα 1984, σ. 773-779.

Χατζηλίας, Χ. Ν., *Οι πετράδες της Λέσβου. Κοινωνικά δίκτυα, τεχνικές και τοπική ιστορία (1850-1950)*, ΠΙΟΠ, Αθήνα 2020.

«Τα χούγια μας ηνακατωθήκανε με τα χούγια σας.

Τα χούγια σας με τα εδικά μας. Ηγινήκαμε μαθές, το ένα».

Μαρτυρία Κατερνώς Καρακοσταντήδενας, στο: Δ.Γ. Μαρή,
«Οι πρόσφυγες της Μικράς Ασίας στη Χίο», *Χιόνη*, τχ. 7 (9/1992), σ. 12

Ο ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΕΚΘΕΣΗΣ «ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΕΠΙΒΙΩΣΗΣ. ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΕΣ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΙΣ ΝΕΕΣ ΠΑΤΡΙΔΕΣ» ΣΕ ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΗΣ ΜΑΡΙΑΣ ΚΑΜΗΛΑΚΗ ΚΑΙ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΩΝ ΜΑΡΙΑΣ ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΝΤΖΕΛΑΣ ΚΑΡΑΠΑΝΟΥ ΚΑΙ ΙΟΥΛΙΑΝΗΣ ΘΕΟΔΟΣΗ, ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΜΕ ΣΤΟΙΧΕΙΑ CF-DIN BOOK, ΣΧΕΔΙΑΣΤΗΚΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΑ ΣΤΟ ΤΜΗΜΑ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΣΗΣ ΚΑΙ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΤΖΟΑΝΑΚΗ, ΜΕ ΕΞΩΦΥΛΛΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΕΝΟ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΑΝΟ ΖΕΥΓΩΛΗ, ΚΑΙ ΕΚΤΥΠΩΘΗΚΕ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ ΜΕ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΤΗΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΚΑΙ ΕΚΤΥΠΩΣΕΩΝ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΕ ΧΑΡΤΙ VELVET 130 ΓΡΑΜΜΑΡΙΩΝ ΤΟΝ ΝΟΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 2022 ΣΕ 1.000 ΑΝΤΙΤΥΠΑ ΣΤΗΝ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΣΕΙΡΑ «ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ»

2 - ΜΙΚΡΕΣ ΕΚΘΕΣΕΙΣ - 2

Το 1922 στον Τύπο

από τη Συλλογή Ημερήσιου και Περιοδικού Τύπου της Βιβλιοθήκης της Βουλής

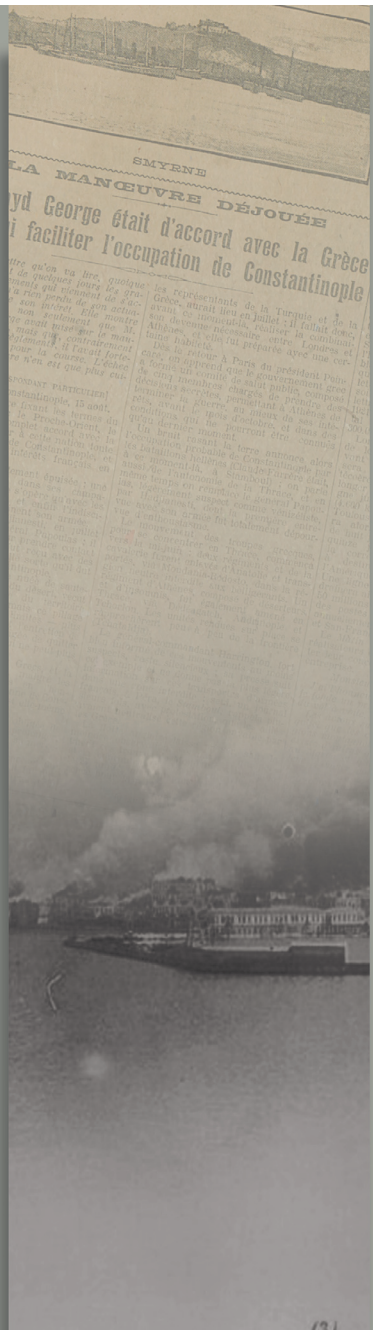

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΑΘΗΝΑ 2022

ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Πρόσφυγες: 1922 +

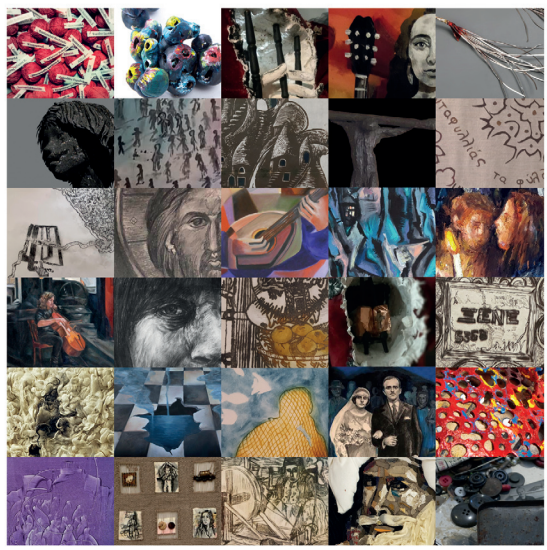

επιβίωση-ενσωμάτωση

Κατάλογος εικαστικής έκθεσης

2022

Ιστορίες Επιβίωσης

Μικρασιάτες πρόσφυγες και εργασία στις νέες πατρίδες

1922-2022

Ιστορίες Επιβίωσης

Μικρασιάτες πρόσφυγες και εργασία στις νέες πατρίδες

1922-2022

1922-2022

Το 1922 στον Τύπο

Πρόσφυγες: 1922 + επιβίωση – ενσωμάτωση

1922-2022

Ιστορίες Επιβίωσης

Μικρασιάτες πρόσφυγες και εργασία στις νέες πατρίδες

ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ISBN 978-960-560-225-3

